

Vydává Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. Ročník XV. Doporučená cena ve volném prodeji 88 Kč.

1/2008

1/2008

SOU DOBÉ DĚJINY

Jaroslav Med Antisemitismus v české kultuře druhé republiky

František Hanzlík O „bílých místech“ v životě Bedřicha Reicina

Sylva Sklenářová Nizozemská špionážní aféra
Proces s Janem A. Louwersem v březnu 1950

Lucie Filipová Cesta k německo-francouzskému sblížení
Úloha nestátních subjektů v bilaterální spolupráci v letech 1945–1963

Vít Fojtek Přes zátěž minulosti k nové východní politice
*Vztahy mezi SRN a Československem v 60. letech jako příklad
vymezování Bonnu vůči Washingtonu*

Jiří Kosta Svědectví o třech justičních zločinech z padesátých let

Tomáš Vilímek Základ, na kterém lze stavět
Nad kompletní edicí dokumentů Charty 77

Recenze – Diskuse – O časopisech a archivech – Anotace

SOU DOBÉ
DĚJINY

Předplatné na ročník XVI (2009), tj. 4 čísla:

300,- Kč (včetně poštovného) pro jednotlivce
350,- Kč (včetně poštovného) pro instituce

Předplatné pro zahraničí:

60 euro (včetně poštovného) pro jednotlivce
75 euro (včetně poštovného) pro instituce

Cena ve volném prodeji 88,- Kč za jedno číslo, 176,- Kč za dvojčíslo

Objednávky přijímá:

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.
Vlašská 9, Praha 1 – Malá Strana, PSČ 118 40,
tel.: 257 286 347
fax: 257 531 121
E-mail: dvorak@usd.cas.cz

Soudobé dějiny (ISSN 1210-7050)

Vydává Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i.
Obálka Aleš Lederer
Resumé Derek Paton
Sazba Ondřej Huleš
Vytiskla Tiskárna Věžeňské služby Pankrác.

Časopis Soudobé dějiny byl registrován Ministerstvem kultury ČR dne 16. 4. 1993
pod číslem MK 6475.

© Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., 2008

Informace pro autory

Časopis *Soudobé dějiny* vychází třikrát do roka (dvě čísla a jedno dvojčíslo). Redakce přijímá výhradně původní práce, které jsou výsledkem vlastní badatelské činnosti autora. Mohou být psány česky nebo slovensky, případně v hlavních evropských jazycích. Články, vzpomínky, edice dokumentů dodržují zpravidla rozsah jednoho až dvou autorských archů (16–32 stran).

K úpravě rukopisu:

1. Rukopis napsaný na počítači odevzdejte na disketě (WP nebo Word) nebo zašlete na e-mailovou adresu redakce soudobe.dejiny@usd.cas.cz nebo drapala@usd.cas.cz
2. Poznámkový aparát připojte pokud možno na stránkách pod čarou, nikoli souhrnně za celým textem.
3. a) V odkazech na archivní fondy a sbírky dodržujte toto pořadí údajů: název archivu a jeho umístění (při opakovaném odkazu jen jeho vžitá zkratka), název a značka fondu (sbírky), signatura, název nebo popis dokumentu.
b) V odkazech na literární prameny dodržujte toto pořadí údajů: **Monografie:** Jméno autora (v pořadí PŘÍJMENÍ [verzálkami], křestní jméno) – spoluautoři: *Název: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať ze sborníku:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): *Název: Podnázev*. In: Editor sborníku – spolueditoři (obdobně jako u autora monografie) (ed.): *Název sborníku: Podnázev* (kurzivou). Místo vydání, nakladatel rok vydání, rozmezí stran. **Stať z časopisu:** Autor stati – spoluautoři (viz výše): *Název: Podnázev*. In: *Název časopisu* (kurzivou), ročník, číslo (rok), rozmezí stran. **Stať z denního tisku:** Autor stati (viz výše): *Název: Podnázev*. In: *Název novin* (kurzivou), přesné datum, rozmezí stran.
c) Pro recenzi a anotaci: uveďte ještě další údaje o původcích (překladatel, editor, autor úvodu, doslovu, ilustrátor ap.) a o publikaci (např. vydavatel, liší-li se od nakladatele; edici, rejstříky, bibliografie ap.).
4. Připojte **resumé** v rozsahu 15–30 řádek pro překlad do angličtiny. Pro informace o autorech uveďte: rok narození, stručné sdělení o své odborné činnosti (aktuální zaměstnání, oblast specializace, případně název Vaší profilové publikace s místem a rokem vydání).

Soudobé dějiny

budou s potěšením publikovat anotace nejnovější knižní a časopisecké produkce domácí i zahraniční a předem za ně děkují.

Redakce

SOUDOBÉ DĚJINY

XV / 1

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i.

Z POVĚŘENÍ ÚSTAVU PRO SOUDOBÉ DĚJINY
SPOLU S REDAKČNÍM KRUHEM ŘÍDÍ

Oldřich Tůma a Milan Drápala

REDAKČNÍ KRUH:

Eva Broklová, Milan Drápala, Stanislav Kokoška, Jan Měchýř,
Jiří Suk, František Svátek, Oldřich Tůma, Jiří Vykoukal

REDAKČNÍ RADA:

Adrian von Arburg, Praha
Vojtech Čelko, Praha
Jürgen Danyel, Drážďany
Eva Hahnová, Augustfehn
Miloš Havelka, Praha
Peter Heumos, Mnichov
Jozef Jablonický, Bratislava
Ivan Kamenec, Bratislava
Łukasz Kamiński, Varšava
Karel Kaplan, Praha
Zdeněk Kárník, Praha
Jiří Knapík, Opava
Michal Kopeček, Praha
Pavel Kosatík, Praha
Jan Křen, Praha
Jiří Křestán, Praha
Václav Kural, Praha
Robert Kvaček, Praha
Françoise Mayerová, Montpellier
Martin Nodl, Praha
Alena Nosková, Praha
Milan Otáhal, Praha
Derek Paton, Praha
Jiří Pernes, Brno
Jiří Pešek, Praha
Vilém Prečan, Praha
Petr Šafařík, Praha
Jiří Vančura, Praha
Zdeněk Vašíček, Praha
Zbyněk Zeman, Praha

REDAKCE:

Milan Drápala (vedoucí redaktor)

Autoři

Dagmar Černá (1980)

absolventka Právnické fakulty a Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Soustředí se na soudobé dějiny německy mluvících zemí a mezinárodní právo.

Lucie Filipová (1981)

doktorandka Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze v oboru mezinárodní teritoriální studia. Specializuje se na německo-francouzské vztahy a dějiny Spolkové republiky Německo.

Vít Fojtek (1973)

absolvent Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze, působí v zahraničním odboru Kanceláře prezidenta republiky. Předmětem jeho odborného zájmu je zejména vztah velmocí k „pražskému jaru“ v roce 1968.

Jan Gebhart (1945)

docent a vědecký pracovník oddělení 20. století Historického ústavu Akademie věd ČR, v. v. i., v Praze. Svůj odborný zájem koncentruje na československé dějiny ve třicátých letech minulého století, za druhé republiky a za německého protektorátu. Společně s Janem Kuklíkem publikoval monografie *Dramatické i všední dny protektorátu* (Praha 1996), *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě* (Praha 2004) a patnáctý svazek *Velkých dějin zemí Koruny české: 1938–1945* (ve dvou dílech, Praha 2006–2007).

Vlastimil Hála (1951)

vědecký pracovník Filozofického ústavu Akademie věd ČR, v. v. i., v Praze. Věnuje se zejména etické problematice v dějinách filozofie. Autor práce *Impulsy Kantovy etiky* (Praha 1994) a řady časopiseckých článků z oblasti dějin filozofie i filozofie současné (Bolzano, Brentano, Höhle, Habermas aj.).

František Hanzlík (1954)

docent a zástupce vedoucího Katedry sociálních věd a práva Fakulty ekonomiky a managementu Univerzity obrany v Brně. Věnuje se osudům československých

legií v první světové válce a československým dějinám od roku 1938 do padesátých let minulého století, se zaměřením na armádu a nástup komunistů k moci. Publikoval mimo jiné studii *Vojenské obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc: 1945–1950* (Praha 2003), spolu s Václavem Vondráškem pak knihy *Armáda v zápase o politickou moc v letech 1945–1948* (Praha 2006) a *Krajané v USA a vznik ČSR ve fotografiích a dokumentech* (Praha 2008).

Jiří Kosta (1921)

ekonom, za války vězněn v Terezíně a Osvětimi, koncem šedesátých let se podílel na reformních koncepcích „pražského jara“, od roku 1970 žije v Německu, dlouhá léta působil jako profesor na Univerzitě J. W. Goetha ve Frankfurtu nad Mohanem. Zabýval se především hospodářskými systémy socialistických zemí. Je autorem či spoluautorem početných knižních publikací, například *Wirtschaftssysteme des realen Sozialismus: Probleme und Alternative* (Frankfurt/M. 1984) nebo *Česká/československá ekonomika ve světle měnících se systémů* (Ostrava 2005; německy Münster – Vídeň 2005). Česky i německy publikoval své memoáry *Život mezi úzkostí a nadějí* (Praha 2002; Berlín 2001 a 2004).

Jaroslav Med (1932)

literární historik, docent Ústavu pro českou literaturu Akademie věd ČR, v. v. i., v Praze, přednáší v Ústavu české literatury a literární vědy Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Specializuje se na českou křesťansky orientovanou literaturu na konci 19. a ve 20. století. Kromě řady průvodních textů k dílům českých básníků a spisovatelů a studií vydal práce *Viktor Dyk: Monografie s ukázkami z tvorby* (Praha 1988), soubor biografických portrétů *Spisovatelé ve stínu: Studie z české literatury* (Praha 1995 a 2004) a *Od skepse k naději: Studie a úvahy o české literatuře* (Svitavy 2006). Naposled vyšel knižní rozhovor Aleše Palána a Jana Paulase s Jaroslavem Medem *Texty mého života* (Praha 2007).

Zdeněk R. Nešpor (1976)

vědecký pracovník Sociologického ústavu Akademie věd ČR, v. v. i., a odborný asistent na Fakultě humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze. Soustavně se věnuje dějinám a sociologii náboženství, ekonomické sociologii a migracím, sociální antropologii a religionistice. Autor desítek odborných studií a šesti monografií, naposled vydal *Náboženství na prahu nové doby: Česká lidová zbožnost 18. a 19. století* (Ústí nad Labem 2006), *Děkuji za bolest... Náboženské prvky v české folkové hudbě 60.–80. let* (Brno 2006), *Čeští nekatolíci v 18. století: Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí* (Ústí nad Labem 2007) a přehledovou práci *Sociologie náboženství* (spolu s Dušanem Lužným, Praha 2007).

Vilém Prečan (1933)

profesor, zakladatel a dlouholetý ředitel Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR v Praze, v současné době předseda správní rady Československého dokumentačního střediska. Zabývá se československými dějinami v evropském kontextu od Mnichova

1938 do současnosti. Publikoval řadu odborných edic a studií, z nichž některé vyšly v publikaci *V kradeném čase: Výběr ze studií, článků a úvah z let 1973–1993* (Brno 1994). Naposled připravil trojsvazkovou edici *Charta 77: Dokumenty 1977–1989* (spolu s Blankou Císařovskou, Praha 2007).

Francis Dostál Raška (1971)

odborný asistent Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se především vztahy mezi Čechy a sudetskými Němci, jimž věnoval monografii *The Czechoslovak Exile Government in London and the Sudeten German Issue* (Praha 2002).

Sylva Sklenářová (1976)

vedoucí Archivu Univerzity Hradec Králové a zároveň doktorandka Historického ústavu Filozofické fakulty na téže univerzitě. Zabývá se československo-nizozemskými vztahy, historií Nizozemí a dějinami československého vysokého školství. V edici „Stručné dějiny států“ nakladatelství Libri vydala *Nizozemsko* (Praha 2006).

Petr Uhl (1941)

novinář, od počátku sedmdesátých let se účastnil opozičního hnutí proti komunistickému režimu. Jeden z prvních signatářů Charty 77, v roce 1978 spoluzakladatel Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, vydavatel samizdatového periodika *Informace o Chartě 77*. V letech 1990–1992 poslanec Federálního shromáždění a ředitel Československé tiskové kanceláře, později mimo jiné šéfredaktor dvouměsíčníku *Listy* a zmocněnec vlády České republiky pro lidská práva. Trvale se angažuje v obhajobě lidských a občanských práv.

Jaroslav Vaculík (1947)

docent Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, přednáší světové dějiny 17. až 20. století. Zabývá se především osudy českých minorit v zahraničí, kterým věnoval řadu publikací, například trojdílné *Dějiny volyňských Čechů* (Praha 1997, 1998 a 2001) a monografii *Češi v cizině 1850–1938* (Brno 2007).

Tomáš Vilímek (1976)

odborný pracovník Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., a externí doktorand na katedře politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Zabývá se ekologickými, sociálními a ekonomickými příčinami pádu komunistických režimů v Československu a NDR a komparací dějin opozice v obou státech.

Hana Zimmerhaklová (1979)

doktorandka Ústavu hospodářských a sociálních dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, zabývá se novodobými sociálními a kulturními dějinami, konkrétně v souvislosti s divadlem a hudbou.

Obsah

Studie a eseje

- Jaroslav Med Antisemitismus v české kultuře druhé republiky 9
- František Hanzlík O „bílých místech“ v životě Bedřicha Reicina 22
- Sylva Sklenářová Nizozemská špionážní aféra
Proces s Janem A. Louwersem v březnu 1950 62
- Lucie Filipová Cesta k německo-francouzskému sblížení
*Úloha nestátních subjektů v bilaterální
spolupráci v letech 1945–1963* 84
- Vít Fojtek Přes zátěž minulosti k nové východní politice
*Vztahy mezi SRN a Československem v 60. letech
jako příklad vymezování Bonnu vůči Washingtonu* . . . 105

Memoáry

- Jiří Kosta Svědectví o třech justičních zločinech z padesátých let
*Na okraj knihy Ivana Margolia
„Praha za zrcadlem“* 129

Recenze

- Tomáš Vilímek Základ, na kterém lze stavět
Nad kompletní edicí dokumentů Charty 77 135
- Jan Gebhart Perzekuce československých občanů v SSSR
Tři sborníky studií 147
- Francis D. Raška Americká monografie o protektorátu 151

Dagmar Černá	Mezi zúčtováním a ignorancí <i>Stíhání německých válečných zločinců v evropských zemích a Kanadě</i>	154
Zdeněk R. Nešpor	Nepraví mučedníci proticírkevního boje	164
Hana Zimmerhaklová	Folk a religiozita <i>Pohled na společnost optikou kulturního fenoménu</i>	168
Vlastimil Hála	„Antiamerikanismus“ z Ameriky	172

Diskuse

Petr Uhl	Rozpaky pamětníka nad edicí dokumentů Charty 77	177
Vilém Prečan	Rozpaky nad pamětníkem v roli arbitra	193
Ke vzpomínce Petra Hrubého na časopis „Skutečnost“ (Milan Drápala)		204

O časopisech a archivech

Jaroslav Vaculík	Válečné a poválečné dějiny v polských historických časopisech roku 2007	206
------------------	--	-----

<i>Anotace</i>	216
--------------------------	-----

<i>Resumé</i>	227
-------------------------	-----

Poslední svazek ediční řady „Sešity“ obsahuje české překlady prací deseti německých historiků, kteří se věnovali osudům sudetoněmeckých odpůrců nacismu. Sborník, jehož editory jsou Stanislav Kokoška a Thomas Oellermann, vznikl v rámci projektu „Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti takzvanému nepřátelskému obyvatelstvu“.

**Sborník německých
odborných studií**

**Sudetští Němci
proti Hitlerovi**

42 | 2008

Sešity
Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR

Publikaci je možno zakoupit v prodejně
Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., Vlašská 9, Praha 1

Antisemitismus v české kultuře druhé republiky

Jaroslav Med

Vztah k Židům, definovaný pojmy antisemitismus, antijudaismus i filosemitismus, prošel v historickém vývoji evropské civilizace neobyčejně složitým procesem. Už ve 2. století po Kristu biskup Melitón ze Sard vznesl proti Židům obvinění z vraždy Boha. Zabili Krista, a tím i Boha. Toto obvinění z bohovraždy posléze akceptovali mnozí křesťanští teologové počínaje svatým Augustinem, Lutherem a řadou dalších až do 20. století; teprve dokument *Nostra Aetate* z roku 1965 toto obvinění definitivně odmítl a odsoudil: „Církev, která zavrhuje veškeré pronásledování, ať jde o kohokoli, protože má na paměti společné dědictví se Židy a je vedena nikoli politickými pohnutkami, nýbrž náboženskou evangelijní láskou, želí nenávisti, pronásledování a projevů antisemitismu, jímž se kdykoli kdokoli obrátil proti Židům.“¹

Konflikt a spor mezi dvěma naprosto neslučitelnými náboženskými vyznáními vedl od konce Římské říše přes středověk až do nedávné minulosti k náboženské nenávisti, vrcholící nescetnými pogromy a absurdním šikanováním. Ve středověku byli Židé vnímáni bezmála jako agenti Satana, kteří uvědoměle a vědomě popírali názor církve hlásající, že bez přijetí Krista není spásy. Odsouzení většinovým křesťanským společenstvím k finančněkapitálovým transakcím, traumatizovali společnost svým bohatstvím bez moci a zjevné funkce; společnost je za to v převážné většině vnímala jako rušitele křesťanského univerzálního řádu a činila je odpovědnými za různé katastrofy, jako byl mor, neúroda a podobně. Až do druhé poloviny

1 FRYOVÁ, Helen P: *Čítanka židovsko-křesťanského dialogu*. Praha, Kalich – Vyšehrad 2003, s. 51.

19. století křesťanská teologie víceméně tvrdila, že Izrael, jenž neuvěřil v Krista, přestal být nositelem zaslíbení a jeho postavení převzala právě katolická církev.

Tento model vztahu mezi židovstvím a křesťanstvím byl zjevným *antijudaismem*, a nikoli *antisemitismem*; Židovi stačila mnohdy pouhá konverze ke křesťanské víře, aby byl víceméně společensky zbaven „prokletí“ svého židovství. Teprve na začátku novověku si sami Židé začali myslet, že „rozdíl mezi Židovstvem a ostatními národy není především rozdílem vyznání a víry, ale rozdílem vnitřní podstaty, a že stará dichotomie mezi Židy a lidmi nežidovského původu byla způsobena spíše rasovým původem než doktrinálním rozporem. Tento posun v hodnocení cizí povahy židovského národa, který mezi lidmi nežidovského původu zobecněl teprve mnohem později, je zřejmou podmínkou *sine qua non* zrození antisemitismu; není také bezvýznamné, že se projevil nejprve v židovské sebeinterpretaci, a to v době, kdy se evropské křesťanstvo rozpadlo v ony etnické skupiny, které se později osamostatnily v systém moderních národních států.“⁴²

Také v českomoravském duchovním a kulturním prostoru byl antijudaismus, tak jako jinde v Evropě, všudypřítomným psychologickým elementem, včleněným do lidové zbožnosti a podepřeným řadou mýtů a rituálních pověr, jak o tom svědčí například Hilsnerova aféra v roce 1899. Snad nejlépe to ilustruje Tomáš Garrigue Masaryk, jeden z hlavních kladných hrdinů hilsneriády, ve vzpomínce na své dětství: „Židů, těch jsem se bál; věřil jsem, že potřebují křesťanské krve, a proto jsem si raději zašel o pár ulic, než abych šel podle jejich stavení; jejich děti si chtěly se mnou hrát, protože jsem trochu uměl německy, ale já ne. Teprve později jsem se s Židy jakž takž smířil. (...) A vidíte, po celý život jsem se snažil dávat pozor, abych nebyl k Židům nespravedlivý; proto se říkalo, že s nimi držím. Když jsem v sobě překonal ten lidový antisemitismus? Panáčku, citem snad nikdy, jen rozumem; vždyť vlastní matka mě udržovala v krevní pověře.“⁴³

Zesilující sekularizace moderní společnosti zatlačovala do pozadí náboženskou interpretaci vztahů k židovství, do popředí se oproti tomu dostávala *rasově* nacionální a sociální odlišnost Židů jako svébytného a svým způsobem cizorodého etnika; to v podstatě proměnilo antijudaismus v antisemitismus, jehož vznik klade většina historiků do 19. století. Od Dreyfusovy aféry v roce 1896 lze už vnímat antisemitismus jako výraznou institucionální složku společnosti.

Antisemitismus v české společnosti a kultuře měl vysloveně endemický charakter, daný složitou národněobrozenou problematikou utvářejícího se moderního českého národa. Tradiční náboženská intolerance byla vystřídána tvrdým sociálně-nacionálním odporem vůči Židům, vnímaným českou společností nejen jako schopná hospodářská konkurence, ale zejména jako nositelé germanizace. Někteří židovští publicisté vystupovali v národních sporech proti české politice z pozic rakouského

2 ARENTOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu*, sv. 1: *Antisemitismus*. Praha, Oikúmené 1996, s. 14.

3 ČAPEK, Karel: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha, Československý spisovatel 1969, s. 17.

liberalismu ve jménu „abstrahovaného a utopického všenněmectví“ (Pavel Eisner). Nacionalistický akcent antisemitismu byl ještě podpořen rozhodnutím rakousko-uherské vlády provádět od roku 1880 cenzus na základě přihlášení nikoli k určité národnosti, ale k „obcovacímu jazyku“; většina Židů se posléze přikláněla k německému jazyku a kultuře. Z těchto nacionálních zdrojů vyrostly některé antisemitské výhrady Havlíčkovy, a zejména Nerudův protižidovský pamflet *Pro strach židovský*,⁴ v němž Jan Neruda kritizuje české Židy za to, že nepodporují český národní zápas, byť mají svým minoritním společenským postavením blízko k českým národním zájmům. Neruda nemluví o pronásledování Židů, ale o jejich asimilaci. V českém veřejném mínění vyrostl tedy antisemitismus naprosto jednoznačně z nacionálně-sociálních zdrojů; velmi názorně to ilustruje novinová zpráva z konce 19. století:

„Z Hulína. Firma Holub a spol. zakoupila nedávno měšťanský dům i s polnostmi, ne však pro sebe, nýbrž pro žida! Ač mnohý rolník byl by rád dům koupil, milejší byl jmenované firmě od žida ‘nějaký ten výděleček’ než poctivé peníze křesťana. Chtěl pan Holub Hulínu nasaditi novou pijavici, když jedna zbohatnuvši již křesťanskými penězi nás opustila. Jest to již třetí případ některého ‘statečného’ měšťana, kteří na úkor rolnictva židy zaopatřují! (...) Pročež rolníci pozor!“⁵

Tímto nacionálně-sociálním akcentem je podmíněn i antisemitismus Bezručův v *Slezských písničkách*, Šaldův v *Bojích o zítřek* (stať „Ležela země přede mnou, vdova na duchu“), Březinův i mnoha autorů české venkovské prózy (Jindřich Šimon Baar, Antonín Holeček, bratři Mrštíkové a další).

Po vzniku Československé republiky v roce 1918 se v neklidné poválečné atmosféře objevily určité antisemitské excesy – pogromy v Holešově, četná obviňování Židů pravicovými žurnalisty z propagace bolševismu; v literární oblasti měly antisemitský podtext například určité výhrady Bohumila Mathesia, Viktora Dyka a jiných vůči Otokaru Fischerovi a jeho hře *Přemyslovci*, poprvé uvedené v roce 1918, s poukazem na to, že Žid může stěžejně pochopit tragickou závažnost zavraždění krále Václava III. Liberálnědemokratický charakter nového státu a neotřesitelná autorita prezidenta Masaryka odsunuly posléze antisemitismus na okraj společenského dění, mezi příznaky intelektuální pokleslosti, mající své místo pouze v pouličních kraválech lůzy či v zanedbatelně staromilecké homiletice některých duchovních. I přes celkově výrazný demokratický charakter prvorepublikové společnosti byl však virus antisemitismu latentně přítomný v československém duchovně-psychologickém klimatu; dosvědčuje to koneckonců například průběh demonstrací v roce 1934 při bojích o předání insignií pražské Německé univerzity, jež měly zřetelně nacionálně-antisemitskou podobu. Příznaky tohoto viru posléze otevřeně propukly v chorobu antisemitismu, když se po mnichovské tragédii v roce 1938 zhroutil politický systém první republiky.

4 NERUDA, Jan: *Pro strach židovský*. Praha, nákladem knihkupectví Dr. Grégr a F. Dattel 1870; další vydání v letech 1935 a 1942.

5 In: *Lidové noviny*, 25.1.1895.

Mnichovská dohoda znamenala pro Židy absolutní šok, protože ihned poté se otevřela stavidla nezastřené antisemitismu, jenž byl dosud domovem na politické a kulturní periferii, jak ji představovaly Stříbrného a Gajdovy publikace či *Arijský boj*. Už 14. října 1938 vydali představitelé profesních organizací českých právníků, notářů, lékařů i inženýrů prohlášení, v němž se konstatovalo, že není pro „budoucnost přípustno v zájmu nejdůležitějších statků národa, aby povolání lékařská, právnícká a technická byla vykonávána Židy“.⁶ Ještě větší zklamání jim způsobila rezoluce, kterou podepsalo devadesát sedm činovníků všech okrsků Sokola a v níž se psalo: „Židovská otázka by měla být řešena na národním a sociálním základě tak, že lidé, kteří se do země přistěhovali po roce 1914, by se měli vrátit do své původní vlasti. Další Židé, kteří v roce 1930 (při sčítání lidu) udali jako svou národnost československou, mohou být v poměru ke své početní síle začleněni do našeho národa. Ostatní se pak mohou usadit v národech, k nimž se dobrovolně přihlásili v roce 1930.“⁷

Tyto rezoluce a prohlášení, doprovázené mnoha dalšími antisemitskými invektivami v pravicovém tisku, byly zčásti – a možná především – plodem zoufalství a vypjatých emocí, jimiž si hledalo uražené a ponížené české občanství svého obětinného beránka, aby ono samo zůstalo čisté. Právě Židé této náladě vyhovovali nejvíce, zejména proto, že vypjatý pomnichovský nacionalismus nemohl unést fakt, že mezi Židy byla celá řada československých občanů ze Sudet, kteří jazykově nebyli Čechy, včetně židovských emigrantů z Německa a Rakouska. Odráží se to ještě po letech ve vzpomínkách účastníků a svědků pohnutých událostí z podzimu 1938. Tehdejší ministr zemědělství a spravedlnosti Ladislav Feierabend po necelém čtvrtstoletí konstatoval: „Nálada proti Židům se vystupňovala po určení pátého pásma (odstoupeného území – pozn. autora) podle sčítání z roku 1910. Za Rakouska se Židé většinou hlásili k Němcům a tím pomáhali zvětšovat německou populaci ve smíšených okresech. Ve zmenšeném ‘českém životním prostoru’ ubírali českým lidem místa a obchod.“⁸ A český šlechtic Jindřich Kolowrat nešetřil kritikou ani po více než půlstoletí: „...němečtí židé byli němečtější než Němci. K Čechům se chovali arogantně. (...) Většina německých židů, zejména za Rakouska, neměla pro Čechy porozumění, vážila si jich pouze jako inženýrů, dobrých řemeslníků a kuchařek.“⁹

Nacionalismus jakéhokoli zabarvení, tvrdě odmítající vše cizorodé, nalézal právě v antisemitských výhradách jistý společensky vžitý stereotyp, který víceméně spolehlivě fungoval, byť byl přiveden k životu nelidsky těžkými nacionálně-ekonomickými podmínkami; to je nutné vnímat, stejně jako snahu vlády omezit jakékoli antisemitské excesy (například výrazně antisemitská *Vlajka* byla zakázána 11. listopadu 1938).

6 PĚKNÝ, Tomáš: *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha, Sefer 2001, s. 569.

7 FISCHL, V.: Ve zdravém těle zdravý duch. In: *Židovské zprávy*, (28.10.1938), s. 3. Zvýrazněné pasáže jsou v původním textu podtrženy.

8 FEIERABEND, Ladislav Karel: *Politické vzpomínky*, sv. 1. Brno, Atlantis 1994, s. 55.

9 SARVAŠ, Rostislav: *Očima nejstaršího z Kolowratů*. Brno, Zvláštní vydání 1994, s. 117.

Jak se tato emotivně zoufalá situace, toto konstituování obětího beránka, promítaly do druhorepublikové kulturní, a speciálně literární oblasti? V programových prohlášeních nově vzniklých či vznikajících politických a kulturních seskupení byl obecně kladen silný důraz na národní ráz kultury, na její českost jako jediný sebezáchovný emblém národního bytí. A právě v této souvislosti bylo tu v menší, tu ve větší míře chápáno židovství jako cizorodý prvek, narušující národní kulturní jednotu. Tento antisemitský akcent zazníval velmi silně ve Straně národní jednoty (SNJ), vykazující Židy nejen mimo rámec národní kultury, ale i mimo rámec národa vůbec. Růžena Vacková v *Národním středu*, tiskovém orgánu Strany národní jednoty, ve snaze definovat „metafyzickou a mystickou jednotu“ národního kolektivu *a priori* z něho vylučovala Židy a v programovém prohlášení agrárně-ruralistické *Brázdy* z listopadu 1938 se zdůrazňovalo, že kulturní, literární a vědecká činnost Židů „nesmí narušovat mravní a myšlenkovou čistotu národa“.¹⁰ Skupina kulturních představitelů a spisovatelů založila v listopadu 1938 Národní kulturní radu. Její program, uveřejněný v časopise *Tak*, upozorňoval vládu na nutnost boje proti „rozvratným“ knihám, jež do národa „zasévají mravní rozklad, lež a bezbožectví“, a přimlouval se za reglementaci knižní produkce.¹¹ S podivem je nutné konstatovat, že zde nejsou žádné antisemitské invektivy a židovská otázka v rámci kultury není vůbec zmíněna. (Program Národní kulturní rady neměl prakticky žádnou odezvu ani ohlas a vytratil se do „ztracena“.)

Pseudoopoziční Národní strana práce (NSP), sdružující levici a liberály, také podtrhovala ve vztahu ke kultuře její zvýšenou nacionalitu, nicméně své výhrady k Židům omezila na minimum. Čelný představitel této strany, národohospodář Josef Macek prohlásil na ustavujícím sjezdu Národní strany práce: „Pro nás otázka židovská není otázkou rasovou. Pro nás je otázkou národní... Byl-li občan židovský vždy věrným členem našeho národa, zůstává pro nás Čechem.“¹² V levicově orientovaném *Indexu* je Oldřich Blažek zděšen trapností prohlášení lékařů a právníků, kteří si vůbec neuvědomili, že „zaútočili na nejslabšího nepřítele; národ tak tragicky postižený jako náš by měl mít pochopení pro tragiku ještě slabšího národa“,¹³ měli bychom Židům poskytnout domov a nevylučovat je z kultury. Když orchestr Národního divadla odmítl režiséra Hanuše Theina, protože je Žid, položilo si *Právo lidu* otázku: „Nemá národ, jenž je nespravedlivě utištěn, sám sebe ponížovat tím, že dychtivě bude napodobovat nectnosti svých utiskovatelů, že se sám dobrovolně bude glajchšaltovat?“¹⁴ Bohužel o vzrůstu antisemitismu a jeho pronikání do kulturní oblasti – navzdory faktu, že zdaleka ne všichni příslušníci české inteligence

10 Jak budovat druhou republiku. In: *Brázda*, roč. 19, č. 44 (9.11.1938); citováno podle: KUTNAR, František: *Generace Brázdy*. Praha, Historický klub 1992, s. 152.

11 O novou národní kulturu. In: *Tak*, roč. 2, č. 16 (20.12.1938), s. 233.

12 Program Národní strany práce. In: *Právo lidu*, 13.12.1938.

13 BLAŽEK, Oldřich: Poznámky na okraj dní. In: *Index*, roč. 20, č. 7 (listopad 1938), s. 77.

14 Viz poznámka bez názvu signovaná šifrou -p v *Právo lidu* 14.10.1938.

podlehli této zločinně trapné vášni – vypovídá nejedno svědectví. I filmaři se totiž připojili k lékařům a právníkům se stanoviskem, že nemohou a nechtějí spolupracovat s Židy; patnáct filmových režisérů tak poslalo majiteli barrandovských ateliérů Miloši Havlovi výzvu, aby propustil židovské vedoucí pracovníky Barrandova, a stěžovalo si, že nemohou točit s režisérem Jiřím Weisseem, protože je Žid).¹⁵ V emotivních diskusích kolem rozpuštění surrealistické skupiny (ještě v březnu 1938) neváhal například Vítězslav Nezval označit Pražský lingvistický kroužek za „cosi podezřelého, za čím stojí něco mezinárodně židovského“.¹⁶ Nejsmutnější je pak vzpomínka Egona Hostovského, který napsal ve svých memoárech: „Ačkoli občas mívám politická tušení – řekl bych tomu spíš tušení nebezpečí – nechtěl jsem v osmatřicátém roce vidět ani slyšet a ještě po obsazení Sudet jsem věřil, že nás nic horšího nepotká. (...) Váhal jsem, až moje rozhodnutí uspišil dávný kamarád, katolický básník. Přišel mi domluvit, abych odjel. Jsem prý jeden z mála židů, které stojí za to zachránit. Jinak židy nenávidí, zavinili všechno neštěstí... Přítel od dětství. Byl jsem z toho tak příšerně smutný, že jsem prostě musel pryč.“¹⁷

V těchto souvislostech nelze nečíst s pochopením výčitku spisovatele Viktora Fischla z *Židovských Zpráv*, kde s hořkostí konstatoval: „Co chceme kritizovat a co nás bolí, je to, že dodnes ani jediný intelektuál ... nenalezl odvahu postavit se přílivu útoků, jemuž jsme celé týdny vystaveni.“¹⁸ Zdá se, jako by to byl jakýsi komentář k Peroutkovu článku „Pryč s humanitou – a co potom?“, v němž šéfredaktor *Přítomnosti* s tvrdým realismem vážil možnosti, které okleštěné republice zůstaly a již nemůže spasit žádná abstraktní humanita, ale pouze důsledně nacionálně sebezáchovný přístup ke skutečnosti. V rámci této situační analýzy napsal: „...žádná humanita na světě nemůže předpisovat, že spíše má ve vlastní zemi hladovět Čech než právě přistěhovaný Němec nebo takový žid, který byl do této chvíle odhodlán sdílet osud německého národa. (...) Mají-li na této obtížené lodi někteří býti vysazeni přes palubu, nechť jsou to spíše cizí než naši vlastní lidé. Hluboce lituji, že mi nezbývá než takto mluvit. Ale mluvím tragicky v tragické situaci.“¹⁹ O několik měsíců později se Peroutka vyjádřil k židovské problematice ještě ostřeji, když se distancoval od Židů, kteří při sčítání lidu v roce 1930 uvedli německou národnost, a obvinil je mimo jiné i z odpovědnosti za Mnichov. V článku „Češi, Němci a Židé“ napsal mimo jiné: „...bohatí němečtí Židé ochotně sloužili rakouské vládě jako

15 KREJČOVÁ, Helena – KREJČA, Otomar ml.: Případ Binovec. In: *Illuminace*, roč. 8, č. 4 (1996), s. 107–137, zde s. 115 n.

16 Podle svědectví Karla Teigehe a Václava Zykunda (ZYKMUND, Václav: Zrcadlo, jehož kyvadlem je noc: Ukázka z pamětí. In: *Host*, č. 7 (1991), s. 105).

17 HOSTOVSKÝ, Egon: *Literární dobrodružství českého spisovatele v cizině (aneb o ctihodném povolání kouzla zbaveném)*. (Spisy Egona Hostovského, sv. 12.) Praha, ERM 1995, s. 165.

18 FISCHL, Viktor: U vzdělaných lidí. In: *Židovské Zprávy*, (18.11.1938), s. 1.

19 PEROUTKA, Ferdinand: Pryč s humanitou – a co potom? In: *Přítomnost*, roč. 15, č. 43 (26.10.1938), s. 673.

nástroj germanizace; kdyby nebylo této jejich činnosti, nebyla by ani mnichovská konference od nás oddělila tolik území, poněvadž by v některých okresech nebylo tak pokleslo procento lidí hlásících se k českému jazyku.“²⁰ V poznámce otištěné o týden později pod stejným názvem tyto své výroky ještě doplnil, když se zřekl jakékoli české odpovědnosti za tragické židovské osudy: „Pokud se německých židů týká, je to věc podle našeho citu tragická, ale nad naše síly; přihlásili se dobrovolně k německému národu, což znamená v posledních důsledcích, že se zavázali přijmout osud, který jim tento národ uloží...“²¹

Proč zde tak obšírně uvádím názory Ferdinanda Peroutky na židovskou problematiku? Z jednoho jediného důvodu: Peroutka, muž pokroku a masarykovské humanity a jeden z nejbližších přátel Karla Čapka, svým způsobem zosobňoval liberálnědemokratického ducha první republiky. Nikdy nebyl ani nacionální šovinista, ani antisemita, ale vždy se snažil o hodnotící realismus, jemuž vévodila odpovědnost a smysl pro pravdu a spravedlnost. Proto nyní psal, jak psal, vědom si toho, že český národ nekapituloval pouze politicky a vojensky, ale také duchovně – což znamenalo, že pod zorným úhlem oné zrády Západu musel víceméně resignovat na mnohé z ideálů, jež dávaly smysl uplynulému dvacetiletí. Obhájci tohoto dvacetiletí bylo dost, zvláště levicovní intelektuálové a liberálové typu Václava Černého. Peroutka však věděl, že nelze-li zvítězit, nesmíme aspoň přijmout porážku; musíme se pouze *přizpůsobit* a pochopit nutnost národní sebezáchovy. A právě tato sebezáchova nás nutí nalézat východisko v těch nejelementárnějších vrstvách národního bytí – v literatuře, hudbě či folklóru, což znamená povýšení nacionality a tradicionalismu na základní pilíře národního přežití. To uznávala jak pravice, tak levice (i když jí to ztěžovalo obranu minulých hodnot). Z tohoto schématu boje o národní přežití se svou cizorodostí vymykal právě element židovský; proto psal Peroutka tak „nehumánně“, byť byl masarykovský humanista a odmítal antisemitismus, proto mohl Viktor Fischl adresovat českým intelektuálům svou bolestnou výčitku.

Antisemitismus nesporně prorůstal společenským a kulturním prostředím druhé republiky; pomineme-li bulvární tiskoviny Jiřího Stříbrného a podobně, velkou pozornost věnovala složité židovské problematice také katolická publicistika v některých křesťansky orientovaných časopisech (*Řád, Tak, Akord, Obnova*). U těchto spisovatelů a publicistů vystupuje za druhé republiky do popředí velmi bojovný nacionalismus; idea svatováclavská je spojena s ideou silného národního státu. A Židé jsou podle názoru těchto autorů svou cizorodostí a internacionalismem přirozenými antipody národní myšlenky, jsou podle jejich soudu v převážné většině přívrženci sociálního radikalismu, zejména komunismu, a jsou rozkladným kvasem veškeré tradiční kultury. Šifra IRO v *Obnově* konstatuje v poznámce „Slovanský

20 TÝŽ: Češi, Němci a Židé. In: *Tamtéž*, roč. 16, č. 8 (22.2.1939) s. 114.

21 -fp-: Češi, Němci a Židé. In: *Tamtéž*, č. 9 (1.3.1939), s. 144 (jde o Peroutkovu noticku v rubrice „Listárna redakce“).

antisemitismus“, že „Židé žili vždycky mezi slovanským obyvatelstvem jako cizí element, který s ostatním obyvatelstvem nesplynul“,²² a básník Václav Renč (pod šifrou V.A.) v časopise *Tak* ironizuje snahu Židů přimknout se k českým národním tradicím.²³ O pár měsíců později vysvětluje Renč v *Obnově* v článku „Bída rasismu“ svůj vztah k Židům, kteří podle jeho soudu svým tíhnutím k osvícenským ideálům pomáhali rozvracet „Bohem daný řád“. „Je boj Židů proti rasismu upřímný a není-li jejich volání po humanitě, toleranci a liberalismu jen zastráním jiných cílů?“ – kladě si otázku, na niž nedává odpověď.²⁴

Většina katolických publicistů – za všechny jmenujme například Antonína Pimperera, autora zásadního článku „Kolem židovského problému“,²⁵ a Jindřicha Středu (pseudonym Karla Schwarzenberga) – unisono zdůrazňuje nenárodní charakter židovského etnika, které nemůže nikdy pochopit ideu svatováclavské identity českého národa. Jindřich Středa v článku „Slovo o Židech“ jen znovu podtrhuje židovskou odlišnost: „A tak se Žid dostal na místa, kde jeho odlišnost nepříjemně se dotýká okolí; na místa, kde každý národ chce vidět vlastní příslušníky.“ Zároveň ovšem Schwarzenberg alias Středa zdůrazňuje, a to je podstatné, závažný fakt, že „katolický křesťan nemůže a nesmí být antisemitou“.²⁶

Zvláště rozporuplný vztah k Židům měl i Jaroslav Durych. Už v roce 1924 napsal v *Rozmachu*: „My si Židů kolektivně nevážíme... Uznáváme, že je těžko Židy milovati, právě jako jest nám těžko, abychom jeden každý milovali černocho, Patagonce nebo Číňana jako sebe samého. My je tedy milujeme omezeně... Vyčítáme jim, že jsou lichváři, kapitalisté atd., ale to jsou vlastnosti obecně lidské. Správně se jim může vytýkat jen to, že jsou to cizí lidé. Ale za to oni konečně nemohou.“²⁷ V celé řadě dalších poznámek Durych odsuzuje primitivní antisemitismus i obraz Žida jako lichváře, pochvalně se zmiňuje například o Pavlu Eisnerovi (mimo jiné přeložil Durychovo *Bloudění* do němčiny) a oceňuje legionářské vlastenectví Františka Langra. V anketě o židovství, kterou uspořádal spolek Kapper, vysloví posléze větu, která může být v jistém smyslu klíčem k oné vztahové ambivalenci nejednoho katolického publicisty zabývajících se židovskou problematikou: „Řešení tzv. židovské otázky vůbec se vymyká přirozeným lidským silám, jsouc zůstaveno výhradně

22 IRO: Slovanský antisemitismus. In: *Obnova*, roč. 2, č. 30 (1938), s. 2.

23 V.A. [RENČ, Václav]: A ta česká tradice teď jim chutná velice. In: *Tak*, roč. 1, č. 5 (1937), s. 111.

24 RENČ, Václav: Bída rasismu. In: *Obnova*, roč. 2, č. 28 (1938), s. 1.

25 PIMPER, Antonín: Kolem židovského problému. In: *Tak*, roč. 2, č. 1–2 (1938), s. 11–13 a 36 n.

26 STŘEDA, Jindřich [SCHWARZENBERG, Karel]: Slovo o Židech. In: *Řád*, roč. 5, č. 3 (1937), s. 170–176, zde s. 170 n.; také in: SCHWARZENBERG, Karel VI.: *Torzo díla*. Ed. Martin C. Putna. Praha, Torst 2007, s. 441–448, zde s. 441 n. V uvedené antologii nejsou citovaná slova „jeho odlišnost nepříjemně se dotýká okolí; na místa, kde“.

27 DURYCH, Jaroslav: Antisemitismus. In: *Rozmach*, roč. 2, č. 12 (1924), s. 181 n.

Prozřetelnosti Boží.²⁸ Jan Čep posléze v souvislosti s „židovskou otázkou“ odsuzuje příkře „obludné bujení rasové mystiky“.²⁹

Axiom o neslučitelnosti katolictví s antisemitismem, zdůrazněný například Jindřichem Středou, byl často porušován,³⁰ zejména v okamžicích pomnichovského bolestného šoku. Například první reakce Jana Zahradníčka na mnichovský diktát, stať „Pláč koruny svatováclavské“, uvozená mottem z Viktora Dyka („Vem hanbu, pij ji, národe!“), je nespravedlivě nenávistným odsudkem minulého dvacetiletí, v němž převažují bolesti formované básnické emoce nad racionálním úsudkem. Básník se doslova zalyká hanbou a ponížením českého národa a klade si otázku, co mu zbývá v této přetěžké chvíli: „Co zbývá? Vrátit se ke kameni, který zavrhl stavitelé z roku osmnáctého, ke koruně svatého Václava, vyzdvihnout ji z ponížení, které se na ní ukládá prachem nezájmu, a nahradit jí bolestnou ztrátu roku tohoto věrností a oddaností, vyjádřenou i ústavně. Ale dříve, než se začne s touto přestavbou, je třeba vyřídit dvě otázky, které nevyřešeny by potměšile hatily všechno naše úsilí: otázku židovskou a s ní spojený problém zednářských lóží.“³¹

Odkud a z jakých zdrojů vyrůstal podivně ambivalentní vztah katolických publicistů a spisovatelů k „židovské otázce“? Většina z těchto autorů, včetně vůdčího ducha generace Jaroslava Durycha, byla ovlivněna duchovní atmosférou staroříšského Josefa Floriana, ctitele a neúnavného propagátora francouzského spisovatele a agresivního katolického publicisty Léona Bloye. A právě Bloy vydal v roce 1892 knihu *Spása skrze Židy* (česky 1911), v níž vystoupil proti výrazně antisemitskému spisu *Židovská Francie* Édouarda Adolpha Drumota, jenž byl jedním z aktérů Dreyfusovy aféry. Léon Bloy hned na počátku své knihy napsal, že „spása skrze židy jest bez jakékoliv pochyby nejenergičtějším a nejnaléhavějším křesťanským svědectvím ve Prospěch Prvorozeného Pokolení od 11. kapitoly sv. Pavla k Římanům“.³² Autor zde rozvádí myšlenku, dnes zcela samozřejmou, že bez Izraele by nebylo křesťanství; Kristus je pro něj „Žid v pravém slova smyslu dle přirozenosti – nevýslovný Žid“.³³ Na druhé straně však Bloy neváhá ve své pamfletické zuřivosti užít těch

28 Durych, Konrád a Vančura o židovství. In: *Lidové noviny*, (17.3.1936), s. 3. Otištěno v rubrice „Pro a proti“.

29 ČEP, Jan: Člověk odlidštěný. In: *Obnova*, roč. 2, č. 44 (1938), s. 1.

30 Velmi často se to dělo nepříliš zdařilými antisemitsky laděnými satirickými verši v *Obnově* i *Tak*, podepsanými nejrůznějšími pseudonymy. Oblíbeným terčem útoků byl z nepochopitelných důvodů zejména Pavel Eisner.

31 ZAHRADNÍČEK, Jan: Pláč koruny svatováclavské. In: *Obnova*, roč. 2, č. 41 (15.10.1938), s. 1; viz také in: TÝŽ: *Dílo*, sv. 3. Ed. Mojmir Trávníček a Radovan Zejda. Praha, Český spisovatel 1995, s. 197. Tato Zahradníčkova stať vyšla tiskem jako novoročenka nakladatelství Akord k roku 1939. Za textem je připojena poznámka nadepsaná „Psáno ve dnech po Mnichovské dohodě“, je z ní však vypuštěna poslední věta, stejně jako není ve 3. svazku Zahradníčkova *Díla*.

32 BLOY, Léon: *Spása skrze židy*. Stará Říše, Josef Florian 1911, s. 2.

33 *Tamtéž*, s. 19.

nejodpornějších antisemitských výroků o „moderním židákovi, který zdá se býti stokou veškeré ohyzdnosti a šerednosti světa“,³⁴ aby vzápětí zase upozorňoval na židovství jako na matku křesťanství a provokativně nazýval Pannu Marii „Královnou židovskou“.

Tímto spiskem, plným paradoxů, jako kdyby šel Léon Bloy proti proudu času, když proměnil soudobý dreyfusovský antisemitismus v antijudaismus, a ovlivnil tím řadu katolických intelektuálů ve Francii i u nás. Pod zorným úhlem Bloyových názorů uvažuje o Židech Jacques Maritain (*Questions de conscience*, 1938), Henri Daniel-Rops (*Les juifs*, 1938) i Georges Bernanos (*La grande peur des bien-pensants*, 1931) – všichni s vědomím, že nenávisť vůči Židům je v podstatě nenávistí proti Bohu, protože Izrael je „církví předčasně zrozenou“ (*une Église précipitée* – Maritain), předčasně dospělou, ale církví čekající... Izrael je synonymem tajemství, každé pronásledování Židů i křesťanů nese stejnou pečeť: nenávisť vůči Božímu království. Nelidskost antisemitismu vidí Georges Bernanos v tom, že odhaluje nelidské vlastnosti „zakonzervovávající ve změti bezuzdných vášní a plamenů nenávisti neuvěřitelně chladná a okoralá srdce“.³⁵ Všichni tito katoličtí intelektuálové uznávají nezastupitelně tajemné místo Židů v Božím eschatologickém plánu, ale zároveň – a to je příznačné pro antijudaismus – zavrhnou specifčnost židovského naturelu, jenž nechce uznat mystérium Kříže. Peníze, tato „krev chudých“ (Léon Bloy), přitahují Židy nesmírně silně, stříbro je vábí přímo mysticky.³⁶

Ambivalence ve vztahu k Židům, příznačná pro antijudaismus, neovlivnila však Jakuba Demla, v jehož díle nalézáme značné množství neoddiskutovatelně antisemitských výroků. Vzhledem k velikosti svého díla básnického i díky svému kněžství se stal Jakub Deml jakýmsi symbolickým zosobněním katolického antisemitismu, jako by svým vztahem k Židům personifikoval ducha literární a publicistické tvorby katolicky orientovaných autorů.

Geneze Demlova vztahu k Židům má svůj vývoj: Do roku 1925 není u Demla ani stopy po antisemitismu, ještě v devátém svazku *Šlépějí* (1925) brojí proti antisemitismu v souvislosti se štváním proti německému filozofovi Theodoru Lessingovi, který byl pro svůj židovský původ v Německu pronásledován. Jakub Deml mu vyslovil svou podporu, a dokonce jej pozval do Tasova, kam Lessing také přijel.³⁷ Už ve své knize *Dílo Felixe Jeneweina* (1928), kterou mimochodem věnoval Masarykovi k desátému výročí Československé republiky, však Deml parafrázuje některé agresivně protizidovské výroky Bloyovy a používá pejorativní výraz „židák“. Naplno se Demlův antisemitismus projevil až po smrti Otokara Březiny v roce 1929; za-

34 *Tamtéž*, s. 23.

35 BERNANOS, Georges: *La grande peur des bien-pensants*. Paris, Grasset 1931, s. 262.

36 *Tamtéž*, s. 51–92.

37 Na tento fakt se Deml odvolává v odpovědi sudetoněmeckému novináři z listu *Tagesbote* P. Winterovi, který jej obvinil z antisemitismu (viz DEML, Jakub: *Ve stínu lípy*. In: *Šlépěje*, sv. 21 (1936), s. 12–16).

štítněn často opakovaným Březinovým výrokiem, že „u nás je všechno požidovštěno“, jako by ztrácel soudnost ve své averzi vůči Židům. Prokazatelně je to vidět ve třináctém svazku *Šlépějí* (1930), které byly zkonfiskovány kvůli protimasarykovským invektivám a četným antisemitským provokacím. V roce 1931 vychází posléze jedna z nejkontroverznějších Demlových knih *Mé svědectví o Otokaru Březinovi*, v níž se v Demlově podání Březina představuje jako zapřísáhlý antisemita, vinící Židy ze všech problémů moderní civilizace. Omezenost Březinova antisemitismu je očividná, nicméně Deml se s Mistrovými výroky ztotožňuje, často je bere jako axiomy a zcela mimořádně utrousí jen tak mimochodem, že „O. Březina je veliký duch, ale malý člověk. Duše davů ho přemáhá. A tuto duši davů vytváří velmi často nejblbější hlupák.“³⁸ Přesto však Jakub Deml nepolemizuje s Březinovými antisemitskými odsudky židovské rasy i mentality a útočí se svou typickou agresivitou na kdekoho, kdo má jakýmkoli způsobem blízko k židovství.

Znalec Demlova i Březinova díla Bedřich Fučík se antisemitismus obou básníků snažil interpretovat takto: „Březina je pokračovatel v antisemitismu nerudovském, šaldovském a bezručovském. Ani on jako jeho předchůdci není antisemita rasový, jeho důvody k antisemitismu jsou rázu duchovního: zdá se mu, že židé u nás nikdy, až na výjimky, nesplynuli s národem, jeho bolesti a touhy jim byly v podstatě cizí a celkově jej unifikovali duchem kupeckým, hmotářským a bezohledně ziskuchtivým, zatlačujícím do pozadí národně-společenskou solidaritu, obětavost a jasné životodárné ctnosti. Deml naproti tomu takto nespekuluje, vychází ... z vlastní zkušenosti sociální a nacionální, jak ji do sebe vsál v moravských poměrech, zvláště venkovských, a jeho odpor k židovskému živlu je konkrétnější, opřený o podobné poznání jako antisemitismus třeba bezručovský.“³⁹

Interpretace Bedřicha Fučíka je jistě správná, když upozorňuje na nacionálně-sociální kořeny onoho nerudovsko-bezručovského antisemitismu, který byl v latentní podobě přítomen v nejednom českém literárním díle. Březinův antisemitismus lze pod tímto zorným úhlem pochopit jako důsledek určité lidské omezenosti, determinované životem na moravském venkově, která však zůstávala skryta v prostoru básnickových soukromých úvah a komentářů; jeho dílo básnické zůstalo prosto jakýchkoli antisemitských invektiv a narážek. U Jakuba Demla, píšícího, jak to bylo nejednou konstatováno, stále jednu jedinou knihu, jsou antisemitské útoky integrální součástí jeho díla, a nikoli, jako v případě Březinově, soukromým diskurzem v rámci přátelského rozhovoru. Deml od třicátých let, s růstem své kritičnosti vůči duchu první republiky, stupňuje odpor vůči všemu židovskému, jako by vůbec nevnímal, jak blízko má k hitlerismu. V roce 1936 cestoval po Německu,

38 Citováno podle: CHALUPECKÝ, Jindřich: Jakub Deml. In: TÝŽ: *Expresionisté: Richard Weiner, Jakub Deml, Ladislav Klíma, Podivný Hašek*. Praha, Torst 1992, s. 115.

39 Uvedená charakteristika Bedřicha Fučíka je otištěna v novém vydání knihy Jakuba Demla *Mé svědectví o Otokaru Březinovi* (Olomouc, Votobia 1994, s. 382).

a je nanejvýše pozoruhodné, že byl ve svém pohledu na tamní poměry mnohem shovívavější než při posuzování poměrů domácích, deformovaných podle jeho soudu republikánským liberalismem a židovstvím. Ve dvaadvacátém svazku *Šlépějí* (1937) otiskl pasáž ze svého dopisu Rudolfovi Medkovi, v němž píše: „Česká otázka a každá světová otázka, abychom šli dále, je otázka židovská! Jen o tom uvažujte! Od Poláků také už něco vím, a Hitler není takový tatrman, jakým jej představuje ‘česká’ grafika pana Stránského a ‘Borového’.“⁴⁰

Vrcholu dosahuje Demlův antisemitismus v pětadvacátém svazku *Šlépějí* (1940), monotematicky zaměřeném proti všemu židovskému. Jakub Deml jej zaplnil snůškou antisemitských útoků, v nichž neváhal osočit mrtvého Richarda Weinera, patřícího kdysi k jeho milovaným přátelům, či Alfreda Fuchse, jenž zanedlouho kvůli svému původu zemřel mučednickou smrtí v koncentračním táboře. V článku „Otokar Březina a Židé“ Deml s neskutečnou nehorázností uvažuje o Hitlerovi, jenž podle jeho soudu jako by znal Březinovy myšlenky o Židech, když se je snaží odstranit z německého národa. Březina prý neváhal prohlásit – a Deml s tím souhlasí – že „Židovstvo je hmyz! a při těch slovech zkřivil obličej, štítivě pohlédl stranou, jako by Žida na blízku měl, otrásl se hnusem a rukou udělal pohyb, jako by z rukávu setřepával veš“.⁴¹ Jeden protižidovský útok následuje za útokem, až k onomu aforismu „Řekne-li Vám někdo, že je Žid také člověk, hned mu vyražte čtyři zuby a zeptejte se ho, co znamená slovo Pilátovo: Ejhle člověk!“⁴² u něhož se zdráháme věřit, že ho mohl napsat a vyslovit tak velký básník a kněz v jedné osobě.

V dalších a posledních *Šlépějích*, šestadvacátém svazku z roku 1941, už není po antisemitismu ani stopy; jejich hlavní náplní je básnický krásný text o Demlově cestě do Itálie. Jakub Deml si nejspíš uvědomil, patrně také díky tvrdým varováním některých přátel (zde se mohou odvolat na osobní svědectví z úst Bedřicha Fučíka), že by stačil ještě krok a dostal by se do blízkosti páchnoucí stoky *Arijského boje* a podobných streicherovských tiskovin.

Realita druhé republiky byla přirozeně nesmírně silně ovlivněna šokem z mnichovské tragédie, jejíž dopad na společenský a kulturní život vyvolával permanentní potřebu najít nějakého obětího beránka. Nemožnost mnohé pochopit znamenala abdikaci racionality ve prospěch emocionality, která často nabývala podoby zdůrazněného odporu vůči všemu cizorodému. A jedním z nejviditelnějších prvků cizorodosti byli právě Židé. Proto je v politické i kulturní publicistice druhé republiky přítomno tolik nejrůznějších antisemitských a antijudaistických narážek a odkazů na židovskou cizorodost. Od bolestných výčitek a výhrůžně útočných apelů až k ambivalenci antijudaismu u mnoha katolických publicistů – takový byl diapazon střetávání většinové společnosti s židovským živlem. V publicistice byl vymezen na jedné straně jistým dobovým realismem, jak jej představoval Ferdinand Perout-

40 [DEML, Jakub]: Bukvicovštinu! In: *Šlépěje*, sv. 22 (1937), s. 108 n.

41 TÝŽ: Otokar Březina a Židé. In: *Šlépěje*, sv. 25 (1940), s. 29.

42 *Tamtéž*, s. 45.

ka a část levicových autorů, na straně druhé postojí katolicizujících spisovatelů a publicistů, toužících vyřešit neřešitelný svár mezi židovskou odlišností a Kristovou sounáležitostí s Izraelem.

V obecné touze po nalezení „obětního beránka“ literatura druhé republiky obstála rozhodně se ctí. Se zmíněnou výjimkou Jakuba Demla nenalézáme mezi významnými zjevy českého literárního života žádného výrazně antisemitského autora, žádný Ezra Pound či Louis Ferdinand Céline nepoznamenal tehdejší český literární život; pouze několik periferních literárních zjevů (například František Zavřel, Max B. Stýblo, Felix Achilles de la Cámara a podobně) promítlo antisemitismus do své druhořadé literární produkce. Spisovatelé a kulturní publicisté nepodlehli zdaleka v takové míře antisemitismu jako některé jiné profesní skupiny, chránící proti Židům své ekonomické zájmy. V rozhovoru s autory knihy o druhé republice Janem Gebhartem a Janem Kuklíkem padla otázka: „Překvapilo vás něco při studování té doby?“ Odpověď Jana Kuklíka zněla překvapivě otřesně: „Když jsme našli zápisy speciální komise Strany národní jednoty složené z nejprestižnějších profesorů medicíny, kteří nás proslavili i ve světě. V těch zápisech se vyjadřovali k židovské rase s tak primitivním antisemitismem, že nám to skutečně vyrazilo dech. Bylo to otřesné dokonce i na tehdejší dobu. To jsme tedy určitě nečekali.“⁴³

43 Když to šlo, prostě to udělali: S Janem Gebhartem a Janem Kuklíkem, autory knihy *Druhá republika*. In: *Respekt*, roč. 15, č. 12 (15.–21.3.2004), s. 15.

O „bílých místech“ v životě Bedřicha Reicina

František Hanzlík

Bedřich Reicin patřil po únoru 1948 k nejmocnějším mužům v armádě i ve státě. Od ledna 1945 do podzimu 1948 stál v čele Obranného zpravodajství (plnilo funkci vojenské kontrašpionáže), které pod jeho vedením sehrálo významnou úlohu v přípravách na převzetí moci komunistickou stranou a rozhodujícím způsobem se podílelo také na poúnorových perzekucích v armádě. Reicin zastával i významné funkce v Komunistické straně Československa. V září 1946 byl zvolen členem Ústřední branné komise KSČ, spolu s Rudolfem Slánským měl na starosti kádrovou práci v armádě. Bez jejich vědomí a souhlasu nebylo možno provést změnu na žádném významném místě v celé armádě.¹

Podivuhodně strmá kariéra Bedřicha Reicina je svým způsobem příznačná pro dobu a poměry, v nichž se odehrála. K pochopení jejích širších souvislostí je ovšem zapotřebí vrátit se k počátkům a střední fázi Reicinova životního příběhu, do doby předválečné a válečné.

V předmnichovské republice

Reicinova rodina patřila k židovské komunitě v ukrajinském Žitomiru, odkud se v roce 1908 přistěhovala na Moravu. Bedřich se narodil 29. září 1911 v Přerově. Jeho otec byl v té době kantorem židovské náboženské obce ve Strážnici. Dalším ot-

1 *Národní archiv*, Praha (dále NA), fond (f.) Komise I., svazek (sv.) 11, archivní jednotka (arch. j.) 173.

covým působištěm se stala Plzeň, kde v roce 1927 také zemřel. Matka, rozená Hermína Weissová, se narodila v roce 1888 a byla umučena za války v Osvětimi. Strýc Bedřicha Reicina zůstal v Sovětském svazu a žil v Ufě ještě za druhé světové války.²

V letech 1921 až 1925 studoval Reicin na reálném gymnáziu v Plzni a později na německé obchodní akademii. Od svého mládí byl horlivým propagátorem a zastáncem komunistických ideálů. Všichni, kdo jej osobně znali, označovali Reicina za fanatického komunistu. Ani jeho nejbližší nebyli schopni pochopit a vysvětlit důvod, proč tomu tak bylo.³

Od počátku roku 1929 se věnuje výhradně práci v komunistické straně – a stává se také objektem intenzivního zájmu policie. O jeho konkrétní činnosti hovoří většinou policejní protokoly, protože v následujícím období se čím dál více a čím dál častěji dostává do rozporu s platnými zákony. Mnohokrát je zatčen, vyšetřován a krátkodobě vězněn.

V té době se osobně poznává s řadou komunistických funkcionářů, kteří přebírají vedení strany na jejím pátém sjezdu a nastupují ostře konfrontační kurz proti tehdejšímu „buržoaznímu“ režimu. Patří k nim Klement Gottwald, Rudolf Slánský, Václav Kopecký, Čeněk Hruška, Rudolf Vetiška, Jan Šverma, Jaroslav Procházka a další. Mnozí z nich již za předmnichovské republiky, a zvláště po jejím zániku a německé okupaci odcházejí do Sovětského svazu; zde se s nimi Reicin znovu setká, poté co se mu podaří dostat z protektorátu.

V dubnu 1930 je zadržen a předán do vazby policejního ředitelství v Bratislavě za organizování ilegální komunistické školy Mladých pionýrů.⁴ Za nejzávažnější Reicinovo provinění považují policejní orgány jeho činnost namířenou proti československé armádě. O rok později, 23. dubna 1931, je znovu zatčen v Přerově, když se zde účastní desetidenního kurzu komunistické strany zaměřeného na rozkladné působení mezi vojáky, především nováčky. Při zatčení policisté u Reicina nacházejí směrnicí a další tiskoviny s tímto obsahem.⁵

Ve své činnosti balancuje Reicin na pokraji ilegality, vystupuje dokonce pod falešnou identitou s doklady na jméno Bruno Tyras. V březnu 1934 je pod tímto jménem zatčen na tajné komunistické schůzi v Kadani. Při domovní prohlídce u Reicina policisté objevují mnoho kompromitujících materiálů a podle policejního

2 *Tamtéž*, f. 1519 (Václav Kopecký 1897–1961, původní označení fondu 100/45), sv. 14, arch. j. 246. Bedřich Reicin sděluje ve svém dopise z Buzuluku 26.2.1942 Václavu Kopeckému do Moskvy: „Mám v Ufě strýčka Rajcina (křestním jménem snad Oskara), je to bratr mého zemřelého otce a je v ufském divadle dirigentem. Nebude tak těžké najít ho.“

3 Tuto skutečnost sdělila autorovi v osobním rozhovoru 7.6.2002 Reicinova sestřenice Erika Žádníková, která jej znala od dětského věku a v letech 1945–1950 žila s rodinou Reicina ve společné domácnosti v Praze.

4 NA, f. Policejní ředitelství Praha II – prezidium, 1931–1940 (PP 1931–1940), karton (k.) 1275, zpráva Policejního ředitelství v Bratislavě Policejnímu ředitelství v Praze z 9.4.1930.

5 *Tamtéž*, zpráva četnické stanice Přerov Policejnímu ředitelství v Praze z 30.4.1931.

protokolu „vysvítá, že Votruba i Reicin jsou velmi nebezpeční komunisté a stranou placení agitátoři“.⁶ Velmi často se v policejních protokolech v souvislosti s Reicinem objevuje i jméno jeho budoucí manželky Josefy Barešové, sestry významného komunistického činitele Gustava Bareše. Rovněž o ní policejní hlášení opakovaně uvádějí, že „jest horlivou stoupenkyní hnutí komunistického“.⁷

Třicátého března 1935 podává Policejní ředitelství v Praze Státnímu zastupitelství v Praze trestní oznámení na Bedřicha Reicina kvůli podezření, že se dopustil vyzvědačství ve prospěch sovětských zpravodajských služeb. V souvislosti s vyšetřováním skupiny komunistů, kteří byli odsouzeni za zločin vojenské zrahy k několika letům vězení, se ukazuje, že na ilegálních schůzkách komunistů v Plzni Reicin nabádal jejich účastníky k nezákonné, podvrtné a výzvědné činnosti v armádě. Poté co nastoupil vojenskou službu, snažil se prý zjistit informace o počtu mužstva, zbraní a kulometů u pěchoty i o vybavení dělostřelectvem, vyzvídal, jak je mužstvo spolehlivé a poslušné vůči nadřízeným, získával a do ústředí KSČ posílal kopie důvěrných a plukovních rozkazů. Podobný zájem jevil o plány polních vojenských cvičení, počty zúčastněných vojáků a plány rozmístění pluků v případě války. Při domovní prohlídce u Josefy Barešové byly zabaveny materiály o ilegální komunistické činnosti a o komunistickém hnutí v řadách nováčků.⁸ Reicin však veškerá obvinění při výsleších popírá a vyšetřující orgány proti němu nemají kromě výpovědí odsouzených žádné konkrétní důkazy. Státní zastupitelství v Praze nakonec odmítá zahájit trestní stíhání s odůvodněním, že zpravodajská ústředna nemá o jeho rozvědné činnosti dostatek usvědčujících důkazů.

Od roku 1938 pracuje Reicin jako redaktor *Rudého práva*. Po zákazu činnosti komunistické strany dne 22. října 1938 odjíždějí její špičky do Moskvy, kde je ustaveno zahraniční vedení KSČ v čele s Gottwaldem, Švermou, Slánským, Kopeckým a dalšími. Reicin narozdíl od nich zůstává na území okleštěné republiky a přechází do ilegality.

Věznění na gestapu

Rouškou tajemství bylo dlouho zahaleno Reicinovo dvojí zatčení a věznění po 15. březnu 1939 v protektorátu a jeho odchod do Sovětského svazu v říjnu 1940. Důvody a okolnosti Reicinova zatčení dne 24. března 1939, jeho propuštění 18. dubna a opětovného zatčení 27. dubna vyplývají z obsahu dokumentu Zemského úřadu v Praze z 16. prosince 1939.⁹

6 *Tamtéž*, zpráva velitelství četnické stanice v Kadani Policejnímu ředitelství v Praze z 28.3.1934. V citovaném hlášení je Reicinova činnost podrobně popsána. Reicin tehdy bydlel v bytě Adolfa Votruby, po kterém policie rovněž pátrala.

7 *Tamtéž*, Policejní protokol – Bedřich Reicin, false Bruno Tyras, ilegální komunistický pracovník.

8 *Tamtéž*, f. Zemský úřad Praha – Prezidium zemského úřadu v Praze, k. 805.

9 *Archiv bezpečnostních složek (ABS)*, Praha, f. Zvláštní vyšetřovací spisy, archivní číslo (arch. č.) ZV-124, Závěrečná zpráva, s. 74.

Reicin je poprvé zatčen na základě zvláštní žádosti Policejního ředitelství v Plzni (číslo jednací 3147) jako aktivista komunistické strany v rámci preventivních opatření následujících bezprostředně po okupaci. Z pravidelného hlášení pražského gestapa z počátku dubna 1939 je zřejmé, že německé tajné policii jeho politická činnost neunikla, stejně jako fakt, že má židovský původ. Přesto se o jeho osobu příliš nezajímá. Na základě rozhodnutí úřadovny pražského gestapa je z vazby po necelém měsíci propuštěn. Mezitím však plzeňské policejní ředitelství přípisem ze 14. dubna 1939 požádalo, aby byl Reicin dopraven do Plzně za účelem výslechu na tamní úřadovně gestapa,¹⁰ což pražské gestapo při jeho propuštění ještě nevědělo. Ke své smůle je náhodou zastižen gestapem 27. dubna 1939 na návštěvě u svého švagra Karla Brandejse a spolu s ním pak opět putuje do vazby.¹¹

Ve vazbě měl Brandejse celou vedle Reicina a několikrát se setkali ve sprchách a na „luftu“, jak označoval Brandejse krátké procházky vězňů. Podle jeho svědectví zacházelo gestapo s Reicinem při výsleších stejně jako s ostatními vězni. Byly mu dokonce vyraženy dva zuby.¹² Sám Reicin zřejmě nikdy s nikým nemluvil o tom, co ve vazbě zažil. Pouze Gustavu Barešovi v Sovětském svazu řekl, že za něj na gestapu dostal facku. Při výslechu gestapáci jmenovali jednotlivé funkcionáře KSČ a při vyslovení každého jména mu vyšetřovatel vrazil políček.¹³ Podle názoru osob, které později o jeho věznění podávaly svědectví, přispělo k propuštění Reicina i dalších podezřelých z komunistické činnosti v srpnu a září 1939 uzavření paktu o neútočení mezi Německem a Sovětským svazem.

Fotografie Bedřicha Reicina ze služebního pasu (Národní archiv, Praha, fond Ministerstvo národní bezpečnosti)

¹⁰ *Tamtéž*, s. 75.

¹¹ *Tamtéž*, výpověď Karla Brandejse z 18.1.1963.

¹² *Tamtéž*.

¹³ *Tamtéž*, sdělení Gustava Bareše Komisi ÚV KSČ pro prošetření politických procesů z 10.1.1963.

Po propuštění bydlí Reicin s Josefou, kterou si mezitím vzal za ženu, v bytě u Karla Brandejse. Oba pracují za velmi nízkou mzdu v pomocných dělnických profesích (manželka například vydělává sto dvacet korun týdně). Žijí v nuzných poměrech, a Reicin proto v listopadu 1939 žádá Zemský úřad v Praze o jednorázovou podporu. Žádost odůvodňuje tíživou situací, do níž se dostal v důsledku vazby. Není schopen platit dluhy, které mu v té době vznikly. Zlepšení situace se však nedočká. Ze stanoviska obsaženého v přípisě úředníka, jenž žádost vyřizoval v polovině prosince, je naprosto zřejmé, proč podporu neobdrží: „Dovoluji si upozorniti, že Reicin jest čistě židovského původu a že býval velmi radikálním komunistou. Zdejší úřadem byl mnohokrát vyšetřován pro politické delikty směru komunistického. Dle zdejšího názoru podpory nezasluhuje.“¹⁴

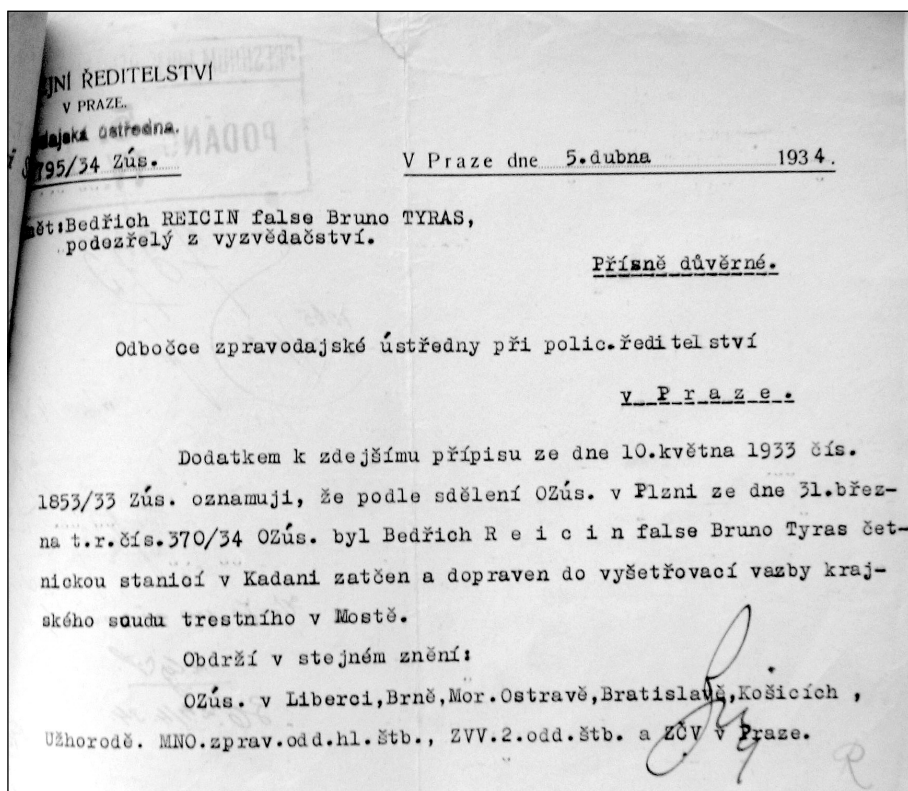
Podle svědectví dalších osob Reicin po propuštění z vazby nejevil vůbec žádný zájem o činnost v komunistické straně ani o jakékoli jiné aktivity, kvůli kterým by se o něj mohlo zajímat gestapo. Nevyhledával ani žádné kontakty se svými bývalými spolupracovníky z KSČ. Jedním z důvodů byla zřejmě i směrnice ilegálního ústředního výboru strany, podle níž neměli být v ilegální práci využíváni ti její členové, kteří byli zatčeni gestapem a poté propuštěni. Všichni se totiž museli v určitých intervalech hlásit na gestapu a existovalo i reálné podezření, že budou sledováni. K tomu v roce 1956 sdělila Ludmila Čechivová, která působila za války jako spojka ilegálního ÚV KSČ: „Podle všeobecných zásad konspirace byla zachována ostrážitost vůči všem, kteří byli jednou zatčeni a propuštěni. Tak tomu bylo podle mých poznatků i s Reicinem. O nějaké nedůvěře vůči němu, která by přesahovala hranice těchto všeobecných pravidel, mi není nic známo.“¹⁵ O možné spolupráci Reicina s gestapem se většinou spekulovalo v souvislosti s nejasnými okolnostmi jeho odjezdu z protektorátu v říjnu 1940.

Odjezd do Sovětského svazu

Osmadvacátého července 1939 bylo v Praze na základě pokynu z Berlína zřízeno Ústředí pro vystěhovalectví židů (*Zentralstelle für jüdische Auswanderung*). Ústředí bylo složkou nacistické Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst*) a jeho vybudování dostal na starost SS-sturmführer Adolf Eichmann. Původně měli mít v ústředí rozhodující slovo zástupci protektorátních úřadů, od října 1939 však převzali všechny rozhodovací kompetence příslušníci SS. Protektorátním úřadům bylo odňato právo vystavovat pasy s vyznačením státní příslušnosti „Protektorát Čechy a Morava“ a od té doby směly pasy, a to jen říšskoněmecké, vydávat pouze centrální orgány německé okupační správy (oberlandráty). Ústředí pro vystěhovalectví židů se

¹⁴ *Tamtéž*, přípis zaměstnance Zemského úřadu v Praze ze 14.12.1939.

¹⁵ NA, f. Komise I., sv. 11, arch. j. 197, Odpovědi Ludmily Čechivové na otázky ve věci B. Reicina, 2.6.1956.

Zpráva Policejního ředitelství v Praze z dubna 1934 o zatčení Bedřicha Reicina v Kadani. Reicin užíval falešné dokumenty na jméno Bruno Tyras (Národní archiv, Praha, fond Policejní ředitelství Praha II. – prezidium 1931–1940)

nacházelo v Praze-Střešovicích, v Dělostřelecké ulici číslo 11. Jeho hladký chod zajišťoval oddíl Zbraní SS, přidělený úředník gestapa udržoval její stálé spojení se Státní tajnou policií.¹⁶

Žadatelé o vystěhování postupně navštěvovali očíslované kanceláře, kde protektorátní úředníci (zástupci berní správy, ministerstva sociální péče, ministerstva financí a příslušníci protektorátní policie) vyřizovali potřebné formality. Nakonec vše zkontrolovali příslušníci německé Bezpečnostní služby. Po vyřízení všech potřebných úkonů byly vystěhovanci vydány doklady – pas, propustka, povolení pro stěhování svršků a další doklady. Zároveň byl připraven o veškerý majetek.

16 ABS, f. Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-124, Závěrečná zpráva, s. 73.

V první fázi se německé velení zaměřilo na osoby, které měly velký majetek nebo vysoká finanční konta. Od roku 1940 bylo vystěhování umožněno i ostatním Židům včetně mužů v branném věku. Potíže nastaly až těsně před přepadením Sovětského svazu v červnu 1941. Po konferenci ve Wannsee v lednu 1942, kde bylo rozhodnuto o „konečném řešení“ židovské otázky jejich fyzickou likvidací, pak bylo vystěhovalectví Židů zakázáno. Úřad byl přejmenován na Ústřednu pro úpravu židovské otázky a až do roku 1945 připravoval seznamy osob zařazených do transportů do koncentračních táborů.

Podle výpovědi Lva Kohna, zaměstnaného v Ústředí pro vystěhovalectví Židů, ho v roce 1940 navštívila lékařka Ruth Hoffeová, o níž věděl, že je členkou komunistické strany a že se velmi dobře zná s Reicinem. Žádala o radu, jak zařídit odjezd Reicina a jeho ženy z protektorátu. Hoffeová jim pak pomáhala s vyřízením potřebných dokladů a formalit. Pracovala jako referentka na oddělení sociální péče Židovské náboženské obce v Praze a vedla zde mimo jiné tajný fond darovaných peněz, z nějž vyplácela finanční prostředky těm Židům, kteří se dostali do těžké životní situace. V lednu 1943 byla transportována do koncentračního tábora, kde zahynula.¹⁷

Před odjezdem z protektorátu si Bedřich Reicin vypůjčil od známých různé částky peněz, aby mohl zaplatit stanovené poplatky a výdaje na cestu. Jeho švagr Karel Brandejš například uvedl, že od inženýra Hillara Pacanovského si vypůjčil několik tisíc korun, které podle jeho vyjádření nevrátil ani po válce, když se vrátil ze Sovětského svazu. Brandejšovi bezprostředně před odjezdem sundal z ruky náramkové hodinky se zdůvodněním: „Dej mi je, dřív bude socialismus na světě.“¹⁸

Reicin a jeho žena odjeli do Sovětského svazu transportem 12. října 1940 spolu s velkou skupinou nemajetných Židů.¹⁹ Závěr zprávy o vyšetřování okolností jejich vystěhování z protektorátu zpochybňuje vzpomenuuté domněnky o možné kolaboraci: „...šetřením nebyly v případě Bedřicha Reicina a jeho manželky zjištěny žádné odchylky, které by nasvědčovaly, že jmenovaný byl prosazován německými bezpečnostními orgány. Z dosud zjištěných materiálů vyplývá, že jmenovaný prošel ‘pásem’ Zentralstelle jako každý jiný vystěhovelec.“²⁰

Zřejmě jsou i okolnosti vydání sovětského víza Reicinovi a jeho manželce. O víza do Sovětského svazu mohli političtí emigranti z protektorátu žádat sovětské orgány prostřednictvím zástupce KSČ v Komunistické internacionále. Do srpna 1939 jím byl Čeněk Hruška a poté Václav Kopecký. Získat sovětské vízum bylo tehdy velmi obtížné, za Bedřicha Reicina a jeho ženu se však osobně zaručili Klement Gottwald i Václav Kopecký.²¹

17 *Tamtéž*, výpověď Lva Kohna z 6.1.1963.

18 *Tamtéž*, výpověď Karla Brandejše z 19.1.1963.

19 NA, f. MNB (Ministerstvo národní bezpečnosti) 8/1, k. 56, výpověď Bedřicha Reicina z 22.11.1951. (Fond MNB je značen s pořadovými čísly 8/1–8/10.)

20 ABS, f. Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-124, výpověď Karla Brandejše z 18.1.1963.

21 *Tamtéž*, sdělení Gustava Bareše Komisi ÚV KSČ pro prošetření politických procesů z 10.1.1963.

Z Moskvy přes internaci do Buzuluku

Po svém příjezdu do Sovětského svazu zpracoval Reicin rozsáhlou zprávu o situaci v protektorátu a vedl dlouhé rozhovory s Gottwaldem a Kopeckým. Jeho zpráva byla dokonce zveřejněna v interním informačním bulletinu Exekutivy Komunistické internacionály. Jedním z mála „bílých míst“ v Reicinově životě zůstává více než půlrok v SSSR od německého vpádu v červnu 1941 do okamžiku, kdy v únoru 1942 přibyl do Buzuluku. Podle verze rozšířené po skončení války, kterou potvrdzovalo i svědectví jeho ženy, byl po přepadení Sovětského svazu zatčen jako držitel protektorátního pasu a poslán do gulagu.

Jiný názor vyslovil ve své výpovědi k Reicinově tehdejší internaci Jaroslav Dostál, který s manželi Reicinovými žil v domě politických emigrantů Rudé pomoci a denně se s nimi stýkal.²² Podle jeho slov „ihned po vypuknutí německo-sovětské války byl Reicin zatčen sovětskými orgány, aniž by i jeho ženě anebo někomu z blízkého okolí bylo sděleno, proč byl zatčen. Panovala domněnka, že je to msta ředitele domu oddychu Smirnova, proti němuž Reicin zakročoval, neboť se údajně pokusil znásilnit jeho manželku.“²³ Ve své výpovědi Dostál dále uvedl, že ani nejvyšší činitelé moskevského vedení KSČ (Gottwald, Šverma, Kopecký a další) o důvodech Reicina zatčení nic nevěděli.

Další verzi nabízejí úvahy generála Oldřicha Kvapila a některých dalších pamětníků, internovaných tehdy stejně jako on v táboře Oranki. Jednalo se o skupinu osob, která přešla na podzim 1939 v čele s podplukovníkem Ludvíkem Svobodou po porážce Polska do Sovětského svazu. Podle svých vzpomínek se setkali s Reicinem poprvé v životě při oslavách vzniku Československé republiky 28. října 1941. Tehdy měla již takzvaná oranská skupina v internačním táboře relativně volný režim a se souhlasem sovětských úřadů zahájila vojenský výcvik.²⁴ Českoslovenští občané, kteří vlastnili protektorátní pasy, byli internováni odděleně v jiné části tábora. Velitel části tábora, v níž byla internována Svobodova skupina, jejím příslušníkům sdělil, že jej požádal jistý Bedřich Reicin, aby mohl pronést projev k výročí vzniku republiky. Nikdo Reicina neznal, ale s projevem vyslovili souhlas. Jeho obsah prý nepřipomínal komunistického funkcionáře. Podle generála Kvapila to byl projev, „na jaké jsme byli z období před válkou zvyklí“.²⁵ Vzhledem k tomu, že ni-

22 Jaroslav Dostál se znal s Reicinem z práce v KSČ od roku 1929. Za války působil v Sovětském svazu. Sloužil v Rudé armádě a v roce 1942 vstoupil do československé vojenské jednotky.

23 NA, f. Komise I., sv. 11, arch. j. 197, záznam o pohovoru s Jaroslavem Dostálem na ÚV KSČ 27.9.1956.

24 Po podpisu československo-sovětské smlouvy o budování československých vojenských jednotek v SSSR z 27.9.1941 již Sověti neměli žádný důvod skrývat pobyt československých vojáků na svém území a oranská skupina se stala základem československé vojenské jednotky, která se začala formovat v Buzuluku v lednu 1942.

25 Záznam rozhovoru s generálem Oldřichem Kvapilem z 2.3.2002, v osobním archivu autora. Totožný názor vyslovil v rozhovoru s autorem 24.2.1999 i právník Imrich Klein, který byl rovněž příslušníkem oranské skupiny.

kdo ze zúčastněných Reicina neznal, kladli si společně otázku, co je zač a odkud se v táboře vzal. Najít uspokojivou odpověď se jim nepodařilo.

Z tábora Oranki byli internovaní – kromě Svobodovy skupiny – přesunuti do různých táborů ve střední Asii. Po několika měsících se téměř všichni sešli v Buzuluku u vznikající československé vojenské jednotky. Nechyběl mezi nimi ani Reicin, 8. února 1942 prezentovaný jako její branec. Kvapilovi bylo podezřelé především to, že nikdo z osob odsunutých do internačních táborů se s Reicinem před nástupem do Buzuluku nesetkal. Až když zjistil, že Reicin stojí v čele neveřejné komunistické organizace v jednotce, usoudil, že již do Oranek byl vyslán sovětskými orgány, aby je informoval o poměrech v tomto táboře a o názorech internovaných. Tento názor s ním podle jeho slov sdíleli i další příslušníci oranské skupiny, například Antonín Sochor, Richard Tesařík nebo Josef Buršík.²⁶ Určité indicie, že tomu tak skutečně bylo, poskytuje i obsah dopisu Bedřicha Reicina adresovaného Václavu Kopeckému do Moskvy dne 28. února 1942. Zatímco svědectví všech, kteří prožili určitou dobu v jakémkoli sovětském internačním táboře, ukazují na otřesné životní, pracovní i jiné podmínky, s nimiž se tam denně setkávali,²⁷ Reicinův dopis vypovídá o privilegovaném postavení pisatele: „V době internování (to snad víš, že jsem byl internován jako řííšskoněmcký příslušník, poněvadž jsem přece ještě měl protektorátní pas) mně bylo laskavostí orgánů NKVD dovoleno zabývat se překládáním a jinými pracemi. A tak jsem přeložil z ruštiny do češtiny ‘Historii diplomacie’ – I. díl a tady ji ještě dodělávám.“²⁸

Okamžitě po příjezdu do Buzuluku začíná Reicin budovat ve vznikající vojenské jednotce ilegální komunistickou organizaci a prověřovat ty, kteří o sobě tvrdili, že jsou členy KSC. Šestého dubna 1942 přijíždí do Buzuluku kapitán Jaroslav Procházka, který formálně přebírá od Reicina vedení stranické organizace.²⁹ Před odjezdem do Buzuluku mu osobně vydali pokyny generální tajemník Exekutivy Komunistické internacionály. Georgi Dimitrov, Klement Gottwald a Jan Šverma.³⁰ Procházka a Reicin

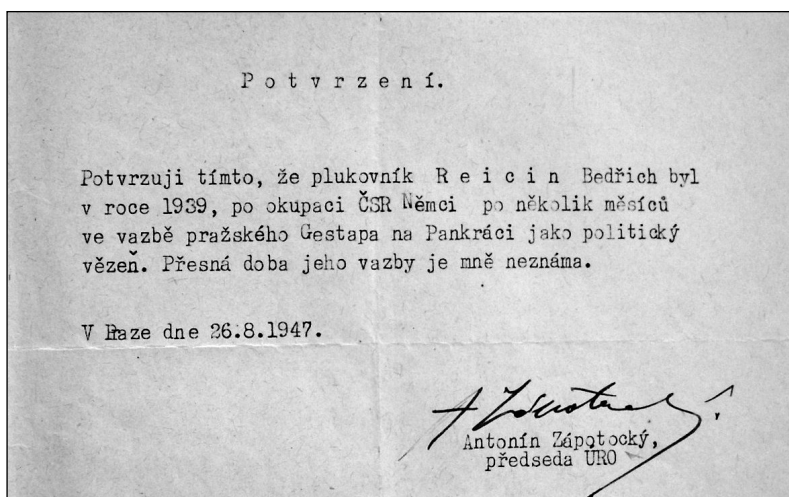
26 Viz záznam rozhovoru autora s generálem Oldřichem Kvapilem z 2.3.2002.

27 Podrobná osobní svědectví o poměrech v sovětských internačních táborech přináší Erich Kulka v publikaci *Židé v československé Svobodově armádě* (Praha, Naše vojsko 1990).

28 NA, f. 1519, sv. 14, arch. j. 246, dopis Bedřicha Reicina Václavu Kopeckému z 26.2.1942.

29 *Tamtéž*, nedatované dopisy Bedřicha Reicina Václavu Kopeckému. Byly napsány pravděpodobně v květnu 1942, protože v textu, kde Reicin popisuje události v Buzuluku, se objevuje datum 2.5.1942. Jaroslav Procházka žádal v dopise z 18.1.1942 Gottwalda o souhlas se vstupem do československých vojenských jednotek. Argumentoval, že má vojenskou hodnost kapitána v záloze, a uváděl fakta o svém působení v československých legiích za první světové války. Zároveň sděloval, že v roce 1940 obdržel sovětské státní občanství, o čemž československé úřady nevědí, a že je v evidenci sovětských úřadů jako povinný vojenskou službou a byl odveden s klasifikací „schopen“. „Hodnost v Rudé armádě nemám vlastně žádnou, neboť v mém vojenském lístku není žádná uvedena,“ psal dále v dopise. Rozhodujícím motivem ke vstupu Procházky do československé vojenské jednotky byla zřejmě obava, aby nebyl povolán do Rudé armády jako řadový voják.

30 *Tamtéž*, f. 1525 (Ideologické oddělení ÚV KSC 1958 – 1968, původní označení fondu 03/10), sv. 8, arch. j. 191, Materiál z trezoru s[oudruha] Bacílka po odchodu z MNB. Procházka ve

Potvrzení Antonína Zápotockého ze srpna 1947, že Bedřich Reicin byl za války vězně gestapem (Národní archiv, Praha, fond Ministerstvo národní bezpečnosti)

jsou nyní hlavními informátory moskevského vedení KSČ o poměrech v Buzuluku. Reicin již ve svém druhém dopise Kopeckému, který není datován, popisuje podrobně situaci a sděluje, že zařídil, aby byly vytvořeny stranické organizace v každé rotě. Převážnou část dopisu ovšem věnuje informacím o údajně protikomunistických a reakčních postojích a jednání důstojníků: „Důstojnický a poddůstojnický kádr, který přišel z internace (v počtu asi 80), je antisovětský, fašistický a jde v tom opovážlivě daleko. Upozorňuji, že v tom není jen zatrpklost lidí, kteří byli dlouho v lágrech. Ti chlapi jsem již jako fašisti přišli a jako takoví nepřestali dějstvovat (*sic*). Některá fakta jsou úžasná a představují z hlediska sovětských zákonů nejtěžší zločiny.“³¹

Působení dvojice Procházka–Reicin směřovalo k mocenskému a ideologickému ovládnutí československé vojenské jednotky a jejich informace měly někdy podobu vulgárních denunciací. Představu o tom je možné získat z následující ukázky z podrobné, vlastnoručně sepsané Procházkovy zprávy pro moskevské vedení KSČ s názvem „Složení československé jednotky v SSSR“: Její autor si stěžuje, že někteří příslušníci jednotky „z iniciativy rotného Tesaříka uspořádali schůzi v kasárnách, kde žádali poslání do Anglie, povýšení, jednorázovou výpomoc atd. Schůzi odhalil komunistka des[átník] Fisch, šel k raportu a Svoboda byl nucen všechny poddůstoj-

svém životopise sepsaném 5.12.1952 v internaci uvedl, že důstojníci v Buzuluku ho neuvítali příliš příznivě, protože jej předcházela pověst, rozšířená údajně generálem Heliodorem Píkou, že „jede agent Kominterny“ (*tamtéž*).

31 *Tamtéž*, f. 1519, sv. 14, arch. j. 246, nedatovaný Reicinův dopis Kopeckému z Buzuluku do Moskvy.

níky potrestat 21 dny vězení podmíněně.⁴³² Vzhledem k tomu, že největší problém představovala podle Reicina a Procházky právě „oranská skupina“, ve zprávě se doporučuje nekompromisně se s ní vypořádat: „Proto prvním úkolem je zlomit vliv této skupiny, izolovat její nejprůbojnější elementy a ostatní získat pro jednotu a společný boj, dokázat jim a přesvědčit je, že jedině přátelský a dobrý, kladný poměr k Sovětům pomůže jak osvobozeneckému boji, tak i jejich osobní kariéře, v kterou doufají a kterou dosud očekávali jen z Londýna na základě protikomunistického štvání a protisovětského zarputilectví.

Aby proces ozdravení byl urychlen, bude nutno odstranit nejvýbojnější živly, smýšlející jasně antisovětsky. K těm patří: kapitán Bedřich (nebezpečný kretén), nadporučík Kudlič, nadporučík Lenz-Lomský, poručík Janda (šéf zpravodajské služby), nadporučík Kovařík, z poddůstojníků rotný Tesařík (nebezpečný dobrodruh, protisovětsky smýšlející, jenž také svolal a organizoval zmíněnou schůzi oranských poddůstojníků), rotný Procházka (poddůstojník čs. rozvědky).⁴³³

Většinu informací, které Procházka s Reicinem předávají moskevskému vedení KSČ, získává Bedřich Reicin.³⁴ Od samého počátku za tímto účelem systematicky vytváří síť informátorů. Většina komunistů v jednotce přitom považuje předávání všemožných informací Reicinovi a Procházkovi za samozřejmost.

Velmi pozorně komunisté sledují i podplukovníka Ludvíka Svobodu. Podle Procházky v Sovětském svazu zůstali pouze důstojníci a poddůstojníci, kteří byli Svobodovi plně oddaní a pro něj spolehliví. Cituje rotného Tesaříka, který veřejně prohlásil: „Ti, kteří chtěli pryč, zde zůstali, ti, kteří chtěli zůstat v SSSR, byli poslání pryč.“ Procházka charakteristika budoucího generála a vůči komunistům loajálního ministra obrany možná docela překvapí: „Podplukovník Svoboda – omezený voják, ješitný kariérista, jenž by chtěl hrát velkou úlohu, ale nestačí na ni. Ve svém jednání se neřídí zásadami, nýbrž konjunkturní spekulací. (...) V poslední době spekuluje vlevo. Byl patrně upozorněn, že armáda v SSSR při dosavadním kurzu ustavena nebude. Pozval Gottwalda a spol. také z důvodu, že potřebuje pomoci a podpory komunistů a Sovětů a myslí, že mu to pomůže v kariéře.“ V další části zprávy však Procházka vyjadřuje přesvědčení, že Svoboda půjde s komunisty, ať už z jakkoli osobních, hamižných či kariéristických důvodů, a činí závěr: „Jinak se Svobodovi, jako všem ostatním, nesmí věřit a musí být pod stálým dozorem.“³⁵

Ze zapříisáhlého antimilitaristy Bedřicha Reicina se v krátké době stává frekventant záložní důstojnické školy zřízené v Buzuluk. Ta se rovněž stává centrem Reicinovy a Procházkovy pozornosti. Za složením frekventantů spatřují snahu velení jednotky vytvořit sobě oddaný „kádř oficirů“, případně antikomunisticky a antisovětsky smýš-

32 *Tamtéž*, zpráva Jaroslava Procházky „Složení československé jednotky v SSSR“ z 25.4.1942.

33 *Tamtéž*.

34 Ve zprávě Procházka několikrát používá obraty typu „podle svědectví Reicina“, „jak ukazuje příklad vylíčený Reicinem“ apod.

35 *Tamtéž*.

Štábní kapitán Jaroslav Procházka (zcela vlevo) a nadporučík Bedřich Reicin (druhý zleva) s důstojníky a vojáky 1. československého armádního sboru v Sovětském svazu na frontě na podzim 1944 (Fotoarchiv Vojenského ústředního archivu – Vojenského historického archivu, Praha)

lejších. Takto hodnotili nejen zařazení pětaticeti poddůstojníků oranské skupiny do důstojnické školy, ale i ostatní frekventanty: „Z ostatních 15 jsou to většinou stvůry velení, jako desátník Wollner, špicl Kahan, špicl Bedřich. Mnozí schopní lidé do školy pojati nebyli.“³⁶ K jejich nelibosti byli do důstojnické školy zařazeni pouze dva komunisté – Bedřich Reicin a Kurt Wolf. Zprávu uzavírá přehled protikomunistických a protisovětských výroků důstojníků, kteří vyučovali v důstojnické škole.

Bedřich Reicin patřil k velmi dobrým frekventantům důstojnické školy. Po jejím ukončení ale nepůsobil ve velitelských funkcích jako téměř všichni její absolventi, nýbrž byl zařazen do osvětového aparátu.³⁷

36 *Tamtéž*. Osoba jménem Kahan nebyla totožná s Vilémem Kahanem, který později působil v Obranném zpravodajství.

37 *Tamtéž*, f. Komise I., sv. 11, arch. j. 197. Jaroslav Dostál, který s Reicinem v Buzuluku úzce spolupracoval, ve své výpovědi na ÚV KSČ v roce 1956 uvedl, že si Klement Gottwald při své návštěvě v Buzuluku v květnu 1942 vyžádal u Ludvíka Svobody osobní rozhovor s Bedřichem Reicinem, v němž mu dal instruktáž pro politickou práci v armádě, a zároveň požádal Svobodu, aby byl Reicin zařazen k osvětové službě.

Na frontě

Koncem ledna 1943 odchází 1. československý samostatný polní prapor pod velením podplukovníka Ludvíka Svobody na frontu. Osvětovým důstojníkem praporu je určen kapitán JUDr. Jaroslav Procházka. Den před odjezdem však dostává rozkaz, že zůstane v Buzuluku. Místo něj na frontu ve funkci osvětového důstojníka odjíždí rotný Bedřich Reicin.³⁸

Také kolem Reicinovy účasti v bojích u Sokolova existuje řada dohadů a nevyjasněných okolností. V boji byl lehce zraněn. Ludvík Svoboda jej dokonce, avšak neprávem, podezříval, že si zranění způsobil sám. V pohovoru s komisí Ústředního výboru KSČ 5. června 1956 totiž uvedl: „Tak trochu jsem ho podezříval, že se u Sokolova střelil do nohy. Hlavně jsem mu zazlíval, že s tou ranou odešel. To mi bylo tak trochu divné.“³⁹ Očité svědectví o tehdejšímu průběhu událostí podal o něco později lékař Armin Široký, který v boji stál u sokolovského kostela vedle Reicina. Ten byl podle jeho slov raněn náhodnou střelou, když držel v ruce polní telefon.⁴⁰

Za účast v boji u Sokolova obdržel Reicin jedno z nejvyšších sovětských vyznamenání – Řád Rudé hvězdy. Lze přitom vzít v potaz proceduru, jakou se podobné akty realizovaly. Návrhy na vyznamenání stejně jako na povýšení posuzovali příslušníci Lidového komisariátu vnitra (NKVD), kteří působili u československých vojenských jednotek ve funkcích styčných důstojníků.⁴¹ Po dobu války byly návrhy na sovětská vyznamenání, které již prošly schválením velitelů, upravovány výborem neveřejné organizace KSČ v jednotkách. Významné slovo měl při tom právě Bedřich Reicin.

38 *Tamtéž*, f. 1519, sv. 14, arch. j. 246. Dne 21.3.1943 píše Procházka z Buzuluku dopis Gottwaldovi, v němž mu sděluje tuto informaci a podává podrobnou zprávu o situaci v záložním pluku. Zároveň uvádí, že se snažil posílat zprávy co nejčastěji a že tak bude činit i nadále. (*Tamtéž*, f. 1525, sv. 8, arch. j. 191.) Ve svém životopise z roku 1952 uvádí, že mu jako důvod setrvání v Buzuluku bylo sděleno, že Reicin je mladý a že Procházka umí velmi dobře rusky, což bude k užítku, jelikož se předpokládá příjezd značného počtu Ukrajinců.

39 *Tamtéž*, f. Komise I., sv. 11, arch. j. 198, Záznam o pohovoru se s[oudruh]em gen[erálem] Ludvíkem Svobodou, provedeném dne 5. června 1956 v jeho bytě v Praze.

40 *Tamtéž*, Záznam o pohovoru s MUDr. Arminem Širokým dne 12.9.1956 na ÚV KSČ. Široký se ovšem ve své výpovědi o Reicinově počínání vyjadřoval spíše kriticky: „Myslím, pokud si vzpomínám, že v sokolovském kostele odevzdal telefonní sluchátko Mirkovi Machačovi a sám utekl. (...) Pak jsem se s ním uviděl na druhém břehu řeky Mže večer asi v 10 hodin, kdy ho dr. Engel odsunoval nákladním autem do nemocnice. Položili jsme Reicina na nákladní auto, [a] ačkoliv si žádný voják nebral výzbroj ani výstroj do nemocnice, musela se Reicinovi udělat výjimka, dát mu všechno s sebou, což zabralo mnoho místa a aspoň dva vojáci ranění nemohli být odsunuti.“

41 Styčným důstojníkem u 1. československého samostatného polního praporu byl major Kambulov, který působil u našich jednotek v SSSR po celou dobu války. Podrobně sledoval vývoj poměrů u jednotek a osobně znal všechny důstojníky zařazené ve významných funkcích. Nezávisle na sobě s ním úzce spolupracovali Bedřich Reicin i Karel Vaš, který později jako komunistický prokurátor žádal trest smrti pro generála Heliodora Píku.

Bedřich Reicin s generálem Ludvíkem Svobodou a štábním kapitánem Jaroslavem Procházkou (zleva doprava) na hranicích Československa na Dukle na podzim 1944 (Fotoarchiv Vojenského ústředního archivu – Vojenského historického archivu, Praha)

V květnu 1943 je Reicin v Novochoopersku, kde se formuje 1. československá samostatná brigáda v SSSR, ustanoven do funkce zástupce osvětového důstojníka brigády a povýšen do hodnosti podporučíka. Všichni, kdo jej znali a osobně se s ním v té době setkávali, ve vzácné shodě vyzdvihují jeho mimořádnou pracovitost a fyzickou odolnost – stejně jako to, že maximální pracovní výkony, mnohdy na hranici možností, vyžadoval i od svých spolupracovníků a podřízených. Jaroslav Dostál, který znal Reicina od roku 1929 a za války patřil k jeho blízkým spolupracovníkům, jej charakterizoval takto: „Pokud jde o poměr k lidem ze strany Reicina, lze říci, že tento byl vždycky víceméně negativní, že Reicin byl bezohledný a lidé, kteří s ním byli v neustálém styku, se jej skutečně báli. (...) Sám jsem mnohdy vytýkal jeho špatný poměr k lidem, a on vždy říkal, že k dobrým lidem špatný poměr nemá a že nepřátel není třeba litovat.“⁴² Spory mezi Reicinem a Procházkou podle Dostála vy-

⁴² *Tamtéž*, sv. 11, arch. j. 197, záznam o pohovoru s Jaroslavem Dostálem na ÚV KSČ 26.9.1956. Dostál uvedl ve své výpovědi i epizodu z fronty, kdy Jaroslav Procházka velmi rozhořčeně v jeho přítomnosti vytýkal Reicinovi špatné zacházení s lidmi: „Reicin se pokusil ironicky reagovat

Bedřich Reicin (vpravo) a major Lidového komisariátu vnitra (NKVD) Kambulov koncem války (Fotoarchiv Vojenského ústředního archivu – Vojenského historického archivu, Praha)

vrcholily koncem roku 1943, kdy Reicin kvůli nim odešel k formující se 2. československé paradesantní brigádě do Jefremova.⁴³

Celou situaci blíže osvětluje Jaroslav Procházka ve svém životopise, který sepsal 5. prosince 1952 v internaci.⁴⁴ Podle jeho názoru měl Reicin vše domluveno s generálem Janem Kratochvílem, velitelem právě se ustavujícího 1. československého armádního sboru. Po návratu z Jefremova byl totiž 15. dubna 1944 právě generálem Kratochvílem jmenován do funkce přednosta oddělení osvětové

a mravní výchovy armádního sboru a fakticky se tak stal nadřízeným štábního kapitána Jaroslava Procházky, který v té době stál v čele osvěty 1. československé samostatné brigády. Jejich spory se tím dále vyhrotily a vzniklou situaci řešilo nakonec až moskevské vedení KSČ. Počátkem července 1944 přijela ke sboru delegace, v níž byli také Klement Gottwald a Jan Šverma. Reicin si stěžoval Gottwaldovi na Procházkovu neschopnost, ten ho naopak kriticky informoval o Reicinově činnosti. Gottwald sice v přítomnosti Švermy Procházkovu vytkl nedostatky v práci, nakonec

na tuto výtku, a když soudruh Procházka ještě rozhodněji vytýkal mu špatné chování, Reicin se jej ironicky zeptal, zda jde o služební rozhovor a zda se má postavit do pozoru. Soudruh Procházka řekl, že ano, že jde také o služební záležitost...“

- 43 *Tamtéž*. Reicinův odchod byl osvětovým pracovníkům zdůvodňován tím, že u formující se brigády je třeba provést zákroky proti reakčním živlům, což má Reicin na starosti. Většinu příslušníků brigády totiž tvořili důstojníci a vojáci slovenské národnosti, kteří přešli na sovětskou stranu od jednotek slovenské armády bojujících na východní frontě.
- 44 V době procesu s „protistátním spikleneckým centrem Rudolfa Slánského“ byli Jaroslav Procházka a Ludvík Svoboda preventivně internováni. Jeden z hlavních vyšetřovatelů v procesu podplukovník StB Bohumil Doubek jako důvod jejich uvěznění uvedl, že se o nich při vyšetřování a procesu zmínil Slánský. Ve vyšetřovacích protokolech sice nebyla jména generála Svobody a Procházky zaznamenána, a Slánskému bylo navíc před jeho vystoupením v procesu zvláště zdůrazněno, která jména nemá vyslovit, ten však v daném případě pokyn nedodržel. „Na základě toho byli Ludvík Svoboda a Jaroslav Procházka z nařízení ministra Bacílka zadrženi a izolováni ve vyšetřovacích místnostech v Ruzyni,“ vypověděl Doubek. (*Tamtéž*, f. Komise II., sv. 5, arch. j. 60.)

ho ale povolal na Reicinovo místo: „Soudruh Gottwald uvedl, že stávající stav je nemožný, a rozhodl, že osvětovým důstojníkem mám být já. To se také stalo a od 15. července 1944 jsem v Sagaduře nastoupil u velitelství sboru na určené místo,“ vysvětloval Procházka ve svém životopise.⁴⁵

Bedřich Reicin se tedy v létě 1944 stává Procházkovým zástupcem. Konkurenční boj obou mužů tím však zdaleka nekončí, velmi ostře vystupuje Reicin proti svému nadřízenému kupříkladu po počátečních neúspěších československých jednotek v bojích o Dukelský průsmyk. V říjnu 1944 rozhoduje velitelství 4. ukrajinského frontu poslat delegaci na osvobozené území Zakarpatské Ukrajiny, s cílem provádět zde náborů do armády a zakládat národní výbory. Reicin se dobrovolně hlásí a je určen velitelem skupiny. Ke sboru se vrací začátkem prosince 1944, kdy již je fakticky rozhodnuto o připojení nejvýchodnější části předmnichovské republiky k Sovětskému svazu.

V čele Obranného zpravodajství

V lednu 1945 dochází v Reicinově životě ke změně, která výrazným způsobem ovlivní jeho další vojenskou kariéru i celý následující osud: stává se přednostou nově zřízeného oddělení obranného zpravodajství 1. československého armádního sboru v Sovětském svazu.⁴⁶ Okolnosti jeho jmenování do této funkce celkem jasně nasvědčují tomu, že patřil ke spolupracovníkům sovětských tajných služeb. Nový velitel sboru generál Ludvík Svoboda původně předpokládal, že do této funkce jmenuje zkušeného zpravodajského důstojníka majora Františka Sedláčka, po sovětské intervenci však musel přehodnotit svůj záměr: „Když za mnou přišel s tím, že chce na kontrarozvědku, povídám: zbláznil ses? Tehdy jsme měli část Podkarpat-ské Ukrajiny (*sic*), poslali jsme ho, aby organizoval národní výbory. Tam Reicin pracoval velmi dobře. Za frontou zakládal národní výbory a dělal to dobře. Proto jsem byl překvapen, když říkal, že chce ke kontrarozvědce. Za pár dní jsem byl volán ke gen[erálu] Mechlisovi, který se mne ptal na námitky ve věci Reicina zařazení ke kontrarozvědce. Říkal mi, je třeba tam mít někoho, komu důvěřujeme. Musel

45 *Tamtéž*, f. 3/10, sv. 8, arch. j. 191, vlastní životopis Jaroslava Procházky z 5.12.1952.

46 Po zřízení oddělení obranného zpravodajství štábu 1. československého armádního sboru v SSSR se vžil název Obranné zpravodajství a zkratka OBZ. V dubnu 1945 vzniká na základě rozhodnutí vlády Hlavní správa obranného zpravodajství ministerstva národní obrany (HS OBZ MNO). Dne 1. května 1946 je HS OBZ podřízena Hlavnímu štábu ministerstva národní obrany jako jeho 5. oddělení. V srpnu 1950 je 5. oddělení HŠ MNO přejmenováno na Hlavní informační správu (HIS) a v květnu 1951 vzniká z HIS Velitelství vojenské zpravodajské služby, které je pak v červnu 1952 přejmenováno na Hlavní správu vojenské kontrarozvědky. Po celou dobu existence této složky však byla běžně k jejímu označení používána zkratka OBZ. K souvislostem vzniku OBZ viz HANZLÍK, František: *Vojenské Obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc 1945–1948*. Praha, Themis 2003.

jsem s ním souhlasit a uznal jsem to.⁴⁴⁷ Jmenování Reicina do této funkce podpořil i Jaroslav Procházka, který se tím fakticky zbavil soupeře, do té doby prokazatelně usilujícího o obsazení jeho pozice v čele osvětové služby sboru. Později k tomu sám uvedl: „Na naléhání sovětského velení bylo od 1. 1. 1945 zřízeno 5. oddělení štábu s úkolem obranně zpravodajským a v jeho čelo byl postaven Reicin. Já jsem neje- nom tomu nebránil, nýbrž jsem tento návrh pomáhal prosazovat.“⁴⁴⁸

V čele Obranného zpravodajství čeká Reicina závratná, ale krátká vojenská kari- éra, která skončí jeho zatčením 8. února 1951. V dubnu 1945 je postaven do čela Hlavní správy obranného zpravodajství ministerstva národní obrany, zatímco jeho největší rival Jaroslav Procházka se stává přednostou Hlavní správy výchovy a osvěty téhož ministerstva. Od té chvíle začínají opět úzce spolupracovat. Ná- sleduje rychlé povýšení Reicina do hodnosti štábního kapitána k 1. květnu 1945, do hodnosti majora k 10. květnu a do hodnosti podplukovníka k 1. srpnu téhož roku. Prvního října 1946 je pak povýšen do hodnosti plukovníka a na podzim 1948 do hodnosti brigádního generála.⁴⁹

Po celou dobu svého působení v čele Obranného zpravodajství – stejně jako od podzimu 1948 ve funkci náměstka ministra obrany – se Reicin řídí zásadou, že OBZ stojí nad zákony a že jeho příslušníci při plnění stanovených úkolů nejsou vázáni žádnými právními předpisy. Jednoznačnou prioritou se pro něj stává prosa- zování zájmů komunistické strany ve všech oblastech života armády a celé společ- nosti. Tuto skutečnost potvrdila většina příslušníků Obranného zpravodajství, kteří byli po nástupu Alexeje Čepičky do funkce ministra národní obrany v dubnu 1950 postupně vyšetřováni v souvislosti s používáním nezákonných metod při perzeku- ci důstojníků po únoru 1948. Generál Josef Musil, který se stal na podzim 1948 nástupcem Reicina v čele OBZ, po svém zatčení při výslechu uvedl: „Doznávám, že jsem při provádění těchto akcí se zákony neřídil, a to vědomě, a držel jsem se Reicinova vyjádření, že ‘Obranné zpravodajství stojí nad zákony’.“⁵⁰

Porušování platných zákonů se s Reicinovým vědomím a souhlasem v široké míře dopouštěli příslušníci Obranného zpravodajství po celou dobu jeho existen- ce, od ledna 1945 do roku 1951.⁵¹ Od počátku roku 1945 příslušníci bezpečnost-

47 NA, f. Komise I., sv. 11, arch. j. 198, záznam o pohovoru s Ludvíkem Svobodou 5.6.1956. Tyto skutečnosti sdělil Svoboda po válce i generálovi Oldřichu Kvapilovi jako odpověď na otázku, jak mohl jmenovat do čela OBZ v lednu 1945 právě Reicina (viz záznam rozhovoru autora s generálem Oldřichem Kvapilem z 21.2.2002).

48 *Tamtéž*, f. 3/10, sv. 8, arch. j. 191, vlastní životopis Jaroslava Procházky z 5.12.1952.

49 *Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv* (Praha), f. 100/52 (Alexej Čepička), Kva- lifikační listina Bedřicha Reicina.

50 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-2457, podsvazek II, zápis o výpovědi obviněného Josefa Musila z 13.2.1952.

51 Paradoxně se stejného porušování zákonů dopouštěli i příslušníci Vojenské zpravodajské služ- by a Státní bezpečnosti, kteří vyšetřovali používání nezákonných metod pracovníky Obranné- ho zpravodajství a Hlavní informační správy do roku 1951.

ních oddílů OBZ⁵² zatýkají skutečné i domnělé kolaboranty a zrádce, především na Slovensku. Bez jakéhokoli obvinění a vyšetřování jsou desítky osob vězněny v internačních táborech. Běžným jevem je okrádání internovaných civilních osob i důstojníků a vojáků bývalé armády Slovenské republiky, kteří se přihlásili na základě mobilizační vyhlášky do československého armádního sboru.⁵³ Na základě nařízení Bedřicha Reicina a jeho tehdejšího zástupce Karla Vaše předávají příslušníci bezpečnostních oddílů mnohé internované osoby bez jakékoli evidence sovětským zpravodajským orgánům. Drtivá většina z nich končí v sovětských táborech v Polsku a poté v Sovětském svazu. Mnohdy bezdůvodné zatýkání civilních osob příslušníky Obranného zpravodajství pokračuje i po roce 1945.⁵⁴

Také po osvobození se bezpečnostní oddíly podřízené přímo Bedřichu Reicinovi a Karlu Vašovi dopouštějí zločinů na československém území.⁵⁵ Jejich příslušníci se aktivně podílejí na masakrech německých zajatců a německého obyvatelstva v Postoloprtech nedaleko Žatce. Sám Reicin po svém zatčení v roce 1951 při výslechu označil tuto akci příslušníků OBZ za „nesmyslné pobíjení německého obyvatelstva, které prováděli uvedení na vlastní pěst“.⁵⁶

Z Reicinova nařízení vzniká v roce 1945 i „zvláštní oddíl“, jehož velitelem se stává štábní kapitán Ladislav Kilián. Jeho úkolem je zatýkat a eskortovat podezřelé osoby po celém území republiky. Kilián dostává rozkazy pouze od Reicina, výjimečně i od Karla Vaše. V době, kdy oddíl není nasazen, se Kilián zdržuje v předpokoji Reicinovy kanceláře, aby byl kdykoli k dispozici. V letech 1946 a 1947 je oddíl pověřován hospodářem Hlavní správy Obranného zpravodajství štábním kapitánem Šachtou⁵⁷ odvozem trofejních nemovitostí z pohraničí do Prahy, kde se rozdělují

52 Bezpečnostní oddíly OBZ byly vytvořeny z polního četnictva 1. československého armádního sboru a byly doplňovány dalšími „spolehlivými“ příslušníky. Výcvikem a přípravou příslušníků BO OBZ byl pověřen tehdejší zástupce Bedřicha Reicina, poručík Karel Vaš.

53 Viz NA, f. MNB 8/10, k. 65. Svědčí o tom mnohé stížnosti, které postižení adresovali od dubna do července 1945 státnímu tajemníkovi na ministerstvu národní obrany plukovníkovi Mikuláši Ferjenčíkovi. O okrádání zajištěných osob na Slovensku podal svědectví i tehdejší příslušník bezpečnostního oddílu OBZ Michal Uram ve výpovědi učiněné 5.3.1952.

54 Řadu stížností na tyto přečiny příslušníků OBZ řešil v letech 1945 a 1946 náčelník Hlavního štábu ministerstva národní obrany generál Bohumil Boček.

55 *Tamtéž*, f. MNB 8/3, k. 57. Podle souhrnné zprávy StB z 28.8.1952 nechal Karel Vaš na Moravě na jaře 1945 zastřelit několik osob bez jakéhokoli vyšetřování a soudu, v létě téhož roku dal v Praze rozkaz k popravě dalších osmi lidí.

56 *Tamtéž*, f. MNB 8/10, k. 66, protokol z výslechu Bedřicha Reicina z 28.6.1951. Svědectví o masakrech v Postoloprtech podává ve výpovědi z 2.5.1951 i štábní kapitán Vasil Kiš (*tamtéž*, f. MNB 8/4, k. 59).

57 Štábní kapitán Šachta (původně se jmenoval Schachtner, v některých dokumentech je uváděno jméno Schachta nebo Schachter, později si změnil jméno na Šachta Samson) počátkem roku 1949 odletěl do Izraele s určitou částkou peněz z tajného fondu OBZ (NA, f. Komise I., sv. 11, arch. j. 196, zpráva náčelníka zpravodajské správy generálního štábu pro ÚV KSČ z 12.7.1957).

mezi různé vojenské osoby. Některé z těchto věcí jsou odvezeny i do Reicinova bytu.⁵⁸ Koncem roku 1947 je zvláštní oddíl zrušen a Ladislav Kilián je přidělen k Hradní stráži, o jejíchž poměrech pak informuje Reicina podle jeho přesných instrukcí.⁵⁹

Od léta roku 1945 působí v severozápadním pohraničí takzvaná létací skupina pod vedením kapitána Viléma Dovary, která je rovněž přímo podřízena Reicinovi. Štáb skupiny sídlí v České Kamenici. Její příslušníci se dopouštějí provokací, násilí, krádeží i vražd. Na počátku roku 1946 je skupina podřízena oblastní správě Obranného zpravodajství 1. vojenské oblasti, s tím že má plnit úkoly stanovené Reicinem. Činnost skupiny se stává i předmětem interpelace v Prozatímním národním shromáždění, načež je na jaře 1946 zrušena.⁶⁰

V roce 1945 se vytváří i tajný fond Obranného zpravodajství, kterým disponuje Bedřich Reicin. Část fondu tvoří finanční prostředky a cenné předměty získané výše uvedenou činností příslušníků OBZ. Jeho základ pak pochází z nálezu sovětských peněz v rybníku u Bochova bezprostředně po osvobození (jednalo se o desetičervoncové papírové bankovky uložené v několika pytlích), které jsou z Reicinova nařízení převezeny do Prahy a předány Hlavní správě Obranného zpravodajství. Částka 2 348 300 rublů je později vyměněna v Národní bance za československou měnu v hodnotě více než osm a půl milionu korun. V letech 1945 až 1950 tento tajný fond Reicin využívá k různým účelům; kupříkladu se z něj financuje exhumace zhruba dvou set padesáti karpatských Němců postřílených v noci z 18. na 19. června 1945 v Lověšicích u Přerova na rozkaz důstojníka Obranného zpravodajství Karola Pazúra (69 870 Kč ve prospěch Okresního národního výboru Přerov) nebo náklady spojené s rozloučením s přednostou OBZ Bedřichem Reicinem při jeho odchodu do funkce náměstka ministra národní obrany ve výši 17 482 korun a 40 haléřů.⁶¹

Působení Bedřicha Reicina v letech 1945 až 1948 stejně jako jeho podíl na takzvané očistě důstojnického sboru po únoru 1948 a jeho počínání ve funkci náměstka ministra obrany bylo a je předmětem rozsáhlého zkoumání historiků, kteří se touto

58 *Tamtéž*, protokol výpovědi majora Artura Vrby ze 16.2.1951.

59 *Tamtéž*.

60 *Tamtéž*, f. Komise I., sv. 11, arch. j. 197, záznam o pohovoru s plukovníkem Františkem Bedřichem 2.10.1952. Při zrušení skupiny byly převzaty i skvosty v odhadované ceně tři miliony korun. Její velitel kapitán Dovara odešel v roce 1946 do civilu. Historik Tomáš Staněk uvádí, že Dovara „byl nakonec vzat do vazby a v únoru 1947 odsouzen Vojenským soudem v Praze za zločin zneužití úřední moci a přečin lehkého ublížení na těle k 5 měsícům žaláře a k propuštění z hodnosti“ a že dalších šest spolupachatelů bylo vzato vazby, přičemž rozsudek není znám (viz STANĚK, Tomáš: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005, s. 149 n.).

61 *Tamtéž*, f. MNB 8/1, k. 56, Zpráva o nálezu peněz r. 1945 v Bochově u Karlových Varů na základě spisů Osídlovacího úřadu a Fondu národní obnovy a Velit[elského] týlu 11. divize. O masakru v Lověšicích u Přerova viz STANĚK, T.: *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*, s. 275–279.

Bedřich Reicin s manželkou a synem (Fotoarchiv Vojenského ústředního archivu – Vojenského historického archivu, Praha)

problematikou podrobně zabývají v několika monografiích, odborných studiích i populárnějších statích.⁶² Za pozornost však stojí také méně známé epizody z jeho kariéry kolem únorového komunistického převratu, jakož i souvislosti jeho zatčení, průběh vyšetřování a okolnosti procesu, v němž byl odsouzen k trestu smrti.

62 Viz mj. HANZLÍK, František – POSPÍŠIL, Jan – POSPÍŠIL, Jaroslav: *Sluha dvou pánů*. Vizovice, Lípa 1999; HANZLÍK, František – POSPÍŠIL, Jaroslav: *Soumrak demokracie: Reicinovo Obranné zpravodajství na cestě k moci*. Vizovice, Lípa 2000; HANZLÍK, F.: *Vojenské Obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc v letech 1945–1948*; HANZLÍK, František – VONDRÁŠEK, Václav (ed.): *Armáda v zápase o politickou moc v letech 1945–1948: Sborník dokumentů*. Praha, Ministerstvo obrany ČR – AVIS 2006; LICHNOVSKÝ, Karel: Bedřich Reicin a Československá armáda. In: *Historie a vojenství*, roč. 43, č. 2 (1994), s. 3–44 a roč. 44, č. 6 (1995), s. 81–117 (vyšlo ve dvou pokračováních); HANZLÍK, František: Podíl OBZ na perzekuci důstojnického sboru po únoru 1948. In: PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (ed.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“: Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, pořádané ve dnech 14.–16. dubna 2003 v Praze*. Brno, Kateřina Mikšová – Prius 2005, s. 291–319; BÍLEK, Jiří: Bedřich Reicin – iniciátor i oběť. In: *Tamtéž*, s. 320–331; KUDRNA, Ladislav: Vojenské obranné zpravodajství (1945–1950): Vývoj, organizační struktury, personální obsazení. In: *Paměť a dějiny*, č. 1 (2008), s. 76–89.

Dozorcem nad armádou

Před listopadem 1989 byly přísně utajovány jak dokumenty svědčící o okolnostech Reicinova nezákonného odsouzení, tak materiály dokazující jeho zločinnou úlohu v armádě po roce 1945. Důvody jsou nasnadě: zveřejnění těchto dokumentů, označovaných v té době jako „přísně tajné“, by odhalilo jak ilegální praktiky při převzetí moci komunistickou stranou v únoru 1948, tak široký rozsah perzekucí v rámci takzvané poučovací očisty armády včetně vyfabulovaných procesů s jejími příslušníky, které v řadě případů skončily vynesením rozsudků smrti.

Z titulu své funkce měl Reicin přístup k nejutajovanějším informacím z prostředí armády, ale i ministerstva vnitra, které dával k dispozici vedení komunistické strany. Byl v úzkém styku nejen s generálním tajemníkem Ústředního výboru KSČ Rudolfem Slánským, ale také s předsedou vlády (a později prezidentem) Klementem Gottwaldem a s vedoucím kádrového oddělení ÚV KSČ a pozdějším ministrem národní bezpečnosti Ladislavem Kopřivou. Bedřich Reicin stejně jako Jaroslav Procházka měl kdykoli osobní přístup k nejvyšším představitelům KSČ. Jeho hlavním úkolem bylo zabránit případnému zásahu armády proti komunistickému převratu, pokud by se neobešel bez použití násilí. Jak známo, armáda v kritických únorových dnech opravdu zůstala mimo politické dění.⁶³

O úloze Bedřicha Reicina v únoru 1948 podává svědectví Bedřich Kopold, který v té době působil na Hlavní správě výchovy a osvěty ministerstva národní obrany, kam si ho Reicin vyžádal od Jaroslava Procházky k plnění „mimořádných úkolů“ při přebírání moci. Podle Kopoldova sdělení si Reicin – narozdíl od pasivního Procházky – počínal velmi energicky: „Volil různé formy, když nestačily argumenty u ministra nebo náčelníka generálního štábu, prosazoval některé věci, zejména týkající se povyšování (důstojníků oddaných KSČ – pozn. autora), přes předsedu personálního komitétu vlády soudruha Noska, přes poslance branného výboru a u vysokých důstojníků přes soudruha Gottwalda. Někdy, těsně před únorem, vyškrtával reakčníky, kteří proklouzli při schvalování na povýšení, přímo z kartáčového obtisku Osobního věstníku.“⁶⁴ Kopold obdržel úkol kontaktovat všechny komunistické důvěrníky na odděleních hlavního štábu ministerstva národní obrany a zajistit, aby Reicinovi osobně hlásili jakékoli náznaky „reakčních provokací“. Zvláštní zájem projevoval Reicin o Hradní stráž, kde působil jako jeho exponent bývalý velitel „zvláštního oddílu“ štábní kapitán Ladislav Kilián.

Na poradě nejužšího vedení KSČ Reicin navrhl, aby bylo pro všechny případy vyčleněno několik spolehlivých vojenských jednotek, v jejichž mužstvu je větší počet komunistů. Jak uvedl Kopold, padlo rozhodnutí „přípravit pro tento úkol tankovou

63 Blíže o úloze armády v únoru 1948 viz HANZLÍK, F. – VONDRÁŠEK, V. (ed.): *Armáda v zápase o politickou moc v letech 1945–1948*.

64 NA, f. Komise I., sv. 32, arch. j. 795, záznam o pohovoru s Bedřichem Kopoldem 17.3.1963.

brigádu v Žatci a útvary z posádky Milovice. Reicin mi uložil, abych jel do Žatce a tam s tehdejšími osvětovými důstojníky kapitánem Cilcem (dnes generálem) učinil příslušná opatření u této jednotky. Podobně byla věc prohodována s generálem Wegrem, tehdejšími veliteli pěchotního učiliště v Milovicích, kterého jsem nakonec musel přivést k Reicinovi a který od něj dostal bližší dispoziční. Po těchto opatřeních podával Reicin zprávu s[oudruhu] Gottwaldovi přímo na předsednictvu vlády...“⁶⁵ Také v Praze byly za stejným účelem dislokovány jednotky složené ze spolehlivých vojáků: „Jiní soudruzi, například plukovník Kilián, byli Reicinem pověřeni mít v Praze v bojové pohotovosti oddíl složený z komunistů a sympatizujících.“⁶⁶ Tato opatření Reicin podnikl ještě před vyzbrojením Lidových milic.

Reicin se podle Kopoldova svědectví zasloužil též o to, že ministr obrany generál Ludvík Svoboda ve vyhrocené politické krizi zůstal loajální ke komunistům: „Neznám všechny okolnosti, které přiměly Ludvíka Svobodu k historickému vystoupení na ustavující schůzi ústředního výboru akční fronty.“⁶⁷ Myslím však, že spolu s Procházkou měl nemalý podíl na tom, že generál Svoboda se postavil po bok Klementu Gottwaldovi proti vrchnímu veliteli prezidentu Benešovi. I na řadě jiných opatření, která přispěla k tomu, že armáda zůstala v únoru neutralizována, se podílel Reicin.“⁶⁸

Bezprostředně po únorovém převratu, kdy vznikají akční výbory i v armádě, se Reicin s Procházkou proti jejich tamnímu působení tvrdě stavějí a vydávají v tom smyslu i oficiální výnos. Reicin argumentuje, že vzhledem ke zvláštnostem armády v ní musí „očistit“ provádět orgány Obranného zpravodajství samy. Ostře vystupuje i proti tomu, že brněnský rozhlas oznámil jména důstojníků, kteří byli bez rozhodnutí ministerstva národní obrany vyhozeni z armády. Obává se totiž, že zveřejnění těchto jmen by mohlo prospět nepříteli, neboť ho upozorňuje na osoby, o něž se může opřít.“⁶⁹

V té době je v rámci Hlavní správy vojenské kontrarozvědky zahájena „Akce APS“, jak ji nazvali sami její aktéři. Uvedená zkratka označuje Armádní poradní sbor, což je instituce, která mimo jiné rozhoduje o tom, kteří důstojníci budou muset z armády odejít. Tuto proceduru má ve své režii Reicin. Ve studijní skupině OBZ,

65 *Tamtéž*, sv. 11, arch. j. 197, záznam o pohovoru s Bedřichem Kopoldem na ÚV KSČ 11.10.1956.

66 *Tamtéž*, sv. 32, arch. j. 795, záznam o pohovoru s Bedřichem Kopoldem 17.3.1963.

67 Šlo o ustavující schůzi Ústředního akčního výboru Národní fronty 23.2.1948.

68 *Tamtéž*, sv. 11, arch. j. 198, záznam o pohovoru s Bedřichem Kopoldem na ÚV KSČ 11.10.1956. O přípravě a komplikacích s vystoupením Ludvíka Svobody na zmíněné schůzi ÚAV NF blíže viz KAPLAN, Karel: *Pět kapitol o Únoru*. Brno, Doplněk 1997, s. 435 n. (zde je mj. citována i pasáž z Reicinovy výpovědi ve vazbě v roce 1951, v níž si dotyčný připisoval zásluhu na tom, že Svobodu pro vystoupení získal).

69 NA, f. Komise I., sv. 11, arch. j. 197, záznam o pohovoru s Bedřichem Kopoldem na ÚV KSČ 11.10.1956.

vedené podplukovníkem Josefem Musilem, je utvořena zvláštní podskupina, jež má za úkol připravovat zprávy o jednotlivých generálech a dalších důstojnících. Zprávy se zpracovávají na základě hlášení rozsáhlé sítě informátorů a důvěrníků z celé armády. Konečné návrhy pro Armádní poradní sbor předkládá plukovník Bedřich Reicin. O dalším osudu důstojníků a generálů tak rozhodují jeho vlastnoruční poznámky – „APS“, „Výstraha“, „Ven“, „Ponechat“ nebo „Založit do osobního spisu“. Po projednání v poradním sboru parafuje rozhodnutí ministr národní obrany Ludvík Svoboda. Podle pořadí zasedání Armádního poradního sboru se jednotlivé fáze této akce označují jako APS 1, APS 2 atd. Celkově jsou při této čistce z armády propuštěny stovky důstojníků a rotmistrů, přestože se většina z nich ničím neprovinila.⁷⁰

Výše uvedená „očista“ velitelského sboru armády je však teprve počátkem dalších, ještě rozsáhlejších perzekucí v armádě. Ty pokračují internováním více než dvou set padesáti důstojníků v tábore nucených prací na Mírově, nezákonným vězněním a trýzněním důstojníků v nechvalně známém „Domečku“ na Hradčanech a vrcholí vykonstruovanými procesy, v nichž padne i několik rozsudků smrti. Jednou z jejich prvních obětí se stane vedoucí československé vojenské mise v Sovětském svazu a po válce zástupce náčelníka generálního štábu armády generál Heliodor Píka, popravený v červnu 1949. I v přípravě procesu s Píkou sehraává Reicin klíčovou roli. Ostatně se k tomu sám kostrbatě přiznává v dopise odeslaném z vazby náměstkovi ministra národní bezpečnosti Karlu Švábovi v únoru 1952: „Vyšetřováním případu gen[erál] Píka zabýval jsem se až do doby mého ustanovení na novou funkci v MNO, tj. do října 1948, kdy jsem celý materiál odevzdal svému nástupci gen[erálu] Musilovi, a pak dále, i v nové funkci, jsem z pověření kompetentních činitelů dozíral nad dovedením do konce případu Píka samotného.“⁷¹

Na vrcholu moci

Ke dni 15. listopadu 1948 je Bedřich Reicin jmenován do funkce náměstka ministra obrany pro personální záležitosti.⁷² Ve svých rukou nyní soustřeďuje obrovskou, fak-

70 Seznamy propuštěných důstojníků a rotmistrů obsahují kartony 289, 290 a 291 ve fondu Hlavní správy vojenské kontrarozvědky (f. 302) Archivu bezpečnostních složek.

71 NA, f. MNB 8/7, k. 62, dopis Bedřicha Reicina Karlu Švábovi z 8.2.1950. Osudu generála Heliodora Píky (a v různé míře i Reicinově podílu na jeho odsouzení) se věnovalo několik publikací: VÁHALA, Rastislav: *Smrt generála*. Praha, Melantrich 1992; RICHTER, Karel: *Kdo byl generál Píka: Portrét čs. vojáka a diplomata*. Brno, Doplněk 1997; BENČÍK, Antonín – RICHTER, Karel: *Tragický osud generála Heliodora Píky: Portrét československého vojáka a diplomata*. Praha, Ministerstvo obrany ČR 2001; TÍŽ: *Vražda jménem republiky: Tragický osud generála Heliodora Píky*. Praha, Ostrov 2006.

72 O okolnostech Reicinova jmenování do této funkce se rozepsal Ludvík Svoboda v rozsáhlém vyjádření, které není datováno, podle obsahu a dalších souvislostí však bylo vypracováno v době jeho internace koncem roku 1952. Svoboda zde odpovídal na stanovené otázky, jež se týkaly různých oblastí budování armády po roce 1945 a speciálně také Reicinovy činnosti.

ticky ničím a nikým nekontrolovatelnou moc. V jeho podřízenosti se vedle kontrarozvědky (páté oddělení hlavního štábu) ocitá i rozvědka (druhé oddělení hlavního štábu) a vznikající „kádrový“ odbor ministerstva národní obrany. V nové funkci Reicin pokračuje v upevňování osobní moci. Většinu významných míst v nově budovaném „kádrovém“ aparátu obsazuje pro něj spolehlivými důstojníky, kteří do té doby působili v Obranném zpravodajství. Přednostou „kádrového“ odboru se stává generál Jan Čermák a přednostou druhého oddělení Hlavního štábu ministerstva národní obrany generál Ludvík Klen. Oba patří k blízkým Reicinovým spolupracovníkům v Obranném zpravodajství. V čele kontrarozvědky Reicina nahrazuje generál Josef Musil.

Zpravodajské orgány shromažďují a předávají Reicinovi materiály (většinou kompromitujícího charakteru), které potom využívá k prosazování svých zájmů. V trezoru má uloženy mimo jiné osobní spisy všech generálů a důstojníků, kteří zastávají významné pozice v armádě, včetně osobního spisu ministra národní obrany generála Ludvíka Svobody. Kompromitující informace Reicin získává i z rozsáhlých odposlechů telefonních hovorů, které organizoval již před únorem 1948. Bez vědomí ministra národní obrany i náčelníka hlavního štábu armády jsou až do Reicina zatčení odposlouchávány všechny služební i soukromé hovory vojenských hodnostářů podle seznamu, který šéfovi Obranného zpravodajství Josefu Musilovi předal právě Reicin. Jedná se o desítky osob. Jsou mezi nimi vedle samotného ministra Ludvíka Svobody i generálové Drgáč, Drnec, Šumavský, Bulandr, Kratochvíl, Borský, Květoň, Kasalický, Škvařil, Vrbský, Bureš, Malec, Kouřil, Houra, Teplý a řada dalších. Výsledky všech odposlechů Musil předává Reicinovi, zřejmě aniž ví, jakým způsobem je jeho nadřízený využívá.⁷³

V části nazvané „Prosazení Reicina náměstkem ministra národní obrany“ Svoboda uvádí: „V roce 1948, nepamatuji si přesně měsíc, přišel ke mně Slánský na MNO a sděloval mi, kteří budou mími náměstky – Drgáč, Procházka, Drnec, Reicin. Vznesl jsem námitky proti Reicinovi a žádal, aby mi strana dala na tuto funkci někoho jiného, že Reicin je zapracován v Obranném zpravodajství, aby mu toto bylo ponecháno. Znal jsem ho a Slánského jsem upozornil, že nemá dobrý poměr k lidem, že lidé se ho bojí, nemají ho rádi, že je to diktátor a zlý a mstivý člověk. Slánský mi to vymlouval, že Reicina zná, že se mýlím, že takový není, ale že o tom bude ještě uvažovat a že to sdělí ve straně. Asi za dva dny přišel Slánský a sdělil mi, že Reicin bude mým náměstkem, abych neměl obav, že bude vše v pořádku.“ (Viz NA, f. 1540 (Klement Gottwald 1938–1953 – původní označení 100/24), sv. 56, arch. j. 903.)

73 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-2457, podsvazek IV, protokol o výpovědi Josefa Musila ze 16.6.1952. Podle Musilovy výpovědi obsahovaly záznamy odposlechů mnohé informace, které neměly se služební činností odposlouchávaných osob nic společného, v konečném důsledku ale měly vliv na jejich osudy. Odposlechové zařízení mělo krycí název „Barborka“ a o jeho existenci vědělo pouze několik osob: kromě Reicina a Musila to byl velitel spojovací rotý major Maláček, podplukovník Mysík, podplukovník Pavlíček a plukovník Klen z 5. oddělení hlavního štábu. Zařízení nepetržitě obsluhovaly tři civilní zaměstnankyně. Podrobnosti o využívání odposlechů vyšly najevo až po zatčení Reicina. Alexej Čepička po svém nástupu do funkce ministra národní obrany zakázal pouze odposlechy své osoby a náčelníka generálního štábu, jinak bylo zařízení i nadále využíváno.

Reicin patří k iniciátorům „Akce D“, jak se označuje internace důstojníků propuštěných z armády do táborů nucených prací (TNP). Seznamy obětí této perzekuce připravuje Obranné zpravodajství podle stanovených kritérií – na základě porušení Zákona na ochranu lidově demokratické republiky (č. 231/48 Sb.) a Zákona o táborech nucených prací (č. 247/48 Sb.). Přestože existuje komise, která má posuzovat oprávněnost zařazení důstojníků do táborů, fakticky o tom rozhoduje sám Reicin podle svého uvážení, s využitím informací z ilegálně pořízených telefonních odposlechů a bez ohledu na platné zákony. Celkem proběhlo v rámci „Akce D“ od dubna 1949 do září 1950 šest vln zatýkání, z toho poslední dvě již v době, kdy byl ministrem národní obrany Alexej Čepička.⁷⁴

Celkově bylo v táborech nucených prací ve známé věznici Mírov internováno 263 důstojníků, z nichž tři během věznění zemřeli (generál Jaroslav Hrabovský, plukovník Jiří Souhrada a podplukovník Bohumil Dítě). Podle „Závěrečné zprávy komise pro TNP Mírov“ z léta 1951 bylo z celkového počtu zařazeno do táborů nucených prací neoprávněně 197 osob. Komise ve zprávě konstatovala, že v této věci „nerozhodovaly orgány lidové správy, ale jednotlivci, tj. Reicin, Musil a Šváb“.⁷⁵ Kromě toho bylo mnoho důstojníků v táborech nucených prací vězněno – na základě nařízení Bedřicha Reicina schváleného náměstkem ministra národní bezpečnosti Karlem Švábem – bez jakéhokoli důvodu i po uplynutí termínu, který byl původně stanoven pro jejich propuštění. Jako problematické vnímal toto nařízení například i velitel tábora nucených prací na Mírově, který v nedatované čtyřstránkové informaci (určené zřejmě ministrovi národní bezpečnosti) sděloval počty „chovanců“, kteří měli být na základě Reicinova požadavku nadále bezdůvodně vězněni, a žádal rozhodnutí, o jaké zákonné ustanovení nebo správní opatření se má v této věci opřít.⁷⁶

Svým charakterem a důsledky se z „Akce D“ vymykaly dílčí „Akce d“ a „Akce D-5“, jež většinou postihly bývalé zpravodajské důstojníky a důstojníky vyššího věku, kteří bydleli převážně v Praze-Dejvicích. Cílem těchto svévolných zásahů bylo uvolnění jejich bytů. Pokud byli ochotni vystěhovat se z Prahy na určené místo, mohli se před zařazením do táborů nucených prací uchránit. Této vyděračské nabídce většina z nich celkem pochopitelně neodolala. Celkem se jednalo asi o pětadvacet osob.⁷⁷

Při přešetřování politických procesů z počátku padesátých let v roce 1956 byla Ludvíku Svobodovi položena mimo jiné otázka, kdo Reicina řídil. Bývalý ministr

74 Jednotlivé vlny byly označovány písmenem „D“ s pořadovým číslem a konaly se v následujících termínech: „Akce D-1“ 20.4.1949, „Akce D-2“ 22.9.1949, „Akce d“ 10.11.1949, „Akce D-3“ 10.1.1950, „Akce D-4“ 3.5.1950 a „Akce D-5“ 11.9.1950.

75 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-2457, podsvazek VII, Závěrečná zpráva komise pro TNP Mírov, 4.7.1951. Komise zahájila činnost 27.3.1951.

76 NA, f. MNB 8/9, k. 64, Informace pro s[oudruha] ministra, nedatováno, podepsán velitel sektoru TNP kapitán Václav Jiras.

77 ABS, f. Vyšetřovací spisy, arch. č. V-2457, Závěrečná zpráva komise pro TNP Mírov.

Generál Alexej Čepička za přítomnosti prezidenta Klementa Gottwalda podepisuje vojenskou přísahu. Nástup Čepičky do funkce ministra obrany předznamenal Reicinův pád (Fotoarchiv Vojenského ústředního archivu – Vojenského historického archivu, Praha)

národní obrany připustil svou tehdejší bezmocnost: „Být představeným Reicina, dávat mu některé příkazy, to byla věc těžká. Příkaz přijal, a dělal si to podle svého. To jsem vždy nevěděl, až v pozdější době, neboť on měl 3 klíčová postavení v rukou. Rozvědku, kontrarozvědku a kádry. Mít tyto 3 věci ve svých rukou, nikdo mu do toho nemohl vniknout, takže byl opravdu suverénním pánem. Pokud se týká rozvědky, podléhal náčelníku gen[erálního] štábu. Ten se dověděl právě tolik co já. Já se nedozvěděl téměř nic, pouze z kádrového úseku, poněvadž s těmito věcmi musel Reicin chodit do Armádního poradního sboru.“ Na přímou otázku, proč jako nadřízený Reicina neměl přehled o jeho činnosti, Svoboda odpověděl: „Reicin byl nekontrolovatelný. Sdílel mi jen to, co chtěl. Jinak, když jsem se ho ptal, hovořil asi v tom smyslu: To děláme se sovětským attaché a to je věc, kterou se nemá kaž-

dý dozvědět.⁴⁷⁸ Když Ludvík Svoboda vznášel námitky vůči některým Reicinovým návrhům, odpovídal jeho náměstek, že „strana“ o tom ví, případně že návrhy byly projednány s prezidentem republiky. Ve výjimečných případech telefonoval Svoboda Gottwaldovi, který mu vždy potvrdil, že je o návrhu informován a že s ním souhlasí. „Čím dál tím více dával Reicin najevo, že on je ministerstvem, a proto zneužíval i jméno strany,“ zhodnotil jeho počínání po letech ve své výpovědi generál Svoboda.⁷⁹

V roce 1949 je Reicin na vrcholu moci, jeho postavení se zdá neotřesitelné. Má absolutní důvěru vedení komunistické strany včetně Klementa Gottwalda a také Kremlu. Úzce spolupracuje se sovětským vojenským atašé v Praze Genadijem Sizovem. Prostřednictvím druhého a pátého oddělení hlavního štábu plní úkoly, které dostává od sovětské strany. Podle pozdějšího vyjádření Ludvíka Svobody československou rozvědku i kontrarozvědku řídil prostřednictvím Reicina právě generál Sizov: „Hlavně Sovětský svaz dával úkoly přes vojenského atašé (Sizov), náš gen[erální] štáb k tomu dával jen malé dílčí dodatky. Úkoly dávala někdy i strana.“⁸⁰

Reicin byl v té době přesvědčen, že se v budoucnu stane ministrem národní obrany. Dosud není vyjasněno, jakou úlohu sehrál při odvolání Ludvíka Svobody z této funkce na jaře 1950. Dostupné archivní prameny sice neposkytují jasné důkazy o tom, že by měl na jeho odvolání přímý podíl, určité indicie tomu však nasvědčují.

Generál Svoboda několikrát zjistil, že si na něj Reicin stěžoval u Klementa Gottwalda. Také obsah odposlechů Svobodových telefonických hovorů poskytoval Reicinovi určité argumenty proti němu. Na Svobodu se především v roce 1949 obraceli generálové a důstojníci s prosbami o intervenci ve prospěch svých kolegů z armády, kteří se stali obětí perzekucí ze strany Obranného zpravodajství. Dosáhnout Svoboda odvolání z funkce ministra obrany však nebylo možné bez souhlasu Moskvy. Lze předpokládat, že informace o jeho činnosti se k sovětskému vedení dostávaly Reicinovým přičiněním prostřednictvím vojenského atašé Sizova.

78 NA, f. Komise I., sv. 11, arch. j. 198, záznam o pohovoru s Ludvíkem Svobodou 5.6.1956. Ve své výpovědi Svoboda dále uvedl, že mu nebylo nic známo ani o vyšetřování důstojníků ve vězení OBZ po únoru 1948. Na jednání Armádního poradního sboru se prý z jeho slov jen dozvěděl, že tamtoho či onoho zavřeli. „To bylo v r. 1949 až 1950. Jinak říkal (Reicin – pozn. autora), že všichni zatčení jsou předávání Státní bezpečnosti, a já neměl ani ponětí, že je u nás někdo vyšetřován.“ (*Tamtéž.*)

79 *Tamtéž.*

80 *Tamtéž.* Tomuto tvrzení dávají za pravdu i výpovědi důstojníků, kteří v poválečném období vykonávali vedoucí funkce v OBZ. Stejný názor uvádí i Karel Vaš, který působil jako spolupracovník sovětské zpravodajské služby až do roku 1949. O svém působení ve prospěch sovětské zpravodajské služby hovoří Vaš opakovaně ve své žádosti z roku 1955 o obnovu soudního procesu s ním (celý dokument je zveřejněn v publikaci: HANZLÍK, F. – POSPÍŠIL, J. – POSPÍŠIL, J.: *Sluha dvou pánů*).

Za pokyn z Moskvy k odvolání generála Svobody je možno považovat dopis Ústředního výboru Vsesvazové komunistické strany (bolševiků) Klementu Gottwaldovi z 8. dubna 1950. Jednalo se o odpověď na Svobodovu žádost o vyslání sovětského vojenského poradce pro Hlavní štáb ministerstva národní obrany. V listu sovětské vedení zdůvodnilo, proč žádosti nevyhoví: „Ve svých dopisech adresovaných ministerstvu ozbrojených sil SSSR se ministr generál Svoboda obrátil s prosbou dodat do československé armády sovětského generála pro práci hlavního vojenského poradce při Hlavním štábu čsl. armády. Bohužel my této prosbě nemůžeme vyhovět z té příčiny, že naši vojenští pracovníci považují generála Svobodu za nezasluhujícího důvěru a nebude možno se s ním dělit otevřeně o vojenské tajemství SSSR.“⁸¹ O necelé dva týdny později se pak na Gottwaldově stole objevila zpráva psaná Reicinovou rukou a signovaná Bedřichem Reicinem spolu s Jaroslavem Procházkou, v níž byla odpovědnost za veškeré problémy v budování armády od roku 1945 připsána ministrovi Ludvíku Svobodovi.⁸²

Generál Ludvík Svoboda je odvolán z funkce ministra národní obrany prakticky vzápětí, 24. dubna 1950. Reicinovy aspirace na jeho ministerské křeslo se tím však nesplní. Jmenování dosavadního ministra spravedlnosti Alexeje Čepičky Svobodovým nástupcem naopak předznamenává jeho pád. Není pochyb o tom, že tato personální obměna, která mnohé překvapila, se uskutečnila po předchozím projednání a souhlasu Moskvy. Analýza dostupných archivních materiálů přitom ukazuje, že Čepička byl do funkce ministra obrany uveden za situace, kdy již Reicin nepožíval neomezené důvěry sovětského vedení, jemuž dosud tak věrně sloužil. Svědčí o tom dvě epizody, o kterých se zmínil ve svých výpovědích z roku 1956 generál Ludvík Svoboda.

V roce 1949 si Reicin vynutil od podplukovníka Oldřicha Kvapila, který měl na starosti armádní rozvědku, vydání seznamu československých agentů v Německu. Za určitou dobu někteří z nich (podle Svobody ti nejlepší) „shořeli“. Kvapil o celé situaci informoval Svobodu, k němuž měl důvěru a blízký vztah z válečných dob. Přes všechno vynaložené úsilí se důvody nezdaru rozvěděčků nepodařilo vypátrat. „Nové agenty pak nedávali do žádného seznamu a ti již prozrazení nebyli,“ dodal Svoboda.⁸³ Rovněž v roce 1949 byl na žádost vojenského atašé Sizova vyslán

81 *Tamtéž*, f. Komise I., sv. 2, arch. j. 13.

82 *Tamtéž*, f. 1540, sv. 56, arch. j. 903, Zpráva pro soudruha Gottwalda o stavu budování armády a odpovědnosti ministra Svobody, 19.4.1950. V závěru zprávy navíc podepsaní uvádějí: „Závěrem podotýkáme, že jsme se v této zprávě omezili na hlavní současné otázky budování armády a úmyslně jsme vynechali politickou a stranickou charakteristiku min[istra] Svobody, a zejména jeho protikomunistickou činnost před Únorem a za války.“ Ke zprávě byl navíc připojen nepodepsaný, Reicinovým rukopisem stylizovaný dodatek, který je delší než samotná zpráva. Pisatel v něm předkládá řadu dalších „faktů“ o vině Ludvíka Svobody za všechny problémy v armádě a místy se o jeho názorech vyjadřuje posměšně a ironicky.

83 *Tamtéž*, f. Komise I., sv. 11, arch. j. 198, záznam o pohovoru s Ludvíkem Svobodou 5.6.1956. Podle informací, jež sdělil generál Kvapil autorovi této studie, byli v Německu odhaleni ti agenti, kteří upozorňovali na machinace osob vyslaných do zahraničí Reicinem (záznam rozhovoru autora s generálem Oldřichem Kvapilem z 21.2.2002).

do zahraničí s určitým zpravodajským pověřením přednosta druhého oddělení Hlavního štábu ministerstva národní obrany generál Ludvík Klen. Sizov výslovně upozornil Svobodu, že se o celé záležitosti nesmí za žádných okolností dozvědět Reicin. Po návratu se Klen hlásil u Svobody a sdělil mu, že Reicin se o jeho cestě dozvěděl a vynadal mu. Tyto informace nemohly uniknout pozornosti sovětské zpravodajské služby, jejíž působení na československém území Sizov řídil.

Osudná „Akce LUX“

V době nástupu Alexeje Čepičky do funkce ministra obrany si již i vedení komunistické strany zřejmě uvědomuje nebezpečí, jež plyne z přílišné koncentrace moci v rukou Bedřicha Reicina. Čepička postupně činí rázné kroky k omezení jeho kompetencí. V rámci reorganizace armády je z pátého oddělení Hlavního štábu ministerstva národní obrany vytvořena Hlavní informační správa, podřízená přímo Čepičkovi. Z Reicinovy podřízenosti je vyňato druhé oddělení hlavního štábu a svěřeno náčelníkovi Generálního štábu Československé armády, jímž Čepička jmenuje nyní již armádního generála Jaroslava Procházku. Postupné oslabování Reicinovy pozice dokumentuje i jeho stranická prověrka z roku 1950. V jejím průběhu je podroben nebývalé kritice, jak o tom svědčí i jeho tehdejší rukopisné poznámky.⁸⁴ Poslední událostí, která pro Reicina nevěští nic dobrého, je zatčení brněnského krajského tajemníka KSČ Otto Šlinga 6. října 1950.

Šling byl zatčen na základě informací získaných během přísně tajné akce s názvem „LUX“. Podle zprávy Státní bezpečnosti o „Akci LUX“ z října 1952 byl jejím oficiálním iniciátorem Karel Šváb, který tehdy působil ve funkci náměstka ministra národní bezpečnosti. Byla určena skupina šesti důstojníků Obranného zpravodajství v čele s podplukovníkem Jaroslavem Pavlíčkem, jejímž úkolem bylo vyhodnotit londýnský archiv ministerstva národní obrany z doby druhé světové války, především archiv druhého oddělení hlavního štábu ministerstva a materiály týkající se slovenských divizí za války. Styčným důstojníkem skupiny z ministerstva vnitra byl zpočátku kapitán Miroslav Pich-Tůma a později kapitán Jaroslav Mrkos. Před zahájením činnosti sdělil příslušníkům skupiny generál Josef Musil, že v souvislosti s procesem proti maďarskému ministrovi zahraničí László Rajkovi, který se konal

84 *Tamtéž*, sv. 11, arch. j. 182, nedatované rukopisné poznámky Bedřicha Reicina (12 listů) nadepsané „Zhodnocení činnosti od poslední prověrky – resp. od IX. sjezdu a průběh pohovoru“. Argumenty pro kritiku své osoby poskytl Reicin členům komise i rozsáhlým výčtem vlastních nedostatků hned na začátku prověrky, když např. prohlásil: „Je pravda, že od svých podřízených vyžaduji plnění rozkazů neúprosně, ale já si zejména v poslední době uvědomuji, že forma, kterou to někdy dělám, je nevhodná. Na lidi se utrhuji, někdy je deptám, tj. kritizuji je tak, že jim to nepomáhá, ale sráží je to, a přitom to nejsou špatní lidé, ale neohrabaní, bezmocní, kteří to ještě nedovedou.“ Podrobné výhrady k Reicinově činnosti včetně chování k podřízeným vyslovili v diskusi Alexej Čepička, Jaroslav Procházka, Bedřich Kopold a Viliam Šalgovič.

v září 1949, je třeba i v Československu pátrat po podobných nepřátelských elementech, které mají být zneškodněny. Zprávy a protokoly z akce dostávali k dispozici Bedřich Reicin, Karel Šváb a Rudolf Slánský.⁸⁵

Výše uvedená akce byla jedním z projevů nové strategie „hledání nepřátel ve vlastních řadách“, pro niž vytvořila živnou půdu Stalinova teze o „zostřování třídního boje“ v období budování socialismu. Tato strategie dostává v Československu zelenou v létě 1949, kdy do země přijíždějí sovětsí poradci Lichačov a Makarov, s čerstvými zkušenostmi z režírování procesu s László Rajkem v Maďarsku. Otto Šling se zprvu – díky svému buržoaznímu, navíc židovskému původu, působení ve španělských interbrigádách a válečnému exilu v Británii – jevil pro roli „československého Rajka“ ideálně disponován. Vlastní záminkou k rozvíjení monstrózního scénáře „spiknutí“ se stal jeho londýnský kontakt s dávným Masarykovým spolupracovníkem, organizátorem protirakouského odboje ve Spojených státech a za druhé světové války americkým bojovníkem proti Němcům na zpravodajské frontě Emanuelem Voskou.⁸⁶

V souvislosti se Šlingovým vyšetřováním předsednictvo Ústředního výboru KSČ rozhoduje přezkoumat všechny oblasti, kam sahalo jeho působení a kde mohl ovlivnit obsazení různých funkcí svými příznivci. Reicin dostává za úkol provést prověrku s tímto zadáním v rámci ministerstva národní obrany. Po určité době předkládá ministru Čepičkovi její výsledky a seznam osob, které byly z Brněnského kraje vyslány do armády. Po vyhodnocení informací, které od Reicina obdržel, však Čepička pojímá podezření, které se zřejmě stane rozhodujícím podnětem pro jeho zatčení. S několikaletým odstupem to osvětlí v létě 1956 v dopise svému nástupci ve funkci ministra vnitra Rudolfu Barákovi, ve kterém odpovídá na otázky týkající se Reicinovy činnosti: „Jak se ukázalo o něco později, Reicin vypustil z těchto seznamů a z prověrky několik funkcionářů, na nichž měl zvláštní zájem (mezi nimi i Kopolda), přestože se stýkali až do poslední chvíle se Šlingem a úzce s ním spolupracovali. Sám Reicin teprve na opakovanou výzvu se zmínil jen v několika slovech o svém vztahu k Šlingovi a líčil několik setkání s ním jako náhodu. Reicin prostě zapřel, že Šling byl jeho blízkým přítelem, který měl mimořádný

85 *Tamtéž*, f. MNB 8/2, k. 57, zpráva StB o „Akci LUX“ z 21.10.1952.

86 Při zkoumání archivních materiálů v souvislosti se zatčením Emanuela Vosky a jeho obviněním, že byl agentem britské zpravodajské služby, byl nalezen dopis Šlinga ze 17.4.1939, který v něm přislíbil Voskovi, že bude získávat informace z prostředí londýnské emigrace. „Na základě obsahu tohoto dopisu vzniklo podezření, že Otto Šling se stal prostřednictvím Emanuela Vosky špionážním spolupracovníkem některé kapitalistické rozvědky. Z tohoto důvodu byl vydán souhlas k jeho zatčení,“ uvádí se ve „Zprávě o činnosti Státní bezpečnosti v letech 1949–1954 z hlediska nesprávností v zaměření a metodách práce“. Tato zpráva obsahuje mnohé podrobnosti o přípravě a souvislostech vykonstruovaných politických procesů v 50. letech. (Viz *Tamtéž*, f. Komise I., sv. 12, arch. j. 202.)

zájem o vojenské záležitosti.⁸⁷ Čepičkovo podezření znásobuje i skutečnost, že Reicin po únoru 1948 několikrát prosazoval Šlinga do funkce náměstka ministra národní obrany.⁸⁸

Výše uvedené okolnosti projednává předsednictvo ústředního výboru komunistické strany a přijímá usnesení, že je třeba prověřit činnost Bedřicha Reicina. Rudolf Slánský oznamuje Čepičkovi, že prověření nebudou mít na starosti vojenské orgány, ale složky ministerstva národní bezpečnosti. Zároveň je zdůrazněno, že prověřování se musí provádět šetrně, aby postavení Reicina jako náměstka ministra nebylo otřeseno.⁸⁹ Toto rozhodnutí bylo učiněno zřejmě z obav, že by se Reicin vzhledem ke svému vlivu a osobním kontaktům s důstojníky Obranného zpravodajství o vyšetřování mohl dozvědět.

Druhého lednového dne roku 1951 je Reicin vyzván členem sekretariátu Ústředního výboru KSČ Bruno Köhlerem, aby podrobně vylíčil své vztahy s Otto Šlingem. O dva dny později Reicin sepisuje rozsáhlé vyjádření,⁹⁰ jehož obsah spolu s výsledky vyšetřování vede ke konečnému rozhodnutí o jeho zatčení. Alexej Čepička je ministrem národní bezpečnosti Ladislavem Koprivou pozván na poradu, jejíž závěry jsou pro Reicina zdrcující: jeho činnost je označena za nepřátelskou, což prý plně prokazuje písemný materiál, výpovědi svědků i nejnovější přiznání samotného Šlinga, a nakonec Čepička zdůvodňuje návrh na jeho zatčení.⁹¹

Tento návrh posléze projednává komise zřízená v souvislosti se zásahem proti Šlingovi, která rozhoduje o zatčení významných osob. Její složení je reprezentativní: prezident Klement Gottwald, předseda vlády Antonín Zápotocký, ministři Alexej Čepička a Ladislav Kopriva, příležitostně i náměstek premiéra Viliam Široký a předseda Státního úřadu plánovacího (ve funkci ministra) Jaromír Dolanský. Reicin není zdaleka jedinou vyhlédnutou obětí. Na základě rozhodnutí komise z 27. ledna 1951 se rozbíhá mohutná vlna zatýkání; jen v prvním týdnu února

87 *Tamtéž*, sv. 11, arch. j. 197, dopis Alexeje Čepičky Rudolfu Barákovi z 12.7.1956.

88 Ludvík Svoboda ve své výpovědi z června 1956 uvádí: „Jen jednou za mnou přišel Reicin a říkal, že by mi doporučoval, abych za svého náměstka pro věci materiální jmenoval Šlinga, že ten by byl jedinečný. Řekl jsem mu, když chce někdo dělat materiálního náměstka, musí znát armádu a její potřeby. Nicméně přišel ještě jednou s tímto návrhem a říkal, měl byste přece jen uvažovat o Šlingovi, já ho znám, a konečně je to jen tak, aby se zde zapracoval, byl by jednou dobrým ministrem vnitra. Ani tehdy jsem nedal souhlas.“ (*Tamtéž*, arch. j. 198, záznam o pohovoru s Ludvíkem Svobodou 5.6.1956.)

89 *Tamtéž*, arch. j. 197, dopis Alexeje Čepičky ministrově vnitra Rudolfu Barákovi z 12.7.1956.

90 *Tamtéž*, f. Komise II., sv. 47, arch. j. 790. Opis Reicinova dopisu ze 4.1.1951 má 15 strojopisných stran. Reicin v něm mj. líčí podrobnosti o Šlingově zájmu o vojenské záležitosti, o projednávání svého návrhu na jmenování Šlinga náměstkem ministra národní obrany s Rudolfem Slánským a nevylučuje ani možnost, že před Šlingem hovořil o armádních záležitostech, které podléhaly utajení.

91 *Tamtéž*, f. Komise I., sv. 11, arch. j. 197. Tyto skutečnosti uvádí Alexej Čepička v dopise Rudolfu Barákovi z 12.7.1956. Datum porady u Ladislava Koprivy není v dokumentu zmíněno.

s. Zdrávkovský: 105

VELITELSTVÍ STÁTNÍ BEZPEČNOSTI - SEKTOR 1.

Č. sine 10130/51.
 Při odpovědi uveďte vždy toto číslo jednací.

Dne 1. listopadu 1951.

Velitelství státní bezpečnosti

6. sektor. k rukám s. mjr. DOUBKA

R u z y ň .

Věc: Poznatky na gen. REICINA.

MINISTERSTVO NÁR. BEZPEČNOSTI

Prísne tajné.

Číslo 22. 11. 1951.

H 8/602 a-17.

Pril. / / Ref. *s. Zdrávk.*

Archivní a studijní ústav MNB zaslal zdejšímu sektoru zprávu o činnosti gen. Píky v SSSR, kterou získal vytěžením archivu dr. Beneše. Ve zprávě je psáno, že dokumenty se zdají nasvědčovat tomu, že bývalý velitel vojenské zpravodajské služby gen. Reicin byl Pikovým agentem.

Ve zprávě, kterou posílal Pika z SSSR v roce 1942 dr. Benešovi do Anglie uvádí mimo jiné, doslovně:

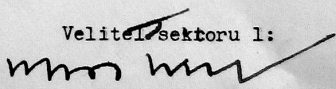
" V kruhu poslanců MACHAČE, KOPECKÉHO a KROSNÁŘE, byli jejím důvěrníkům od voj. jednotky /red. REICIN/ formulovány tři eventuality ČSR takto:"

Pika dále popisuje instrukce s. Gottwalda komunistickým důvěrníkům mezi nimiž byl také Reicin, pro agitaci v armádě. V závěru uvádí:

" Zprávy považují za hodnověrné. Jsou to vyjádření intimních spolupracovníků Gottwalda jednomu jejich důvěrníku, který to však přímo od Gottwalda neslyšel"

Vzhledem k tomu, že Reicina uvádí Pika jako komunistického důvěrníka, který se zmíněné instruktáže zúčastnil, je možno předpokládat, že právě Reicin byl Pikovým agentem. Svědčí o tom také ta skutečnost, že dokument pochází z roku 1942. V té době měl Pika řadu možností, jako vedoucí voj. mise v SSSR, aby Reicina o kterém věděl, že je komunistickým důvěrníkem, nějakým způsobem odstranil a nenechal ho v zodpovědné funkci vedení osvětové činnosti u jednotky.

Tuto zprávu Vám dáváme na vědomí k dalšímu použití.

Velitel sektoru 1:

Faksimile zprávy Velitelství Státní bezpečnosti z 1. listopadu 1951, která svědčí o snaze vyšetřovatelů prokázat, že Bedřich Reicin byl agentem vedoucího vojenské mise v Sovětském svazu Heliodora Píky. Popravený Pika byl přitom jednou z Reicinových obětí (Národní archiv, Praha, fond Ministerstvo národní bezpečnosti)

1951 zasahuje více než třicet osob. Mezi nimi jsou významní funkcionáři KSČ, příslušníci Státní bezpečnosti a armády, jako například Karel Šváb, Bedřich Pokorný, Josef Pavel, Osvald Závodský, Miroslav Pich-Tůma a další.⁹²

Jelikož Alexej Čepička pokládá za nevhodné, aby byl Reicin zatčen na jeho ministerstvu, domlouvá se s Jaromírem Dolanským, který ho zaměstnává ve Státním úřadu plánovacím, kde pracuje na překladech z ruštiny. Osudný den pro Reicina nadchází 8. února 1951. O průběhu jeho zatčení kolovaly fámy, které záměrně šířili pracovníci Státní bezpečnosti. Podle nich byl Reicin zadržen za dramatických okolností a při zatýkání se bránil. Tyto fámy měly odůvodnit tvrdá opatření, jimž byl Reicin ve vazbě podroben. Spolu se Šlingem je označen za zvláště nebezpečného zločince, a proto jim nikdy nesundávají pouta, ani při jídle nebo vykonávání tělesné potřeby.

Ve skutečnosti Reicinovo zatčení proběhlo bez jakýchkoli problémů. Přítomna byla jeho žena Josefa se synem, sestřenice Erika Žádníková, která žila s Reicinovými ve společné domácnosti, její snoubenec a Reicinův osobní řidič Václav Kruntorád. Podle svědectví Václava Kruntoráda a Eriky Žádníkové přišla 8. února navečer do vily Bedřicha Reicina skupina osob v civilu. Veliteli ochrany vily, kterou do té doby hlídala ozbrojená vojenská stráž, se prokázala zmocněním a oznámila, že přebírá střežení domu. Po odchodu vojáků se velitel skupiny zeptal, kde by našel generála Reicina. Nic netušící řidič mu vysvětlil, ve které místnosti v prvním patře má Reicin pracovnu. Za malou chvíli odváděli „noví strážci“ Bedřicha Reicina s pouty na rukou. Nikdo z přítomných nesměl opustit vilu. Byla rozšířena zpráva, že Reicin s rodinou odjel na hory na dovolenou.⁹³

Ve vězení a před soudem

Bedřich Reicin je po zatčení odvezen do tehdy zřízené věznice Státní bezpečnosti na zámku v Kolodějích. Provizorně vybudované sklepní cely jsou chladné, bez oken a možnosti větrání, podlahu tvoří udusaná hlína. Jejich jediným zařízením je slamník a deka. Zpočátku se Reicin chová arogantně a svým strážcům dokonce vyhrožuje. O setkání s ním podal svědectví tehdy nadporučík Vlastimil Šára, zástupce velitele jednotky Pohraniční stráže, jejímž úkolem byla ochrana zámku. Jeden strážný oznámil Šárovi, že jeho vězeň mu neustále nadává a chce mluvit s velitelem. „Odebral jsem se na místo, abych vyslechl žádost tohoto vězně, byl to Reicin. Viděl jsem jmenovaného stát v této budce, byl oblečen v tmavé šaty, zimník, černý klobouk a ruce měl svázané nějakým silným provazem. Jeho žádost zněla:

92 *Tamtéž*, sv. 12, arch. j. 202, Zpráva o činnosti Státní bezpečnosti v letech 1949–1954 z hlediska nesprávností v zaměření a metodách práce.

93 Podle záznamu rozhovorů autora s Erikou Žádníkovou ze 7.6.2002 a s Václavem Kruntorádem 2.7.2002.

Pane nadporučíku, jsem nevinný, proč mne zde držíte? Rozvažte mi ruce! Po mojí odpovědi, že žádost přednesu svým představeným, začal mi nadávat a vyhrožovat, že až bude propuštěn na svobodu, že se mnou zatočí.⁹⁴

Případem Bedřicha Reicina jsou pověřeni vyšetřovatelé Státní bezpečnosti Alois Dřevíkovský a Ladislav Rendl, kteří se podílejí na jeho výsleších po celou dobu až do podání obžaloby. Předmětem vyšetřování je především Reicinovo spojení se Šlingem, jeho protektorátní minulost a předání Štěchovického archivu Američanům. Soustředěný nátlak však poměrně dlouhou dobu nepřináší žádné výsledky, neboť Reicin ve všech třech bodech tvrdošíjně popírá jakoukoli „nepřátelskou činnost“ či vinu. Okolnosti a průběh Reicinova vyšetřování byly o pět let později obsahem pohovoru s Aloisem Dřevíkovským na Ústředním výboru KSČ, který v něm mimo jiné uvedl: „Zpočátku Reicin houževnatě popíral a bylo přikročeno k nočním výslechům za účelem zlámání jeho odporu. Za tím účelem určil B. Doubek⁹⁵ dva orgány, a to s[oudruhy] Jistebnického a Boháče, kteří sice nijak nevynikali odborností při vyšetřování ani politickou kvalitou, ale vzhledem k jejich silnému hlasovému fondu byli používáni při lámání zatvrzelých případů. Tito soudruzi mne vystřídali a prováděli výslech Reicina od 8 hodin večer do 8 hodin do rána, aniž jim byla známa podstata jeho obvinění. Jejich úkolem, který obdrželi od Doubka, bylo působit psychicky na Reicina a donutit jej k přiznání. Druhý den jsem pokračoval po celý den ve výslechu já, aniž bylo dosaženo očekávaných výsledků.“⁹⁶

Jako spolupracovník Státní bezpečnosti je do Reicinovy cely nasazen Moric Mittelmann-Černý, bývalý redaktor z Bratislavy. Má za úkol informovat vyšetřovatele, jak Reicin reaguje na používané vyšetřovací metody. Jeho poznatky jsou potom využívány k jejich „zdokonalení“. Nakonec se vyšetřovatelům po dlouhých a tvrdých výsleších přece jen podaří Reicina „zlomit“ a vynutit na něm přiznání podle „stanoveného plánu“.

Později však Reicin výpověď odvolává a žádá Dřevíkovského a Doubka o rozhovor s ministrem národní bezpečnosti Ladislavem Kopřivou. Pokud jeho přání nebude vyslyšeno, odmítá dál vypovídat. Asi za tři čtvrtě hodiny poté se do vyšetřovací místnosti dostavuje Kopřiva v doprovodu Bohumila Doubka. Dřevíkovský, který zrovna Reicina vyšetřuje, zaznamenal počátek rozmluvy: „S[oudruh] Kopřiva se obrátil k Reicinovi se slovy: co mi chceš? Načež Reicin odpověděl: Pane ministře, chtěl bych s Vámi hovořit jen mezi čtyřma očima.“⁹⁷ Rozhovor Kopřivy s Reicinem trvá patnáct

94 ABS, f. Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-124, prohlášení podplukovníka Vlastimila Šáry z 18.12.1962.

95 Bohumil Doubek byl jedním z nejobávanějších vyšetřovatelů, řídil sekci StB zaměřenou na potírání „vnitřních nepřátel“ v KSČ, slovenských „buržoazních nacionalistů“ a bývalých interbrigadistů.

96 NA, f. Komise I., sv. 11, arch. j. 197, záznam o pohovoru s Aloisem Dřevíkovským na ÚV KSČ 11.5.1956.

97 Tamtéž.

až dvacet minut. Když se pak Dřevíkovský s Doubkem ptají, co bylo jeho obsahem, Reicin jim sděluje, že žádal Kopřivu, aby byla hmotně zabezpečena jeho rodina, a že tím podmínil své přiznání. V dalších vyšetřovacích protokolech pak opravdu přiznává vše, co je mu kladeno za vinu, včetně toho, že vydal gestapu Julia Fučíka a do Sovětského svazu byl vyslán jako agent německé Bezpečnostní služby.

I když se tedy Reicin nakonec „přiznal“, vyšetřovatel Alois Dřevíkovský měl o pravdivosti jeho výpovědi pochybnosti. Když Bohumil Doubek později hovořil o tehdejších praktikách StB, v dané souvislosti uvedl: „Vím, že Dřevíkovský výpovědi Reicinově příliš nevěřil. Sám mně říkal, že Reicin přiznal některé věci jen z dobré vůle, když již byl velmi vyčerpán. Nevěřil například tomu, kde Reicin o sobě mluvil jako o agentu gestapa a některých dalších otázkách. Dřevíkovský to s ním psal proto, že to bylo v plánu podle linie dané sovětskými poradci.“ To se týkalo i obvinění ze zrady Julia Fučíka, která prý byla „tehdy teorií s[oudruha] poradce Gromova“.⁹⁸

Na jaře 1952 již má Státní bezpečnost k dispozici přiznání prakticky všech osob uvězněných v souvislosti s obviněním Šlinga, Reicina a Slánského. Chybí však „malíčkost“ – konkrétní důkazy o jejich provinění. To je případ jak Rudolfa Slánského, tak Bedřicha Reicina. Z toho důvodu je při Velitelství Vojenské zpravodajské služby vytvořena dokumentační skupina pod vedením kapitána Stanislava Laštovky, jejímž úkolem není vyšetřovat skutečnou činnost obviněných, ale opatřit důkazy o „zločinech“, ke kterým se již „přiznali“. Dokumentační skupina nejdříve zpracovává elaborát s názvem „Opatření k soustředění dokumentace nepřátelské činnosti zatčeného Reicina a jeho společníků“. Tento sedmistránkový materiál obsahuje návrh Reicinova obvinění ve dvaceti bodech, které jsou ještě dále rozvedeny; například dvacátý bod, zaměřený na „sabotáž“ Košického vládního programu v armádě, se člení do tří položek.⁹⁹

Důvody tohoto postupu vyplývají z dopisu velitele Vojenské zpravodajské služby podplukovníka Františka Chalupy z poloviny května 1952 ministroví národní obrany Alexeji Čepičkovi: „Velitelství Státní bezpečnosti, které připravuje materiál pro blížící se proces s centrální skupinou zrádců a nepřátel Československé republiky, představovaných Slánským, Šlingem, Švermovou, Clementisem a několika dalšími zločinci z různých odvětví státního aparátu, postrádá dosud některé stěžejní dokumenty, které by usvědčovaly právě Slánského, A. Svobodu¹⁰⁰ a vojenskou skupinu

98 *Tamtéž*, f. Komise II., sv. 1, arch. j. 4, Výpisy z protokolů pracovníků ministerstva vnitra k jednotlivým vyšetřovacím pracovníkům, nedatovaná výpověď Bohumila Doubka k činnosti Aloise Dřevíkovského.

99 ABS, f. Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-124.

100 Antonín Svoboda vstoupil do KSČ v roce 1932, v roce 1937 odešel jako interbrigadista do Španělska. Po válce vykonával funkci krajského tajemníka KSČ v Karlových Varech. Na žádost Josefa Pavla přešel od 1. září 1947 k brannému odboru Ústředního sekretariátu KSČ, na podzim 1948 ho Rudolf Slánský jmenoval vedoucím tohoto odboru. Dne 1.10.1950 odešel na Vysokou školu válečnou, kde byl později zatčen. (Viz NA, f. Komise I., sv. 11, arch. j. 198.)

Souhrn písemného materiálu a výpovědi potvrzujících sločnou a rozvratnou činnost gen.REICINA.

I.

REICIN - konfident gestapa.

REICIN byl v roce 1939 zatčen jako komunistický funkcionář, vyslýchán gestabem, za měsíc propuštěn, za několik dnů znovu zatčen, vyslýchán a po půl roce znovu propuštěn a v roce 1940 odjel do SSSR na protektorátní pas.

Gustav FREISLEBEN, býv. člen gestapa, ve vazbě, ve svém protokolu uvádí, že v roce 1939 mu zdělil gestapák FRIEDRICH, že REICIN po svém zatčení učinil gestapu návrh, že bude - li propuštěn, prozradí jim celý illeg.výbor strany KSČ. Gestapo skutečně REICINA propustilo a pověřilo FRIEDRICH, aby se společně dostali do ilegální KSČ a dosáhli spojení se zahraničním vedením strany. Při výslechu použito, REICIN popírá.

Výpověď SMRKOVSKÉHO.

SMRKOVSKÝ vypověděl, že jej v roce 1939 informoval instruktor illeg.ÚV-KSČ o tom, že REICIN byl vyloučen ze strany pro zbabělé chování na gestapu po jeho zatčení.

O tomto vyloučení REICINA byli informováni všichni sekretáři strany v té době s. NOVOTNÝ, s. VACLÁŇ, Květa INNEMAN nyní sekretář v Ostravě.

II.

REICINOVA činnost v SSSR.Výpověď m.j.KAHANA.

REICIN se skrýval v roce 1940 před svým odjezdem do SSSR u HLASE v Praze XII, Záhřebská 39.

V SSSR vystapoval diktátorsky, byl postrachem nižších funkcionářů, o soudruzích se vyjadřoval jako neschopných volech.

REICIN se v SSSR vyjadřoval, že by jej BENEŠ povýšil na plukovníka, kdyby byl InGR jmenován armádním generálem.

V roce 1945 sdělil špkt. NOVÁK/čs. rudoarmějec/ DRKOVI, že REICIN byl v SSSR v páté koloně, kamž NKVD soustředilo všechny

První strana nedatované souhrnné zprávy o vyšetřování Bedřicha Reicina. Hned její první bod má dokázat, že Reicin byl konfidentem gestapa (Národní archiv, Praha, fond Ministerstvo národní bezpečnosti)

v čele s Reicinem ze sabotáží na poli branné politiky. (...) Pro hladký průběh procesu a jeho přesvědčivost před veřejností nestačí však sebespontánnější výpovědi zločinců, jak sám, soudruhu ministra, jako právník a politik víte, nejsou-li podepřeny dalšími důkazy (dokumenty, výpovědi svědků apod.).¹⁰¹

Třetího června 1952 připravuje náměstek ministra národní bezpečnosti generál Oskar Jeleň svému novopečenému nadřízenému Karolu Bacílkovi dopis pro Čepičku s žádostí o souhlas s vytvořením dokumentačních skupin v rámci ministerstva národní obrany, které by připravily „důkazy“ o protistátní činnosti Reicina a Slánského. Z Čepičkova nařízení je pak těchto skupin zřízeno sedmáct v jednotlivých součástech armády (od hlavní politické správy přes hlavní soudní správu, kádrovou správu až po velitelství výsadkového vojska a vojenský technický ústav). Každá z nich má tři až pět členů a musí v ní být zastoupen spolupracovník Velitelství Vojenské zpravodajské služby, později Vojenské kontrarozvědky. Všichni členové komisí podepisují zvláštní prohlášení o zachování vojenského tajemství. Podle původního předpokladu měly komise na splnění úkolu pouhé čtyři týdny, což se však ukazuje jako nereálné. Výsledkem jejich činnosti je přísně tajný koncept zprávy nazvané „Sabotáž při budování armády“ v rozsahu šestnácti stran.¹⁰² Jsou pořízeny čtyři exempláře zprávy – pro ministra národní obrany, ministra národní bezpečnosti, náčelníka Hlavní správy Státní bezpečnosti a náčelníka Hlavní správy Vojenské kontrarozvědky – a její obsah slouží jako podklad k vypracování jednotlivých bodů obvinění proti Bedřichu Reicinovi.

Těsně před zahájením procesu dostává Dřevíkovský příkaz předvést Reicina do kanceláře Bohumila Doubka, kde je přítomen i nový ministr národní bezpečnosti Karol Bacílek. Ten Reicinovi zdůrazňuje, že jeho provinění jsou těžká, ale že bude záležet na jeho vystoupení před soudem. Reicin slibuje, že bude vystupovat důstojně, a Bacílkovi opakuje svou žádost, aby bylo postaráno o zabezpečení jeho rodiny. Kromě toho si vymínjuje, aby jeho manželce nebylo umožněno poslouchat rozhlasový přenos z procesu.

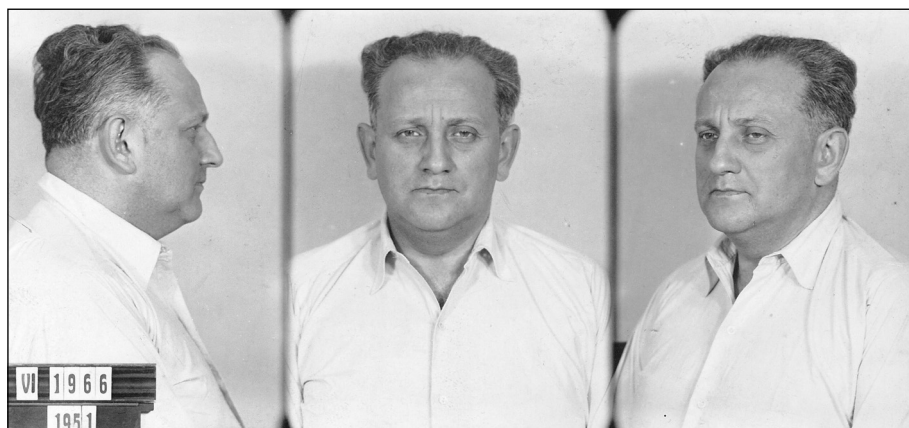
Veškerý spisový materiál, který je předložen soudu, kontrolují sovětské poradci Georgij a Petuchov společně s Bohumilem Doubkem, kteří v něm také provádějí konečné úpravy. Sovětský poradce Georgij se prý tehdy vyjádřil v tom smyslu, že vyšetřovatelé nedokázali Reicinovi prokázat zorganizované vraždy, že si je ale „sion“ vezme s sebou do hrobu; jednou z nich měla být i vražda majora Augustina Schramma.¹⁰³ Padne také rozhodnutí, že se skutečná Reicinova provinění nebudou uvádět v soudních protokolech, protože by nebylo vhodné seznamovat s nimi veřejnost.¹⁰⁴

101 ABS, f. Zvláštní vyšetřovací spisy, arch. č. ZV-124, podsvazek IV, dopis podplukovníka Františka Chalupy ministrowi obrany Alexeji Čepičkovi z 15.5.1952.

102 *Tamtéž*, koncept zprávy „Sabotáže při budování armády“. Na průvodním listu dokumentu je uvedeno datum 27.8.1952.

103 NA, f. Komise I, sv. 11, arch. j. 197, záznam o pohovoru s Aloisem Dřevíkovským na ÚV KSČ 11.5.1956. „Nepodařilo se nám prokázat vinu Reicina na vraždě Schramma, ač byl k této věci houževnatě vyslýchán,“ konstatoval Dřevíkovský.

104 *Tamtéž*.

Vězeňská fotografie Bedřicha Reicina (Národní archiv, Praha, fond Ministerstvo národní bezpečnosti)

Reicin nakonec v průběhu procesu před Státním soudem v Praze splnil to, co po něm bylo požadováno. O přestávce přelíčení za ním přišli vyšetřovatelé Bohumil Doubek a Karel Košťál a podávali mu ruce, jako když mu gratulují k jeho vystoupení, a nabádali jej, aby tak pokračoval dále. Podle Dřevíkovského svědectví Reicina při procesu morálně i fyzicky zlomilo vystoupení Gusty Fučíkové. Poté prý jen hlesl: „...teď už je vše ztraceno.“¹⁰⁵ Ještě večer před vyhlášením rozsudku obdržel Dřevíkovský osobně od Čepičky úkol, aby vyslechl Reicina, komu vyzradil operační a mobilizační plány československé armády. Poté co mu byla položena tato otázka, Reicin vstal a údajně řekl: „Vyřídte Čepičkovi, že o této věci jsem vypověděl plnou pravdu a nemám více co dodat.“¹⁰⁶ V této souvislosti prohlásil, že je mu jasné, že je s ním konec, a že se s tím nějak vyrovná. Následujícího dne, 27. listopadu 1952, byl uznán vinným z trestných činů velezrady, vyzvědačství a vojenské zrady a odsouzen k trestu smrti.

Nesplněné sliby ministrů Kopřivy a Bacílka

Bedřich Reicin napsal 2. prosince 1952, den před popravou, šest krátkých dopisů na rozloučenou: Klementu Gottwaldovi, brigádnímu generálovi a lékaři Františku Englovi, své manželce, sestřenci Erice Metzlové, sestře manželky Anně Skleničkové a bývalému manželovi své sestry Karlu Brandejsovi. V dopise prezidentu Gottwaldovi žádal o vyměření vdovského a sirotčího důchodu své ženě a synovi z milosti.

¹⁰⁵ *Tamtéž.*

¹⁰⁶ *Tamtéž.*

V ostatních dopisech prosil své známé o podporu a pomoc pro manželku a syna. Svou manželku se mimo jiné snažil povzbudit slovy: „Bylo mně řečeno ministrem národní bezpečnosti K. Bacílkem, že nebude trpěno, aby rodinným příslušníkům odsouzených bylo neodpovědnými osobami ubližováno.“¹⁰⁷

Nic z toho, co Reicinovi slíbili ministři národní bezpečnosti Ladislav Kopřiva a Karol Bacílek, nebylo dodrženo. Josefa Reicinová byla nucena v přítomnosti příslušníků Státní bezpečnosti ve svém bytě poslouchat celý přenos z procesu, byla vyloučena z komunistické strany a musela opustit i své místo v zaměstnání. Státní bezpečnost ji neustále sledovala, a dokonce nutila ke spolupráci. Po dobu její krátkodobé internace nebylo postaráno o jejího malého syna. Podle jejího vyjádření nikdo z adresátů neobdržel dopisy na rozloučenou, které Reicin napsal.¹⁰⁸

Dlužno podotknout, že s rodinou Bedřicha Reicina bylo po jeho popravě zacházeno stejně jako s rodinami popravených a vězňených důstojníků po únoru 1948, o jejichž perzekuci se osobně Bedřich Reicin zasloužil. V době, kdy byl na vrcholu moci, ani on sám neznal slitování s odsouzenými důstojníky a jejich rodinami.¹⁰⁹ Režim, v jehož zájmu (či s jehož požehnáním) bezohledně ničil jiné životy, mu nakonec splatil stejnou mincí.

Bedřich Reicin je ovšem z hlediska dnešního práva osobou bezúhonnou, která se nikdy nedopustila nezákonného jednání. Posmrtně byl rehabilitován a vojenské kolegium Nejvyššího soudu zrušilo dne 17. května 1963 v celém rozsahu rozsudek Státního soudu v Praze z 27. listopadu 1952, jímž byl odsouzen k trestu smrti.

Komise Ústředního výboru KSČ, která prošetřovala případ Bedřicha Reicina na přelomu let 1962 a 1963, dospěla mimo jiné k tomuto závěru: „Šetřením bylo zjištěno, že v orgánech Obranného zpravodajství bylo používáno protizákonných metod. Docházelo i k případům bezdůvodného zatýkání, falšování průkazních materiálů, k provokacím, brutálním výslechům a v důsledku těchto metod byli mnozí lidé nevinně odsouzeni. Za tuto činnost je Reicin jako náčelník Obranného zpravodajství a později jako náměstek pro věci kádrové, jemuž bylo podřízeno i OBZ, spoludopovědný. (...) Reicin byl soudně i stranicky odpovědný za nezákonné metody práce Obranného zpravodajství MNO. Za tuto činnost však souzen nebyl a trestní řízení proti němu nelze zavést vzhledem k jeho smrti.“¹¹⁰

107 *Tamtéž*, arch. j. 186, Poslední dopisy B. Reicina, 2.12.1952.

108 *Tamtéž*, sv. 32, arch. j. 795, záznam o pohovoru s Josefou Reicinovou 13.3.1963.

109 Generál Ludvík Svoboda to dokládá na případu podplukovníka Františka Skokana, který byl odsouzen k trestu smrti. „Jasný je případ Skokan, kterého nechal popravit. Měl jej rád. Chodil k nim skoro denně, a najednou na něj zanevřel. Já Reicina potom prosil, aby věc revidovali ještě jednou, a on říkal, že Skokan musí být popraven. (...) Nechci se o tom vyslovovat, ale já Skokana znal, a jsem přesvědčen, že provaz nezasloužil. (...) Pak jsem telefonoval Reicinovi, abychom pomohli alespoň Skokanovým dětem, ale i k tomu byl takový, že i ty děti jsou vinný.“ (*Tamtéž*, sv. 11, arch. j. 198, záznam o pohovoru s Ludvíkem Svobodou 5.6.1956.)

110 *Tamtéž*, sv. 12, arch. j. 203, Zpráva o prošetření případu Bedřicha Reicina (komise 1962–1963).

Trestní odpovědnost za prokázané trestné činy Bedřicha Reicina konstatuje i zpráva Nejvyššího soudu a Generální prokuratury ze 6. listopadu 1962. Ironií osudu je zpráva podepsána také Josefem Urválkem, tehdejšíím předsedou Nejvyššího soudu. Tentýž Urválek v roli prokurátora navrhl v procesu s „protistátním spikleneckým centrem“ o deset let dříve obviněným tresty smrti.

Nizozemská špionážní aféra

Proces s Janem A. Louwersem v březnu 1950

Sylva Sklenářová

Ráno druhého března roku 1950 začal před Státním soudem v Praze třídní proces s nizozemským státním občanem Janem (Johanesem) Adriaanusem Louwersem. Role hlavního žalobce se zhostil v československých dějinách nechvalně proslulý generální prokurátor Josef Urválek, jenž měl však tehdy své „vrcholné“ výkony v inscenovaných procesech s Miladou Horákovou, Rudolfem Slánským a dalšími významnými „nepřáteli“ a „spiklenci“ ještě před sebou.

Jan A. Louwers byl obviněn z následujících zločinů proti Československu ve prospěch „západních kapitalistických nepřátel“: ekonomická špionáž, vojenská špionáž, pašování valut, ilegální vývoz přístrojů a zboží, pomoc při ilegální emigraci podezřelých československých státních příslušníků, falšování dokumentů a pasů. Při jeho „nepřátelské činnosti“ mu údajně pomáhali českoslovenští občané, v první řadě jeho partneři ve firmě nebo v obchodu, kteří byli proto spolu s ním zatčeni a souzeni. Louwers kromě toho podle obžaloby spolupracoval s některými zahraničními vyslanectvími, především s nizozemským, a to tím způsobem, že využíval jeho diplomatického kurýra pro příjem a odesílání špionážních materiálů.¹

1 *Archief van het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Den Haag* (Archiv Ministerstva zahraničních věcí v Haagu, dále *AMBZ*), *Inventaris van de Nederlandse Vertegenwoordiger in het Buitenland, Tsjechooslovakije, Gezantschap Praag* (Inventář nizozemských zastupitelství v cizině, Československo, vyslanectví Praha) 1919–1939 en (1944) 1945–1954 (1963), inventární číslo (inv. č.) 222, č. 807-GS 79/95, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí ze 4.3.1950.

Kdo vůbec byl Jan Adriaanus Louwers? Narodil se v roce 1915 v Oirschotu v Nizozemsku jako syn majitele pily. Byl ženatý a měl dvě děti; dcera přišla na svět v roce 1946 v Praze a syn v dubnu 1950 v Nizozemsku, tedy v době, kdy byl již odsouzen. Již před druhou světovou válkou žil a pracoval v Československé republice. V Nizozemsku nastoupil po absolvování gymnázia jako korespondent do pobočky Baťovy továrny v Bestu, odkud byl vyslán jako ostatní zaměstnanci do školy ve Zlíně. Zde v letech 1935 až 1937 prošel jednotlivá oddělení, zároveň se naučil česky a navázal různé kontakty. Po návratu do vlasti pracoval ve firmě, posléze jako vedoucí nákupního oddělení, až do roku 1944. Přitom se zapojil do podzemního hnutí v Nizozemsku, po osvobození jižní části země v roce 1944 se dobrovolně přihlásil do armády a tato činnost jej zavála až do Anglie.² Při výkonu své funkce ve vlasti se seznámil s obchodníky v Rotterdamu, kteří mu pomohli k místu zástupce vedoucího obchodní komory pro Rotterdam. V roce 1945 se podílel na reorganizování nizozemské veřejné správy v odboru bezpečnosti a v tomto roce se také vrátil do Československa – nejprve jako vedoucí pražské pobočky nizozemské firmy N. V. Handelsverkeer Nederland – Tsjechoslowakije, poté působil jako zástupce arnhemské firmy Algemeene Kunstzijde Unie (A.K.U.), která se zabývala výrobou umělých vláken, a nakonec se stal ředitelem firmy Rayon Trading Company, spadající pod A.K.U.

Firma A.K.U. již více než dvacet let obchodovala s Československem, které patřilo k největším odběratelům jejích výrobků. Po únoru 1948 musela podstoupit rozsáhlá jednání s československými ministerstvy zahraničního obchodu a průmyslu, Českým svazem textilního průmyslu a Centrotexem,³ jenž se stal hlavní organizací znárodněného československého textilního průmyslu. Všechny tyto úřady odsouhlasily otevření poboček arnhemské firmy. Její zaměstnanci včetně Louwerse přednášeli o technologiích využívaných k výrobě hedvábných nití a se souhlasem československých představitelů i písemným povolením příslušného ministerstva také navštívili některé továrny. Do okruhu Louwersovy činnosti patřilo hlavně zajišťování včasných dodávek zboží. Informace obchodní povahy získané v Československu přicházely pouze do hlavního sídla firmy v Arnhemu.⁴

Jan A. Louwers se podle zprávy nizozemského vyslanectví v Praze přátelil s některými jeho zaměstnanci a získal si řadu přátel i mezi Čechoslováky, neboť díky svému dlouhodobému pobytu v zemi ovládal plynně češtinu. V květnu 1949 se

2 *Archiv bezpečnostních složek*, Praha (dále ABS), fond (f.) Ministerstvo národní bezpečnosti (MNB), Skupinový spis státněbezpečnostního vyšetřování proti Louwers Jan a spolčníci, č. 399MI, čj. A27341/6705/401a.49, trestní oznámení zasláné Státní prokuratuře v Praze od Krajského velitelství Státní bezpečnosti v Praze z 13.8.1949.

3 Ředitel Centrotexu Juraj Karol Horanský byl později jedním z obviněných v procesu s Louwersem.

4 *AMBZ*, Geheime stukken 1945–1954 (Tajné 1945–1954), inv. č. 322.103, tiskové komuniké firmy A.K.U., 1950, nečíslováno.

v Haagu objevila informace z neznámého zdroje, že se Louwers podílel na ilegální emigraci československých občanů do Nizozemska.⁵

Obžalovací spis podrobně zachytil Louwersovy kroky ve třech poválečných letech. Za jeho vyslání do Československa v roce 1945 Státní bezpečnost viděla snahu nasadit v zemi agenta, který bude plnit body scénáře pečlivě připraveného v Rotterdamu kapitalistickou obchodní komorou. Podle tohoto plánu údajně „mělo Nizozemsko zájem převzít hospodářskou pozici na mezinárodním obchodním trhu namísto poraženého Německa“. Louwersovým úkolem pak bylo vytvořit předpoklady k tomu, aby se dovoz a vývoz uskutečňoval přes rotterdamský přístav. K naplňování tohoto záměru přitom využíval svého postavení vedoucího pobočky firmy A.K.U. v Praze, kde mohl navazovat kontakty „s větším počtem československých kapitalistů, kteří byli přímo nebo nepřímo zúčastněni na obchodu s Nizozemskem“. Politicky se prý během svého pobytu v Československu neprojevoval, protože „posluhovačka, jinak správčova domu, jest v KSČ, což dobře ví“.⁶

Politický proces s nizozemským obchodníkem, jehož okolnosti jsou předmětem pokusu o rekonstrukci v tomto článku, si nelze odmyslet od širších historických souvislostí. Druhá světová válka zasáhla hluboce do poměrů v obou zemích a její důsledky dlouhodobě působily i po jejím skončení. Jak Nizozemské království, tak Československá republika se snažily o co nejrychlejší obnovu svých vnitřních struktur i zahraničních vztahů, ovšem zahraničněpolitická orientace obou zemí byla v zásadě opačná a každá z nich se nacházela v jiné sféře vlivu. Zjednodušeně řečeno, Nizozemsko vyšlo z druhé světové války jako země poučená minulostí, když se ze státu striktně lpícího na své neutralitě proměnilo ve stát aktivně se podílející na vzniku politických, hospodářských a bezpečnostních uskupení demokratické Evropy. Již v roce 1944 byla podepsána smlouva mezi Nizozemskem, Belgií a Lucemburskem, která položila základ Beneluxu. Tento útvar měl význam především pro rozvoj a integraci hospodářských vztahů a jeho zřízení tak sledovalo prioritní, ne-li nejdůležitější intenci nizozemské zahraniční politiky. Jejím druhým pilířem byl podpis představitelů Nizozemska na zakládající listině Severoatlantické aliance v roce 1949, který mu poskytl potřebné bezpečnostní záruky, potvrzoval jeho sounáležitost se Západem a vřazoval je do transatlantického demokratického spolenectví.⁷

Československo naproti tomu jeho poučení z minulosti přivádělo stále těsněji do náruče velkého východního spojence, v němž spatřovalo jediného účinného ochránce proti odvěké německé hrozbě. Toto směřování stvrdil i neúspěch snahy

5 *Tamtéž*, č. 58 886, zpráva ministerstva pro obecné záležitosti v Haagu pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí z 13.5.1949.

6 ABS, f. MNB, Skupinový spis státněbezpečnostního vyšetřování proti Louwers Jan a spolčníci, č. 399MI, čj. A27341/6705/401a.49, trestní oznámení zaslané Státní prokuratuře v Praze od Krajského velitelství Státní bezpečnosti v Praze z 13.8.1949.

7 Více viz DUCO, Hellema: *Buitenlandse politiek van Nederland* (Zahraniční politika Nizozemska). Utrecht, Het Spectrum 1995.

o dosažení nové spojenecké smlouvy s Francií a nechť Velké Británie k nějakým politickým závazkům ve střední Evropě. Po komunistickém převratu v únoru 1948 československá zahraniční politika upadla do naprosté závislosti na Sovětském svazu a politické vztahy se západními zeměmi rychle ochlázaly. Zpočátku se zdálo, že to nebude mít nutně za následek odpovídající zhroucení vztahů obchodních, protože Československo, dosud ekonomicky orientované na Západ, se nedokázalo hned obejít bez jeho surovin, zboží a odbytišť, takže i komunistické vedení usilovalo o uzavření nových obchodních smluv s kapitalistickými zeměmi. Se zostřující se konfrontací vůči Západu a stupňováním válečných příprav se však východní blok stále neprodyšněji uzavíral a obchodnický pragmatismus padl za oběť ideologickým postulátům.

Jako jedna z metod, jež vedly k důslednému odpoutání od zemí ležících na západ od československé hranice, sloužilo novému režimu také obviňování diplomatů či vůbec cizích státních příslušníků ze špionáže a jiné nepřátelské činnosti. Hromadné politické procesy, jeden z průvodních a nejdrsnějších projevů upevňování režimu, se sice zaměřovaly převážně na potírání „vnitřního nepřítel“, ze své logiky však nemohly ponechat stranou ani jeho údajné zahraniční spojence a podněcovatele. Bylo zapotřebí odhalovat špionážní i jinak „podvratnou“ činnost diplomatů, tiskových agentur a organizací proti „lidovědemokratickému zřízení“, jejichž ústředí sídlila na Západě. Příkladem mohou být procesy proti jedenáctičlenné skupině v čele s tajemníkem francouzského konzulátu v Bratislavě v červnu 1949, proti osmičlenné skupině pod vedením britského vicekonzula tamtéž v říjnu 1950 nebo v dubnu 1951 čtyři procesy se zaměstnanci amerického vyslanectví v Praze.⁸ Do této kategorie můžeme zařadit i proces proti nizozemskému občanovi Janu Adriaanovi Louwersovi, třebaže sám diplomatem nebyl.⁹

8 Viz např. KAPLAN, Karel – PALEČEK, Pavel: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno, Barrister & Principal 2001, s. 110. Autoři píší, že při procesu s Louwersem stála před soudem osmičlenná skupina, obžalovaných však bylo celkem třináct. Dále uvádějí, že na tento proces navazoval další v květnu 1950, v němž šlo o údajnou politickou a ekonomickou špionáž, a že v souvislosti s ním byli vyhoštěni tři nizozemští diplomaté. Podle mnou zjištěných informací se konal pouze jeden proces ve dnech 2.–5.3.1950, aktéři stáli před soudem právě kvůli údajné politické a ekonomické špionáži a v jeho důsledku byli vyhoštěni dotyční nizozemští diplomaté.

9 Jan A. Louwers se nestal prvním Nizozemcem, na něž se zaměřily československé represivní orgány a který byl obviněn ze špionáže a pomoci při emigraci československých občanů. Již v srpnu 1948 byl zatčen a do října vězněn a vyslýchán člen nizozemské repatriační komise Leonardus Bartholomeus van Dam, jehož provinění uznala i nizozemská strana. Souzen v Československu však nebyl a dočkal se propuštění, poté co československé úřady obdržely záruky, že bude jeho případ soudně projednán v Nizozemsku. Na základě jeho výpovědi před vyšetřovacími orgány a skutečností zjištěných sledováním jeho osoby před zatčením se však uskutečnily dva procesy s československými občany, v lednu a březnu 1949.

Trestní oznámení, zatčení a výslech

V srpnu 1949 podalo Krajské velitelství Státní bezpečnosti v Praze trestní oznámení ke státní prokuratuře proti Janu A. Louwersovi a společníkům za protistátní činnost. Celkem se jednalo o třináct osob, jež se údajně provinily velezradou a vy-zvědačstvím, spáchanými v Praze i v zahraničí v letech 1948 a 1949. Trestní oznámení se odvolávalo na zjištění, že někteří zaměstnanci cizích zastupitelských úřadů fungovali zároveň jako agenti cizích zpravodajských služeb. Prostřednictvím svých vyslanectví pak v diplomatické poště nerušeně zasílali do ciziny získané poznatky o československém hospodářství a dalších sférách života v Československu, které byly předmětem státního tajemství.

„Tato trestná činnost byla zjištěna u příslušníků nizozemského vyslanectví v Praze, zejména kancléře vyslanectví Theodora Lochmana, obchodního přidělence Krusemana, tajemníka vyslanectví Rossenberga-Polaka, kromě jiné protistátní činnosti ostatních členů nizozemského vyslanectví, včetně bývalého vyslance Merense,“ uvádělo se v trestním oznámení a dále se tu dedukovalo: „Že nešlo o svévolnou a samostatnou akci jednotlivých nizozemských úředníků, je zřejmé z toho, že protistátní činnost prováděli i ostatní nizozemští státní příslušníci, a to zejména někteří zaměstnanci nizozemské lodní společnosti Holland Lines v Praze,¹⁰ za podpory jejich mateřských firem v Nizozemsku. Nešlo ani o výlučně činnost nizozemských státních příslušníků v Československu, nýbrž i o stejný druh činnosti u členů jiných diplomatických zastupitelství západních kapitalistických států, zejména čelných účastníků atlantického paktu.“¹¹

Součástí spisu je i posudek znalců z oboru vojenského, hospodářského a politického zpravodajství, který měl za cíl osvětlit činnost obchodního zástupce J. A. Louwerse v širších souvislostech. V posudku tito „znalci“ dovozovali, že již za války se západní státy zabývaly myšlenkou uchopit po osvobození hospodářskou a politickou moc ve střední Evropě do svých rukou. To sice bezprostředně zhatil vítězný postup Rudé armády, svých cílů se však „imperialisté“ nevzdali. Začali využívat úzké spolupráce západních průmyslových podniků se zpravodajskými agenturami ke špionáži, která měla nejen poškodit hospodářství a bezpečnost „lidových demokracií“, ale posloužit i v chystaném příštím válečném konfliktu. Za tím účelem vysílali za „železnou oponu“ speciálně vycvičené agenty i čerstvé emigranty, doufající v násilný politický zvrát, kteří měli oporu ke svému „černému dílu“ nacházet na zastupitelstvích západních států.

Firmu A.K.U. považovali tito „znalci“ za největší kapitalistický koncern s centrárou v Nizozemsku, který dostal za úkol připravit půdu těmto nekalým záměrům

10 Působila v Československu od počátku 20. let minulého století.

11 ABS, f. MNB, Skupinový spis státněbezpečnostního vyšetřování proti Louwers Jan a společníci, č. 399MI, čj. A27341/6705/401a.49, trestní oznámení zaslané Státní prokuratuře v Praze od Krajského velitelství Státní bezpečnosti v Praze z 13.8.1949.

ve střední Evropě, zejména v Československu. To byl podle nich důvod, proč hned po skončení války vyslala do Československa svého zástupce: ve skutečnosti nebyl pověřen oživit obchodní spolupráci, ale zjistit co nejvíce o zdejších hospodářských poměrech a navázat potřebné špionážní kontakty. A Jan A. Louwers se podle úsudku tajných policistů vzhledem ke svým zkušenostem z předválečné republiky pro tento úkol výtečně hodil.¹²

Louwers byl zatčen 13. prosince 1949¹³ na prahu budovy ministerstva zahraničního obchodu¹⁴ pěti muži v civilu, posazen do auta a odvezen do Bartolomějské ulice číslo 4 k výslechu. Sám tuto událost popsal slovy: „Dne 14. prosince asi okolo 8. hodiny ráno nám sdělila naše služebná, že okolo domu podle jejího názoru již v 7 hodin byly postaveny hlídky. (...) Asi do 9 hodin jsem byl doma, aniž jsem věděl, co dělat. Na jedné straně jsem se chtěl vyhnout scéně s policií, a na druhé jsem chtěl mít při případném zatčení svědky. Zatelefonoval jsem tedy panu Doornovi¹⁵ do kanceláře, aby přivezl mé auto. Hned po tomto hovoru jsem zaznamenal zvýšenou aktivitu venku, z čehož jsem usoudil, že znají obsah mého rozhovoru. (...) S panem Doornem jsme jeli na ministerstvo zahraničního obchodu, protože jsme tam přesně o půl desáté měli sjednanou schůzku. Celou dobu nás sledovalo auto. Těsně před hlavním vchodem jsme zaparkovali a při vystupování mě napadla skupina lidí, kteří mi řekli: ‘Půjdete s námi?’ – Odpověděl jsem: ‘Proč bych měl jít s vámi? Mám zde důležitou schůzku na ministerstvu.’ – Nato se stali o něco hrubšími a legitimovali se. Požádali mě, abych jim vydal zbraň, pokud jsem ozbrojen...”¹⁶

Ještě téhož dne byl Louwers autem odvezen do Břeclavi a poté do vily vzdálené asi deset kilometrů od rakouských hranic, kde byl zavřen v malé zatemněné místnosti. Zde podstoupil skoro šedesát hodin trvající výslech bez možnosti spánku. Tajná policie se zajímala o celou jeho činnost od roku 1945 a o jeho styky v Československu. O tom, z čeho byl obviněn, se dozvěděl až po několika dnech. Zde mu také neznámé osoby několikrát nabídly možnost útěku.¹⁷

Ze 16. prosince 1950 se dochoval Louwersem psaný, avšak zadržený moták, adresovaný manželce a dceři, v němž mimo jiné stojí: „Tady je malý dopis. Budete

12 *Tamtéž*, Posudek znalců oboru vojenského, hospodářského a politického zpravodajství v trestní věci proti Johanesevi Adriaanovi Louwersovi a spol. pro trestné činy podle zákona číslo 231/48 Sb., Praha 3.3.1950.

13 Na žádosti o milost je uvedeno datum 12.12.1949, Louwers si ve vzpomínkách zase poznamenal datum 14.12.1949.

14 Nizozemské listy, jako např. *Algemene Dagblad*, informovaly, že byl zatčen před budovou ministerstva financí.

15 Jan Herman Doorn, spolupracovník J. A. Louwerse a spoluředitel ve firmě Rayon Trading Company, syn bývalého nizozemského konzula v Praze v letech 1924–1927 Adriaana Marinuse Doorna.

16 *AMBZ*, f. Geheime stukken 1945–1954, inv. č. 322.103, Louwersovy vzpomínky, nedatováno, nečíslováno.

17 *Tamtéž*.

mít o mě strach. To ale není skutečně třeba. Daří se mi docela dobře a doufám, že budete obě zcela klidné.“¹⁸

Šestadvacátého prosince 1949 strávil jednu noc ve věznici v Břeclavi. Byl tomu rád, protože se z něj stal „normální vězeň“, a také doufal v pravidelnou stravu. Do té doby moc nejedl z obavy před omamnými prostředky v jídle. Avšak hned druhý den byl v poutech odvezen zpět do vily, kde až do 5. ledna 1950 trval nepřetržitý tvrdý výslech, skoro polovinu doby se zavázanýma očima. Při výslechu přišel o několik zubů a nějaký čas neviděl na pravé oko, do konce listopadu 1950 nemohl dobře chodit a do konce srpna 1950 spát na zádech, jeho tělo bylo modré a zkrvavené. K vědomí jej dostávala ledová lázeň, do které mu namáčeli nohy. Po celou dobu nejedl a jen občas dostal napít. „Nikdy jsem si nepomyslel, že něco takového se může mezi lidmi stát, ačkoliv jsem byl vyslýchán dřív gestapem, ale nepředstavitelné se stalo skutkem,“ komentoval to ve svých pozdějších vzpomínkách. Při výslechu se u něho střídalo asi dvacet osob. Hlavním bodem, na který se vyšetřovatelé soustředili, byly Louwersovy kontakty s československým naftovým průmyslem. Také zjistil, že jeho byt byl delší dobu odposloucháván.¹⁹

Ve čtvrtek 6. ledna se rozhodl, že bude „mluvit“. Domníval se, že lidé, o něž se policie zajímala, již nejsou v Československu a že jejich vztahy k republice byly korektní, takže předpokládal, že jim neublíží. Sdělil policii, že „je připraven jim podepsat bíanco papíry, ať si tam napíší, co chtějí, když všechno vědí lépe než on, a že to přece není válka, že on si takové zacházení jako nějaký špion nezaslouží. Odpověděli mu, že oni ve válce jsou, že bylo jasné, že spolupracoval na zničení lidové demokracie, že škoda, kterou způsobil ČSR, je tak velká, že se nedá čísla vyjádřit.“ Tato nabídka způsobila, že od té chvíle jej současně vyslýchaly už jen čtyři osoby. Celou dobu od zatčení až do procesu byl Louwers držen v izolaci, bez kontaktu s nizozemským vyslanectvím.²⁰

Proces

Přelíčení s Janem A. Louwersem začalo ve čtvrtek 2. března 1950 před Státním soudem v Praze na Pankráci. Spolu s ním sedělo v lavici obžalovaných ještě devět osob, tři další byly souzeny v nepřítomnosti. Jediná žena mezi nimi, úřednice firmy Rayon Trading Company Aloisie Slovenčíková, byla obviněna z toho, že vyzrazovala Louwersovi důležité hospodářské a politické informace. Inženýr Géza Horanský, souzený v nepřítomnosti, byl ředitelem stavební firmy v Žilině. Louwers mu pomohl spolu s manžel-

18 ABS, f. MNB, Skupinový spis státněbezpečnostního vyšetřování proti Louwers Jan a spolčníci, č. V-399, Překlady motáků, které Louwers posílal z vazby.

19 AMBZ, f. Geheime stukken 1945–1954, inv. č. 322.103, Louwersovy vzpomínky, nedatováno, nečíslováno.

20 *Tamtéž.*

kou emigrovat a dopravit za nimi poté z Československa část jejich majetku. Obžaloba Horanského vinila ze spojení s „reakcí“ v cizině a z toho, že ve spolupráci s Louwersem vypracoval plány strategických objektů v Československu. Žaloba se vztahovala i na jeho dva bratry – Juraje a Štefana. Juraj Karol Horanský zastával významnou funkci ředitele firmy Centrotex v Praze a údajně se provinil tím, že navázal styk a spolupráci se svým bratrem Gézou v Bruselu i s „agentem“ Louwersem a za pomoci dalšího obžalovaného Karla Rodovského vypracoval důležitá obranná opatření československé vlády. Jeho bratr Štefan Horanský pracoval jako vedoucí úředník hospodářského družstva v Žilině a jeho přečinem se stala spolupráce s uvedenou trojicí.

Josef Vávra před zatčením vykonával funkci vedoucího firmy Rayon Trading Company v Praze a jako údajný člen organizace založené „holandským agentem“ Louwersem mu dodával citlivé informace z politiky a hospodářství. Doktor práv Karel Rodovský²¹ byl zástupcem exportní a importní firmy Müller – Paříž v Praze. Navázal prý spojení s „domácí i zahraniční reakcí“ a vyrazoval jejím exponentům (dr. Engliš, bratři Horanští a jiní) důležitá státní tajemství. Ředitelem zmíněné firmy byl Jiří Müller, souzený rovněž v nepřítomnosti kvůli svým exilovým kontaktům s národněsocialistickými politiky Vladimírem Krajinou a Hubertem Ripkou, kapitalistou Englišem²² a dalšími demokratickými osobnostmi, podpoře jejich „protistátní činnosti“ a údajným devizovým podvodům.

Doktor inženýr Konstantin Fiksl byl ředitelem koželužny ve Zruči nad Sázavou a podle obžaloby se provinil tím, že vypracoval Louwersovi tajemství kožedělné výroby. Dalším „spolčínkem“ byl inženýr Jiří Vávra, technický ředitel národního podniku Vertex v Hradci Králové. Jeho provinění znělo stejně – vyrazení průmyslového tajemství. Z téhož zločinu byl obžalován Antonín Užovič, obchodní zástupce firmy Rayon Trading Company v Bratislavě. Majiteli firmy na výrobu razítek a rytectví v Praze Františku Chmelovi bylo kladeno za vinu, že vyrobil falešná razítka, jež Louwersovi sloužila k páchání trestné činnosti. Poslední obžalovaný Zdeněk Burian zastával funkci odborového rady na ministerstvu práce a sociální péče a také mu přitížil kontakt s Louwersem.²³

Jak již bylo uvedeno, veřejným žalobcem v procesu s Janem A. Louwersem „a spol.“ byl Josef Urválek, předsedou soudu pak další známá figura z politických procesů padesátých let Hugo Richter (nizozemský vyslanec Willem van Tets si poznamenal, že před únorem 1948 o nich nikdo nic nevěděl). Soudní porotu dále tvořili dva právníci a tři soudci vybraní z lidu. Jako obhájce byl Louwersovi přidělen Jiří Vízek. Soudní síň byla podobně jako v jiných případech zaplněna zá-

21 Rodné jméno Chuchvalec si nechal změnit na Rodovský.

22 Ve vyšetřovacím spise je pouze uvedeno, že byl majitelem pily, velkostatku, granitových dolů a lomů a členem správní rady firmy SPE.

23 ABS, f. MNB, čj. Pat I 301/50, Skupinový spis státněbezpečnostního vyšetřování proti Louwers Jan a spolčínici, Obžaloba – Státní prokuratura v Praze, 24.2.1950.

stupci „pracujícího lidu“. V československém tisku se psalo o soudu se „skupinou vyzvědačů a zrádců, kteří se spojili proti našemu lidu, aby rozvrátili zřízení lidově demokratické republiky a její hospodářství“.²⁴

Proces začal v osm hodin ráno. Tajemník nizozemského vyslanectví Jakob van der Gaag, dočasně pověřený jeho správou v době nepřítomnosti vyslance Willema van Tetse, vojenský atašé plukovník Benjamin Richard Pieter Frans (Ben) Hasselman a další zástupci nizozemské strany, ač byli v budově soudu přítomni již od půl osmé, se však kvůli řadě formalit a opatření dostali do soudní síně až půl hodiny po zahájení procesu. Van der Gaag si nepřál, aby mu československé úřady přidělily tlumočnicka, a tak požádal belgického státního příslušníka Yvesa Beaujeana, dopisovatele tiskové agentury Agence Télégraphique Belge, který plynně ovládal češtinu, aby mu tlumočil. Domníval se, že jeho belgický původ nebude československým úřadům vadit, byl to však omyl. Beaujean nedostal svolení ke vstupu do soudní síně. Van der Gaag sice poukázal na nótu československého ministerstva zahraničních věcí z 1. března 1950, která nizozemskému vyslanectví oznamovala datum konání procesu a v níž byl proces označen za veřejný. Příslušný soudní úředník však na tuto námitku odpověděl, že všechna místa jsou již obsazena a že v sále je přítomen oficiální tlumočnick. Zahraniční tisk byl z přelíčení vyloučen po celou dobu procesu.

Když se Van der Gaag s dalšími Nizozemci konečně dostal do soudní síně, opustilo ji ostatních devět obžalovaných a Jan A. Louwers zůstal sám.²⁵ Po zahajovací půlhodinové řeči veřejného žalobce začal výslech obviněného, v němž Louwers prohlásil a přiznal: „1) že sbíral hospodářský špionážní materiál a přitom využil služeb různých československých spolupracovníků; 2) že mu bylo známo, že mnoho špionážního materiálu bylo odesíláno z nizozemského vyslanectví pomocí kurýra; 3) že především pánové Kruseman²⁶ a Lochman²⁷ se na tom podíleli, ale i pánové Merens,²⁸ Rossenberg-Polak²⁹ a Van der Gaag³⁰ o tom věděli; 4) že pracovník ‘Rayon Trading’ pan Doorn byl špiónem z povolání a že pracoval pro britskou

24 Skupina zrádců v čele s holandským špiónem před soudem. In: *Rudé Právo*, (3.3.1950), s. 7.

25 *AMBZ*, f. Inventaris van de Nederlandse Vertegenwoordiger in het Buitenland. Tsjechoslowakije, Gezantschap Praag 1919–1939 en (1944) 1945–1954 (1963), inv. č. 222, č. 807-GS79/95, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí ze 4.3.1950.

26 Daniel Kruseman, bývalý obchodní atašé Královského holandského vyslanectví v Praze, požívající diplomatických výsad.

27 Theodor Lochman, v té době kancléř první třídy Královského holandského vyslanectví v Praze, bez diplomatických výsad.

28 Allard Merens, bývalý nizozemský vyslanec v Československu v letech 1946–1949, požívající diplomatických výsad.

29 Markus Joost Rossenberg-Polak (psáno i Rosenberg-Pollak nebo Rossenberg-Pollak), bývalý legační tajemník Královského holandského vyslanectví v Praze, požívající diplomatických výsad.

30 Jacob van der Gaag, v té době první tajemník Královského holandského vyslanectví v Praze, v nepřítomnosti vyslance pověřený správou vyslanectví, požívající diplomatických výsad.

a kanadskou vládu; 5) že mu bylo známo, že plukovník Hasselman³¹ uchovává mapu s mnoha údaji o vojenských pevnostech a letištích v Československu; 6) že Severoatlantická aliance není jen obranným společenstvím, ale že připravuje útok na lidovědemokratické státy; 7) že odvezl z Československa československé občany a majetek; 8) že měl spojení s československým emigrantem Lozovským, který odcizil československému státu majetek; 9) že prováděl různé machinace s devizami; 10) že neměl ze svého jednání žádný finanční prospěch“.³²

Louwers stál před soudem první den od 9 hodin 25 minut dopoledne do 20 hodin 15 minut večer, pouze s hodinovou pauzou. Celkem byl tedy vyslýchán třináct hodin. Ve své výpovědi uvedl, že se cítí vinen jen částečně, přiznal se ale ke všem bodům obžaloby. Osobně neviděl nic divného na tom, že po únoru 1948 se na pomoci k útěku různých „kapitalistů“ podílela nizozemská pozemní, letecká a vodní doprava. Sám se podílel na převážení majetků uprchlíků společně s kancléřem vyslanectví Theodorem Lochmanem, a dodal, že podobně si počínaly i jiné zastupitelské úřady kapitalistických zemí.³³ Dále se přiznal k rozsáhlým valutovým podvodům, do nichž byli prý zapleteni i úředníci nizozemského vyslanectví.

Druhý den procesu začal pro Van der Gaaga stejnou procedurou jako předešlé ráno, nicméně se mu podařilo prosadit, aby mu jako tlumočník byl povolen šofér vyslanectví, který mluvil výborně anglicky. Soud se tentokrát zaměřil na výslech ostatních obžalovaných a trval až do 23 hodin v noci. Až na dva obžalované všichni přiznali svou vinu.³⁴

Třetí a poslední den procesu proběhl ve znamení tříhodinové závěrečné řeči veřejného žalobce Josefa Urválka, který tvrdě obviňoval všechny souzené. Poukázal také na „vnitropolitický a zahraničněpolitický význam tohoto procesu“ a neopomněl podtrhnout, že se po únoru 1948 „Československá lidovědemokratická republika stala cílem nejzavilejších západních imperialistů“. Ti si podle Urválka našli pomocníky mezi zbytky kapitalistů a dobrodruhů, toužících po snadných ziscích, a s oblibou se uchylovali k průmyslové špionáži. „Využívajíce svých diplomatických výsad, diplomaté západních mocností provádějí v lidovědemokratických státech hospodářskou, politickou a vojenskou špionáž. Proto je třeba zvýšit naši

31 Plukovník Benjamin Richard Pieter Frans (Ben) Hasselman, vojenský atašé Královského holandského vyslanectví v Praze, požívající diplomatických výsad.

32 AMBZ, f. Inventaris van de Nederlandse Vertegenwoordiger in het Buitenland. Tsjechoslowakije, Gezantschap Praag 1919–1939 en (1944) 1945–1954 (1963), inv. č. 222, č. 824-GS89/96, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí ze 7.3.1950.

33 Viz článek „Skupina zrádců v čele s holandským špiónem před soudem“ v *Rudém právu*.

34 AMBZ, f. Inventaris van de Nederlandse Vertegenwoordiger in het Buitenland. Tsjechoslowakije, Gezantschap Praag 1919–1939 en (1944) 1945–1954 (1963), inv. č. 222, Praha, č. 807-GS79/95, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí ze 4.3.1950.

bdělost a ostražitost,“ burcoval prokurátor. V závěru své řeči zdůraznil, že tento proces ukázal nepřátelskou činnost zaměstnanců celého nizozemského vyslanectví, požívajících a zneužívajících práv exterritoriality. Sugestivně se ptal, „jak je možné, že naše vláda propůjčuje svou pohostinnost lidem, kteří zde nic jiného nedělají, než že provádějí špionáž, sabotáže a snaží se zviklat náš lidovědemokratický stát“. Pro Louwerse žádal za jeho „nepřátelskou činnost“ trest smrti.³⁵ Nizozemský zástupce jeho řeč chápal jako jedinečnou příležitost k napadení západních diplomatických zastupitelství, a nizozemského zvláště.

Odpoledne dostali slovo obhájci. Jiří Vízek se snažil poukázat na to, že na Louwersovu činnost je nutno pohlížet z více perspektiv, protože Louwers vnímal systém lidové demokracie optikou západního kapitalismu, k němuž náleží. Dále prohlašoval, že v zemi jako Československo se cítil cizincem a že činy, z nichž je obviněn, nepovažoval za vážné. Na ilegálních akcích, jako je pomoc emigrantům, se nepodílel z honby za penězi, ale v dobré víře. Na závěr žádal pro svého klienta shovívavost s přihlédnutím k faktu, že se rychle ke všemu přiznal a „pomohl justici odhalit další činy“.³⁶ Jako zvláštnost odpoledního stání si tajemník nizozemského vyslanectví poznamenal chování prokurátora Urválka, který během řeči Jiřího Vízka a ostatních obhájců tvrdě spal.³⁷

V půl páté odpoledne bylo jednání přerušeno a soudci se odebrali k poradě. Ve čtvrt na osm večer byly vyneseny následující rozsudky: Jan Adriaanus Louwers byl odsouzen k patnácti letům vězení a po uplynutí trestu k vypovězení z republiky, Aloisie Slovenčíková k pětadvaceti letům odnětí svobody,³⁸ Josef Vávra k dvaceti letům,³⁹ Karel Rodovský k pětadvaceti letům, Jiří Müller v nepřítomnosti k doživotí, inženýr Géza Horanský v nepřítomnosti k doživotí, Juraj Karol Horanský k osmnácti letům,⁴⁰ doktor inženýr Konstantin Fiksl v nepřítomnosti k dvaceti letům, inženýr Jiří Vávra k deseti letům,⁴¹ Štefan Horanský k šestnácti letům,⁴² Antonín Užovič k deseti letům, František Chmela k šesti letům a inženýr Zdeněk

35 Prokurátor o J. A. Louwersovi. In: *Svobodné slovo*, (5.3.1950), s. 5.

36 *AMBZ*, f. Inventaris van de Nederlandse Vertegenwoordiger in het Buitenland. Tsjechoslowakije, Gezantschap Praag 1919–1939 en (1944) 1945–1954 (1963), inv. č. 222, č. 824-GS89/96, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí ze 7.3.1950.

37 *Tamtéž*.

38 V roce 1976 zastaveno trestní stíhání Městským soudem v Praze pro zločin velezrady z roku 1950.

39 V roce 1965 se na něj vztahovala amnestie prezidenta republiky z 9. května a byl mu prominut zbytek trestu.

40 V roce 1976 zproštěn obvinění Městským soudem v Praze.

41 V roce 1965 zproštěn obvinění Městským soudem v Praze.

42 V roce 1965 se na něj vztahovala amnestie prezidenta republiky z 9. května a byl mu prominut zbytek trestu. V roce 1976 zproštěn obvinění Městským soudem v Praze.

Burian ke třem letům vězení.⁴³ Všichni obžalovaní dostali v rámci trestu tři měsíce zostřené vězení a kromě tří museli všichni zaplatit pokutu ve výši dvacet tisíc korun. S výjimkou Louwerse také ztratili občanská práva na dobu deseti let (Zdeněk Burian na pět let). Obžalovaní museli dále zaplatit náklady soudu a jejich majetek byl zkonfiskován (jen u Buriana a Chmely pouze z poloviny).

Po vynesení rozsudku se ujal slova předseda soudu Hugo Richter. Jeho řeč, odůvodňující výši trestů, trvala celé dvě hodiny. Více než polovinu času věnoval osobě Jana A. Louwerse, kterého označil „za typický produkt kapitalismu, jehož cílem bylo zničit náš stát. (...) Jeho chytrost mu kromě toho pojistila přátelství a pomoc diplomatických zástupců, kteří velice rádi zločinné plány pomáhali vykonat. Tyto plány nebyly nové, ale byly již pečlivě připraveny tzv. spojeneckými vojenskými misemi v roce 1946. Později založil (obžalovaný – pozn. autorky) společnost ‘Rayon Trading’ ne proto, aby spolupracoval s naším lidem, ale jenom jako krycí plášť pro svůj pobyt na našem území. Nic nebylo pro něj snazší než hospodářská špionáž, přičemž získal horlivého spolupracovníka v panu Doornovi, placeném špiyonu britské a kanadské informační služby.“

V závěru své řeči se předseda soudu dotkl i cti nizozemské královské rodiny, když prohlásil, že „Louwers prováděl špionáž a sabotáž neúnavně a měl vztah k nejvyšším kruhům kapitalistů, dokonce až do královské rodiny v Nizozemí. Dokonce se z vězení pokusil propašovat několik dopisů (které byly zadrženy – pozn. autorky), v nichž prosil nizozemské vyslanectví, aby se obrátilo o pomoc k nizozemské královně.“⁴⁴ Proti tomuto nařčení královské rodiny nizozemská strana okamžitě protestovala. Československé ministerstvo zahraničních věcí jí pak zaslalo 17. března 1950 oficiální omluvu, s tím že „předseda Státního soudu v odůvodňování rozsudku se zmínil o holandské královské rodině, ale bez vědomí ministerstva zahraničních věcí“.⁴⁵

Po skončení procesu byl Louwers převezen do Pankrácké věznice na stejné oddělení, kde byli vězněni „největší špioni a zločinci“, jako Milada Horáková nebo Vladimír Clementis, kteří tu čekali na popravu. Zde setrval až do 3. května 1951, většinou v izolaci.⁴⁶

Sedmého března 1950 zaslalo československé ministerstvo zahraničních věcí nótu nizozemskému vyslanectví v Praze, v níž oficiálně protestovalo proti činnosti

43 V roce 1975 zproštěn obvinění Městským soudem v Praze.

44 AMBZ, f. Inventaris van de Nederlandse Vertegenwoordiger in het Buitenland. Tsjechoslowakije, Gezantschap Praag 1919–1939 en (1944) 1945–1954 (1963), inv. č. 222, č. 824-GS89/96, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí ze 7.3.1950.

45 *Tamtéž*, č. 112.4224/50-A/IV-2, zpráva československého ministerstva zahraničních věcí pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí ze 17.3.1950.

46 *Tamtéž*, f. Geheime stukken 1945–1954, inv. č. 322.103, Louwersovy vzpomínky, nedatováno, nečíslováno.

bývalých i současných zaměstnanců nizozemského vyslanectví v Praze, která byla namířena „proti bezpečnosti Československé republiky, poškozovala její hospodářské zájmy, a poněvadž touto cestou zneužili diplomatické výsady a svého úředního poslání“. Současně byli vyhoštěni tři pracovníci vyslanectví, kteří museli v co nejkratší době (do osmi dnů) opustit území Československé republiky. Jednalo se o Jacoba van der Gaaga, plukovníka Benjamina Hasselmana a Theodora Lochmana.⁴⁷ Tato akce československé strany jednoznačně směřovala k ochromení činnosti nizozemského zastupitelství, protože po odchodu výše jmenovaných osob jeho chod zajišťoval pouze obchodní tajemník Westrehoff. Proti vyhoštění svých diplomatů Nizozemsko protestovalo a jako odvetný krok vyhostilo dvě pracovnice československého vyslanectví v Haagu.⁴⁸

Reakce Nizozemska

Nizozemský tisk věnoval procesu velkou pozornost. Zvláště se přitom pozastavoval nad specifickým významem trestného činu „hospodářské špionáže“. Ze závěrečné řeči Louwersova obhájce se pak jeho prostřednictvím Nizozemsko dozvědělo, že tímto termínem se v Československu označuje sbírání hospodářských informací, všude na Západě považované za normální činnost.⁴⁹

První zpráva o zatčení Jana A. Louwerse se objevila v nizozemských novinách 29. prosince 1949, ačkoli se vyslanectví o jeho zatčení dozvědělo již z dopisu Jana H. Doorna datovaného 14. prosince 1949. Hned následující den předalo nizozemské vyslanectví protestní nótu československému ministerstvu zahraničních věcí, na základě zkušeností z jiných zastupitelství však ani neočekávalo brzkou odpověď, což se také potvrdilo.⁵⁰ Na všechny dotazy týkající se Louwerse v následujících dnech odpovídala československá strana jen velice všeobecně. Nizozemská diplomacie se s tím nehodlala smířit a 10. ledna 1950 příslušní úředníci předali československému vyslanci v Haagu další nótu – *aide memoire*, jejímž obsahem byl protest proti postupu Prahy, která nijak oficiálně a konkrétně nereagovala na předešlé nóty a žádosti předané nizozemským vyslanectvím. Odpověď československé strany na původní nótu přišla po uplynutí jednoho měsíce, 16. ledna 1950.

47 *Tamtéž*, f. Inventaris van de Nederlandse Vertegenwoordiger in het Buitenland. Tsjechoslovakije, Gezantschap Praag 1919–1939 en (1944) 1945–1954 (1963), inv. č. 222, č. 112294/1950-A IV 2, nóta Ministerstva zahraničních věcí ČSR ze 7.3.1950.

48 *Tamtéž*, f. Geheime stukken 1945–1954, inv. č. 322.103, Haag, MZV Afdeling DEU/OE (oddělení – vedení evropských záležitostí / východní Evropa), č. 23637-1928 G.S, zpráva nizozemského ministerstva zahraničních věcí pro nizozemského vyslance v Praze z 8.3.1950.

49 Praags hof geeft Louwers vijftien jaar dwangarbeid (Pražský soud odsoudil Louwerse k patnácti letům nucených prací). In: *Volkskrant*, 6.3.1950.

50 *AMBZ*, Geheime stukken 1945–1954, inv. č. 322.103, č. 4723-GS 564/698, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí ze 17.12.1949.

Při následné návštěvě prvního tajemníka vyslanectví Jacoba van der Gaaga u šéfa protokolu československého ministerstva zahraničí Klvani tlumočil nizozemský diplomat rozčarování své vlády nad tím, že tak dlouhou dobu Praha neposkytla žádné informace o Louwersovi. Na to se mu dostalo odpovědi, že tyto informace byly sděleny novému vyslanci Willemu van Tetsovi při předávání jeho pověřovacích listin; Van der Gaag tomuto tvrzení však neuvěřil, protože tak závažnou informaci by si vyslanec jistě nenechal jen pro sebe.⁵¹ Československé orgány také zamítly návrh ředitele firmy A.K.U. Daniëlse, aby zatčeného Louwerse mohl hájit nizozemský právní zástupce – zřejmě z obavy, aby někdo nezaujatý neviděl pod pokličku činnosti komunistické policie a soudu.

V téže době bylo v Nizozemsku vydáno tiskové prohlášení, v němž se oznamovalo, že za nastalé situace by se nemusela uskutečnit další jednání o hospodářských záležitostech mezi Československem a Nizozemskem.⁵² V roce 1945 byla podepsána „Úprava výměny zboží a úprava platů mezi Československem a Nizozemím“, která vstoupila v platnost v prosinci téhož roku na dobu šesti měsíců.⁵³ Následné dohody uzavíraly obě země vždy na kratší časový úsek. Platnost aktuální dohody v době konání procesu měla skončit v dubnu 1950.⁵⁴

Na podzim 1949 skončila náročná jednání o náhradách za znárodněný nizozemský majetek v Československu podpisem dohody ze 4. listopadu 1949.⁵⁵ Znárodnění se dotklo sedmi nizozemských firem, z nichž největší a nejpostiženější byla firma Philips. Nizozemská strana vyčíslila své ztráty ve výši patnácti milionů guldenů.⁵⁶

51 *Tamtéž*, f. Inventaris van de Nederlandse Vertegenwoordiger in het Buitenland, Tsjechoslowakije, Gezantschap Praag 1919–1939 en (1944) 1945–1954 (1963), inv. č. 222, č. 237-gs19/25, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí z 20.1.1950.

52 *Tamtéž*, č. 8968-819a GS, tajná zpráva ministerstva zahraničních věcí v Haagu pro nizozemského ministerského předsedu z 27.1.1950.

53 Viz *Národní archiv*, Praha (dále NA), f. Úřad předsednictva vlády, karton (k.) 1296, Ministerstvo zahraničních věcí, Praha 3.1.1946, čj. 612/IV-4/45.

54 V červenci 1950 bylo podepsána další úprava obchodní výměny mezi Československem na jedné straně a Nizozemskem a Indonésií na straně druhé.

55 Na základě vyhlášky ministerstva průmyslu z 27.12.1945 a na základě dekretu prezidenta republiky z 24.10.1945, č. 100/1945 Sb., o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků, § 1, odstavec 4.

56 *AMBZ*, f. Inventaris van de Nederlandse Vertegenwoordiger in het Buitenland, Tsjechoslowakije, Gezantschap Praag 1919–1939 en (1944) 1945–1954 (1963), Code F – Consulaten (Kód F – konzuláty), inv. č. 123, Stukken betreffende de nationalisatie van Nederlandse bedrijven in Tsjechoslowakije, 1946–1947 (Záležitosti týkající se znárodnění nizozemských podniků v Československu), č. 400.801.0, zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí z 20.6.1947; NA, f. 1540 (Klement Gottwald 1896–1953, původní označení fondu 100/45), Zápisy ze schůzí vlády, sv. 155, zápis o 62. schůzi páté vlády z 25.10.1949.

Nizozemské vyslanectví v Praze sdělovalo do Haagu, že Praha zatím nezamýšlí ukončit obchodování s Nizozemskem, přesto se ale nedalo vyloučit, že rozhořčení kvůli případné protičeské nizozemské iniciativě by mohlo mít za následek československý bojkot plavby po Rýnu a v nizozemských výsostných vodách. Nizozemská strana uvažovala o možnosti přerušit výměnu zboží s Československem jako o jednom z možných prostředků, který by pomohl získat kontakt s uvězněným Louwersem. Ovšem tato aktivita mohla mít v dané chvíli pro nizozemskou ekonomiku záporné důsledky, protože kdyby Nizozemsko jako jediná země západního světa takové opatření přijalo, mohli by konkurenti (v úvahu připadala hlavně Belgie) převzít jeho závazky v tranzitní oblasti. Také vládní doporučení nizozemským podnikům, aby stáhly své zástupce z Československa, se nezdálo být efektivní zbraní vůči Československu, jelikož v něm pobývaly už jen tři nebo čtyři osoby v takovéto funkci. Vyslanec se přitom nedomníval, že by ekonomická protiopatření měla vliv na postoj československých institucí odpovědných za vývoj Louwersova případu.⁵⁷

Československé úřady nikomu nepovolily kontakt s Louwersem po celou dobu od zatčení až do procesu, tedy dlouhých jedenáct týdnů. Tuto komplikaci předvídal první tajemník vyslanectví Jacob van der Gaag již ve své zprávě z posledního dne roku 1949, v níž psal: „Neočekávám, že v nejbližší budoucnosti se dosáhne kladného výsledku. (...) Pro členy zahraničních misí je nemožné získat kontakt s československými představiteli, kteří jsou oprávněni ve věci uvěznění a propuštění osob.“ Soudil, že „jediná schůdná cesta vede přes ministerstvo zahraničních věcí“, i když vztah diplomacie obou států byl dost napjatý.⁵⁸ Osmého února 1950 se Van der Gaagovi dostalo z Černínského paláce, jako již několikrát předtím, ujištění, že Louwersova záležitost byla postoupena kompetentním osobám a že bude o výsledku informován. Na konci února pak upozorňoval své nadřízené v Haagu, že pokud se v Nizozemsku uvažovalo o využití tisku jako nátlakového prostředku v Louwersově případu, musel by se brát v úvahu fakt, že podle československé strany byl Louwers skutečně vinný. To znamenalo klást důraz především na způsob zatčení a na „neslýchanou proceduru uvěznění a policejní výslech.“⁵⁹

Poté co proces s Louwersem skončil, obdrželo československé ministerstvo zahraničí 6. března 1950 další nizozemskou protestní nótu. Z odpovědi, koncipované

57 *AMBZ*, f. Geheime stukken 1945–1954, inv. č. 322.103, č. 557, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí z 11.2.1950.

58 *Tamtéž*, f. Inventaris van de Nederlandse Vertegenwoordiger in het Buitenland. Tsjechoslowakije, Gezantschap Praag 1919–1939 en (1944) 1945–1954 (1963), inv. č. 222, č. 4869-GS574/693, zpráva prvního tajemníka nizozemského vyslanectví Van der Gaaga v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí z 31.12.1949.

59 *Tamtéž*, Praha, č. 552-GS53/67, zpráva tajemníka nizozemského vyslanectví v Praze Van der Gaaga pro nizozemské ministerstvo zahraničí z 9.2.1950; č. 780-GS76/91, zpráva Van der Gaaga z 28.2.1950.

tentokrát v přiměřené lhůtě již 17. března, se nizozemští diplomaté konečně dověděli, proč jim byl po celou dobu zamítán kontakt s Louwersem. Podle československých zákonů mohl vyšetřující soudce zakázat návštěvy vězně v případě, že by to mohlo ohrozit vyšetřování. Tímto nebezpečím Praha zdůvodňovala svůj postup a nizozemský protest nepovažovala za oprávněný, protože s obviněným zacházela podle zákona.⁶⁰

Ani po vynesení rozsudku nepolevovala snaha nizozemských činitelů v Haagu i v Praze, aby přiměli československé orgány k propuštění Louwerse, nebo alespoň k podání informací o jeho stavu. Vedle vyslanectví vyšla snaha pomoci také od Louwersova zaměstnavatele, firmy Algemene Kunstzijde Unie. Vyslanectví ji však varovalo, že ekonomický tlak ze strany A.K.U. ani vlády by neměl žádný účinek, „protože československá vláda je pevně přesvědčena o Louwersově vině“. Také upozornilo, že snaha o jeho propuštění nemůže být založena na nizozemském tvrzení, že Louwers je nevinen. Vyslanec Van Tets nabyt sice během přelíčení dojmu, že proces nebyl korektní, neboť přiznání bylo vynuceno pod nátlakem a obžalovanému byl znemožněn kontakt s nizozemským vyslanectvím, zároveň se však obával, že ohrozí hospodářské vztahy mezi oběma zeměmi. Přesto podle něj na zmíněných dvou bodech měla nizozemská strana stavět své žádosti o propuštění, třebaže si nebyl jistý jejich účinkem, když „všechny trumfy byly v rukou Československa“.⁶¹

Publicita, která byla Louwersově případu věnována během procesu, po jeho skončení ustala a nizozemští diplomaté hlásili z Prahy do Haagu, že vztahy vyslance a československých představitelů jsou zdvořilé a přátelské. Z toho vyplynula úvaha, zda by nebylo nejlepším postupem z nizozemské strany nevyvíjet tlak, na druhou stranu ale dát jasně najevo, že v zájmu dobrých vztahů mezi oběma zeměmi by měl být vyřešen problém jménem Louwers. Tento postoj se rozhodla dodržovat nizozemská vláda. Firma A.K.U., které se záležitost bezprostředně týkala, mohla ovšem zaujmout jiný postoj, neboť vývoz jejích produktů do Československa mohl posloužit jako efektivní donucovací prostředek nevládní politiky.⁶² Důvod byl jednoduchý: Československo potřebovalo kanafas a vlákna pro výrobu pásů do aut. Vedení firmy se domnívalo, že pokud by se postaralo o rychlejší dodávky tohoto zboží, mohlo by tím pomoci při propuštění Louwerse.⁶³

60 *Tamtéž*, č. 112.423/50-A/IV-2, odpověď československého ministerstva zahraničí na nizozemskou protestní nótu ze 17.3.1950.

61 *Tamtéž*, f. Inventaris van de Nederlandse Vertegenwoordiger in het Buitenland. Tsjechoslowakije, Gezantschap Praag 1919–1939 en (1944) 1945–1954 (1963), inv. č. 222, č. 1662-GS202/240, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí ze 14.5.1950.

62 *Tamtéž*, f. Geheime stukken 1945–1954, inv. č. 322.103, č. 34967-2769 G.S., tajná zpráva nizozemského ministerstva zahraničních věcí pro ředitelství A.K.U. z 6.4.1950.

63 *Tamtéž*, inv. č. 322.103, č. 43177-3552 G.S., dopis ředitelství firmy Algemene Kunstzijde Unie N.V. v Arnhemu pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí z 27.4.1950.

V červnu 1950 se vyslanec Van Tets setkal s prvním náměstkem ministerstva zahraničních věcí Vavrem Hajdů,⁶⁴ který mu sdělil, že pro československou stranu je věc uzavřena a skončena. Louwersovy skutky byly dokázány a pro Hajdů bylo nepochopitelné, že to Nizozemsko vůbec nedokáže akceptovat. Van Tets reagoval slovy, že pro nizozemské občany bylo ohromným šokem, jakému zacházení byl vystaven nizozemský občan a že mu byl odpírán kontakt s jeho vyslanectvím. Na otázku případného udělení milosti se Van Tets dozvěděl, že ta je pouze v rukou prezidenta republiky.⁶⁵ Zřejmě na základě této informace ještě v červnu 1950 podala manželka odsouzence Petronella Louwersová žádost o milost prezidentu republiky.⁶⁶

Při hledání způsobu, jak dostat Louwera na svobodu, měli nizozemští činitelé před očima několik příkladů. Jedním z nich byl případ švédského občana Holgara Hjelma, ředitele stockholmské importní firmy, který byl odsouzen v Československu 28. prosince 1949 za údajnou hospodářskou špionáž a pomoc při emigraci československých občanů. Hjelm byl zatčen 28. září 1949 na letišti v Praze, když chtěl odletět zpět do Švédska. Jeho vyšetřování trvalo do prosince 1949. I jemu byl odepřen kontakt s vyslanectvím, oproti Louwersovi mu však byl alespoň povolen švédský obhájce. Přesto byl Hjelm odsouzen na tři roky těžkého žaláře.⁶⁷ Švédský tisk poté zahájil silnou kampaň proti Československu a do případu se vložila i diplomacie skandinávského království. Na švédské straně ovšem tehdy stály příznivé okolnosti, protože v Československu byla velká poptávka po železné rudě. Když československá strana zjistila, že obchodní jednání jsou závislá na Hjelmově osudu, byl již v lednu 1950 propuštěn na svobodu.⁶⁸ Podle zprávy vyslance Van Tetse při rychlém propuštění Hjelma posloužila i intervence švédských komunistů. O něčem podobném ale nizozemské vládní kruhy neuvažovaly z obavy, že by tamní komunistická strana za svou pomoc požadovala vysokou cenu bez záruky.⁶⁹ Srovnávání tohoto případu s Louwersem ovšem vyslanectví nepovažovalo za příliš vhodné, protože ten se podle jeho mínění některými činy opravdu provinil a také jeho obvinění bylo vážnější.

Nizozemská strana rovněž uvažovala o zaplacení „výkupného“, jako se to stalo v případě amerického obchodníka Roberta Vogelera, viceprezidenta společnosti

64 Vavro Hajdů byl v roce 1952 odsouzen k doživotí v procesu s Rudolfem Slánským.

65 *Tamtéž*, f. Inventaris van de Nederlandse Vertegenwoordiger in het Buitenland. Tsjechoslowakije, Gezantschap Praag 1919–1939 en (1944) 1945–1954 (1963), inv. č. 222, č. 2325-GD339/375, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničí z 27.6.1950.

66 *Tamtéž*, inv. č. 222, bez data a nečíslováno.

67 *Tamtéž*, č. 229-GS28/30, přísně tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí z 23.1.1950.

68 *Tamtéž*, č. 552-GS53/67, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí z 9.2.1950.

69 *Tamtéž*, č. D-3126/559-GS523, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí ze 4.9.1950.

International telephone and telegraph corporation, zatčeného v Maďarsku v listopadu 1949 a odsouzeného k patnácti letům vězení za údajnou ekonomickou sabotáž a špionáž. Po čtrnácti měsících byl propuštěn na svobodu za podmínek určených maďarskou stranou.⁷⁰ V Louwersově případě však byl problém v tom, že nikdo z československé strany žádnou protihodnotu za jeho eventuální propuštění nežádal.⁷¹

V prosinci 1950 navštívil zástupce nizozemského ministerstva zahraničí československého vyslanec v Haagu Jaroslava Martinice, který přislíbil, že se ve věci angažuje při své návštěvě Prahy. Také doporučil, aby Nizozemci raději neposílali telegram zaměstnanců A.K.U. prezidentu republiky Gottwaldovi, protože by to prý neudělalo dobrý dojem a mohlo být dokonce považováno za ultimátum.⁷² Do Haagu se však československý vyslanec vrátil bez výsledku a na nizozemské úředníky učinil dojem, že „fantazíruje a možná dokonce o té věci nesmí mluvit, protože jim zopakoval, že opět ničeho nedosáhl“.⁷³

Další možnost, jak dostat Louwerse z vězení, se vynořila po rozhovoru nizozemských diplomatů s obhájcem Jiřím Vízkem, který poznamenal, že by možná pomohlo finanční narovnání škody, jež vznikla československému státu devizovými úniky (nejen u Louwerse). Doporučoval proto promluvit si o tomto tématu s československým vyslancem v Haagu.⁷⁴ Je nutno poznamenat, že vyslanectví si stěžovalo na malý, v podstatě žádný kontakt s Louwersovým obhájcem. Během procesu se setkali pouze jednou. Při schůzce popsané ve zprávě nizozemského vyslanectví v Praze ze 3. ledna 1951 pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí si naproti tomu Vízek postěžoval vyslanci Van der Gaagovi, že jeho postavení v současném právním systému Československa mu nedává moc možností informovat vyslance či odpovídat na jeho písemné i ústní žádosti. Udržoval však písemný styk s paní Louwersovou, i když velice litoval, že brzy po zatčení manžela, již 17. prosince 1949, opustila Prahu, protože se podle něj mohla stát prostředníkem mezi ním a vyslanectvím.

70 Viz Hongarije laat Vogelers vrij (Maďarsko propouští Vogelera na svobodu). In: *De Volkskrant*, 23.4.1951. Podmínek bylo pět: USA zruší zákaz cestování americkým občanům do Maďarska; maďarské konzuláty v New Yorku a Clevelandu, uzavřené v době Vogelera zatčení, budou opět otevřeny; bude navrácen maďarský majetek nacházející se v americké zóně v Německu; do západního Německa bude moci přicestovat maďarská komise, aby tam zajistila shromažďování a odvoz německého vlastnictví; USA zastaví vysílání rozhlasové stanice Hlas Ameriky na vlnové délce Mnichov, na níž se maďarské stanice dostávaly do problémů.

71 AMBZ, f. Geheime stukken 1945–1954, inv. č. 322.103, č. 2325-GS339/378, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí z 27.6.1950.

72 *Tamtéž*, inv. č. 322.103, č. 126223-107566 GS, zpráva nizozemského ministra zahraničních věcí z 19.12.1950.

73 *Tamtéž*, č. 117 GS, telegram nizozemského ministerstva zahraničních věcí pro nizozemské vyslanectví v Praze z 18.1.1951.

74 *Tamtéž*, inv. č. 322.103, č. 30-8GS/9, zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničí ze 4.1.1951.

Pokud šlo o žádost o milost, s níž se paní Louwersová obrátila na prezidenta republiky, Vízek se osobně domníval, že žádné okolnosti nebrání tomu, aby jí bylo vyhoveno, protože pro československé úřady nemělo velký význam držet ve vězení cizince. Již jeho odsouzením bylo učiněno zadost československým zákonům. Přesto jedna věc mluvila v Louwersův neprospěch – devizová škoda, jejíž uhrazení mohlo být dáno do souvislosti s kladným vyřízením žádosti o milost. To však byl úkol pro vyslanectví, které se této otázce ještě nevěnovalo. Vízek dále tvrdil, že Louwers dostal nejlehčí možný trest vzhledem k tomu, že prokurátor pro něj původně žádal trest smrti. Připadalo mu, že Louwers si uvědomoval svůj podíl viny na nezákonném vývozu majetků uprchlých československých občanů. Špiona v něm však osobně neviděl. Nakonec Vízek poukázal na příležitost uplatnit paragraf 276 nového Trestního řádu, platného od 1. října 1950, který umožňoval propustit odsouzeného cizího státního příslušníka.⁷⁵ Byl přesvědčen, že pokud ji nizozemská vláda využije, československé úřady takové žádosti vyhoví, protože tento paragraf byl již s úspěchem uplatněn v jiných případech. Přitom vyjádřil podivení, že nizozemská strana v tomto směru ještě nepodnikla žádné kroky.⁷⁶

Doporučení Louwersova obhájce skutečně vedlo nakonec k cíli. Nótu s žádostí o uplatnění příslušného paragrafu nizozemské vyslanectví předalo československé straně 5. ledna 1951 pod číslem 33. Skoro o pět měsíců později, 7. května 1951, na ni československá strana odpověděla, že „příslušné československé úřady rozhodly v případě J. A. Louwerse upustit ve smyslu paragrafu 276, odst. 1. Trestního řádu od výkonu zbytku trestu, vysloveného rozsudkem Státního soudu v Praze dne 4. března 1950, kterým bylo současně vyřčeno jeho vyhoštění z Československé republiky. Vzhledem k tomuto rozhodnutí může býti J. A. Louwers vydán vyslanectví buď na letišti Ruzyň v Praze nebo na československo-německé pohraniční stanici.“⁷⁷

Louwersovo propuštění

V Haagu bylo vzápětí rozhodnuto, že Louwers bude do Nizozemska dopraven letecky. Osmého května se vyslanec Willem van Tets marně pokoušel setkat s někým na ministerstvu zahraničních věcí v Praze, aby mohl dojednat podrobnosti Louwersova předání. Vše dával do souvislosti s oslavami osvobození Československa Rudou armádou, kdy všechen čas byl věnován sovětským a ostatním spřáteleným představitelům.

75 Ustanovení znělo: „Upuštění od výkonu trestu. 1) Prokurátor může upustit od výkonu trestu odnětí svobody nebo jeho zbytku, jestliže odsouzený byl nebo má být vydán nebo vyhoštěn.“

76 *Tamtéž*, inv. č. 322.103, nečíslováno, zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničí z 3.1.1951.

77 *Tamtéž*, č. 119.252/51-A/IV-2, vyjádření Ministerstva zahraničních věcí ČSR pro nizozemské vyslanectví v Praze ze 7.5.1951.

V československém tisku se této události – ve srovnání s informacemi o procesu – nevěnovala skoro žádná pozornost, což vyslanec komentoval slovy, že toto „odvážné“ gesto československé vlády vůči západním zemím se nehodilo do dnešní doby“. Také si přál, aby ani nizozemský tisk nebyl informován, dokud vše nebude dojednáno.

V souvislosti s nečekaným propuštěním si rovněž kladl otázku, co vedlo československou vládu k tomuto kroku. Domníval se, že je třeba na celou záležitost pohlížet ve světle stupňovaného počtu nizozemských nót, *aide-mémoire*, rozhovorů a podobně. Připouštěl také, že ke zdárnému výsledku mohlo přispět klidnější diplomatické manévrování nizozemské strany, která se zdržela unáhlených akcí a nemusela přistupovat na podmínky stanovené protistranou, jak tomu bylo v případě propuštění amerického obchodníka Vogelera v Maďarsku. Velice kuriózní připadala vyslanci ta skutečnost, že jediné setkání jeho zastupitelského úřadu s Louwersovým obhájcem po skončení procesu přineslo tak nečekaně rychlý pokrok.⁷⁸

Ve čtvrtek 10. května 1951 byl Jan Adriaanus Louwers odvezen na letiště policejním vozem a po příchodu zástupců nizozemského vyslanectví propuštěn na svobodu. Celé akci přihlíželi policisté v civilu a dostavil se i zástupce československého ministerstva zahraničních věcí. Ještě na ruzyňském letišti v rozhovoru s nizozemskými diplomaty Louwers řekl, že si uvědomuje, kolik škody způsobil Nizozemsku, zároveň ale poznamenal, že akce proti jeho osobě byla ve skutečnosti namířena proti nizozemskému vyslanectví a on že se stal její obětí. Pro vyslanectví bylo jistým zklamáním, že nevyjádřil poděkování za úsilí o jeho propuštění, a namísto toho prohlásil, že se o toto vyústění případu zasloužil svým vlastním jednáním. Podle vyslance bylo zřejmé, že jeho fyzický stav mu v této chvíli nedovoľoval jasně myslet nebo že mu tato myšlenka byla podsunuta při pobytu ve vězení československými orgány. Ve své zprávě do Haagu také upozornil, že by nebylo vhodné dělat z Louwerse mučedníka nebo hrdinu, což by bylo v rozporu se skutečností a také by to mohlo Nizozemsku uškodit.⁷⁹

Letadlo s Louwersem na palubě opustilo pražské letiště v devět hodin dvacet minut a deset minut po poledni přistálo na letišti Schipol v Amsterdamu, kde na Louwerse čekala manželka, rodiče a příbuzní, ředitelé firmy A.K.U. a mnoho novinářů; podle československého vyslance v Nizozemsku Martinice měla však tato publicita jiný důvod, neboť ve stejný den asi o hodinu dříve odlétal ze Schipolu za velkého zájmu tisku americký generál Dwight Eisenhower.⁸⁰

78 *Tamtéž*, č. 1003-166 G.S./228, tajná zpráva nizozemského vyslanectví v Praze pro nizozemské ministerstvo zahraničních věcí z 8.5.1951.

79 *Tamtéž*, č. 1004-167 G.S./229, zpráva 1. tajemníka nizozemského vyslanectví v Praze Van der Gaaga z 10.5.1951.

80 *Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR*, Praha (dále *AMZV ČR*), f. Politické zprávy Haag, 1951, Periodická zpráva za duben až červen 1951, č. 201/dův/51, Haag 21.7.1951.

Později Louwers na své propuštění vzpomínal, že ve čtvrtek 3. května 1951 byl převezen z věznice do Bartolomějské ulice, kde byl celý den vyslýchán. V té době však již z narážek policistů ve věznici vyrozuměl, že se blíží konec jeho trestu. O dva dny později, 5. května, byl odvezen na ministerstvo národní bezpečnosti. Tam se setkal s předsedou Státního soudu v Praze Richterem a bylo mu přečteno prohlášení o jeho propuštění téhož dne podle paragrafu 276 Trestního řádu. Dále byl ujištěn, že všechny instituce, s nimiž přišel do styku, s ním „zacházely korektně“. Na to odpověděl, že se po celou dobu snažil pochopit jednání československých orgánů a že mu bylo jasné, že ne „ve všech zemích se lidem měří stejným metrem a vše se stejně posuzuje. Měsíce v Břeclavi byly tak hrozné, i když to byla jen desatina doby,“ po kterou byl vězněn (čímž mínil, že české instituce „vcelku“ považuje za slušné). Toto jeho prohlášení vyvolalo protesty u přítomných příslušníků Státní bezpečnosti, ale prokurátor Munk jejich protesty zamítl a nadiktoval sekretářce protokol, který Louwers podepsal.⁸¹ Tím byla celá věc skončena.

Závěrem

Nizozemská špionážní aféra svým charakterem zcela zapadala do tehdejšího klimatu v komunistickém Československu a do rámce právě se stupňující studené války. Bývalý československý vyslanec v Nizozemsku Karel Erban,⁸² jenž po únoru 1948 uprchl opět do Nizozemska, se k celé aféře vyjádřil v tisku: „Když člověk vidí, co se děje v této chvíli v ČSR, je naprosto jasné, že to celé patří do velkého plánu, do nějž jsou zapojeny všechny země Kominformy.“ Připomněl, že to nebyla první konfrontační akce z československé strany vůči západním zemím, a vyslovil domněnku, že Nizozemsko pro ni nebylo vybráno náhodou, protože ze všech západních zemí mělo asi nejširší obchodní a tranzitní vztahy s Československem.⁸³ O Nizozemsku se ve zdejším tisku ostatně psalo jako o „jedné z kapitalistických zemí, třebaže maličké, na níž ale zato všechny obludné rysy zahrňavajícího kapitalismu tím markantněji vystupují“.⁸⁴

Při závěrečném hodnocení této aféry je důležité zastavit se u otázky viny či nevinu Jana A. Louwerse. Ze získaných a dochovaných informací z obou stran je nepopiratelným faktem, že Louwers pomohl několika československým občanům při odchodu do emigrace. Stejně tak zajistil převoz části jejich majetku za hranice. Z pohledu československých úřadů porušil zákony země, v níž byl hostem, a svým chováním jí způsobil finanční újmu.

81 AMBZ, Geheime stukken 1945–1954, inv. č. 322.103, Louwersovy vzpomínky, nedatováno, nečíslováno.

82 Karel Erban působil v letech 1941–1944 jako *chargé d'affaires* u nizozemské exilové vlády v Londýně a poté do roku 1947 jako vyslanec v Nizozemsku.

83 Praag weert waarnemers met alle middelen (Praha odmítá pracovníky vyslanectví všemi prostředky). In: *Haagse Dagblad*, 10.3.1950.

84 AMZV ČR, f. Politické zprávy Haag, 1950, č. 169/Dův/50, zpráva z 25.1.1950.

Louwens se k tomu ve svých vzpomínkách nevyjádřil. Dá se však předpokládat, že nepovažoval své chování za nějak trestné, spíše za pomoc přátelům k cestě za lepším životem (i když si podle mého soudu musel uvědomovat následky eventuálního prozrazení své činnosti). O komunistické ideologii a na ní založeném státním systému totiž podle všeho smýšlel podobně negativně jako velká většina jeho spoluobčanů. V Nizozemsku se komunistické myšlenky netěšily popularitě a tamní komunistická strana nezískala žádnou významnější pozici. Nizozemci pokládali režimy za „železnou oponou“ za nedemokratické, v zemi vznikaly organizace na pomoc lidem prchajícím z Československa i z dalších států východního bloku.

Další body obvinění, že se pod Louwersovým vedením vytvořila „reakční skupina“, která sbírala tajné informace a tím škodila republice, nesou již typické znaky vykonstruovaných scénářů Státní bezpečnosti. Louwers se stýkal s lidmi v obchodě a podnicích, zprostředkoval informace potřebné pro chod firmy a její obchodní transakce a zasílal je do Nizozemska. Přitom cestoval po Československu a navazoval kontakty. Jeho práce se tak stala záminkou pro fabulaci velké záškodnické skupiny zrádných československých občanů, kteří se ve spojení s Nizozemskem pokoušeli zvrátit poměry v zemi zpět ke kapitalismu. Osoba Jana A. Louwerse byla pro tento účel naprosto vhodná. Plynule mluvil česky, měl dlouholeté kontakty v hospodářské oblasti i mezi československými občany a nepožíval diplomatické imunity. Obvinít jej z ekonomické špionáže proto nebylo těžké, stačilo jen dostatečně „trídním“ způsobem interpretovat jeho práci. Pomoc při emigraci některých Čechoslováků pak obraz nepřítelů strojícího úklady „lidovědemokratickému zřízení“ vhodně dokreslovala. Během dlouhé izolace ve vězení a vyčerpávajících výslechů již nebyl problém přinutit jej k „doznání“ trestných činů vlastních i cizích osob a k prohlášením, v nichž z podílu na nich obviňoval nizozemské vyslanectví. Hlavním smyslem tohoto procesu podle mého názoru nebylo odsoudit jednoho cizince a jeho údajné komplice, ale spíše demonstrovat, jak zkažený a proradný je západní svět a jak je třeba mít se stále na pozoru před jeho podvrtnými úmysly.

Svědčí o tom zápis z gremiální porady referentů Státní prokuratury v Praze konané 18. března 1950, jejíž účastníci si vyslechli informaci o konferenci předsedů krajských soudů a krajských prokurátorů v Jevanech. Náměstek ministra spravedlnosti Karel Klos na ní připomněl referát Klementa Gottwalda přednesený na únorovém zasedání Ústředního výboru KSČ a poukázal zvláště na pasáže týkající se „bdělosti a ostražitosti“. Podle tohoto imperativu komunistické justice „v každém jednotlivém případě je nutno zjišťovat motivy trestných činů, prosazovat linii strany, využívat politických procesů pro poučování pracujících.“ Jako příklad sloužící k náležitému „poučení lidu“ Klos uvedl právě případ Jana A. Louwerse.⁸⁵

85 VOREL, Jaroslav – ŠIMÁNKOVÁ, Alena (ed.): *Československá justice v letech 1948–1953 v dokumentech*, sv. 1. Praha, Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR 2003, s. 110, dokument č. 5 – Zápis o gremiální poradě referentů Státní prokuratury (18. března 1953).

Cesta k německo-francouzskému sblížení

Úloha nestátních subjektů v bilaterální spolupráci
v letech 1945–1963

Lucie Filipová

Vztahy mezi Spolkovou republikou Německo a Francouzskou republikou jsou všeobecně považovány za jeden z hlavních faktorů určujících vývoj na evropském kontinentu.* Političtí představitelé obou států, s plným vědomím této skutečnosti, proto s oblibou mluví o německo-francouzském motoru (*deutsch-französischer Motor*) či o francouzsko-německém páru (*couple franco-allemand*). Působí-li dnes obě metafory jako povrchní novinářská klišé, znamená to pouze, že se úzká spolupráce mezi oběma zeměmi stala během druhé poloviny 20. století samozřejmostí.

O německo-francouzské sblížení se intenzivně zasazovali na obou stranách nejen politici, ale i běžní občané. Přestože úsilí druhé skupiny bylo v prvních desetiletích pro nezúčastněného pozorovatele málo patrné, mělo na vytvoření a upevnění vazeb mezi Německem a Francií zásadní vliv. Důvodem bylo jak množství občanů, kteří se aktivně či pasivně zapojili do utváření německo-francouzských vztahů, a formy, jež dali volné či institucionalizované spolupráci, tak především cíl, jemuž se snažili svými aktivitami přiblížit. Kombinace těchto tří prvků byla ve srovnání s dobou meziválečnou, natož s 19. stoletím, na poli německo-francouzských styků zcela novým rysem.

Následující text přibližuje proměnu německo-francouzských vztahů mezi lety 1945 až 1963, tedy od konce druhé světové války do podpisu dvou bezprecedent-

* Tento příspěvek vznikl za podpory Grantové agentury Univerzity Karlovy (projekt č. 366/2005 A HN).

ních smluv o vzájemné spolupráci. Důraz je kladen zejména na bezprostředně poválečné období let 1945 až 1950, reflektovány jsou však i některé události dřívější, počínaje prusko-francouzskou válkou v roce 1870. Studie zkoumá, co dalo podnět k úpravě dosavadní podoby bilaterálních styků, a objasňuje, kdo byli nositelé nového přístupu i jakým způsobem ho naplňovali v praxi. Dále ukazuje, jak se lišily meziválečné a poválečné iniciativy ke sblížení Německa a Francie na úrovni soukromých a jiných nestátních kontaktů, a klade si otázku, do jaké míry se podařilo začlenit tento „občanský“ přístup k bilaterálním vztahům do oficiální spolupráce mezi oběma státy.

Aby nedošlo k omylu, před vlastním výkladem je třeba uvést tři poznámky: Zaprvé, konkrétní aktivity, organizace, instituce i osoby, o nichž se následující text zmiňuje, mají výběrový charakter a nelze je pokládat za celkový výčet. Zadruhé, pojem „německý“ odkazuje pro období let 1949 až 1990 pouze na Spolkovou republiku Německo.¹ Zatřetí, spojení „německo-francouzský“ vyjadřuje, že větší důraz se zde klade na německou perspektivu.

Poučení z let 1870–1945

Na konci druhé světové války bylo právní postavení Německa a Francie zcela rozdílné. Zatímco Německá říše uznala podepsáním bezpodmínečné kapitulace svou definitivní porážku, která vedla k okupaci celého jejího území a k rozpuštění všech německých řídicích orgánů, stála Francouzská republika na straně vítězů. K tomu získala i statut čtvrté okupační velmoci a kontrolu nad okupační zónou v jihozápadním Německu a v západní části Rakouska.

Oficiální vítězství se však do každodenního života běžných Francouzů příliš nepromítlo. Všude bylo patrné hospodářské vyčerpání, způsobené německou kořistnickou okupací, politická nestabilita a počínající morální krize, kterou vyvolala kolaborace vichistického režimu a nejednotnost odboje. Tyto skutečnosti, podpořené zděšením z nacistických zločinů, utvrdily francouzské politiky i řadové občany v názoru, že Německo musí projít radikální proměnou – především pozbytí svého hospodářského a vojenského potenciálu, umožňujícího vést opakovanou válku.

Tento francouzský požadavek byl zcela pochopitelný vzhledem k tomu, že se Francie v posledních pětasedmdesáti letech dostala do válečného konfliktu s německým sousedem již potřetí. Jestliže prusko-francouzská válka v letech 1870 a 1871 Německu posloužila k vytvoření jednotného státu, Francii připravila především o ekonomicky významné regiony Alsasko a Lotrinsko. Jejich navrácení dosáh-

1 S ohledem na antifašistickou tradici, která byla v Německé demokratické republice členě pěstována, a vzhledem k tomu, že NDR tvořila součást komunistického bloku, promítala se myšlenka německo-francouzského smíření do spolupráce mezi Francií a NDR jen minimálně. Dosud nejpodrobnější analýza tohoto tématu je obsažena v publikaci: PFEIL, Ulrich: *Die „anderen“ deutsch-französischen Beziehungen: Die DDR und Frankreich 1949–1990*. Köln/R., Böhlau 2004.

la Paříž po první světové válce versailleskou mírovou smlouvou, do níž prosadila i řadu dalších opatření k oslabení německého potenciálu, především hospodářského a vojenského. Nová touha po odplatě, vycházející tentokrát z Německa, vedla až k rozpoutání druhého celosvětového konfliktu. Cesta k německo-francouzskému soužití, hledaná v roce 1945, se tedy nutně musela poučit z předchozích chyb, měla-li mít naději na úspěch.

Direktivně-kooperativní politika vůči Německu

Ve Francii získalo toto poučení z minulosti nejdříve podobu represivních požadavků, neboť francouzská společnost spatřovala nejspolehlivější prostředek k zajištění své země před vnějším útokem v trvalém oslabení Německa.² Toho mělo být dosaženo jak z hlediska teritoriálního (decentralizací a případně též ztrátou některých území), tak hospodářského (postoupením surovinových zdrojů a omezením některých výrobních sektorů). Tyto představy výstižně shrnovalo předvolební heslo francouzských komunistů slibující, že „Skopčák bude platit“ (*le boche payera*).³

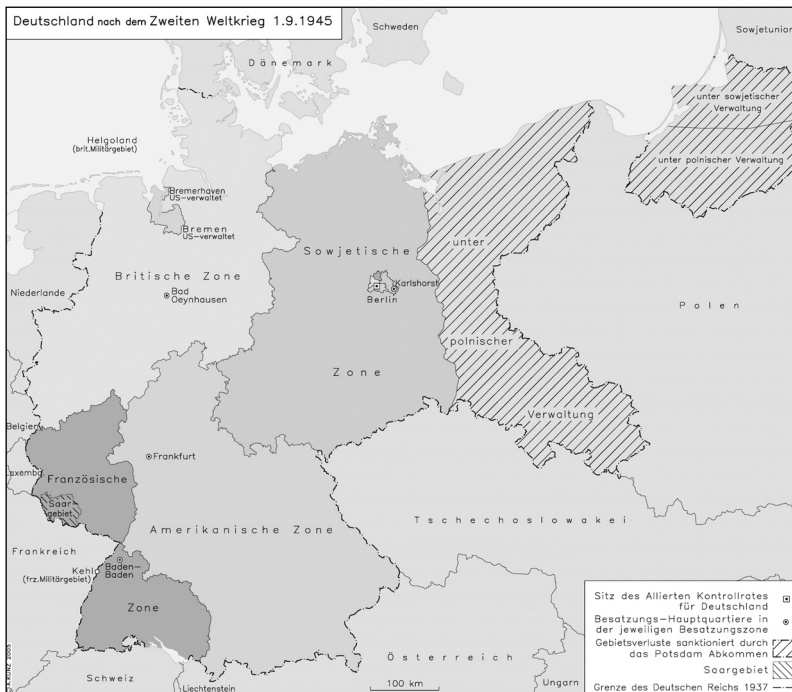
Represivní rysy se ve francouzské politice vůči Německu projevovaly jak na jednaní Spojenecké kontrolní rady (například v otázce demontáží průmyslových zařízení a reparací),⁴ tak přímo v jihozápadním Německu, spadajícím pod francouzskou okupační správu. Tamní obyvatelé poznali teprve těsně po válce, co znamená skutečný nedostatek potravin, když místní továrny přišly o technické vybavení v důsledku demontáží a jednotlivé regiony čelily izolaci v rámci francouzské zóny i vůči oběma sousedním zónám. Těžké životní podmínky, zčásti ovšem způsobené poválečným kolapsem německého hospodářství, měly za následek, že mnoho německých pamětníků hodnotilo čtyřletou okupaci souhrnně jako „temnou dobu [pod správou] Francouzů“ (*düstere Franzosenzeit*).⁵

2 HÜSER, Dietmar: *Frankreichs „doppelte Deutschlandpolitik“: Dynamik aus der Defensive – Planen, Entscheiden, Umsetzen in gesellschaftlichen und wirtschaftlichen, innen- und außenpolitischen Krisenzeiten. 1944–1950*. Berlin, Duncker & Humblot 1996, s. 51.

3 WOLFRUM, Edgar: Not und Neubeginn: Die französische Besatzungspolitik. In: Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland (ed.): *Vis-à-vis: Deutschland – Frankreich*. Paris – Köln/R., DuMont 1998, s. 81–92, zde s. 83 n.

4 MAI, Gunther: Alliiertes Kontrollrat. In: BENZ, Wolfgang (ed.): *Deutschland unter alliierter Besatzung 1945–1949/1955*. Berlin, Akademie 1999, s. 229–234, zde s. 232.

5 WOLFRUM, Edgar: Das Bild der „düsteren Franzosenzeit“: Alltagsnot, Meinungsklima und Demokratisierungspolitik in der französischen Besatzungszone nach 1945. In: MARTENS, Stefan (ed.): *Vom „Erbfeind“ zum „Erneuerer“: Aspekte und Motive der französischen Deutschlandpolitik nach dem Zweiten Weltkrieg*. Sigmaringen, Jan Thorbecke 1993, s. 87–113. Tyto vzpomínky byly do 70. let 20. století takřka jediným zdrojem informací o francouzské okupaci Německa, a tak nemalou měrou přispěly k jejímu negativnímu obrazu, který převzali také němečtí historici. Jejich názor se začal měnit až po zpřístupnění Archivu francouzské okupace v Německu a Rakousku (*Archives de l'occupation française en Allemagne et Autriche*) v Colmaru roku 1986.

Rozdělení Německa do čtyř okupačních zón

Nicméně francouzský přístup k Německu obsahoval i konstruktivní prvky. Ty se projevovaly nejzřetelněji v kulturní politice, zahrnující jak tradiční sféru umění, tak média, vzdělávání a práci s mládeží.⁶ Jestliže se mělo natrvalo zabránit vzájemným bojům mezi Němci a Francouzi a umožnit tak spolupráci obou národů, bylo podle předních francouzských germanistů nutné změnit německou mentalitu.⁷ Ta, jak se domnívali, se vyznačovala silným sklonem k romantismu, který podle nich

6 S takto širokým pojetím kulturní politiky se setkáváme např. v pracích: DEFRAANCE, Corine: *La politique culturelle de la France sur la rive gauche du Rhin 1945–1955*. Strasbourg, Presses Universitaires de Strasbourg 1994; VAILLANT, Jérôme: Einführung in die kulturellen Aspekte der französischen Deutschlandpolitik zwischen 1945 und 1949. In: Institut Français de Stuttgart (ed.): *Die Französische Deutschlandpolitik zwischen 1945 und 1949*. Tübingen, Attempto 1987, s. 61–67, zde s. 66. Francouzskou politiku převýchovy jsem podrobně analyzovala ve své diplomové práci (PÁNKOVÁ, Lucie: *Školská a univerzitní politika převýchovy ve francouzské okupační zóně v Německu (1945–1949)*. Praha, Fakulta sociálních věd Univerzity Karlovy 2004).

7 Asi nejvýznamnějším francouzským germanistou meziválečné doby a prvních poválečných let byl Edmond Vermeil. Více viz ZAUNER, Stefan: *Erziehung und Kulturmission: Frankreichs Bildungspolitik in Deutschland. 1945–1949*. München, R. Oldenbourg 1994, s. 21 a 24.

způsobil, že Němci podlehlí nacionalistickému pangermanismu, militarismu, imperialismu a nakonec i nacismu. Jelikož ve francouzských očích bylo ztělesněním všech těchto negativních hodnot Prusko, hovořili představitelé okupační správy o nutnosti „deprusifikace“ (*déprussification*) Německa.⁸ Hlavní prostředek, jak jí dosáhnout, spatřovali Francouzi v reformě vzdělávání, především struktury vzdělávacích institucí a obsahu výuky, v duchu humanismu a demokracie.

Vzhledem k tomu, že se německá strana mnoha reformám bránila, snažila se okupační správa změnit vzdělávací systém z titulu svého nadřízeného postavení. Právě tento direktivní způsob jednání podstatně přispěl k tomu, že všechny zásahy do základního a středního školství (narozdíl od vysokého školství) byly po skončení okupace zrušeny. Zárodky četných německo-francouzských kontaktů, jež se v letech 1945 až 1949 vytvořily, však zůstaly zachovány. Začaly je využívat soukromé a jiné nestátní subjekty ve prospěch svých aktivit, jejichž cílem bylo prosazení konstruktivní německo-francouzské spolupráce.

Kooperativně-konstruktivní pohled na Německo

Ty, kteří si již v prvních poválečných letech uvědomovali nezbytnost aktivní německo-francouzské spolupráce, založené na vzájemném partnerství (a nikoli na podřízenosti jednoho národa či státu druhému), bylo možné rozdělit do dvou skupin. Na jedné straně stáli jednotlivci se silnou osobní vazbou k Německu, která vysvětlovala jejich zájem na francouzsko-německém sblížení. Řada z nich přitom za druhé světové války skončila v nacistických koncentračních táborech. Nejčastěji se jednalo o Francouze s rodinnými kořeny v Německu (Joseph Rován)⁹ nebo o francouzské germanisty (Robert d'Harcourt)¹⁰, popřípadě o kombinaci obou charakteristik.

Do druhé skupiny spadaly osoby jednající především z přesvědčení, že evropské státy si mezi sebou musí vytvořit těsné vazby, má-li se zabránit další zničující válce. Ve vztazích mezi Francií a Německem se angažovaly proto, že jejich pozitivní nasměrování považovaly v danou chvíli za podmínku, bez níž evropské státy nedosáhnou míru, a tudíž ani užší vzájemné spolupráce. K této skupině patřili jak

8 AUERBACH, Hellmuth: „Que faire de l'Allemagne?“ Diskussionsbeiträge französischer Deutschlandexperten, 1944–1950. In: *Les Cahiers de l'IHTP*, č. 13–14 (1990), s. 289–299, zde s. 291 n. (tematické dvojčíslo časopisu vydávaného Ústavem pro soudobé dějiny v Paříži: MANFRASS, Klaus – RIOUX, Jean-Pierre (ed.): *France – Allemagne 1944–1947: Actes du 22e colloque franco-allemand tenu à Baden-Baden les 2–5 décembre 1986*).

9 Viz paměti tohoto historika: ROVÁN, Joseph: *Mémoires d'un Français qui se souvient d'avoir été allemand*. Paris, Seuil 1999. Všechna jména uvedená zde v závorkách jsou zmiňována pouze jako příklady.

10 U Roberta d'Harcourta je kooperativně-konstruktivní postoj patrný až z jeho prací od roku 1948. Více o něm viz STRICKMANN, Martin: *l'Allemagne nouvelle contre l'Allemagne éternelle: Die französischen Intellektuellen und die deutsch-französische Verständigung 1944–1950. Diskurse, Initiativen, Biografien*. Frankfurt/M., Peter Lang 2004, s. 392–404.

zástupci církví (Jean du Rivau)¹¹, tak zastánci komunalismu (Adolf Gasser).¹² Ideu evropského sjednocování podporovalo samozřejmě i mnoho těch, kteří se přednostně zasazovali o sblížení Francie a Německa.

Aktivita vycházející z výše uvedených myšlenek měly sice rozmanitou podobu (podrobněji se o nich pojednává v dalším výkladu), jejich společným cílem však byla snaha oslovit co nejširší vrstvy obyvatel. Jako zprostředkovatelé působily na francouzské i na německé straně organizace a instituce, které měly stejné zájmy či zastávaly ve struktuře obou zemí podobnou úlohu. Byly to především církve a rozmanité iniciativy jejich představitelů, nejrůznější sdružení (například mládežnické a sportovní spolky, společnosti pro podporu francouzsko-německých vztahů), komunální samospráva a vysoké školy.¹³ Komunikace a případná spolupráce se tak odehrávaly zcela mimo německé zemské a spolkové orgány. Příčiny této skutečnosti byly dvě – jednak bilaterální kontakty vznikaly velmi často na základě osobních vazeb, jednak se správná struktura německého území obnovovala či nově utvářela zdola.

Církevní iniciativy

Podněty ke spolupráci Francouzů a Němců, které vyšly z církevních kruhů, jsou záměrně uvedeny na prvním místě. Církve, zejména katolická, v Německu zaujaly bezprostředně po druhé světové válce výjimečné postavení. Po dvanáctileté nacistické diktatuře byla katolická církev jedinou institucí schopnou působit na celém německém území a plnit úlohu morální autority. Tuto skutečnost uznávaly jak spojenecké okupační úřady,¹⁴ tak francouzská katolická veřejnost.¹⁵

11 Srv. *tamtéž*, s. 122–134.

12 Více o tomto švýcarském univerzitním profesorovi viz KALKBRENNER, Helmut: Adolf Gasser zum 80. Geburtstag. In: ESTERBAUER, Fried – KALKBRENNER, Helmut – MATTMÜLLER, Markus – ROEMHELD, Lutz (ed.): *Von der freien Gemeinde zum föderalistischen Europa: Festschrift für Adolf Gasser zum 80. Geburtstag*. Berlin, Duncker & Humblot 1983.

13 Vzájemné francouzsko-německé vazby vznikaly v omezené míře i mimo tyto čtyři hlavní oblasti, např. mezi odborářskými organizacemi či politickými stranami. O problémech, které bránily hlubší spolupráci, viz POIDEVIN, Raymond – BARIÉTY, Jacques: *Les relations franco-allemandes: 1815–1975*. Paris, Colin 1977, s. 356 n. Do bilaterální spolupráce se zapojily také základní a střední školy, jejichž aktivity však byly v prvních poválečných letech ve srovnání s vysokoškolskými institucemi skromnější a více závislé na nadřazených orgánech.

14 Vstřícný postoj okupačních úřadů k církvím dokazovalo např. vyjmutí církevních aktivit z působnosti nařízení, které stanovovalo přísné podmínky pro organizování veřejných shromáždění (viz AUERBACH, Hellmuth: *Französische Besatzungspolitik, Katholische Kirche und CDU in Württemberg-Hohenzollern 1945–1947: Schwierigkeiten mit Bildungsreform und Demokratisierung*. In: JURT, Joseph (ed.): *Von der Besatzungszeit zur deutsch-französischen Kooperation*. Freiburg, Rombach 1993, s. 140–169, zde s. 141). Ve francouzské zóně to byla právě církev, která nejrazantněji a neúspěšněji bojovala proti okupačním reformám vzdělávacího systému.

15 Viz EIKEL, Markus: *Pioniere der Aussöhnung? Erfahrungen französischer Katholiken in Deutschland*. In: *Dokumente*, roč. 56, č. 4 (2000), s. 335–341, zde s. 339. *Časopis Dokumente*,

První krok ke vzájemnému sblížení byl učiněn již za války, kdy v Německé říši pracovaly statisíce francouzských válečných zajatců a nuceně nasazených. Jako katolíci oceňovali pomoc svých německých souvěrců, kteří se snažili ulehčovat francouzským „tajným kněžím“ životní i pastorační podmínky. Zároveň si kněží obou národností vyměňovali své zkušenosti s působením mezi věřícími. Jedním z poválečných výsledků těchto kontaktů byl vznik organizace Křesťanská dělnická mládež (*Christliche Arbeiter-Jugend* – CAJ), založené podle francouzského vzoru (*Jeunesse ouvrière chrétienne* – JOC) v roce 1947. Její členové se stali aktivními účastníky pravidelných setkání katolíků z Francie a Německa.¹⁶ Tato shromáždění názorně ukazovala, jaký potenciál představuje společná víra při překonávání nacionálních antagonismů.

Jako odpůrce egoistického nacionalismu proslul jezuitský páter Jean du Rivau, který zastával funkci vojenského kaplana u francouzské okupační jednotky v Offenburgu. Ke hmotné pomoci, kterou poskytoval německým obyvatelům francouzské zóny, brzy připojil i podporu nemateriální, určenou jak Němcům, tak Francouzům. Jejich vzájemné negativní postoje se rozhodl proměnit pomocí objektivních informací ve vlastenectví, jež by bylo otevřené spolupráci uvnitř rozmanitého lidského společenství. Z této ideje vznikl v srpnu 1945 časopis *Documents*, v němž byly tištěny francouzsky psané texty německých církevních představitelů i dalších osobností z Německa odsuzujících nacismus. Naopak periodikum *Dokumente* uveřejňovalo myšlenky francouzských teologů, filozofů i jiných autorů, které měly Němce seznámit se situací ve Francii a současně jim pomoci překonat dvanáctiletou intelektuální izolaci.¹⁷

Jean du Rivau si kolem sebe rychle vytvořil okruh francouzských a německých spolupracovníků. Díky jejich společné aktivitě vzniklo studijní centrum, jež se v roce 1948 zaregistrovalo v Offenburgu jako Společnost pro nadnárodní spolupráci (*Gesellschaft für übernationale Zusammenarbeit* – GÜZ), respektive ve Francii jako Mezinárodní kontaktní a dokumentační středisko (*Bureau international de liaison et de documentation* – BILD). Cílem obou organizací bylo zprostředkovávat osobní kontakty mezi mládeží i profesními a zájmovými skupinami v obou zemích, a tím podnítit francouzsko-německý dialog, nezbytný pro vzájemné sblížení. Prohlubování bilaterálních vazeb přinášelo na společná setkání i do obsahu zmiňovaných periodik nová témata, jež měla s církevními záležitostmi už jen málo společného. Právě tato snaha reagovat na aktuální problémy a potřeby obou států však přispěla k tomu, že se GÜZ a BILD staly roku 1963 významnými partnery nových bila-

založený již v roce 1945, vydává Společnost pro nadnárodní spolupráci v Bonnu, vytvořená společně s paralelní společností francouzskou roku 1948 (viz níže).

16 *Tamtéž*, s. 335–338. Více k tématu viz EIKEL, Markus: *Französische Katholiken im Dritten Reich: Die religiöse Betreuung der französischen Kriegsgefangenen und Zwangsarbeiter 1940–1945*. Freiburg, Rombach 1999.

17 Viz BOUREL, François: Jean du Rivau. In: *Dokumente*, roč. 26, č. 1 (1970), s. 3–8, zde s. 4 n.

AUGEN AUF!

Jawohl, unser Teller ist kärglich gefüllt!

**Aber wie sieht es denn in den anderen Ländern aus?
Wollen wir unsere Augen etwa vor Tatsachen verschließen?**

Frankreich hat in den 4 Jahren der Besetzung 2,6 Millionen seiner besten Männer als Deportierte oder Gefangene hergeben müssen. 150.000 Gebäude sind zerstört und beschädigt. Ein Großteil seiner Produktion, seiner Maschinen und seiner Nahrungsmittel wurde geraubt. Die Bevölkerung leidet heute noch unter dem Mangel an Kohle, Strom und Ernährung.

Holland hat unter den ersten großen Vernichtungsangriffen der deutschen Luftwaffe unsäglich gelitten. Ein Drittel des Landes wurde durch die von der Wehrmacht entfesselte Überschwemmung verwüstet, und in Holland herrscht wirkliche Hungersnot.

Jugoslawien hat infolge der unbarmherzigen Repressalien über eine Million seiner besten Partisanen als Opfer zu beklagen. Trotz Hunger und Elend arbeitet das Volk, ohne zu klagen, an seinem Wiederaufbau.

Ungarn kann den Einwohnern von Budapest nur 400 Kalorien pro Tag bieten!

Griechenland wurde von entsetzlichen Leiden heimgesucht. Tausende von Männern, Frauen und Kinder sind auf der Straße Hungers gestorben.

Polen ist heute ein vollkommen ruiniertes Land, in dem 5 Millionen Menschen angeblich minderwertiger Rasse kaltblütig ausgeweidet wurden. Graubäuer Frank erklärte: „Von mir aus kann man aus den Polen ruhig Mackfleisch machen.“

Die Völker der Sowjet-Union trauern um 17 Millionen Tote, von denen 10 Millionen Zivilisten, Frauen und Kinder. Im Rahmen der germanischen Zivilisation umgebracht wurden. Auf einer Strecke von 2000 km gingen 70.000 Dörfer und 1710 Städte in Flammen auf. Es gibt dort heute noch 25 Millionen Obdachlose, und der Lebensstandard ist erwiesenermaßen niedriger als der in Deutschland.

Dies sind nur einige Beispiele der großen Hungersnot und des Elends in Europa.

**Nazi-Deutschland hat den Krieg entfesselt!
Wir alle sind mitschuldig an der fremden und der eigenen Not!**

**Dieser Einsicht kann und darf sich niemand verschließen!
Darum nicht jammern, sondern wiedergutmachen!
Nur so werden wir Verständnis bei den anderen Völkern finden!
Nur so werden wir einer besseren Zukunft entgegensehen!**

Darum seht über den Rand eures kärglich gefüllten Tellers hinaus!

AUGEN AUF!

Plakát s výzvou „Hlavu vzhůru“, vytvořený francouzskou okupační správou, se snažil pozvednout morálku deprimovaných a často i strádajících německých obyvatel (převzato z publikace: Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland (ed.): Vis-à-vis: Deutschland – Frankreich. Paris – Köln, DuMont 1998)

terálních projektů, usilujících o sblížení Němců a Francouzů s oficiální podporou obou států.

Organizované církevní aktivity stejně jako soukromé iniciativy jednotlivých církevních představitelů znamenaly po skončení druhé světové války prvý krok na cestě ke spolupráci mezi zneprátenými Němci a Francouzi. Opíraly se o křesťanskou víru, považovanou za silnější než všechny negativní zážitky z doby války a okupace. Přestože si církev uvědomovala svůj sjednocující potenciál už v době meziválečné, využívaly ho jen malé skupiny věřících.¹⁸ Válečné barbarství však přimělo církve v obou zemích k aktivitě. Vedle počáteční materiální pomoci se soustředila především na zahájení a vedení dialogu, do jehož rozmanitých podob se snažila zapojit různé věkové skupiny a společenské vrstvy. Intenzita a programová náplň, s nimiž církev začala od roku 1945 působit ve francouzsko-německých vztazích (i nereligiózních), značně rozšířily její tradiční angažmá v této oblasti.

Iniciativy soukromých spolků

Druhou rovinu, z níž vycházely podněty k dialogu mezi obyvateli Francie a Německa, tvořily soukromé organizace. Zatímco většina jich byla založena až jako odpověď na nemateriální potřeby obyvatel zdecimovaných válkou či okupací, několik spolků mohlo navazovat na svou meziválečnou činnost. Nejvýraznější z nich byly Německo-francouzské společnosti (*Deutsch-Französische Gesellschaften* – DFG), které se v letech 1926 až 1934 snažily v duchu vstřícné atmosféry po konferenci v Locarnu zintenzivnit bilaterální vztahy, především v oblasti kultury.¹⁹

První obnovena společnost byla zaregistrována pod názvem Cluny – Společnost přátel německo-francouzských duchovních vztahů (*Gesellschaft Cluny der Freunde Deutsch-Französischer Geistesbeziehungen*) koncem roku 1947 v Hamburku. Na základě vzájemné solidarity a spolupráce usilovala o mír, usmíření a přátelství.²⁰ Názor na spolupráci s Německem, který tehdy zastávala část oficiálních francouzských míst, vyjadřoval postoj hamburského generálního konzula, jenž označil dva roky po válce vzájemnou kulturní výměnu za prozatím nežádoucí.²¹ Nejpozději

18 K nejznámějším patří aktivity politika a pacifisty Marka Sangniera, zakladatele katolického Francouzského svazu mládežnických ubytoven (*Ligue française des auberges de jeunesse*). Více o jeho životě na stránkách Institutu Marka Sangniera (<http://www.galbette.com/sangnier/bio.html>; staženo 10.10.2007).

19 Viz BOCK, Hans Manfred: Die deutsch-französische Gesellschaft 1926 bis 1934: Ein Beitrag zur Sozialgeschichte der deutsch-französischen Beziehungen der Zwischenkriegszeit. In: *Francia*, roč. 17, č. 3 (1990), s. 57–101, zde s. 57. *Revue Francia*, s podtitulem *Forschungen zur westeuropäischen Geschichte*, vydává Německý historický ústav v Paříži.

20 Viz DEENEN, Bernd van – KOCH, Georges: La FA.FA. In: MÉNUDIER, Henri (ed.): *Le couple franco-allemand en Europe*. Asnières, Institut allemand d'Asnières 1993, s. 314–319, zde s. 314.

21 Viz STUBBE da LUZ, Helmut: Cluny-Beschwörung am Tor zur Welt: 50 Jahre Deutsch-Französische Gesellschaft in Hamburg. In: *Dokumente*, roč. 53, č. 4 (1997), s. 325.

s ukončením okupace západních zón však začala francouzská strana vnímat tyto společnosti jako vhodného prostředníka k šíření informací o Francii a její kultuře. Německo-francouzské společnosti, zakládané zpravidla z německé iniciativy, ovšem nenabýzely pouze kulturní program a jazykovou výuku. Intenzivně pomáhaly také při navazování osobních kontaktů – jak mezi německými a francouzskými skupinami (například školami, sportovními spolky či hudebníky), tak jednotlivcům, kteří se zajímali o studium, stáž či zaměstnání v sousední zemi.²² Roku 1957, kdy na západoněmeckém území působilo už více než dvacet takovýchto společností, učinily Německo-francouzské společnosti první krok k organizované spolupráci. O pět let později se k nim připojila také první Francouzsko-německá sdružení (*Associations Franco-Allemandes* – AFA).²³ Vzájemné styky německých DFG a francouzských AFA se postupně upevňovaly – pořádáním pravidelných kongresů, vydáváním informačního bulletinu a uzavíráním oficiálních partnerství. Jak dokládá téma společného setkání v roce 1964, snažily se tyto společnosti a sdružení využít také nových možností bilaterální spolupráce, které otevíraly dvě mezivládní smlouvy z roku 1963.²⁴

Přestože podněty ke (znovu)zakládání Německo-francouzských společností vycházely především z německé strany, neznamenalo to, že by ve Francii nepůsobily ve prospěch francouzsko-německých vztahů žádné soukromé iniciativy. Nejznámější z nich představoval Francouzský výbor pro výměnu s novým Německem (*Comité français d'échanges avec l'Allemagne nouvelle*), k jehož založení dal podnět vydavatel katolického časopisu *l'Esprit* Emmanuel Mounier. Podle stanov, o jejichž přijetí spolurozhodovali germanisté Edmond Vermeil a Robert d'Harcourt či historik Joseph Rovan, měl výbor pomáhat Němcům (zejména německé mládeži) dostat se z izolace. Za hlavní prostředek iniciátoři považovali kontakt se zahraničím – jak formou francouzsko-německých setkání, tak popularizací francouzské kultury v Německu.²⁵

Z okruhu kolem filozofa Mouniera se také nejsilněji ozývalo volání po nové podobě mezinárodní výměny a komunikace. Jestliže měly být po druhé světové válce vy-

22 *Stadtarchiv Duisburg (StA Duisburg)*, fond 45-12 (Deutsch-Französische Gesellschaften – DFG), fascikl č. 5 a 9 (fond není uspořádán).

23 Viz LEDRU, Philippe Henri: Die Deutsch-Französischen Gesellschaften. In: *Dokumente*, roč. 36, č. 4 (1980), s. 319–322, zde s. 319.

24 Společný kongres konaný v listopadu 1964 ve Fulde se zabýval spoluprací Německo-francouzských společností, resp. Francouzsko-německých sdružení, s nově založenou Francouzsko-německou agenturou pro mládež (DFJW/OFAJ). Viz DEENEN, Bernd van (ed.): *Vereinigung Deutsch-Französischer Gesellschaften in Deutschland und Frankreich e. V.: Eine Dokumentation*. Bonn – Mainz, VDFG 1990, s. 53.

25 Viz *Dokumentation: Gründung der drei Verständigungsorganisationen zwischen Deutschland und Frankreich im Jahre 1948*. In: *Dokumente*, roč. 54, č. 3 (1998), s. 205 n. Členem výboru se stal také Alfred Grosser, mladičský francouzský historik německého původu. Své celoživotní angažmá ve prospěch francouzsko-německého sblížení později popsal jako emeritní profesor pařížského Ústavu politických studií v knize *Une vie de Français* (Paris, Flammarion 1997).

Dokument potvrzující partnerství mezi městy Ludwigsburg a Montbéliard. Přestože partnerství existuje od roku 1950, oficiální smlouva byla podepsána až v roce 1962 (převzato z publikace Landesgeschichte: Der deutsche Südwesten von 1790 bis heute. Stuttgart, Haus der Geschichte Baden-Württemberg 2002)

tvoreny základy pro skutečnou spolupráci Francouzů a Němců, bylo nutné, aby vzájemné kontakty získaly ve srovnání s meziválečnou dobou rozmanitější podobu a oslovily početnější skupiny obyvatel. Možnost vést dialog měla být nabídnuta představitelům různých profesí, nejen společenským elitám. Stejně tak měla diskutovaná témata překročit hranici vymezenou reprezentativní národní kulturou a vědou směrem k otázkám, jež by se dotýkaly každodenní reality jednotlivce. Toto „rozšířené pojetí kultury“ (*erweiterer Kulturbegriff*) přijaly německé a francouzské spolky, které se podílely na organizování dialogu mezi Němci a Francouzi, na společném setkání v roce 1957 jako premisu bilaterální komunikace a výměny.²⁶

Spolky a sdružení, jež se angažovaly ve prospěch německo-francouzských vztahů z podnětu soukromých osob, začaly vznikat dva až tři roky po prvních církevních iniciativách. Je-

jich cílem bylo prolomit informační a duchovní bariéru, která Němce za nacistického režimu obklopovala. Tuto izolaci měl odstranit přímý kontakt s Francií – nejen s francouzskou kulturou, ale především s jejími obyvateli. Přestože se snahy o sblížení „zdola“ objevovaly již v době meziválečné (především v mládežnických spolcích a svazech sdružujících oběti první světové války),²⁷ větší pozornost se teh-

26 Viz BOCK, Hans Manfred: Private Verständigungs-Initiativen in Deutschland und Frankreich. In: TÝŽ (ed.): *Deutsch-französische Begegnungen und europäischer Bürgersinn: Studien zum Deutsch-Französischen Jugendwerk*. Opladen, Leske & Budrich 2003, s. 13–37, zde s. 26–30.

27 O využití obou těchto hnutí se snažila také nacistická propaganda. Zatímco u zástupců válečných obětí neuspěla, podařilo se jí navázat spolupráci s mládežnickým hnutím. (Viz TÝŽ: *Die deutsch-französische Gesellschaft 1926–1934*, s. 97–100.) Ne náhodou působil Otto

dy upírala na intelektuální kontakty francouzských a německých elit. Tento fakt si plně uvědomovali iniciátoři poválečného dialogu, který právě proto založili na „rozšířeném pojetí kultury“. Zapojení profesních a zájmových skupin, které stály dosud stranou, diskuse o aktuálních, dříve opomíjených politických, sociálních a hospodářských tématech, vytvoření mnohem hustší kontaktní sítě – to vše kvalitativně i kvantitativně přispělo k posunu vzájemné spolupráce na novou úroveň.

Komunální spolupráce

Třetí skupinu, která učinila koncem čtyřicátých let 20. století první kroky ke spolupráci Německa a Francie, tvořili zástupci měst a obcí obou zemí. První podnět k jejich setkání přitom nevyšel ani z jedné strany, nýbrž byl vyslán švýcarskými intelektuály sdruženými kolem Adolfa Gassera. Tento univerzitní profesor vyzýval k proměně centralizovaných, byrokraticky řízených států v celky, jež by se opíraly o silné, demokraticky spravované obce. Jelikož způsob jejich fungování podporoval nemilitaristické smýšlení, spatřoval Gasser v decentralizované komunální samosprávě jedinou šanci, jak může Evropa dosáhnout trvalého míru.²⁸

Snaha překonat historickou zátěž ve vztazích mezi Francií a Německem, které se jevily jako dlouhodobě velmi výbušné, motivovala první poválečné setkání představitelů francouzské a německé komunální samosprávy, které se konalo v červnu 1948 na švýcarské půdě. Navzdory počáteční zdrženlivosti, jasně patrné na francouzské straně, se nakonec podařilo zahájit dialog.²⁹ Ten byl institucionalizován v podobě Mezinárodní unie starostů pro německo-francouzské porozumění a evropskou spolupráci (*Internationale Bürgermeister-Union für deutsch-französische Verständigung und europäische Zusammenarbeit – IBU / Union internationale des maires pour la compréhension franco-allemande – UIM*), k níž se později připojili zástupci obcí z dalších zemí.

Jak již napovídá název, chtěli starostové přispět k trvalému porozumění mezi Francií a Německem, které považovali za nezbytné pro vytvoření sjednocené Ev-

Abetz, jeden z organizátorů mládežnických setkání v předválečné době, za nacistické okupace Francie ve funkci německého velvyslance v Paříži. K Abetzovi podrobněji viz RAY, Roland: *Annäherung an Frankreich im Dienste Hitlers? Otto Abetz und die deutsche Frankreichpolitik 1930–1942*. München, R. Oldenbourg 2000; LAMBAUER, Barbara: *Otto Abetz et les Français ou l'envers de la Collaboration*. Paris, Fayard 2001.

28 GASSER, Adolf: *Gemeindefreiheit als Rettung Europas: Grundlinien einer ethischen Geschichtsauffassung*. Basel, Bücherfreunde 1943, s. 147 a 175. Tato kniha byla vydána podruhé (v přepracované podobě) již roku 1947. Poslední reedice: GASSER, Adolf † – MENTZ, Ulrich (ed.): *Gemeindefreiheit in Europa: Der steinige Weg zu mehr kommunaler Selbstverwaltung in Europa*. Baden-Baden, Nomos 2004.

29 GARSTKA, Hansjürgen: *Die Rolle der Gemeinden in der internationalen Verständigung nach dem zweiten Weltkrieg gezeigt am Beispiel der deutsch-französischen Verständigung*. Stuttgart, Internationale Bürgermeister-Union 1972, s. 31–38.

ropy. Těchto cílů chtěli dosáhnout bilaterální spoluprací jednotlivých měst a obcí za účasti co největšího počtu místních občanů. Současně se komunální představitelé zavázali, že uvedené myšlenky budou podporovat nezávisle na proměnách oficiální vysoké politiky.³⁰ Snaha vytvářet „Evropu zdola“ získávala postupně podporu dalších mezinárodních institucí, například Rady Evropy nebo Rady evropských obcí.

První oficiální kontakty mezi francouzskými a německými obcemi byly navázány právě za výrazného přispění Mezinárodní unie starostů. Na konferenci, kterou uspořádala v roce 1950, se seznámili zástupci burgundského Montbéliardu a bádenského Ludwigsburgu, kteří posléze jménem svých měst uzavřeli první komunální partnerství mezi Francií a Německem v historii. Zatímco počet spolupracujících měst a obcí narůstal do roku 1955 jen pomalu (jedenáct nových partnerství za léta 1951–1955), v letech 1956 až 1962 se množství francouzsko-německých partnerství zvýšilo více než desetkrát (105 dvojic v uvedeném období).³¹ Partnerská obec byla volena na základě různých kritérií: osobních známostí některého z členů obecního, respektive městského zastupitelstva (navázaných často za druhé světové války), zahraničních kontaktů místních spolků a škol, historických vazeb nebo podobné komunální struktury.

Přestože se města a obce snažily od počátku aktivně podporovat sblížení obou národů, způsob, jakým tak činily, se proměňoval. Zpočátku se soustředily na „komunálněpolitické úkoly“ a na výchovu a vzdělávání, přičemž obojí zahrnovalo také informování o počínající evropské integraci. Koncem padesátých let 20. století se dostala do popředí výměna mládeže a školení jejích vychovatelů,³² jimž připadala ve funkci takzvaných animátorů stěžejní role. Příležitosti ke vzájemnému setkání se nabízely nejen v rámci školních výměn a při společných sportovních utkáních, ale i při pravidelných cestách do partnerské obce, při společných modlitbách místních náboženských komunit či odborných seminářích určených různým profesním skupinám. Během roku bylo partnerství připomínáno také různými kulturními akcemi, jazykovými kurzy nebo aktuálními zprávami v místním tisku.³³

Komunální partnerství se objevila po druhé světové válce jako nevyzkoušený způsob mezinárodní spolupráce. Přestože první oficiální styky s Francií navázala německá města později než se Švýcarskem či Velkou Británií, stala se německo-

30 Citace úryvků ze stanov viz BOCK, Hans Manfred: Europa von unten: Zu den Ursprüngen und Anfängen der deutsch-französischen Gemeindepartnerschaften. In: JÜNEMANN, Annette – RICHTER, Emanuel – ULLRICH, Hartmut (ed.): *Gemeindepartnerschaften im Umbruch Europas*. Frankfurt/M., Peter Lang 1994, s. 13–35, zde s. 26 n.

31 Počty vycházejí z údajů, které evidují francouzská a německá sekce Rady evropských obcí a regionů. Údaje národních sekcí nejsou zcela identické, proto byly v některých případech ještě ověřovány pomocí třetích zdrojů. Německá databáze komunálních partnerství je přístupná na internetové stránce <http://www.rgre.de>, francouzská databáze na stránkách <http://www.afccre.org/fr> (staženo 18.4.2006).

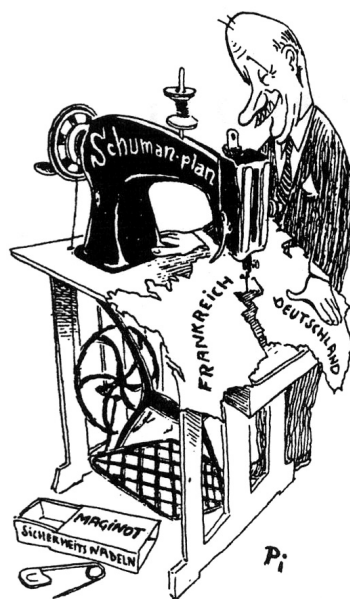
32 Viz BOCK, H. M.: Europa von unten, s. 31 n.

33 *StA Duisburg*, fond 403 (Städtepartnerschaft Portsmouth und Calais).

-francouzská partnerství během padesátých let 20. století nejčetnějšími.³⁴ Skutečnost, že podnět k navázání kontaktů vyšel roku 1948 od švýcarských stoupců komunalismu, dokazovala, jaký význam byl přikládán francouzsko-německému sblížení pro budoucnost Evropy. Obce a města dostala příležitost využít svého bezprostředního vlivu na občany a umožnit jim lepší poznání největšího sousedního státu a jeho obyvatel. Toto vytváření „Locarna zdola“³⁵ mělo jak podobu informační a vzdělávací, tak formu stále se rozrůstajících osobních kontaktů. Formalizovaná spolupráce měst a obcí proměnila německo-francouzské vztahy dvojnásobným způsobem. Zprvu rozšířila skupinu „tvůrců“ zahraniční politiky o komunální představitele, kteří často pohlíželi na mnoho otázek jinak než vysocí státní úředníci a politikové. Zadruhé zprostředkovala kontakt se sousedním státem mnoha lidem, kteří by ho jinak navázali jen stěží.

Akademické iniciativy

Poslední oblastí, v níž se brzy po válce vytvořily četné zárodky německo-francouzské spolupráce, byla akademická půda a vědecká pracoviště. Od iniciativ, které vyšly z řad církví, spolků a obcí, se lišily jejich aktivity tím, že byly částečně napojeny na představitele oficiální politiky.

Karikatura Schumanova plánu nazvaná „Hrdý vynálezce“. Autor Pielert ji publikoval v časopise Rheinecho 7. července 1950 (převzato z publikace Komische Nachbarn: Deutsch-französische Beziehungen im Spiegel der Karikatur (1945–1985) / Drôles de voisins : Les rapports franco-allemands à travers la caricature (1945–1985). Ed. Reinhard Dietrich a Walter Fekl. Paris, Goethe-Institut Paris 1988)

34 V roce 1962 existovalo mezi SRN a Francií 116 komunálních partnerství (ke zdroji údajů viz pozn. 31). Podle počtu partnerství uzavřených s německými městy a obcemi následovaly v pořadí tyto státy: Velká Británie (55), Itálie (25), USA (14), Nizozemí (13), Rakousko (12), Belgie (9) a Švýcarsko (7). (Viz www.rgre.de, staženo 24.9.2005.)

35 Toto spojení poprvé použil nejspíše starosta Frankenthalu Emil Kraus na kongresu Mezinárodní unie starostů v roce 1952. Úryvek z Krausova projevu viz CANTZ, Charlotte – ENGELHARDT, Heinz (ed.): *Goldenes Buch der deutsch-französischen Städtepartnerschaften / Livre d'or des jumelages franco-allemands*. Stuttgart, Internationale Bürgermeister-Union 1964, s. 176.

V případě vysokoškolských institucí se jednalo o francouzskou okupační správu, z jejíhož podnětu se v létě 1946 poprvé organizovaly mezinárodní letní kurzy. Ty byly původně plánovány jako jazykové pobyty pro francouzské germanisty, nakonec se ale podařilo zařadit mezi účastníky i německé studenty. Právě jim nabízel bohatý program vytržení z dosavadní ideové izolace a zároveň se je snažil přimět ke kritickému pohledu na nacistický režim. Velký význam kladli organizátoři také na vzájemný dialog studentů. Francouzští účastníci si při něm měli prohloubit i své znalosti němčiny a německých reálií.³⁶ Zatímco první tři ročníky letních studentských setkání probíhaly pod dohledem okupační správy, přešlo jejich pořádání od roku 1949 do rukou soukromých německých organizací, využívajících však francouzské finanční podpory.³⁷ Kurzy se poté otevřely většímu počtu účastníků, přijíždějících z dalších evropských zemí i ze Spojených států, a někdy se zčásti konaly i ve Francii. To bylo těsně po válce s ohledem na nálady francouzských obyvatel nemožné.³⁸

Poté co se do sítě německo-francouzských kontaktů zapojily první skupiny studentů, začaly o přímé bilaterální spolupráci uvažovat i vysoké školy. Od října 1954 se jejich aktivita mohla opřít o mezistátní dohodu o kulturní spolupráci a o čtyři roky později také o společnou Konferenci francouzských a německých rektorů. Do německo-francouzské spolupráce se zapojily nejen vysokoškolské instituce, které se nacházely v oblasti tradičního kulturního vlivu Francie, jako například Sárská univerzita (*Universität des Saarlandes*), ale i univerzity ze vzdálenějších částí Německa prostřednictvím oficiálních partnerství. Vzájemné kontakty měly přispět jak k poznání studijního systému sousední země a ke sdělování vědeckých poznatků, tak k větší výměně studentů.³⁹ Jejím cílem bylo umožnit studium na partnerské univerzitě posluchačům nejrůznějších oborů, a tím vytvořit mezi mladou generací vazbu k sousední zemi i mimo řady germanistů a romanistů.

Další významnou institucí, jež časem získala pověst unikátního vědeckého pracoviště, byl Německo-francouzský ústav (*Deutsch-Französisches Institut / Institut Franco-Allemand*). Podnět k jeho založení vyšel roku 1948 od skupiny francouzských a německých intelektuálů, mimo jiné od dvou aktivních politiků – liberála Theodora Heusse a sociálního demokrata Carlo Schmida. Ve snaze zajistit ústa-

36 Viz *La France en Allemagne*, č. 3 (1946), s. 59. Co vedlo k tomu, že se letních kurzů mohli zúčastnit nakonec také němečtí studenti, dobový článek neuvádí.

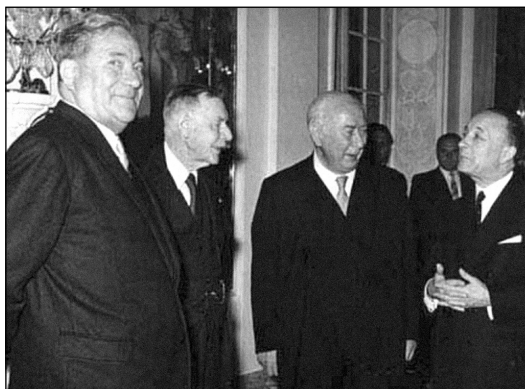
37 FASSNACHT, Wolfgang: *Universitäten am Wendepunkt? Die Hochschulpolitik in der französischen Besatzungszone 1945–1949*. Freiburg – München, Karl Alber 2000, s. 211.

38 Das französische Verständnis des deutschen Hochschulwesens: Protokoll. In: HEINEMANN, Manfred (ed.): *Hochschuloffiziere und Wiederaufbau des Hochschulwesens in Westdeutschland, 1945–1952*, sv. 3: *Die französische Zone*. Hildesheim, Lax 1991, s. 1–117, zde s. 75.

39 COING, Helmut: Les relations entre les universités françaises et allemandes pendant les années 50. In: MANFRASS, Klaus (ed.): *Paris – Bonn: Eine dauerhafte Bindung schwieriger Partner*. Sigmaringen, Jan Thorbecke 1984, s. 84–89.

vu co největší nezávislost na vládních a správních orgánech byl za jeho sídlo zvolen Ludwigsburg, ležící v americké okupační zóně. Ústav dostal od svých zakladatelů za úkol iniciovat a rozvíjet mezi oběma stranami dialog o všech tématech intelektuálního a veřejného života. Jelikož však po válce chyběly potřebné komunikační kanály, soustředil se ústav zpočátku na zajišťování výměnných programů. Velké možnosti přitom nabízel žákům, studentům a učitelům. Od šedesátých let 20. století, kdy si význam mezilidských kontaktů začaly uvědomovat také vlády obou států, se ústav přeorientoval na organizování skutečného odborného dialogu. Vytrvale usiloval o to, aby se na utváření francouzsko-německých vztahů aktivně podílela mladá generace, a tak mezi časté účastníky seminářů patřili vysokoškolští studenti z obou zemí a absolventi elitních francouzských škol.⁴⁰

Představitelé akademických institucí, podobně jako někteří politici, si po druhé světové válce velmi dobře uvědomovali význam, který připadal vlivu poválečných vysokoškolských elit na sblížení Němců a Francouzů. Přestože od 19. století existovala tradice vědecké spolupráce mezi jednotlivci z obou zemí, jež se v meziválečné době rozšířila o snahy navázat osobní kontakty mezi studenty, dostaly v poválečné době akademické styky nové rysy. Jednak se vazby mezi studenty, pedagogy a vědci z Francie a Německa neomezovaly na několik specializovaných oborů a jednak nesloužily čistě odborným účelům. Semináře, přednášky, prázdninové kurzy i studijní pobyty v sousední zemi měly v prvních dvou poválečných desetiletích zvýšit obecné povědomí o druhém státě a přimět účastníky k dialogu o aktuálních politických, sociálních či hospodářských otázkách.

Oslavy desátého výročí založení Německo-francouzského ústavu v Ludwigsburgu v roce 1958. Zleva: politik Carlo Schmid, germanista André Siegfried z Académie Française, politik Theodor Heuss a francouzský velvyslanec v SRN François Seydoux de Clausonne (převzato z biografie Franka Raberga Carlo Schmid (1896–1979). Stuttgart, Landeszentrale für politische Bildung Baden-Württemberg 2006)

⁴⁰ Viz KIERSCH, Gerhard: l'Institut Franco-Allemand de Ludwigsburg: l'abolition patiente des „barrières culturelles“. In: MÉNUDIER, H. (ed.): *Le couple franco-allemand en Europe*, s. 320–325.

Úloha státu

Kontakty, které se od druhé poloviny čtyřicátých let 20. století utvářely mezi obyvateli Německa a Francie prostřednictvím církví, spolků, komunálních samospráv a akademických institucí, se vyznačovaly relativní nezávislostí na oficiálních vztazích obou zemí a na postojích jejich hlavních reprezentantů. Tato volnost byla důsledkem poměrů v prvních poválečných letech, kdy v oficiálním francouzském názoru na řešení německé otázky převažovaly represivní rysy a kdy se Německo jako spolkový stát s centrálními orgány teprve utvářelo. Příklad německých akademických institucí, které začaly organizovat bilaterální setkání díky podpoře konstruktivně orientovaných osob z řad francouzské okupační správy, nicméně ukazoval, že spolupráce nestátních subjektů se státními orgány a institucemi by mohla být přínosná pro obě strany. Zatímco iniciátoři neoficiálních německo-francouzských kontaktů potřebovali především finanční příspěvky a pomoc při zdolávání administrativních bariér, stát oceňoval na „iniciativách zdola“ fakt, že oslovovaly takové skupiny obyvatel, které byly z dosavadních způsobů mezinárodní komunikace v naprosté většině vyloučeny.

Vědomí, že osobní vazby mezi Němci a Francouzi mohou pozitivně ovlivnit i oficiální podobu vzájemných styků, přimělo politiky v padesátých letech minulého století k rostoucí podpoře této formy bilaterálních vztahů. Německá strana se zaměřila na výměnné pobyty žáků a studentů, na něž poskytovala od roku 1951 finanční příspěvky,⁴¹ Francouzi se snažili prohlubovat jazykové znalosti německých obyvatel a zvyšovat jejich povědomí o francouzské kultuře.⁴² Uvedené aspekty – setkávání školní mládeže a studentů, výuka francouzštiny (respektive němčiny) jako cizího jazyka a šíření kultury druhého státu – byly rovněž začleněny jako priority do francouzsko-německé dohody o kulturní spolupráci, podepsané roku 1954. Oba státy se také zavázaly k udílení stipendií, k přípravě vzájemného uznávání diplomů a slibovaly podporu společným vzdělávacím a kulturním zařízením. Naplňováním této dohody byl pověřen stálý smíšený výbor.⁴³ Proklamativní způsob, jakým byla smlouva místy formulována, však připomínal, že kultura a školství spadají podle německého zákonodárství do kompetencí spolkových zemí, které veškeré

41 Viz BAUMANN, Ansbert: Die Gründung des Deutsch-Französischen Jugendwerks: Im Spannungsfeld zwischen Bund, Ländern, Gemeinden und Zivilgesellschaft. In: BOCK, H. M. (ed.): *Deutsch-französische Begegnungen und europäischer Bürgersinn*, s. 39–60, zde s. 40 n.

42 Viz BAUMANN, Ansbert: Erziehungs- und Jugendfragen: Die Bande enger gestalten und das Verständnis füreinander vertiefen? In: DEFRANCE, Corine – PFEIL, Ulrich (ed.): *Der Élysée-Vertrag und die deutsch-französischen Beziehungen: 1945–1963–2003*. München, R. Oldenbourg 2005, s. 147–166, zde s. 148 n.

43 Kulturabkommen zwischen der Regierung der Bundesrepublik Deutschland und der Regierung der Französischen Republik. In: ERBAR, Ralph (ed.): *Quellen zu den deutsch-französischen Beziehungen 1919–1963*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2003, s. 170–174.

centrální zásahy do těchto oblastí zásadně odmítaly.⁴⁴ U nestátních organizací, jež dosud hrály v organizování německo-francouzské výměny prim, vyvolala kulturní dohoda určitou nejistotu. Obávaly se jak oslabení své pozice ve prospěch nově vytvořeného mezistátního výboru, tak nedostatečných peněžních zdrojů, z nichž měly být dosavadní i nové aktivity financovány. Nakonec se však podmínky pro organizování německo-francouzských kontaktů nijak výrazně nezměnily.⁴⁵

Bez ohledu na to, do jaké míry se podařilo uvést kulturní dohodu do praxe, potvrzovala samotná její existence proměnu, jíž prošly německo-francouzské vztahy v prvním poválečném desetiletí. Na podzim 1954, kdy byla dohoda podepsána, probíhala rovněž multilaterální jednání o mezinárodněpolitické budoucnosti Spolkové republiky. Fakt, že se Spolková republika na jejich základě stala suverénním státem (až na několik málo omezení), že Francie nakonec souhlasila s jejím členstvím v Severoatlantické alianci a že se představitelé obou států dohodli na postavení Sárska, zbavil francouzsko-německé vztahy velké části zátěže, s níž se potýkaly od konce války.⁴⁶ Členství ve stejných hospodářských a vojenských strukturách sice nemělo ve sledovaném období na „sblížování zdola“ žádný bezprostřední účinek, vytvářelo však předpoklady pro intenzivnější vzájemnou spolupráci na mnoha úrovních. S prohlubující se evropskou integrací tento vliv narůstal a získával přímou podobu, zejména prostřednictvím finanční podpory z evropských zdrojů, určené například na studium v zahraničí, kulturní výměnu či mezinárodní setkání.

Další impulz získala bilaterální spolupráce na počátku šedesátých let. Obě vlády tehdy začaly připravovat konkrétní opatření, která měla podpořit styky mezi německou a francouzskou mládeží, o jejíž sblížení usiloval kancléř Konrad Adenauer společně s prezidentem Charlesem de Gaullem.⁴⁷ Ve prospěch mezilidských kontaktů byly nakonec přijaty dvě mezistátní smlouvy. První, takzvaná Elysejská smlouva, podepsaná 22. ledna 1963 jako dohoda o vzájemné spolupráci, stanovila speciální mechanismus bilaterálních konzultací. Otázky výchovy a mládeže představovaly jednu ze tří oblastí, v nichž měl být aplikován. Zatímco body týkající se vzdělávání pouze navazovaly na text kulturní dohody z roku 1954 (nově byla zdůrazněna pouze spolupráce ve vědeckém výzkumu), část věnovaná mládeži zřizovala novou

44 O sporech mezi spolkovými zeměmi a spolkovou vládou, které vznikaly při projednávání kulturní dohody i při snaze o její aplikaci, viz BAUMANN, A.: *Erziehungs- und Jugendfragen*, s. 150–156.

45 Viz BOCK, H. M.: *Private Verständigungs-Initiativen*, s. 31 n. a 35.

46 Srv. základní práce o politických vztazích mezi SRN a Francií ve sledovaném období: KOOPMANN, Martin: *Das schwierige Bündnis: Die deutsch-französischen Beziehungen und die Außenpolitik der Bundesrepublik Deutschland 1958–1965*. Baden-Baden, Nomos 2000; LAPPENKÜPER, Ulrich: *Die deutsch-französischen Beziehungen 1949–1963*, 2 sv. München, R. Oldenbourg 2001; SOUTOU, Georges-Henri: *l'Alliance incertaine: Les rapports politico-stratégiques franco-allemands, 1954–1996*. Paris, Fayard 1996.

47 BAUMANN, A.: *Die Gründung des Deutsch-Französischen Jugendwerks*, s. 41.

instituci pro podporu kontaktů mezi mladými Němci a Francouzi.⁴⁸ Jelikož tato Francouzsko-německá agentura pro mládež – takzvaný jugendwerk (*Deutsch-Französisches Jugendwerk* – DFJW / *Office Franco-Allemand pour la Jeunesse* – OFAJ) přinášela na mezistátní úroveň zcela nevyzkoušené způsoby spolupráce, bylo třeba přijmout samostatný dokument upravující její účel, financování a orgány.

Přijetí této druhé smlouvy, k němuž došlo 5. července 1963, předcházelo na německé straně opět složité vyjednávání mezi ministerstvy, zemskými vládami a nově i obcemi. Jestliže poslání „upevňovat vazby mezi mládeží obou zemí a prohlubovat její pochopení pro druhého“⁴⁹ ani formy bilaterálního dialogu, které měl „jugendwerk“ podporovat (setkání, výměny, školení, sportování, vzdělávání), žádné spory nevyvolávaly, nemohli se spolkové, zemští a komunální představitelé dohodnout na organizační struktuře. Nakonec byla zvolena složitá kombinace tří orgánů – dvacetičlenného kuratoria (nejvyššího orgánu plnicího řídicí a kontrolní funkci), generálního sekretariátu (majícího prováděcí kompetence) a dvou podřízených národních oddělení. Z deseti osob, které jmenovala do kuratoria německá a francouzská vláda, byly čtyři nominovány jako zástupci veřejné správy a šest jako významné osobnosti a vůdčí představitelé mládežnických organizací. Dvě místa z první skupiny vyvolala konflikt mezi zástupci obcí a spolkových zemí. První se s odvoláním na dlouhodobou podporu mládežnických kontaktů prostřednictvím komunálních partnerství dožadovali jednoho zástupce, druhí jim naopak odmítali toto místo v kuratoriu postoupit. Pod tlakem, který vyvinula zemská ministerstva na spolkovou vládu, se jim nakonec podařilo obě místa udržet.⁵⁰

Soukromé organizace, které se angažovaly v bilaterálních vztazích, vnímaly „rozšířené pojetí kultury“, jež se promítlo do koncepce „jugendwerku“, jako uznání své dosavadní činnosti.⁵¹ Byly to právě ony, kdo začal společně s církvemi podporovat setkání a vzájemný dialog německé a francouzské mládeže a kdo se snažil přiblížit jeden národ druhému i jinak než prostřednictvím tradiční kultury. Na druhé straně však neskrývaly obavy o svou budoucnost a o další vývoj kontaktů mezi běžnými občany obou států. Zaprvé si nebyly jisty, zda je aktivity nové mezistátní instituce

48 Vertrag zwischen der Bundesrepublik Deutschland und der Französischen Republik über die deutsch-französische Zusammenarbeit. In: ERBAR, R. (ed.): *Quellen zu den deutsch-französischen Beziehungen 1919–1963*, s. 223–227. Francouzská verze je dostupná na webové stránce http://www.dfw.org/page.php?nav=commun/scripts/pages_dyn.php?page=accord.htm&lng=de (staženo 10.10.2007).

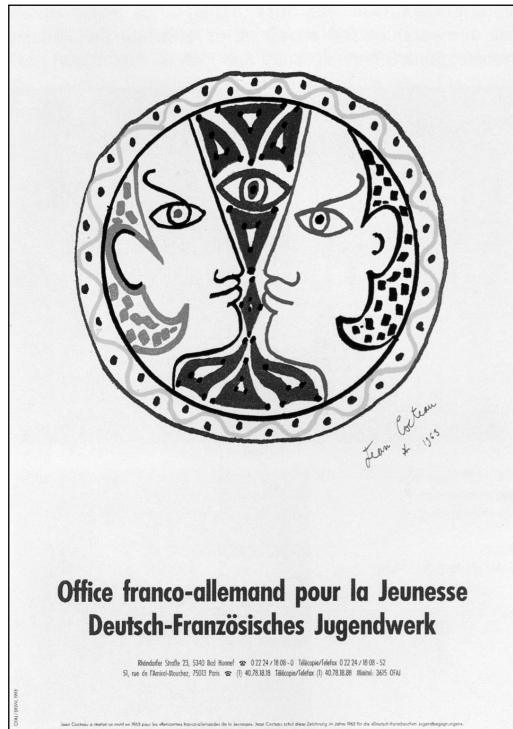
49 Abkommen zwischen der Regierung der Bundesrepublik Deutschland und der Regierung der Französischen Republik über die Gründung des Deutsch-Französischen Jugendwerks. Text smlouvy je k dispozici na webové adrese <http://www.ofaj.org/netzwerk/grund/dfw63.html> (staženo 10.10.2007).

50 BAUMANN, A.: Die Gründung des Deutsch-Französischen Jugendwerks, s. 44–56. Reformou z roku 1973 byla obě národní oddělení zrušena.

51 Viz BOCK, H. M.: *Private Verständigungs-Initiativen in Deutschland und Frankreich*, s. 35.

nepřipraví o dosavadní finanční zdroje a o terén, na němž více než patnáct let úspěšně působily. Zadruhé varovaly před „zmasověním a prostou turistikou“, které mohly nastat, pokud by byla finanční podpora z nezvykle vysokého rozpočtu „jugendwerku“ (čtyřicet milionů marek pro rok 1964) přidělena všem případným zájemcům.⁵²

Skutečnost, že se některým soukromým organizacím podařilo získat zastoupení v bilaterálním kuratoriu,⁵³ však naznačovala, že státní orgány mají zájem o jejich zkušenosti i kontakty. Jak upozorňovala kritika veřejnosti, ani jednoho se Francouzsko-německé agentuře pro mládež nedostávalo. Snaha zabránit dalšímu prohloubení německo-francouzských neshod vyvolaných nástupem spolkového kancléře Ludwiga Erharda vedla k tomu, že již počátkem roku 1964 byly podniknuty první kroky ke spolupráci „jugendwerku“ a soukromých sdružení.⁵⁴ K nim se brzy připojily také ostatní nestátní subjekty podporující od prvních poválečných let ideu sblížení Německa a Francie, neboť v „jugendwerku“ našly potřebného partnera pro zdolávání finančních a byrokratických překážek.

Kresba, kterou básník Jean Cocteau vytvořil roku 1963 a věnoval francouzské a německé mládeži (převzato z publikace: *Haus der Geschichte der Bundesrepublik Deutschland* (ed.): *Vis-à-vis: Deutschland – Frankreich. Paris – Köln, DuMont 1998*)

52 Viz BAUMANN, A.: Die Gründung des Deutsch-Französischen Jugendwerks, s. 55–59. Citát je převzat ze zprávy o činnosti Francouzsko-německého ústavu z roku 1963 (tamtéž, s. 55).

53 Dvě místa získala např. Společnost pro nadnárodní spolupráci (GÜZ) se svým francouzským protějškem, Mezinárodním kontaktním a dokumentačním střediskem (BILD). (Tamtéž, s. 59.)

54 Viz BOCK, H. M.: Private Verständigungs-Initiativen in Deutschland und Frankreich, s. 36 n.

Závěrem

Od institucionálního zakotvení nadstandardních bilaterálních vztahů mezi Spolkovou republikou Německo a Francií uplynulo v letošním roce právě čtyřicet pět let. Vzájemná spolupráce se za tuto dobu rozšířila ze sféry kulturní, vzdělávací a zájmové i do dalších, potenciálně sporných oblastí – hospodářství, zahraniční politiky a obrany. Rovněž koncepce „sbližování zdola“ se těšila podpoře oficiálních představitelů obou států, byť jejich přátelské a optimistické deklarace často obsahovaly obtížně realizovatelné cíle. Příkladem byly a dodnes zůstávají verbální sliby i písemné dokumenty, v nichž se obě strany zavazují, že budou podporovat výuku jazyka partnerského státu. Navzdory udílení četných stipendií, vzájemnému uznávání výučních listů a diplomů nebo zřízení Francouzsko-německé vysoké školy v Saarbrückenu se nestala znalost němčiny, respektive francouzštiny v partnerské zemi zdaleka samozřejmou. V roce 2006 uvádělo osm procent Francouzů, že se umí vyjádřit v němčině, a patnáct procent Němců, že se dorozumí francouzsky. Stejný podíl německých obyvatel však deklaroval pasivní znalost francouzštiny už v roce 1950.⁵⁵

Přestože se nepodařilo znalost partnerského jazyka rozšířit, nelze tvrdit, že by spolupráce mezi státními institucemi a nestátními organizacemi postrádala smysl. Nejvýraznějším důkazem je činnost Francouzsko-německé agentury pro mládež, jež během své pětáctyřicetileté existence zprostředkovala vzájemné poznání osmi milionů mladých Francouzů a Němců.⁵⁶ Právě toto „nejkrásnější dítě Elysejské smlouvy“⁵⁷ nejviditelněji přispělo k tomu, že se koncepce „sbližování zdola“ stala uznávaným principem bilaterální spolupráce. Spolková republika ji následně aplikovala v různé formě také vůči svým východním sousedům. Otázkou zůstává, zda je tato koncepce přenosná i na případné konfliktní vztahy států ležících mimo evropský kontinent.

55 Údaje jsou převzaty z referátu, který zazněl na setkání účastníků belgicko-francouzsko-německého programu pro vědecké muzejní pracovníky v říjnu 2006 v Bonnu (viz KOLBOOM, Ingo: Anmerkungen zur deutsch-französischen Kulturpolitik. In: http://www.hdg.de/fileadmin/_International/austauschprogramme/Kolboom.pdf; staženo 10.8.2008). Údaj z roku 1950 pochází z výzkumu Ústavu pro demoskopii v Allensbachu, statistiky k roku 2006 nechala vypracovat Evropská komise.

56 Viz *45 ans OFAJ / Jahre DFJW: La lettre d'information de l'OFAJ / Infobrief des DFJW*, č. 25 (2008), s. 2 n. (elektronická verze je k dispozici na webové adrese <http://www.ofaj.org/pdf/lettre-info-ofaj-25.pdf>; staženo 10.8.2008).

57 Viz *tamtéž*.

Přes zátěž minulosti k nové východní politice

*Vztahy mezi SRN a Československem v 60. letech
jako příklad vymezování Bonnu vůči Washingtonu*

Vít Fojtek

Tato práce si klade za cíl sledovat, jak se zahraniční politika Spolkové republiky Německo v šedesátých letech minulého století osamostatňovala vůči Spojeným státům americkým v souvislosti s invází vojsk Varšavské smlouvy do Československa. Poměr obou zemí byl tehdy v zásadě dvojaký: na jedné straně mezi USA a SRN přetrvával nerovný vztah vítěze a poraženého z druhé světové války, na druhé straně bylo nepochybné jejich spojení proti společné hrozbě v podobě Sovětského svazu a Varšavské smlouvy.¹ S ohledem na tento fakt si lze položit několik otázek: Jakým způsobem využila Spolková republika v šedesátých letech ve svém úsilí o znovusjednocení země americké slabosti a zaneprázdněnosti ve vietnamské válce k posílení vlastní zahraničněpolitické prestiže? Byla sovětská invaze do Československa jedním z katalyzátorů tohoto vývoje, nebo spíše jeho brzdou? Do jaké míry se (ne)shodoval pohled obou západních spojeneckých zemí na situaci ve střední

1 Pro analýzu západoněmecké *Ostpolitik* srv. např. BENDER, Peter: *Neue Ostpolitik: Von Mauerbau bis zum Moskauer Vertrag*. München, Deutscher Taschenbuch Verlag 1989; PLŠKOVÁ, Jaroslava: *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974*. Praha, Ústav mezinárodních vztahů 1999; v poslední době také např. BUCHÁČEK, Michal: *Die Große Koalition und ihr Beitrag zur „neuen Ostpolitik“*. (Diplomová práce. Praha, Institut mezinárodních studií Fakulty sociálních věd UK 2001); MÜLLEROVÁ, Hana: *Československo ve východní politice Spolkové republiky 1961–1967*. (Diplomová práce. Praha, IMS FSV UK 1998).

a východní Evropě? Spoléhalo se západní spojení přespříliš na trend posilování nezávislosti zemí střední a východní Evropy na Moskvě?

Zátěž minulosti v poválečných vztazích

Po komunistickém převratu a později v padesátých letech byla československá zahraniční politika již plně ve vleku Moskvy. Československo jednoznačně podporovalo návrhy Sovětského svazu i v německé otázce a bylo tak nuceno zapomenout na své specifické zájmy vůči Německu. Po vzniku dvou německých států v roce 1949 *de iure* uznávalo pouze Německou demokratickou republiku, zatímco se Spolkovou republikou vůbec nenavázalo diplomatické styky. Pro československou stranu bylo zásadní podmínkou jakékoli normalizace vztahů uznání neplatnosti Mnichovské dohody, západní Němce k tomu však nic naléhavě nenutilo.

Státy východního bloku také znepokojovala neochota Bonnu uznat poválečné východní hranice Německa za definitivní. Nezdálo se jim věrohodné ujišťování Spolkové republiky – nástupnického státu výbojné třetí říše – o vlastní mírumilovnosti, jestliže vytrvale požadovala to, co bylo evidentně možné získat pouze silou. Tuto nedůvěru jen prohlubovalo rozdílné chování západních Němců vůči Východu a Západu z hlediska temného dědictví nedávné minulosti. Zatímco ve vztahu k západním zemím bonnská politika dávali najevo, že si uvědomují historickou odpovědnost a morální zatížení nacismem, a snažili se to politicky zohlednit, vůči východním zemím vystupovali celkem bez skrupulí. Svou roli přitom sehrálo přesvědčení, že tyto ohledy ztrácejí platnost, pokud jednájí s komunisty, a ne s demokraty. Až do sedmdesátých let se tak Spolková republika ani jednou nepokusila o částečnou nápravu nacistických zločinů spáchaných na územích východně od německých hranic, například formou individuálního odškodnění obětí. Její představitelé přitom zapomínali na to, že s obyvateli těchto zemí Hitlerův režim celkově zacházel mnohem hůře než s národy západní Evropy a že se tyto země dostaly do sovětské sféry vlivu právě v důsledku války vyvolané Německem.²

V roce 1955 opustila Spolková republika svůj původně zastávaný program revize postupimských hranic na Odře a Nise. Neznamenalo to však, že by je začala právně uznávat; její vláda to i nadále považovala za vyloučené. Nic se přitom nezměnilo v otázce neplatnosti Mnichovské dohody. Praha se sice pokusila v roce 1958 upravit své vztahy s Bonnem nabídkou na jejich určitou normalizaci, tato iniciativa však vyšla naprázdno.³ Na stanovisko bonnské vlády měli nesporný vliv němečtí vysídlenci, kteří ovlivňovali tehdejší politiku Spolkové republiky zejména prostřed-

2 Viz PLŠKOVÁ, J.: *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974*, s. 8.

3 Viz DEJMEK, Jindřich: *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992): Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*. Praha, Centrum pro ekonomiku a politiku 2002, s. 60–69.

nictvím účasti zástupců Svazu osob vyhnaných z domova a zbavených práv (*Bund der Heimatvertriebenen und Entrechteten* – BHE) v prvních koaličních vládách Konrada Adenauera.⁴ Na překážku zlepšení vzájemných vztahů byla i další aktivní politická činnost vysídlelců, reprezentovaných především Sudetoněmeckým krajským sdružením (*Sudetendeutsche Landsmannschaft*). Pro Československo byl neúnosný jak jejich program a konkrétní stanoviska,⁵ tak podpora ze strany některých ministrů Adenauerových vlád.⁶

Spojené státy ke konstruktivnímu řešení těchto problémů zpočátku příliš nepřispívaly, ba spíše naopak. Washington ústy svého ministra zahraničí Jamese F. Byrnesa už v září roku 1946 zpochybnil trvalou platnost územního uspořádání na Odře a Nise, čímž tehdy nahrál prosovětským silám ve státech střední a východní Evropy. Situaci komplikovala také politika americké okupační správy v Německu, která například tolerovala politickou činnost pod pláštíkem deklarativně kulturních a podpůrných organizací vysídlelců. Po vzniku Spolkové republiky se pak k výslovné politické podpoře sudetoněmeckých vysídlelců – bez ohledu na jejich program – postupně zavázaly všechny tamní velké politické strany.

V listopadu 1964 vládnoucí Křesťanskodemokratická unie (CDU) v dohodě se Sudetoněmeckým krajským sdružením výslovně připustila národní a státoprávní řešení sudetoněmecké otázky na základě „práva na vlast“ a na „sebeurčení“ sudetských Němců. Tato dohoda pochopitelně oslabovala deklaraci kancléře Ludwiga Erharda, který v červnu téhož roku prohlásil, že Mnichovská dohoda byla Hitlerem roztrhána a Spolková republika nemá vůči Československu žádné územní nároky. K takovým slovům se odhodlal jako první vládní politik od vzniku Spolkové republiky – ovšem až v důsledku tlaku dalších západoevropských zemí. Ostatně předešlé výroky samotného Erharda z jara 1964 vyznívaly rozporně. Nejdříve vyhlásil, že spolková vláda je opatrovnící práv pro „všechny Němce“, přičemž výslovně zmínil i Němce na „druhé straně železné opony“. Poté se nepřipojil k militantní deklaraci, která byla přijata na takzvaných sudetoněmeckých dnech a požadovala navrácení „uloupených území“,⁷ a potvrdil, že spolková vláda neusiluje o revizi československo-německých hranic. Vzápětí však sudetské Němce znovu ujistil, že se spolková vláda bude domá-

4 Viz *tamtéž*, s. 70.

5 Politická shromáždění sudetských (i dalších vysídlených) Němců často organizovali a řídili vedoucí funkcionáři iredentistických a pronacistických hnutí ze 30. let. Jejich militantní rétorika hlásala zejména „právo na vlast“, tedy možnost kolektivního návratu vysídlelců do Československa včetně majetkových restitucí. Nic na tom neměnil fakt, že západoněmecké ministerstvo zahraničí oficiálně tehdejší československo-německou hranici nezpochybňovalo. Politický program vysídlelců byl v roce 1961 zformulován do takzvaných dvaceti bodů a mj. fakticky předpokládal územní dezintegraci Československa. (*Tamtéž*, s. 63–70.)

6 Tento postoj komunistické vládě v Praze usnadňoval polemiky proti „německému imperialismu“, které pak přispívaly ke zvýšení jejího kreditu u veřejnosti.

7 Tuto deklaraci zde nicméně přednesl ministr jeho vlády Hans-Christoph Seebohm.

hat jejich „práva na vlast“.⁸ Toto lavírování se stalo pro německou politiku typickým a situace se v následujících letech pozitivně posouvala jen po malých krůčcích.⁹ Symptomem tohoto „zamrzlého pokroku“ bylo dočasné přerušení rozhovorů o možnosti výměny obchodních zastupitelstev, o níž Praha jednala podobně jako další východoevropské státy.¹⁰ Československo tak nakonec zůstávalo posledním státem východního bloku, který začal rozšiřovat své vztahy se Spolkovou republikou.¹¹

Velká koalice křesťanských, sociálních a svobodných demokratů, která v Bonnu nastoupila v prosinci 1966, se prezentovala vstřícným gestem v podobě nabídky navázání diplomatických styků se všemi východoevropskými komunistickými zeměmi, nehledě na Hallsteinovu doktrínu.¹² Nová bonnská vláda vydala prohlášení o potřebě zlepšit vztahy s východními sousedy SRN, relativizované ovšem dovětkem, že nové hranice mohou být definitivně stanoveny až jako výsledek jednání s budoucí celoněmeckou vládou.¹³ Kromě toho – jak vyčetl o dva roky později západoněmeckému kancléři Kurtu G. Kiesingerovi francouzský prezident Charles de Gaulle – ani v této době Bonn nepodnikl nic pro to, aby se omluvil za nacistické zločiny v těchto zemích.¹⁴ Možnosti určitého oteplení vztahů se v tomto rámci nicméně rýsovaly i mezi

8 *Tamtéž*, s. 71.

9 Spolková vláda se ovšem musela nadále vyrovnávat s tlakem svých západoevropských partnerů. Britové např. v říjnu 1965 požadovali, aby se Bonn jasněji distancoval od sudetoněmecké interpretace „práva na vlast“, a určité znepokojení vyjádřili i Dánové, Francouzi, Italové a Američané. (Viz MÜLLEROVÁ, H.: *Československo ve východní politice Spolkové republiky 1961–1967*, s. 56 n.)

10 Viz DEJMEK, J.: *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století*, s. 71 n. V březnu 1966 spolková vláda vydala diplomatickou nótu, obvykle nazývanou „Erhardova mírová nóta“, na jejímž základě pak ministr zahraničí Gerhard Schröder v praxi uplatňoval pružnější politiku, vedoucí ke zřízení obchodních misí ve třech východoevropských zemích a k výměně velvyslanců s Rumunskem; navázání diplomatických styků s dalšími východními státy ztroskotalo na postoji SSSR a NDR (viz PLŠKOVÁ, J.: *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974*, s. 197).

11 Viz KAPLAN, Karel: *Kořeny československé reformy 1968*. Brno, Doplněk 2000, s. 113–134. Kromě protikladných názorů na platnost Mnichovské dohody hlavní překážka spočívala v tom, že Československo bylo jediným státem sovětského bloku, jenž bezprostředně hraničil s oběma německými státy, a silněji podléhalo tlaku NDR a přísnější kontrole Moskvy (PLŠKOVÁ, J.: *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974*, s. 125).

12 Hallsteinova doktrína spočívala na zásadě nenavazovat (resp. přerušit) diplomatické styky s každým státem, který *de iure* uzná Německou demokratickou republiku. Měla za cíl izolovat východoněmecký stát a tvořila jeden z pilířů oficiální politiky Bonnu. Hallsteinova doktrína paradoxně nabyla na závaznosti po roce 1955, kdy došlo k navázání diplomatických styků SRN se Sovětským svazem, který tehdy udržoval s NDR normální diplomatické vztahy. (Srv. např. PFETSCH, Frank R.: *Die Außenpolitik der Bundesrepublik 1949–1992*. München, Wilhelm Fink 1993, s. 155–167.)

13 DEJMEK, J.: *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století*, s. 72.

14 Gespräch des Bundeskanzlers Kiesinger mit Staatspräsident de Gaulle, 27.9.1968. In: *Akten zur Auswärtigen Politik der Bundesrepublik Deutschland, 1968* (dále AAPBD), sv. 2: 1.7.–31.12.1968. München, R. Oldenbourg 1999, s. 1200–1212.

Americký prezident John F. Kennedy přijal 13. března 1961 Willyho Brandta v Bílém domě. Tehdejší populární starosta Západního Berlína kandidoval v nadcházejících volbách na spolkového kancléře a byl s Kennedym jako představitel nové politické generace často srovnáván

Bonnem a Prahou, zvláště když Československo bylo pro západní Němce zajímavé hospodářsky.¹⁵ Západoněmečtí vládní politici přitom očekávali, že Československo bude potřebovat pomoc jejich země při řešení svých ekonomických problémů.¹⁶ Co se týkalo hlavního kamene úrazu ve vzájemných vztazích, nechali se slyšet, že Mnichovskou dohodu považují za aktuálně již neplatnou – nikoli však od samého počátku, jak

15 Viz KAPLAN, K.: *Kořeny československé reformy 1968*, s. 163–312.

16 Špičkám západoněmeckých svobodných demokratů (FDP) se v roce 1966 dokonce „Čechoslováci“ jevíli jako „nejdružnější“ vůči Spolkové republice ze všech východoevropských národů (viz *Archiv des Liberalismus, Friedrich-Naumann-Stiftung für die Freiheit*, Gummersbach (dále AdL), fond (f.) FDP Außen- und Deutschlandpolitik 1968/1969, svazek (sv.) 1524, Die Perspektiven der Koexistenz in Europa, Bonn, 22.3. 1966).

si přála československá strana.¹⁷ Nicméně i toto prohlášení bylo oslabeno připomenutím závazků, které západoněmecká vláda cítila vůči sudetským Němcům.¹⁸

V srpnu 1967 byla v Praze konečně podepsána smlouva o zřízení vzájemného obchodního zastoupení a obchodní dohoda, které upravovaly výměnu zboží a platební styk.¹⁹ Do té doby politiku Bonnu vůči Československu v zásadě podporovala i západoněmecká levice, nyní se však tato jednota rozklíčila. Levicově liberální tisk, jako například *Frankfurter Rundschau*, zveřejnil výhrady těch levicových kruhů, které v otevření „pouhých“ obchodních zastoupení spatřovaly příliš skrovný výsledek a byly připraveny splnit podmínky východního bloku.²⁰ I ministr zahraničí Willy Brandt byl kritizován, že pokud chce udělat průlom ve vzájemných vztazích, musí nabídnout více než jen „náznaky rozumné politiky“.²¹ Postoj spoluvládní sociální demokracie byl ovšem mnohem umírněnější.

Zmařená šance na nový začátek

Na rok 1968 připadlo třicáté výročí podepsání Mnichovské dohody, což nabízelo příležitost k vyrovnání s tímto problémem, neustále zatěžujícím vztahy Spolkové republiky a Československa. Příznivou okolností byla obměna politického vedení v Praze reformně uvažujícími komunisty, nicméně vůle západoněmeckých politických špiček (včetně sociálních demokratů) byla určována jinými prioritami.

Jako příležitostný neformální prostředník západoněmecké diplomacie v dialogu s československou stranou o Mnichovu působil tehdy známý německý spisovatel a pozdější nositel Nobelovy ceny Günter Grass. Zahraničněpolitický poradce a dů-

17 Spolková diplomacie sice uznávala, že Mnichovská dohoda byla Československu v roce 1938 vnucena hrozbou síly, to však vzhledem k tehdejší mezinárodněprávní regulím nepokládala za důvod k její automatické anulaci. I později argumentovala tím, že vídeňská úmluva o smluvním právu, která všechny smlouvy uzavřené pod hrozbou použití síly diskvalifikovala jako neplatné, byla podepsána až roku 1969. (Viz PLŠKOVÁ, J.: *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974*, s. 130.)

18 DEJMEK, J.: *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století*, s. 72.

19 Západoněmecké obchodní zastoupení v Praze bylo otevřeno v únoru 1968 jako poslední v zemích východního bloku. K činnosti obou obchodních zastoupení (v Praze a ve Frankfurtu nad Mohanem) patřila i vízová agenda, podpora vzájemného obchodu a – se souhlasem přijímací strany – i doprava, kultura, věda a školství. (Viz PLŠKOVÁ, J.: *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974*, s. 125.)

20 Tedy že vláda SRN uzná stávající východní hranice Německa za definitivní, učiní prohlášení o neplatnosti Mnichovské dohody od samého počátku a vyřeší s ní spojené otázky majetku a státní příslušnosti dotčených osob, zruší Hallsteinovu doktrínu a nebude trvat na svém výhradním diplomatickém zastoupení a že se zřekne vlastnictví jaderných zbraní.

21 *Archiv für Christlich-Demokratische Politik, Konrad Adenauer-Stiftung*, Sankt Augustin (ACDP), f. Nachlaß Kurt Georg Kiesinger, sv. I-226-A-00310, USA, Die Deutsche Haltung zum „Prager Frühling“, s. 1 n.

věrník Willyho Brandta Egon Bahr²² mu 16. ledna 1968 zaslal z pověření ministra zahraničí instrukce, že je žádoucí, aby v navázaném dialogu pokračoval, nicméně iniciovat oficiální rozhovory o Mnichovu by nebylo vhodné. Podle Bahra nebyl důvod, proč by měla Spolková republika uznat neplatnost Mnichovské dohody od samého počátku. Argumentoval, že pro československý postoj není žádné jiné vysvětlení než to, že se jedná o těžké národní trauma (jak byla republika ponechána napospas a rozpadla se pod tlakem hrozeb a vydírání), které nemůže být zapomenuto, nicméně není skoro žádného národa, který nějaké trauma nemá.²³ Sice si uvědomoval, že se jednalo o otázku pro Prahu „zvláště citlivou“, přednějši pro něj (a pro celou vládní koalici) nicméně bylo jednat raději o smluvním zajištění vzájemných hranic a o zřeknutí se násilí jako prostředku řešení vzájemných sporů.²⁴

Ve dnech 17. až 19. dubna 1968 se v Praze uskutečnily neoficiální rozhovory mezi Egonem Bahrem a zástupcem mezinárodního oddělení Ústředního výboru KSČ Josefem Šedivým (za účasti několika dalších osob). Československá strana s výše uvedenými návrhy vyjádřila souhlas,²⁵ trvala však i nadále na vyjasnění otázky Mnichova.²⁶ Svým partnerům přitom naznačila, že jejich konstruktivní přístup

22 Egon Bahr byl v roce 1968 vedoucím západoněmeckým vyjednavatelem s československou stranou. Byl také hlavním kandidátem na eventuální funkci velvyslance SRN v Československu, pokud by došlo k navázání diplomatických styků.

23 Bahr ovšem nebral v úvahu právní názor, že lze prokázat i pro rok 1938 platnost zásady mezinárodního práva, podle níž jsou „vnucené“ dohody neplatné od počátku (*ex tunc*). Na Mnichovskou dohodu totiž bylo možné vztáhnout ujednání Briand-Kellogova paktu, přijatého Společností národů v roce 1928, který zavazoval signatářské státy zřeknout se války jako nástroje řešení mezinárodních sporů. Výmarské Německo bylo jedním z jeho signatářů. Norimberský tribunál pak jednoznačně doložil, že Mnichovská dohoda byla jedním z článků agresivní politiky Německa – přípravy, organizování a rozpoutání války – a byla tedy v rozporu s tímto paktem. Rozsudek tribunálu tak spojuje historicky i logicky Mnichov s 15. březnem 1939 jako první etapu dobytí celé Československé republiky. Z tohoto hlediska je Mnichovská dohoda jako počátek a součást válečného zločinu neplatná od samého počátku. (Viz PLŠKOVÁ, J.: *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974*, s. 130 a 214.) Mnichovská dohoda také mj. porušovala články č. 10 a 20 stanov Společnosti národů o garanci samostatnosti a teritoriální integrity členských států, resp. zákaz uzavírání smluv, které porušují tato ustanovení (viz MÜLLEROVÁ, H.: *Československo ve východní politice Spolkové republiky 1961–1967*, s. 55 n.).

24 Viz *Archiv der sozialen Demokratie, Friedrich-Ebert-Stiftung, Bonn* (dále *AdsD*), Willy-Brandt-Archiv (dále *WBA*), Depositum Willy Brandt, Außenminister, 4–6, Allgemeine Korrespondenz, dopis Egona Bahra Günтеру Grassovi z 16.1.1968.

25 Pro porovnání pohledů obou stran viz český záznam o jednání v edici: VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír (ed.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970: Prosinec 1967 – Červenec 1968*. (Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970, sv. IV/1.) Praha – Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR – Doplněk 1995, s. 161–163, dokument č. 50. V českém záznamu se uvádí, že Praha se nebude uzavírat dalším jednáním s Bonnem.

26 Viz BAHR, Egon: *Zu meiner Zeit*. München, Siedler 1996, s. 222; *AdsD*, *WBA*, pozůstalost Egona Bahra, 1/EBAA000389, Ovd. 389 CSSR 1967–1974, dopis Egona Bahra Willymu

by našel odezvu v posílení československé spolupráce se západní Evropou, v první řadě se Spolkovou republikou. Dubčekovo nové vedení přitom dalo najevo ochotu v případě oboustranného porozumění přistoupit k navázání diplomatických styků, což byla novinka.²⁷ Západoněmecké straně se však toto důsledné podmiňování obou klíčových otázek nezamlouvalo. Egon Bahr si dokonce postěžoval, že oproti minulému roku na jaře 1968 již nešlo vyloučit, že navázání diplomatických styků bude možné pouze v případě „pro českou stranu uspokojivého vyřízení Mnichova“.²⁸

I západoněmecká strana měla pádné důvody, aby setrvala na svém stanovisku v otázce neplatnosti Mnichova od samého počátku. Pokud by totiž Mnichovská dohoda vůbec nenabyla platnosti, sudetští Němci by nezískali německé občanství, které jim bylo propůjčeno po přivtělení jejich území k říši.²⁹ Nejenže by se tak zničehonic ocitli v pozici osob bez státního občanství, ale byly by tím zpochybněny i jejich majetkoprávní vztahy a nemohli by ani vznášet nároky na odškodnění za poválečné vyvlastnění jejich statků a vysídlení z Československa.³⁰

Ještě v dubnu 1968 proto navrhli západoněmečtí diplomaté, aby se jednalo o třech jiných způsobech řešení. Jejich základem mělo být uzavření dvoustranné smlouvy, která by garantovala neporušitelnost a trvalost společných hranic s Československem. V prvním případě by ji doprovázelo prohlášení, že se obě strany zříkají násilí při řešení všech nevyřešených nebo v budoucnu vzniklých sporů. Druhou variantou bylo podepsání dodatku k této smlouvě v tom smyslu, že na Mnichovskou dohodu obě strany nazírají jako na vyřízenou záležitost. A jako třetí možnost nabízeli formulaci, že zmíněnou dvoustrannou smlouvou bylo dosaženo takového stavu mezi Československem a Spolkovou republikou, „jako kdyby Mnichovská

Brandtovi z 21.4.1968; Informelle Besprechungen in Prag am 17./18.4.1968: 1. Ausfertigung und Aufzeichnung des Ministerialdirektors Bahr, 21.4.1968. In: *AAPBD, 1968*, sv. 1, s. 477–488.

27 Západoněmecký kancléř Kurt Georg Kiesinger prohlásil již ve zprávě o stavu národa z 11.4.1968, že SRN je připravena k navázání diplomatických styků s Československem (*ACDP*, pozůstalost Kurta G. Kiesingera, sv. I-226-A-00310, Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen in den Jahren 1967 und 1968, s. 3).

28 Informelle Besprechungen in Prag am 17./18.4.1968, s. 479.

29 Smlouva z 20.11.1938 o otázkách státní příslušnosti a volby mezi Německou říší a Československou republikou stanovila, že obyvatelům odtržených oblastí bylo propůjčeno německé občanství, přičemž pozbyli občanství československé. Osobám české a slovenské národnosti bylo dovoleno zvolit si československou státní příslušnost, stejně jako osobám německé národnosti s trvalým bydlištěm v Československu bylo dovoleno zvolit si státní příslušnost Německé říše. Jako rozhodující den byl stanoven 10. říjen 1938. (Aufzeichnung des Vortragenden Legationsrats Treviranus, 9.5.1968. In: *AAPBD, 1968*, sv. 1, s. 569 n.)

30 K otázce platnosti, resp. neplatnosti Mnichovské dohody a německému pohledu na ni srv. PFETSCH, F. R.: *Die Außenpolitik der Bundesrepublik 1949–1992*, s. 177 n.; BAHR, E.: *Zu meiner Zeit*, s. 222 n.

dohoda nikdy neexistovala“.³¹ Západoněmecká strana také navrhla oddělit právní následky Mnichova od samotné dohody.³²

Praha však měla obavy, že tato německá iniciativa je vedena spíše snahou vyhnout se prohlášení o neplatnosti Mnichova. Navíc podle ní uzavření dvoustranné smlouvy o Mnichovu bylo „novým prvkem“, protože Československo jako země, která nebyla signatářem Mnichovské dohody, nemělo logicky žádnou možnost podílet se na prohlášení o její neplatnosti.³³ Naproti tomu navrhované oddělení samotné Mnichovské dohody od jejích následků shledávala – řečeno slovy vyjednavče Josefa Šedivého – jako „použitelnou“ myšlenku. Mělo však být vyjasněno, jakým způsobem se ošetří všechny související právní problémy. Praha dala nicméně na srozuměnou, že by jí v zásadě nebylo proti mysli řešení podle hesla „Vlk se nažere, ale koza musí zůstat celá“. Bonn na to odpověděl, že před případným německým „*extunc* prohlášením“ je třeba zjednat jasno v tom, jaké konkrétní důsledky by to mělo pro budoucnost československo-německých vztahů. Praha vzápětí naznačila, že je ochotna souhlasit s oddělením právních následků od Mnichova v případě, že Spolková republika vydá v tomto smyslu čistě politické prohlášení, které by nesnížilo ani nepoškodilo sudetoněmecké požadavky. Obě strany se poté dohodly na brzkém přezkoumání přednesených možností.³⁴

Uzavření bilaterální smlouvy o neporušitelnosti a trvalosti hranic mezi Spolkovou republikou Německo a Československou socialistickou republikou nemělo

Západní Berlín, 19. srpen 1961. Starosta Willy Brandt soustředěně naslouchá projevu amerického viceprezidenta Lyndona B. Johnsona, který ujišťuje davy shromážděné na letišti Tempelhof o podpoře Spojených států, poté co byla vztyčena Berlínská zeď

31 Aufzeichnung des Ministerialdirektors Bahr, 21.4.1968. In: *AAPBD, 1968*, sv. 1, s. 479 n.

32 Podstatou jejího návrhu byla myšlenka, aby tyto právní následky (v oblasti státní příslušnosti, zabaveného majetku, případně nároků na odškodnění sudetských Němců) byly chápány pokud možno jako samostatné důsledky obsazení a přičlenění Sudet k říši a pozdějšího vysídlení a vyvlastnění sudetských Němců (tamtéž).

33 Na tento moment Praha výslovně upozornila, prohlášení o neplatnosti Mnichova vnímala v prvé řadě jako záležitost SRN. Vedle toho také připomněla, že NDR již Mnichovskou dohodu prohlásila za neplatnou od samého počátku, se všemi z toho plynoucími důsledky (podle článku 7 Smlouvy o přátelství, spolupráci a oboustranné pomoci ze 17.3.1967).

34 Viz tamtéž, s. 480; BAH, E.: *Zu meiner Zeit*, s. 223.

naším západním sousedům přinést žádné větší těžkosti. Také uzavření smlouvy o zřeknutí se násilí mělo být pro západní Německo bezproblémové, neboť by opět jen potvrdilo dřívější prohlášení. Úředníci spolkového ministerstva zahraničí sice předpokládali, že případné prohlášení obou stran o Mnichovu jako „vyřízené“ záležitosti neuspokojí československé požadavky. Nicméně pro případ, že by bylo nutné specifikovat, odkdy by byla Spolková republika ochotná uznat Mnichov za „vyřízený“, bylo stanoveno, že od jara 1939. Západoněmecká diplomacie tak z opatrnosti i nadále zastávala stanovisko, že Mnichovská dohoda byla zpočátku platná. Z obav, že by se tím snížila politická hodnota takového prohlášení, nebo dokonce jeho přijetí úplně znemožnilo, se však chtěla vyhnout jasnému prohlášení v tomto směru. Pro Bonn byla ještě přípustná i alternativa, „jako kdyby Mnichovská dohoda nikdy neexistovala“. Vzhledem k tomu, že dohoda byla uzavřena čtyřmi smluvními stranami, nebyla totiž tato alternativa právoplatnou nulitou.³⁵

Pokud by nedošlo k věcné shodě, byla západoněmecká strana ochotna přistoupit na čistě politické prohlášení ve smyslu, že Mnichovská dohoda byla od počátku agresivním aktem proti Československu a že v ní Hitler viděl pouhý předstupěň k vojenskému útoku. Takovéto prohlášení na sebe nevázalo žádné právní důsledky, a tudíž se nemělo dotknout státní příslušnosti sudetských Němců a z toho plynoucích garancí (včetně smlouvy z roku 1938 o otázkách státní příslušnosti a volby).

Uzavření smlouvy s Československem však bránily právní otázky související s uznáním neplatnosti Mnichovské dohody, jejichž možnost řešení viděla západoněmecká strana jako „pouze značně omezenou“. Počátkem května 1968 si nebyla jistá, co by nulita Mnichova *ex tunc* v úplnosti znamenala z hlediska „věcných důvodů“ a „materiálních zájmů“ Československa.³⁶ Starosti jí dělaly zejména – dle jejího mínění pravděpodobné, či alespoň možné (každopádně však obávané) – důsledky pro státní příslušnost a odškodnění sudetských Němců. S tím samozřejmě souvisela i otázka válečných reparací a náhrady škod způsobených více či méně vynuceným odchodem československých občanů ze Sudet po 29. září 1938. Bonnští politici měli obavy především z toho, že uzavřením úmluvy s Československem o neplatnosti Mnichovské dohody by padla právní základna pro připadnutí sudetských oblastí Německé říši v roce 1938. Jak v této souvislosti uvedl jeden západoněmecký

35 Spolková republika byla tedy ochotna v zásadě uzavřít bilaterální smlouvu mezi SRN a ČSSR, jež by rušila časově předcházející multilaterální dohodu od samého počátku. To však ve skutečnosti znamenalo, že počáteční platnost multilaterální dohody nemohla být zpochybněna. Pro případ, že by formulace „jako kdyby“ neměla mít pouze význam politického prohlášení a že by tímto prohlášením měly být ošetřeny i právní následky nulity Mnichovské dohody, byla německá strana připravena prosadit co nejobsáhlejší, všechny právní problémy zahrnující úpravu, která by konstatovala, že i nadále existují nevyřešené právní problémy, které mohou ohrozit politický úspěch „*ex tunc* prohlášení“. (Aufzeichnung des Vortragenden Legationsrats Treviranus, 9.5.1968. In: *AAPBD, 1968*, sv. 1, s. 569.)

36 Tamtéž, s. 570.

diplomat: „Ačkoli se dnes vychází z toho, že tyto oblasti (myšleno Sudety – pozn. autora) náleží znovu *de iure* ČSSR, uzavřením německo-československého ‘usnesení o nulitě’ by se muselo ze všech právních pohledů s nimi vždy nakládat tak, jako by nikdy k Německé říši nepatřily.“³⁷

Západoněmecká strana měla obavy, že by tato úvaha mohla mít praktický význam s ohledem na reparace, jež požadovalo Československo, a na převody fiskálního majetku v sudetských oblastech. Po odstranění právního podkladu pro přičlenění sudetských oblastí k říši mohlo totiž Československo na Spolkové republice nárokovat náhradu za následnou neprávoplatnou anexi Sudet Německou říší.³⁸

Klíčová byla také otázka, jakou státní příslušnost měli sudetští Němci v době poválečného odsunu.³⁹ Západoněmecká strana v tom měla jasno, že německou. V Bonnu však panovala nejistota, zda po anulování Mnichovské dohody Praha nezmění své původní stanovisko z roku 1945, které rovněž přiznávalo tehdejšími sudetským Němcům německou státní příslušnost.⁴⁰ Sporné bylo i to, zda by poté měli německou státní příslušnost také sudetští Němci žijící v Německu a za jeho hranicemi, což se samozřejmě týkalo i občanů německé národnosti žijících

37 Tamtéž, s. 570 n.

38 Tamtéž. Podle dohody o reparacích z roku 1945, která definovala reparační podíly, Československo jako jeden ze signatářů obdrželo Mezinárodní právní nostrifikaci konfiskace majetku sudetských Němců a bylo vyzváno, aby stanovilo výši svých válečných škod. Nakonec však byly tyto válečné škody (oceněné Československou republikou dodatečně na 19 miliard 471 milionů a 600 tisíc USD) kompenzovány pouze v zanedbatelném rozsahu, když vyplacena byla pouze přibližně 0,4 procenta z vyčíslené sumy (91 milionů 300 tisíc USD). (Viz *Rozumět dějinám: Vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848–1948*. Praha, Gallery 2002, s. 231–233.)

39 Uvažovalo se o tom, že v souvislosti s anulováním Mnichovské dohody by musela být pravděpodobně zrušena i výše uvedená německo-československá smlouva o státní příslušnosti z 20.11.1938. Západoněmecká diplomacie to však považovala za možné jedině poté, až bude pevně stanoveno právní východisko (k čemuž tehdy podle ní chyběly předpoklady), z něž by se teprve dalo odvodit, kdy a jaké změny ve statutu sudetských Němců by nastaly v případě zrušení smlouvy z 20.11.1938. (Viz *Aufzeichnung des Vortragenden Legationsrats Treviranus*, 9.5.1968. In: *AAPBD*, 1968, sv. 1, s. 570 n.)

40 Tamtéž, s. 571. Českoslovenští občané německé národnosti, kteří získali německé občanství na základě zákonných ustanovení cizí okupační moci, pozbyli podle ústavního dekretu prezidenta republiky č. 33 z 2.8.1945 o regulaci československého občanství osobám německé a maďarské národnosti (č. 33/1945 Sb.) své československé občanství na základě zákona z 10.8.1945, pokud neprokázali, že zůstali loajální k Československé republice, nikdy neučinili křivdu příslušníkům českého a slovenského národa a účastnili se buď boje za osvobození Československé republiky nebo trpěli pod nacistickým nebo fašistickým terorem (*Rozumět dějinám*, s. 287 n.) Spolková republika zákonem z 22.2.1955 o regulaci otázek státní příslušnosti potvrdila německé státní občanství pro ty Němce, kterým bylo propůjčeno smlouvou z 20.11.1938 mezi Německou říší a Československou republikou, „pokud je výslovným prohlášením neodmítli nebo neodmítnou“ (*Aufzeichnung des Vortragenden Legationsrats Treviranus*, 9.5.1968, s. 572).

v roce 1968 v Československu. Rovněž na tuto otázku zněla odpověď Spolkové republiky pozitivně.⁴¹ A vůbec nejsložitější bylo rozhodnout, zda sudetští Němci žijící v Československu ještě v roce 1968, kteří v roce 1953 znovu nabyli československé státní občanství, pozbyli zároveň s tím svou německou státní příslušnost. V tom se názory západoněmeckých expertů lišily.⁴² Každopádně by však v případě zrušení smlouvy z roku 1938 německá vláda pozbyla oprávnění uplatnit nároky na odškodnění pro sudetské Němce žijící v SRN, neboť ti by po zrušení smlouvy z roku 1938 v době odsunu měli československou státní příslušnost, a byli by tedy vyvlastnění a odsunuti ne jako němečtí, ale jako českoslovenští občané.⁴³ Posouzení těchto otázek záviselo také na tom, kterou část sudetských Němců budou orgány Spolkové republiky považovat za německé občany v tom smyslu, aby eventuálně mohly uplatnit vůči Československu nároky na kompenzaci škod utrpěných vyvlastněním majetku sudetských Němců a jejich odsunem. Bonn se rovněž obával, že negativní důsledky zrušení smlouvy z roku 1938 by zasáhly ještě větší okruh lidí, pokud by se vycházelo z toho, že i sudetští Němci žijící dosud v Československu jsou němečtí občané.⁴⁴

Na konci června československá strana pokračovala ve svém úsilí, aby se Spolková republika politicky distancovala od Mnichovské dohody pokud možno do 29. září 1968, dne třicátého výročí jejího podpisu.⁴⁵ Německá strana byla ochotna v této fázi prohlásit Mnichovskou dohodu za neplatnou za předpokladu, že Československo pojistí její právní pozice, nejlépe svým závazkem k budoucímu bezpodmínečnému navázání vzájemných diplomatických styků.⁴⁶ Rozhodnutí o eventuální konečné úmluvě však mělo padnout až po mimořádném sjezdu KSČ,⁴⁷ tedy přibližně mezi 19. a 29. zářím 1968.⁴⁸

Zajímavé v této souvislosti bylo, že o několik dní později, 26. června 1968, uveřejnil západoněmecký tisk návrh sociálnědemokratického poslance a pozdějšího spolkového ministra pro ekonomickou spolupráci Hanse Epplera, považovaného

41 Tamtéž, s. 571.

42 Právní oddělení ministerstva zahraničí se domnívalo, že nepozbyli. Oproti tomu ministerstvo vnitra vycházelo z existence dvojí státní příslušnosti sudetských Němců, a proto se přiklánělo k názoru, že svou německou státní příslušnost ztratili.

43 Tamtéž, s. 571.

44 Tamtéž, s. 572 n.

45 Aufzeichnung des Ministerialdirektors Ruete, 21.6.1968. In: AAPBD, sv. 1, s. 765.

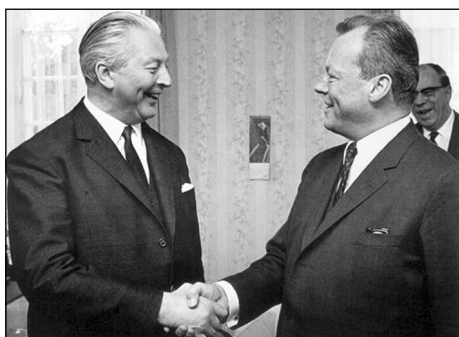
46 Československá strana měla podle jejích představ učinit prohlášení, že tímto okamžikem budou problémy tížící vztahy obou zemí odsunuty stranou a pozdějšímu navázání diplomatických styků nebudou kladeny do cesty žádné překážky. Bonnu šlo opět v první řadě o to, aby za žádnou cenu nebylo zpochybněno nabytí německého občanství sudetskými Němci v roce 1938. (Tamtéž, s. 770.)

47 Mimořádný sjezd KSČ měl být zahájen 9.9.1968.

48 Tamtéž, s. 767 n.

také za zahraničněpolitického mluvčího své strany, na kompromisní řešení ve věci Mnichova. Spolková republika měla uznat nulitu Mnichovské dohody *ex tunc*, zatímco Československo mělo současně prohlásit, že bude napříště zacházet se sudetskými Němci tak, jako kdyby nikdy nebyli československými občany (což svým způsobem připomínalo postoj, s nímž Československo operovalo v roce 1945).⁴⁹ Ačkoli nakonec nikdy nebyla tato idea uskutečněna, přinesla Epplerovi ostrou kritiku ze strany bavorské Křesťansko-sociální unie (CSU) a odsunutých sudetských Němců. Vyčítali mu, že se snaží budovat hlubší vztahy s Československem za každou cenu a že jeho kompromis je rezignací na uplatnění „práva na vlast“. Obě západoněmecké konzervativní strany měly obavy, že akceptování Epplerova návrhu by pro ně znamenalo ztrátu hlasů vysídlenců v příštích volbách.⁵⁰

V červenci se do Prahy vydal bývalý spolkový ministr pro hospodářskou spolupráci a aktuálně předseda svobodných demokratů (FDP), pozdější západoněmecký ministr zahraničí Walter Scheel, v doprovodu místopředsedy FDP a pozdějšího dlouholetého ministra zahraničí Hans-Dietricha Genschera.⁵¹ Jejich partnery při

Spolkový kancléř Kurt G. Kiesinger s vicekancléřem a ministrem zahraničních věcí Willy Brandtem

49 Viz *ACDP*, pozůstalost Kurta Georga Kiesingera, sv. I-226-A-00310, dopis JUDr. Neuwirtha bavorskému zemskému premiérovi Franzu Josefu Straußovi z 27.6.1968.

50 *Tamtéž*. Jak vyplývá ze záznamu československé strany, přístup sociálních demokratů, reprezentovaných Egonem Bahrem, se jí jevil jako vcelku nadějný. Již během dubnových rozhovorů prý zazněla „spousta návrhů, které daly najevo, že mluvčí SPD mají pozitivní a intenzivní zájem odstranit problém Mnichova“. Nicméně bylo také evidentní, že tyto návrhy, „nehledě na jejich zajímavou povahu, zůstávaly stále pouze zpola upečené“. (NAVŘÁTIL, Jaromír (ed.): *The Prague Spring 1968: A National Security Archive Documents Leader*. Praha, CEU Press 1998, s. 108–111, dokument č. 26, Report on Secret Discussions between the CPCz CC International Department and Egon Bahr of the West German Social Democratic Party, 17.–19.4.1968.) K postoji západoněmecké sociální demokracie k československým událostem roku 1968 srv. CORNELIËN, Christoph: Eine „Quelle des Stolzes und des Ansporns“: Die westdeutsche Sozialdemokratie und der „Prager Frühling“ im Jahr 1968. In: NEUTATZ, Dietmar – ZIMMERMANN, Volker (ed.): *Die Deutschen und das östliche Europa: Aspekte einer vielfältigen Beziehungsgeschichte*. Essen, Klartext 2006, s. 297–317.

51 Cesta se uskutečnila na pozvání ředitele Socialistické akademie ČSSR, významného biologa Ivana Málka ve dnech 12.–17.7.1968 (blíže viz Ministerialdirigent Heipertz, Prag, an Staatssekretär Duckwitz, 17.7.1968. In: *AAPBD*, 1968, sv. 2, s. 875). Jak Scheel prohlásil ještě před svou cestou, jejím záměrem bylo promluvit si s ministrem zahraničí Jiřím Hájkem a předsedou

jednání byli československý ministr zahraničních věcí Jiří Hájek a ředitel Československé televize Jiří Pelikán. Hájek navrhl Scheelovi politicky využít třicetiletého výročí „Mnichova“, západoněmecký politik však na tuto nabídku reagoval rezervovaně.⁵² Praha usilovala o nalezení takové společné formule, která by obsahovala myšlenku, že se spolková vláda distancuje od Mnichovské dohody, a to nezávisle na porážce Hitlerovy politiky (aby tak nevznikl dojem, že teprve až prohraná válka byla motivem pro takovéto prohlášení západoněmecké vlády). Českoslovenští vyjednaváci pak navrhli výchozí formulaci, ve které stálo, že spolková vláda „považuje Mnichovskou dohodu od samého počátku za nespravedlivou, se všemi z toho plynoucími konsekvencemi“, přičemž druhá polovina věty byla neoddelitelnou podmínkou. Bonnu šlo přitom samozřejmě o „zájmy vysídlenců“. Zvažovaly se proto alternativy prohlášení o neplatnosti Mnichova spolkovou vládou, které na tyto zájmy braly ohled. V první větě západoněmeckého prohlášení mělo být například řečeno, že spolková vláda odsuzuje takzvanou Mnichovskou dohodu – buď se zdůvodněním, že byla přijata pod hrozbou násilí, anebo proto, že byla sjednána v rámci dalekosáhlé politiky agrese nacistické vlády. Poté měla následovat formulace, že spolková vláda pokládá tuto dohodu za neplatnou, případně za právně neexistující, eventuálně za popřenou od samého počátku s tím, že je neplatná. Další varianta zněla, že spolková vláda je připravena s touto dohodou nakládat tak, jako by nikdy neexistovala.⁵³

Křesťanskodemokratický kancléř Kurt Georg Kiesinger se nicméně stavěl k prohlášení o neplatnosti Mnichovské dohody negativně. V červenci 1968 odpověděl na otázku, zda je spolková vláda připravena k tomuto kroku, že mu je „prostě nepochopitelné“, proč by měla být Mnichovská dohoda prohlášena za neplatnou. K tomu poznamenal: „Známe průvodní okolnosti, za kterých k ní došlo, a já tyto okolnosti nikterak neschvaluji. Ale v historii národů bylo uzavřeno nesčetně dohod a smluv za podobných okolností, a přesto nikdo nepomyslel na to říci, že proto jsou od samého počátku nulitní a neplatné.“⁵⁴ Důležitější mu připadalo politické prohlášení, že pro německou politiku tato dohoda politicky neexistuje. Praha se tedy snažila vyjít západním Němcům vstříc a 21. července 1968 je ujistila, že případné prohlášení o neplatnosti Mnichova nebude mít pro Spolkovou republiku negativní

Národního shromáždění Josefem Smrkovským o evropských představách FDP především pak o dlouhodobém cíli strany: spolupráci mezi západní a východní Evropou (*ACDP*, pozůstalost Kurta Georga Kiesingera, sv. I-226-A-00310, Deutsch-tschechoslowakische Beziehungen in den Jahren 1967 und 1968, s. 8 n.). O evropských představách FDP viz např. ZAHNOW, Petra: *Die FDP und die Ostpolitik 1966–1972*. Köln/R., Philosophische Fakultät der Universität Köln 1981, s. 25–78 (magisterská práce, uložena v *AdL* pod signaturou W 32).

52 Podle vlastních slov nechtěl tento den vzhledem k možným kontraproduktivním účinkům „propagandisticky příliš přeceňovat“ (Ministerialdirigent Heipertz, Prag, an Staatssekretär Duckwitz, 17.7.1968. In: *AAPBD*, 1968, sv. 2, s. 876).

53 Tamtéž, s. 876 n.

54 Tamtéž, s. 877.

právní následky, které by se dotýkaly státní příslušnosti sudetských Němců či finančních požadavků.⁵⁵

Odsunout mnichovský balvan ze vztahů mezi Československem a Spolkovou republikou se však v roce 1968 nakonec nepodařilo. Srpnová sovětská invaze řešení této komplikované otázky nemilosrdně odsunula *ad acta*.⁵⁶ Přesněji řečeno o pět let, kdy Spolková republika přijala deklaraci prohlašující Mnichovskou dohodu za nulitní. Československo z toho nicméně nemohlo odvozovat žádné právní nároky.⁵⁷

Otázka, co by se stalo, kdyby k invazi nedošlo a jednání o Mnichovu mohla pokračovat spolu s procesem „pražského jara“, je tedy čistě spekulativní. Je možné tvrdit, že v roce 1968 podmínky nebyly úplně ideální a Bonn neprojevoval v otázce Mnichova ochotu k významnějším ústupkům. Nicméně atmosféra „pražského jara“ skýtala jistě příznivější předpoklady pro vyjednávání, než tomu pak bylo v době pozdější. Konkrétně v roce 1973 byla vyjednávací pozice Československé socialistické republiky na domácí i mezinárodní scéně nepochybně horší. Politika země byla svázána postupující „normalizací“ a priority Spolkové republiky i Sovětského svazu se už upínaly jiným směrem.

Priority politiky SRN a USA vůči východnímu bloku

Americká nečinnost v době invaze do Československa však dost možná vydatně přispěla k tomu, že západoněmecká zahraniční politika získala patřičné sebevědomí, které pak posloužilo jako určitý katalyzátor a ospravedlnění pro pozdější plné rozvinutí vlastní, na Spojených státech nezávislejší *Ostpolitik*.⁵⁸

Jeden z klíčových okamžiků v utváření tohoto procesu se odehrál na počátku šedesátých let. Se vztyčením Berlínské zdi v srpnu 1961 se další setrvávání na izolacionistické Hallsteinově doktríně stávalo pro Spolkovou republiku stále obtížnějším. Pro stále více západoněmeckých politiků představovala tato doktrína synonymum rozptýlení nadějí na znovusjednocení v rámci tehdejšího geopolitického *statu quo* a utužení německého rozdělení.⁵⁹ Naneštěstí pro Němce však Sověti stále raději

55 Aufzeichnung des Ministerialdirektors Ruete, 21.6.1968. In: *AAPBD, 1968*, sv. 1, s. 765.

56 Egon Bahr ve svých vzpomínkách tvrdí, že k průlomů v řešení problému Mnichovské dohody mělo dojít právě 21. srpna, v den invaze do Československa (Viz BAHR, E.: *Zu meiner Zeit*, s. 223).

57 *Tamtéž*, s. 223; DEJMEK, J.: *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století*, s. 76 n.

58 Viz FOJTEK, Vít: West European Security in the Aftermath of the 1968 Soviet Invasion of Czechoslovakia. In: CALDA, Miloš (ed.): *Acta Universitatis Carolinae: Studia territorialia*, č. 5. Prague, Charles University – Karolinum Press 2005, s. 17–47.

59 Viz SURI, Jeremi – WENGER, Andreas: The Nuclear Revolution, Social Dissent, and the Evolution of Détente: Patterns of Interaction, 1957–74. In: *Zürcher Beiträge zur Sicherheitspolitik und Konfliktforschung*, č. 56. Zürich, Forschungsstelle für Sicherheitspolitik und Konfliktanalyse der ETH Zürich 2000, s. 34 n. Svou roli jistě sehrál i fakt, že zdráhání Bonnu uznat situaci

preferovali formalizaci poválečného *faits accomplis*: rozdělení, držbu a hranice podle hesla „Žádná stabilizace bez ratifikace“.⁶⁰

V první polovině šedesátých let se tedy Bonn začal ve východní Evropě více angažovat ekonomicky.⁶¹ Jeho politika se dala aktivizovala od roku 1964, kdy se snažil navázat nové vztahy k Sovětskému svazu a jeho satelitům, tak aby bylo eventuálně možné položit základy ke znovusjednocení země.⁶² Kvůli dosažení cíle – izolace Německé demokratické republiky v jejím vlastním táboře – podnikl tehdejší šéf bonnské diplomacie Gerhard Schröder pokus soustředit západoněmecké priority na jiné východoevropské země než na NDR a Sovětský svaz.⁶³ Již od roku 1966 byla však tato koncepce opouštěna, podle kritiků právě kvůli svému přílišnému zaměření proti východním Němcům a Sovětům.⁶⁴ V dalším období sice Bonn v poměru k NDR nadále trval na Hallsteinově doktríně, nicméně zároveň se snažil udržovat v německém vědomí myšlenku národní jednoty. Ta v praxi otvírala východnímu Německu široké možnosti.⁶⁵

Strategickým důvodem, proč Spolková republika usilovala o hospodářskou spolupráci i se Sovětským svazem, bylo vytvoření zdánlivého pouta mezi oběma zeměmi, založeného na těchto společných zájmech. Ministr zahraničí Willy Brandt v souvislosti s tím prosazoval také vizi komplexního urovnání politického, přestože východní propaganda zasypávala Spolkovou republiku „obviněními ze všech možných hříchů“.⁶⁶ Tlak Bonnu na to, aby se zvýšil vývoz sovětských energetických surovin, byl ale motivován i ekonomickým zájmem, aby tak Moskvě bylo umožněno získat prostředky v tvrdé měně, za kterou by pak mohla nakupovat západoněmecké zboží.⁶⁷

vytvořenou po druhé světové válce a snaha změnit *status quo* v Evropě začínaly vadit i západním velmocím, usilujícím o spolupráci a porozumění se státy střední a východní Evropy (viz PLŠKOVÁ, J.: *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974*, s. 9).

- 60 GORDON, Lincoln: *Eroding Empire*. Washington, D.C., The Brooking Institution 1987, s. 142.
- 61 *Tamtéž*, s. 142 n.
- 62 Sr. MILLER, James E. (ed.): *Foreign Relations of the United States, 1964–1968 (FRUS)*, sv. 15: *Germany and Berlin*. Text je dostupný na webové adrese http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xv/Summary.html (staženo 1.9.2004).
- 63 Viz ACDP, pozůstalost Kurta Georga Kiesingera, sv. I-226-A311, interview W. F. Hahna s velvyslancem Egonem Bahrem z 9.1.1969.
- 64 Jejím dalším nedostatkem bylo, že příliš spoléhala na probuzení východoevropské tendence k nezávislosti. Tento pohled na situaci sdílela západoněmecká strana do značné míry i s Američany. (Viz GORDON, L.: *Eroding Empire*, s. 142 n.)
- 65 Viz DURMAN, Karel: *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964–1991*. Praha, Karolinum 1998, s. 133.
- 66 V roce 1969 pak Sověti využili tohoto pro ně příznivého vývoje, aby Západ přiměli plně uznat poválečné uspořádání. V této konstelaci jim k tomu Brandtova *Ostpolitik* nabízela velké šance. (Viz *Tamtéž*, s. 133–135.)
- 67 Viz PIPES, Richard: *VIXI: Paměti nezařaditelného*. Praha, Mladá fronta 2005, s. 228.

Zpečetění *statu quo* vztyčením Berlínské zdi zjevně ukázalo, že i Spojené státy se v podstatě s daným stavem smířily, když prezident John Fitzgerald Kennedy připustil, že „Německo bylo rozděleno šestnáct let a rozděleno zůstane i nadále“.⁶⁸ Američané však měli menší obavy z expanze Sovětského svazu do Evropy či napadení některé ze svých spojeneckých zemí než západoevropané. Postavení Berlínské zdi znamenalo pro ně, tak jako pro Sovětský svaz, odstranění rizika třenic mezi Východem a Západem.⁶⁹ Evropa pro ně už nebyla územím, „kde se vede boj“, jak prohlásil Kennedy,⁷⁰ a východní Evropa mizela i z obecných směrnic americké zahraniční politiky. Kennedyho nástupce Lyndon Johnson dokonce dostal doporučení, aby nevyužíval východoevropskou politiku USA jako téma volební kampaně, protože byla vnímána jako „nebezpečný problém a zdroj nesvárů“.⁷¹ Washington se tak ve vztahu k východní Evropě i nadále držel své zásady, nastolené již roku 1958, vyhýbat se ostřejší konfrontaci s komunismem. Upustil od dřívějšího záměru v dohledné době osvobodit tamní „porobené národy“, a dokonce brzdil akce, které měly za cíl zbavit je sovětské nadvlády. Za Kennedyho ani Johnsona tak východoevropská politika Spojených států zásadně nezměnila žádné ze svých východisek. V éře „budování mostů“ (*bridge building*) mezi Východem a Západem se Američané především snažili napomoci k větší nezávislosti a liberalizaci východoevropských komunistických režimů prostřednictvím podpory vzájemného obchodu, humanitární pomoci a kulturní výměny.⁷²

Průlom ve vztazích Spolkové republiky s Východem. Kancléř Willy Brandt a státní tajemník Egon Bahr jednají v září 1971 na Krymu s generálním tajemníkem sovětských komunistů Leonidem I. Brežněvem. V prosinci téhož roku Brandt obdrží Nobelovu cenu míru

Americká podpora pro Brandtův nový východní kurz

Pokles napětí v rozděleném Berlíně byl odrazovým můstkem k nové západoněmecké zahraničněpolitické aktivitě. V polovině ledna 1964 navrhla vláda kancléře

68 Americký prezident sice odmítl uznat toto rozdělení za „legální“, ovšem znovusjednocení Německa považoval za nerealistický plán (GORDON, L.: *Eroding Empire*, s. 142).

69 FAURE, Justine: *Americký přítel: Československo ve hře americké diplomacie 1943–1968*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2005, s. 202.

70 *Tamtéž*, s. 204.

71 *Tamtéž*.

72 *Tamtéž*, s. 204–206.

Erharda, aby západní mocnosti zahájily jednání se Sovětským svazem, které by položilo základy pro eventuální znovusjednocení Německa. Návrh Bonnu se však u spojenců (včetně Američanů) setkal se značnou skepsí. V té době totiž došlo ke dvěma incidentům, při nichž byly sestřeleny americké letouny, které přelétly do východoněmeckého vzdušného prostoru. Spolková republika ovšem neustala ve svém naléhání a využila toho, že Washington potřeboval její vstřícnost v hospodářské oblasti, zejména pokud šlo o takzvané *offset payments* (vyrovnávací platby, které měly zmírnit finanční zatížení Spojených států spojené s nasazením amerických vojsk v SRN).⁷³ S ohledem na kýženou podporu spojenců se přitom rozhodla svou východní politiku se Spojenými státy koordinovat.⁷⁴ Když v souvislosti s volební kampaní ve Spolkové republice zesílily tlaky na prosazování německého znovusjednocení, vůdce opozice Willy Brandt i kancléř Ludwig Erhard o této záležitosti v květnu a červnu 1964 jednali ve Washingtonu.⁷⁵ V téže době se kancléř Erhard rozhodl přezkoumat své stanovisko vůči rozdílným názorům na výši západoněmeckých „vyrovnávacích plateb“. Američané se na oplátku snažili svou politikou podpořit západoněmecké úsilí o sjednocení země. Vysocí američtí úředníci vítali iniciativy směřující k vylepšení vztahů Bonnu s Moskvou, jelikož se domnívali, že tak posílí americkou strategii „budování mostů“.⁷⁶

Na zlepšování vztahů s Východem pracoval s velkým úsilím i Willy Brandt. Do Washingtonu zaslal memorandum se svou představou *Ostpolitik* už na konci srpna 1964, ještě jako představitel opozice. Spojeným státům však přišla Brandtova iniciativa vhod a americký velvyslanec v Bonnu George McGhee vyjádřil s takovýmto přístupem souhlas. Američanům záleželo na tom, aby se nestupňovalo napětí kolem Berlína, které by mohlo vyprovokovat další konfrontaci. Z toho důvodu šel Washington až tak daleko, že podnikl kroky ke „zkrocení“ Konrada Adenauera, který byl ve Spojených státech vnímán jako další potenciální překážka zlepšení vztahů s Východem.⁷⁷ Spojené státy ovšem hodlaly novým impulzům východní politiky

73 FRUS, 1964–1968, sv. 15: *Germany and Berlin*. Viz http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xv/Summary.html (staženo 1.9.2004). K problematice „vyrovnávacích plateb“ srv. také GAVIN, Francis J.: *Ideas, Power, and the Politics of America's International Monetary Policy during the 1960s*. In: KIRSHNER, Jonathan (ed.): *Monetary Orders*. Ithaca (New York), Cornell University Press 2002, s. 1–34. Viz <http://www.utexas.edu/lbj/faculty/gavin/articles/kirshner.pdf> (staženo 1.6.2006).

74 SURI, J. – WENGER, A.: *The Nuclear Revolution, Social Dissent, and the Evolution of Détente*, s. 34 n.

75 FRUS, 1964–1968, sv. 15: *Germany and Berlin*. Viz http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xv/Summary.html (staženo 1.9.2004).

76 *Tamtéž*.

77 Adenauer se domníval, že o národní zájmy Německa je Johnsonovou (ale už i Kennedyho) vládou „stále méně dbáno“ a že jsou stále méně respektovány. Aliance CDU/CSU se pak dokonce rozdělila na dva zahraničněpolitické proudy, „gaullisty“ a „atlantiky“. (Viz BUCHÁČEK, M.: *Die Große Koalition und ihr Beitrag zur „neuen Ostpolitik“*, s. 51. K oběma proudům viz také MÜLLEROVÁ, H.: *Československo ve východní politice Spolkové republiky 1961–1967*, s. 31–34.)

ve Spolkové republice napomoci ještě více. Příležitost k tomu poskytla konference ministrů zahraničních věcí Severoatlantické aliance v prosinci 1964 a další kolo americko-západoněmeckých rozhovorů na počátku roku 1965. Přestože německý tlak na znovusjednocení země nebyl prezidentu Johnsonovi vždy úplně po chuti,⁷⁸ jeho spolupracovníci mu pokud možno vycházeli vstříc.

Tehdejší americká politika vůči Spolkové republice byla ovlivněna také zhoršujícími se vztahy mezi Spojenými státy a Francií. Francouzská snaha omezit americké zasahování do evropských záležitostí zároveň s posilováním vazby mezi Paříží a Bonnem se Washingtonu příliš nezamlouvaly. Vedlo to až k varování z úst amerického ministra zahraničí Deana Ruska, který Francouze upozornil, že Spojené státy budou nadále hrát svou roli „hlavního účastníka ve všech záležitostech týkajících se znovusjednocení Německa a Berlína“.⁷⁹ Bylo to právě nedorozumění mezi Washingtonem a Paříží, které způsobilo, že se na jaře 1965 západní spojenci nedohodli v otázce německého znovusjednocení na společném prohlášení.⁸⁰

Zlomem, který přinesl změnu do vnímání americké politiky vůči západnímu Německu, byl však až nový růst napětí kolem Berlína v roce 1965. Zpochybnění práv Spolkové republiky v Berlíně spojené s obtěžováním jejích úředníků ze strany východního Německa znovu sblížilo stanoviska Spojených států a jejich evropských spojenců. K tomuto posunu ovšem přispěl také fakt, že Američané potřebovali německou podporu pro své angažmá ve Vietnamu, které pro ně bylo prioritou.⁸¹

Když v roce 1966 Willy Brandt začal aktivněji prosazovat svůj nový přístup vůči NDR, Spojené státy mu daly zelenou, neboť zapadal do jejich strategie překonávání bariér studené války mezi oběma německými státy. Dosluhující kancléř Erhard, udržující obecně s Johnsonem dobré vztahy, se však ještě před svým odchodem dostal s Američany do sporu, jehož předmětem byly již zmiňované „vyrovnávací platby“. Jednání o nich totiž uvízla v létě 1966 na mrtvém bodě a ani Erhardova cesta do Washingtonu, vedená hlavně snahou posílit upadající domácí prestiž eventuálním úspěchem zahraniční iniciativy, situaci nevyřešila. Názory obou stran zůstaly v této otázce rozděleny, Spojené státy zase nedosáhly větší západoněmecké podpory pro svou politiku ve Vietnamu, a tak jediným bodem, na kterém se obě strany plně shodly, byla východní politika Spolkové republiky, jejíž osou bylo sblížení se Sovětským svazem.⁸²

Willy Brandt, který si již dříve získal americkou podporu a uznání za své úsilí dohodnout se na zlepšení vzájemných vztahů se Sověty, vytvořil pak v říjnu 1966

78 Iritovaný Johnson dokonce prohlásil, že udělal vše, co bylo v jeho silách, aby vyhověl požadavkům Bonnu, a rozčiloval se, že Němci ztrácejí v USA plnou důvěru.

79 *FRUS, 1964–1968*, sv. 15: *Germany and Berlin*. Viz http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xv/Summary.html (staženo 1.9.2004).

80 *Tamtéž*.

81 *Tamtéž*.

82 *Tamtéž*.

svým nástupem do funkce ministra zahraničí ve vládě „velké koalice“ dobré předpoklady i pro naplnění nového hlavního cíle amerického velvyslance v Bonnu – Johnsonovy prezidentské návštěvy v SRN. Úřadující americký prezident se sice návštěvě zásadně nebránil, dlouho se mu však nedařilo ji uskutečnit. Mezitím se Willy Brandt v ministerské funkci poprvé setkal s francouzským prezidentem Charlesem de Gaullem. Ačkoli Američané při analýze jejich jednání (se satisfakcí) konstatovali, že srdce Bonnu stále „tluče pro tatínka“, počátkem roku 1967 se k tématům rozhovorů přidala kontroverzní otázka postoje Spolkové republiky k multilaterální smlouvě o nešíření jaderných zbraní. Na jejím podepsání měli Američané eminentní zájem, na západoněmecké straně se však s příliš velkým pochopením nesesetkala.⁸³ V souvislosti s tím se začaly zadrhávat i americko-západoněmecké vztahy.

Zdá se však, že se západní Němci pokusili situaci využít i k posílení svých vlastních pozic. V únoru 1967 si kancléř Kiesinger stěžoval novinářům na komunikaci s Američany. Poukazoval na to, že sice spolu mluví, nicméně pouze o sporných otázkách, zatímco o společné politice nikoli.⁸⁴ Kiesingerovi nejvíce vadilo, že s ním Američané odmítají konzultovat své záměry a rozhodnutí. V této souvislosti pak Spojené státy nařkl z „jaderného komplicitví“ (*eine Form atomarer Komplizenschaft*).⁸⁵ Západoněmecký kancléř tím podnikl pokus přiblížit své stanovisko v této otázce k názoru, který zastával francouzský prezident. Vyslyšel tím však i kritiky americké politiky nešíření jaderných zbraní ve své vlastní zemi.⁸⁶ Jeho slova je přitom možné vnímat i jako reakci Bonnu na slabost americké zahraniční politiky, která byla od počátku roku 1967 stále více patrná.⁸⁷

Američané se snažili tomuto vývoji čelit zlepšením osobních styků. V březnu 1967 přijel do Bonnu viceprezident Hubert Humphrey, v dubnu pak konečně i sám prezident Lyndon Johnson, který se zúčastnil pohřbu exkancléře Konrada Adenauera. Došlo k určitému uklidnění situace a na podzim 1967 si obě strany vyjasnily svá stanoviska v otázce „vyrovňovacích plateb“.⁸⁸

Následující rok 1968 nabízel Willymu Brandtovi šanci, aby prosadil své představy o uvolňování napětí mezi Západem a Východem. Spojené státy stály s více než

83 *Tamtéž*.

84 „Wir reden ja nur noch über Streitfragen miteinander, wir reden ja gar nicht über die gemeinsame Politik,“ řekl doslova Kiesinger (*ACDP*, pozůstalost Kurta Kiesingera, sv. I-226-A-00713, USA. Kiesinger's „Notizen, Buchauszüge, Stichworte für Memoiren“, s. 2 n.

85 *Tamtéž*.

86 Kiesinger se v tomto bodě sice vzdálil od názoru svého ministra zahraničí, nicméně dřívější zdůrazňovaná podřízenost vůči Washingtonu, jak ji ctilo předchozí duo Erhard–Schröder, byla v každém případě pryč.

87 *Tamtéž*; BESSON, Waldemar: *Die Außenpolitik der Bundesrepublik: Erfahrungen und Maßstäbe*. München, R. Piper 1970, s. 389.

88 *FRUS*, 1964–1968, sv. 15: *Germany and Berlin*. Viz http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xv/Summary.html (staženo 1.9.2004).

půlmilionem vojáků ve Vietnamu, a záleželo jim tudíž na udržování snesitelných vztahů se Sovětským svazem. Ministři zahraničí Severoatlantické aliance přijali takzvanou Harmelovu zprávu, která stanovila uvolňování napětí za další cíl aliance. V červenci 1968 vyslalo NATO vůči Moskvě vstřícný „signál z Reykjavíku“, ve kterém vyjádřilo svou připravenost k jednání o vzájemném snížení ozbrojených sil.⁸⁹

Spojené státy i nadále čelily problémům spojeným se Spolkovou republikou, ať už šlo o *Ostpolitik*, smlouvu o nešíření jaderných zbraní, rozdílnost názorů na politiku vůči Bonnu mezi Washingtonem a Paříží či možné narušení práv západních spojenců v Berlíně ze strany Sovětů. Američané museli západní Němce opakovaně ujišťovat o své loajalitě, neboť jejich pochybnosti o americkém pohledu na politiku Bonnu znovu vypluly na povrch. I když v polovině roku 1968 americký velvyslanec McGhee konstatoval, že vztahy se Spolkovou republikou fungují dobře, některé konfliktní prvky v nich přetrvávaly.⁹⁰

V červnu 1968 vznikly v Berlíně nové komplikace kvůli snaze východních Němců omezit přístupová práva občanů Spolkové republiky do města. Americký ministr zahraničí o tom třikrát jednal se sovětskými představiteli, aby ukázal odhodlanost své země postavit se za západní Němce, a vztahy s Bonnem se zase o něco zlepšily.⁹¹ Nicméně když v červenci 1968 konečně Spojené státy, Velká Británie a Sovětský svaz podepsaly smlouvu o nešíření jaderných zbraní (Francie se tehdy nepřipojila), Willy Brandt o ní prohlásil, že je namířena „proti mostu na cestě ke kontrole a omezení zbrojení“.⁹² Spolkovou republiku totiž do budoucna zbavovala možnosti opatřit si jaderné zbraně na svou obranu, a Brandt proto dlouho váhal s vyjádřením svého souhlasu.⁹³ V létě pak Brandt navázal slibné kontakty s Moskvou a oznámil oficiální odklon Bonnu od Hallsteinovy doktríny.⁹⁴

89 Viz LUŇÁK, Petr: *Západ: Spojené státy a západní Evropa ve studené válce*. Praha, Libri 1997, s. 228–236; FAURE, J.: *Americký přítel*, s. 253.

90 *FRUS, 1964–1968*, sv. 15: *Germany and Berlin*. Viz http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xv/Summary.html (staženo 1.9.2004).

91 *Tamtéž*.

92 SCHNEIDER, Hans-Roderich: Interview mit Willy Brandt. In: *Der Spiegel*, roč. 22, č. 37 (9.9.1968).

93 Že se Spolková republika ke smlouvě připojí, se Brandt zavázal až na podzim roku 1969. Ještě větší výhrady než Brandt a jeho sociální demokracie měly ke smlouvě konzervativní strany CDU a CSU. Zejména předseda CSU Franz Josef Strauß v té době tlačil na kancléře Kiesingera, aby učinil prohlášení, že ji nikdy nepodepíše. (Viz *ACDP*, pozůstalost Kurta Georga Kiesingera, sv. I-226-A289, interview s Kiesingerem, přepis z magnetofonové pásky, nedatováno, s. 10.) Ve smlouvě o nešíření jaderných zbraní se státy, které nevlastnily jaderné zbraně, zavázaly, že nikdy nebudou usilovat o jejich získání, což jim mělo otevřít přístup k mírovým jaderným technologiím; jaderné mocnosti se pak zavázaly, že budou vést jednání směřující k ukončení závodů ve zbrojení a k jadernému odzbrojení. Smlouva o nešíření jaderných zbraní je všeobecně považována za základní kámen mezinárodního úsilí o kontrolu jaderného zbrojení. Postupně se k ní připojily další státy a její platnost byla v roce 1995 prodloužena na neurčitou dobu.

94 Viz SCHNEIDER, H.-R.: Interview mit Willy Brandt.

Československá krize ve vztazích mezi Washingtonem a Bonnem

Když se v srpnu 1968 rozhořela československá krize, byly diskuse o situaci v Berlíně a politice vůči Německu mezi západními spojenci zrovna v plném proudu. Vzhledem ke strachu, který ve Spolkové republice invaze vyvolala,⁹⁵ se Američané se západními Němci shodli na tom, že je potřeba dát Sovětům najevo nesouhlas s invází.⁹⁶ Washington Moskvu také varoval před dalším zvyšováním tlaku na Berlín.⁹⁷ Pro Willyho Brandta to však nebylo dostačující a v listopadu 1968 Američany obvinil z nedostatečného „usměrňování situace“ po invazi. Dokonce Washington nařkl, že v září 1968 na konferenci nejaderných států v Ženevě⁹⁸ navštívil člen

95 Československo však bylo i v srpnu 1968 na okraji západoněmecké pozornosti jako jedno z mnoha zahraničněpolitických témat. Willy Brandt pak vyjádřil svůj postoj bonmotem, že tím nejlepším, co Spolková republika může pro Československo udělat, je „nedělat nic“. (Viz CORNELIÛSEN, Ch.: *Eine „Quelle des Stolzes und des Ansporns“*, s. 304–306.) Sociální demokraté na druhé straně zažívali po invazi i určitý pocit úlevy či zadostiučinění z toho, že nedošlo k zásadnímu ohrožení jejich koncepce *Ostpolitik* vnitropoliticky, ze strany obou křesťanských formací. Situace pro sociální demokracii v SRN ani jinde v Evropě nebyla v té době vůbec růžová a SPD s obavami hleděla na perspektivu, že invaze do Československa ji ještě ztíží. Zároveň se potýkala také s problémy uvnitř strany, kde narůstalo napětí jak mezi pravým a levým křídlem, tak mezi generacemi. Také proto se sociálnědemokratičtí politikové zpětně ujišťovali, že opatrný kurz vůči Praze, nastoupený ještě před invází, byl v tomto smyslu jediné správný. Nejdůležitější pro ně tehdy bylo, jakým směrem se jejich východní politika bude dále ubírat. Ta se „naštěstí nevrátila“ ke „sterilním pozicím studené války“, jak se 12. září vyjádřil Willy Brandt na schůzi předsednictva SPD. V říjnu 1968, v reakci na invazi a tento vnitropolitický tlak, pak Egon Bahr vypracoval novou koncepci *Ostpolitik*, která již v podstatě předjímala pozdější „socioliberalní“ politiku, nastoupenou po roce 1969, v jejímž rámci se sociální demokraté snažili vést diskusi o zásadních otázkách opět v první řadě se Sovětským svazem. V této souvislosti Bahr také varoval, že další prioritní podpora východoevropských satelitů SSSR by mohla Bonn připravit o podporu západních partnerů pro koncepci *Ostpolitik*. Z tohoto pohledu znovu připomněl, že rezervovaný přístup SPD k reformním silám v Československu byl správný. (Tamtéž, s. 299, 303–305 a 310–312; ke vztahu mezi SPD, CDU a CSU v rámci velké koalice srovnej také např. BUCHÁČEK, M.: *Die Große Koalition und ihr Beitrag zur „neuen Ostpolitik“*, s. 23–80.)

96 Viz FOJTEK, V.: *West European Security in the Aftermath of the 1968 Soviet Invasion of Czechoslovakia*.

97 FRUS, 1964–1968, sv. 15: *Germany and Berlin*. Viz http://www.state.gov/www/about_state/history/vol_xv/Summary.html (staženo 1.9.2004).

98 Konference nejaderných států v Ženevě se konala ve dnech 29.8.–28.9. 1968. Willy Brandt na ní nepřímou kritizoval Sovětský svaz, že svou invází do Československa zpochybnil zásadu, podle níž zřeknutí se jaderných zbraní má postačit k odvrácení „nebezpečí pro nezávislost a nedotknutelnost suverenity zemí“, a prosazoval opětovný zákaz „každé formy nátlaku a násilí, která by mohla ohrozit teritoriální integritu a politickou nezávislost států“. (Willy Brandt – *Biographie*. Bundeskanzler-Willy-Brandt-Stiftung 2005. Viz http://www.bwbs.de/bwbs_biografie/index.html?l=de&id=1586&year=1968&month=9 (staženo 31.10.2006).) Brandt v této souvislosti také prohlásil: „Velká nebezpečí pro lidstvo pocházejí od velkých mocností, a ne od malých.“ (BRANDT, Willy: *Erinnerungen*. Berlin, Ullstein 1997, s. 159.)

americké delegace sovětskou stranu s ujištěním, že nemá brát vážně „to, co tu Němci říkají“.⁹⁹

Vlažný americký postoj k invazi do Československa zapůsobil – podobně tomu bylo i v roce 1961 při vztyčení Berlínské zdi – jako jistý katalyzátor nastoupeného vývoje k emancipaci západoněmecké zahraniční politiky. Jestliže zhruba do konce roku 1969 sféra její působnosti v podstatě zahrnovala jen západní a neutrální země, s počátkem sedmdesátých let Bonn v Brandtově režii již prováděl vlastní sebevědomou politiku i vůči státům východního bloku. Zatímco předtím byla Spolková republika v podstatě pouhým předmětem střetů mezi oběma supervelmocemi, nyní vystupovala v tomto konfliktu už jako samostatný, aktivní činitel a ovlivňovala jeho vývoj.¹⁰⁰ Brandtova snaha o nastolení nových vztahů s východními sousedy po invazi ještě zesílila, přestože se mu nepodařilo vtisknout jim užší ráz, než s nimi už delší dobu udržovaly další západní státy.¹⁰¹ Rozhodl se především uznat existenci „dvou německých států jednoho německého národa“ a navázat s NDR „vztahy zvláštního typu“, což znamenalo odklon od dřívější politiky, která odmítala přiznat východnímu Německu jakoukoli právní legitimitu.¹⁰²

Další triumf Ostpolitik. Státní tajemníci ve vládách Spolkové republiky Německo Egon Bahr a Německé demokratické republiky Michael Kohl podepisují na podzim 1972 smlouvu o vzájemných vztazích mezi oběma německými státy

99 Americký zástupce podle Brandta ještě Sověty ubezpečoval slovy: „My dva velcí se přeci nechceme, tam v Československu a tak, nechat od našeho byznysu odradit.“ (CORNELIŠEN, Ch.: *Eine „Quelle des Stolzes und des Ansporns“*, s. 310.)

100 Za určité deklarování nezávislosti vůči USA je považováno např. následující Brandtovo vyjádření pro novináře po jeho zvolení kancléřem v říjnu 1969: „Pokládám sám sebe za kancléře Německa osvobozeného, ne poraženého. Naši partneři ve světě budou mít co do činění s loajální, ale ne se ‚snadnou vládou‘.“ (PLŠKOVÁ, J.: *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974*, s. 12.)

101 Viz *tamtéž*, s. 142. Tomuto „východnímu kurzu“ nezabránila ani opozice části spolustraneků v čele s vlivným předsedou poslanecké frakce SPD ve Spolkovém sněmu Herbertem Wernerem, která po invazi volala po reorientaci západoněmecké zahraniční politiky na západní země, především Francii. Wehner také mj. upozorňoval, že by sociální demokracie neměla pouštět ze zřetele sudetské Němce, kteří by kvůli obavám z Ostpolitik mohli odcházet ze strany. (CORNELIŠEN, Ch.: *Eine „Quelle des Stolzes und des Ansporns“*, s. 310 n.) K názorové diferenciaci uvnitř SPD srv. také MÜLLEROVÁ, H.: *Československo ve východní politice Spolkové republiky 1961–1967*, s. 32–42.

102 DURMAN, K.: *Útěk od praporů*, s. 134 n.

Přílišná snaha Američanů o dohodu se Sověty v oblasti odzbrojení budila ve Spolkové republice obavy, na druhé straně si však západní Němci nepřáli ani opačnou americkou reakci – eventuální tvrdší postoj vůči Moskvě a expanzi světového komunismu, který by mohl vyústit v hrozbu jaderného zničení země.¹⁰³ Pasivita západního bloku po sovětské okupaci Československa ještě upevnila Brandtovo přesvědčení, že s ráznějším odporem Severoatlantické aliance proti sovětským hrozbám nelze počítat, a rozhodl se tomu přizpůsobit. Brežněvovi se tak nabízela vítaná příležitost dohodnout se na bilaterální úrovni s Brandtem.¹⁰⁴

Spojené státy vyslovily s *Ostpolitik* opatrný souhlas. Snažily se však zamezit nadměrným ústupkům Spolkové republiky Sovětskému svazu, zejména v otázce smluvního potvrzení statutu Západního Berlína. Musely též zabránit konání konference o evropské bezpečnosti bez americké účasti. Na celkový kurz nové spolupráce s Východem to však nemělo vliv. Západní Němci rozvinuli projekt finanční a technologické pomoci Sovětskému svazu a oficiálně se vzdali práva mluvit jménem celého německého národa. Začali též respektovat suverenitu Německé demokratické republiky a podporovat její přijetí do Organizace spojených národů.¹⁰⁵ Bonn byl ochoten kvůli opětovnému sjednocení Německa zajít v kompromisech s Moskvou skutečně hodně daleko. Celou východní Evropu s výjimkou NDR přenechal v zásadě sovětské sféře vlivu a otevřeně se distancoval i v případech, kdy se Spojené státy snažily východoevropanům pomáhat v jejich odporu proti vládnoucím režimům. Tím ovšem hnali vodu na mlýn komunistické propagandě, že Washington „se vměšuje do vnitřních záležitostí socialistických zemí“.¹⁰⁶

Západoněmecká politika, jejímž určujícím rámcem byl v šedesátých letech především proces uvolňování napětí mezi Spojenými státy a Sovětským svazem, se sice v jednání s Moskvou nemohla obejít bez opory ostatních západních států a musela se vyvarovat jednostranných kroků. Na druhé straně však dovedla využít situace k posílení své vlastní zahraničněpolitické prestiže, jak o tom svědčí její postup po obsazení Československa.

103 LUŇÁK, P.: *Západ*, s. 220.

104 DURMAN, K.: *Útěk od praporů*, s. 135–138. Celkový obchod mezi SRN a státy střední a východní Evropy se pak v letech 1970–1975 ztrojnásobil. Západoněmecká *Ostpolitik* tak nepochybně vedla i ke zlepšení vztahů SRN se státy střední a východní Evropy. Další normalizace vztahů však také komunistické režimy pomohla podpořit a stabilizovat. (PLŠKOVÁ, J.: *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969–1974*, s. 125 a 143–145.)

105 DURMAN, K.: *Útěk od praporů*, s. 135–138.

106 PIPES, R.: *VLXI: Paměti nezařaditelného*, s. 224 n.

Memoáry

Svědectví o třech justičních zločinech z padesátých let

Na okraj knihy Ivana Margolia „Praha za zrcadlem“

Jiří Kosta

Když se mi dostala do rukou kniha Ivana Margolia,¹ syna jedné z obětí justičních zločinů spáchaných komunistickým režimem v padesátých letech, vzpomněl jsem si na onu neblahou dobu, kdy nikdo z nás nevěděl, kdy koho z rodiny či z okruhu přátel odvezou estébáci, kdy snad nakonec udeří tvrdá perzekuce i na ty nejbližší.

1 MARGOLIUS, Ivan: *Praha za zrcadlem: Putování 20. stoletím*. Praha, Argo 2007, 340 stran. S dalšími poznatky a souvislostmi se čtenář může seznámit např. v následujících publikacích: MARGOLIOVÁ-KOVÁLYOVÁ, Heda: *Na vlastní kůži*. Praha, Academia 2003; KOSTA, Jiří: *Život mezi úzkostí a nadějí*. Praha, Paseka 2002; MLYNÁŘ, Vladimír: *Kosta: Rozhovor přes dvě generace*. Praha, Edice Respekt 2008 (knižní interview s Tomášem Kostou, bratrem Jiřího Kosty); KAPLAN, Karel: *Die politischen Prozesse in der Tschechoslowakei 1948–1954*. München, R. Oldenbourg 1986; TÝŽ: *Zpráva o zavraždění generálního tajemníka*. Praha, Mladá fronta 1992; TÝŽ – PALEČEK, Pavel: *Komunistický režim a politické procesy v Československu*. Brno, Barrister & Principal 2001; PERNES, Jiří – FOITZIK, Jan (ed.): *Politické procesy v Československu po roce 1945 a „případ Slánský“: Sborník příspěvků ze stejnojmenné konference, pořádané ve dnech 14.–16. dubna 2003 v Praze*. Brno, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2005; PELIKÁN, Jiří (ed.): *Potlačený dokument: Zpráva komise ÚV KSČ o politických procesech a rehabilitacích v Československu 1949–68*. Wien, Europaverlag 1970 (zpráva tzv. Pillerovy komise); TÝŽ (ed.): *Pervertierte Justiz: Bericht der Kommission des ZK der KPdSch über die politischen Morde und Verbrechen in der Tschechoslowakei 1949–1963*. Wien, Europaverlag 1972 (zpráva tzv. Barákovy komise).

Obětí se stal nejen ten, koho odvěkli do vězení, ale postiženi byli všichni, kteří zůstali osamoceni, někdy po dlouhou dobu a někdy také navždycky. Ivan Margolius líčí ve své knize do všech podrobností otřesný příběh svého otce Rudolfa. Jestliže se v tomto článku neomezím na popis tragického osudu rodiny Margoliových, nýbrž se přitom zmíním o daleko méně bolestném příběhu naší rodiny, pak tím chci ukázat, že v oné době se justiční zločiny „vyráběly“ téměř jako na běžícím pásu a že osudy jejich bezprostředních i nepřímých obětí byly často vzájemně propojeny. Přidržíím se chronologického sledu událostí: začnu tedy s postihem rodiny Kostových, abych poté navázal příběhem rodiny Margoliových, jak jej předkládá Ivan Margolius ve své knize.

Bylo to v létě 1949, kdy mi uložil můj tehdejší nadřízený na ministerstvu zahraničního obchodu Jan Fierlinger, abych si došel osobně k Rudolfu Margoliovovi, šefovi kabinetu ministra Evžena Löbla, pro důležitou informaci o vývozu „chalupy“ (což byl přísně tajný název pro uranovou rudu). Odebral jsem se do bytu Margoliových, kde jsem našel hlavu rodiny, soustředěně zahloubanou do stohu spisů a zároveň hlídající malého Ivánka, snad dva roky starého. Manželka byla zřejmě v práci. Vyměnili jsme si sotva pár slov. To bylo mé první a poslední setkání s Rudolfem Margoliem. O jeho tragickém osudu jsem se dověděl teprve koncem roku 1952, kdy jsem si v novinách přečetl, že byl spolu s dalšími jedenácti členy „protistátního spikleneckého centra, vedeného Rudolfem Slánským“ odsouzen k trestu smrti; tři spoluobžalovaní – mezi nimi Margoliovův kolega na ministerstvu Evžen Löbl – dostali doživotí.

Na podzim 1949 jsem jako pracovník ministerstva zahraničního obchodu seděl spolu se členy naší obchodní delegace v moskevském hotelu Nacional. Při našem jednání o výměně zboží se Sovětským svazem v nastávajícím roce jsem měl dojem, že můj někdejší kamarád ze studií Mirek Stříbrský na mne vrhá jakési významné pohledy. Po skončení schůze ke mně pak přistoupil a řekl: „Jirko, mám pro Tebe špatnou zprávu: Tvůj otec byl nedávno zatčen.“ Byl jsem ohromen, nechtělo se mi tomu uvěřit. Předpokládal jsem, že všichni vědí a uznávají, že Oskar Kosta byl za první republiky pokrokový pedagog a aktivní antifašista, že pracoval za války jako emigrant na našem exilovém ministerstvu v Londýně a že nakonec zastával po osvobození angažovaný post na ministerstvu informací. K pocitu neurčité úzkosti přispěla brzy další zpráva, že zároveň s mým otcem byl zatčen i zmíněný Evžen Löbl, kterého jsem znal dobře z naší společné práce v předchozích měsících. Navíc mne znepokojoval stále vypjatější tón v projevech našich politiků, jakož i výhrušně varující hesla v tisku o „nepřátelích uvnitř strany“.

Mé obavy nebyly liché. Po návratu domů jsem byl okamžitě propuštěn z ministerstva. Přihlásil jsem se nejprve na dvouměsíční brigádu Českého svazu mládeže do Litvínova na výstavbu hornických domů. Pokud šlo o otce, dověděli jsme se později o vykonstruovaném odůvodnění jeho perzekuce. Otcova funkce na ministerstvu informací spočívala v organizování kontaktu s osobnostmi, které k nám přijížděly ze Západu. Oskar byl nařčen ze spolupráce s údajným špiónem Noelem Fieldem, ve skutečnosti levicově orientovaným americkým novinářem. Po dvou letech samovazby, ve které se Oskar pokusil o sebevraždu, byl na podzim 1951 odsouzen na

dobu, kterou si již odseděl. Rozsudek zněl „uvězněn na dva roky pro nedostatečnou bdělost“. Prvý pokus odhalit jakési ohnisko zrádců a nepřátel uvnitř komunistické strany v podobě vymyšlené agenturní sítě bratří Fieldů skončil fiaskem. To ukázala opožděná rehabilitace obou novinářů v roce 1954 a postupné (třebaže pomalé) propouštění dalších zatčených v této aféře. Avšak hledání „zrádců“ se nezastavilo, naopak mířilo na stále vyšší příčky stranické hierarchie.

Tím ještě neskončil postih rodiny Kostových. Devětadvacátého srpna 1950 po mém návratu ze stavební brigády nás – tedy matku Pavlu, mě a mladšího bratra Tomáše – postihla další fatální rána. Estébáci si přišli do našeho bytu pro mou matku. Stalo se tak ve chvíli, kdy jsme spolu hovořili o našich potížích se zaměstnáním. Pavla byla jako exportní referentka ve společnosti Centrotex v poslední době konfrontována s podivnou kontrolou jakési komise, což nevěstilo nic dobrého, a já jsem po návratu do Prahy nemohl zavazit o nové místo. Zřejmě vadil můj „kádrový profil“, poznamenaný buržoazním původem, otcem „zrádcem“ a matčiny příbuznými na Západě. „Protistátní činnost, více se dozvíte později,“ zněla strohá odpověď estébáků na náš dotaz, co je příčinou matčina zatčení. Dalo se předpokládat, že si režiséri obvinění u naší matky najdou jinou pohádku, než použili u otce. Rodiče byli od roku 1935 rozvedení, otec se v emigraci podruhé oženil, matka, Tomík a já jsme přežili nacistické koncentráky.

Situace po uvěznění obou rodičů se vyvíjela podobně. Po řadu týdnů jsme o nich vůbec neslyšeli. Životní podmínky ve věznicích byly jak pro dvašedesátiletého Oskara, tak pro padesátiletou Pavlu zoufalé. Oba byli umístěni v ubohé kobce, ze které byli neustále vyvoláváni k dlouhým výslechům, doprovázeným vyhrožováními, že jestliže se nepřiznají k údajným zločinům, doplatí na to oba synové. Konstrukce obvinění matky se zakládala na tezi, že jako dcera kapitalisty (její otec byl majitel firmy na výrobu umělých květin), a tedy „třídní nepřítel“, se vetřela na vedoucí místo ve znárodněném průmyslu, aby škodila našemu hospodářství. „Doklady“ pro její „škůdcovskou činnost“ našli vynálezci obžaloby v obchodních stycích Centrotexu s matčinou mladší sestrou, která žila ve Spojených státech. Navíc jí bylo přičteno k tíži, že jistý zahraniční reportér fotografoval dělnice při výrobě umělých květin pro export, což prý ohrozilo výrobní tajemství. Matka byla po dvou letech vyšetřovací vazby odsouzena „za sabotáž a špionáž“ k sedmiletému vězení. Když jsme pak s bratrem neúnavně žádali o obnovení procesu, nebo alespoň o prominutí zbytku trestu, byla po čtyřech letech na základě amnestie prezidenta propuštěna, aniž by však rozsudek byl zrušen. Oba mí rodiče byli soudně rehabilitováni až v roce 1963; otcova rehabilitace byla později rozšířena o obnovení členství v KSČ, o které samozřejmě neprojevil nejmenší zájem.

Když byl Rudolf Margolius odsouzen k smrti, bylo mu devětatřicet, jeho ženě Hedě třidvacet a synovi Ivanovi pět let. Oba se poznali v Praze na Vinohradech před válkou a vyrůstali v českožidovských středostavovských rodinách. Když se v dubnu 1939 vzali, nastala po bezstarostném mládí pro dostudovaného právníka a jeho družku těžká doba. Protižidovská nařízení v tehdejším protektorátu omezovala postupně jejich životní prostor. Margolioví byli spolu s Hedinými rodiči v říjnu 1941 deportováni do lodžského ghetta, prošli Osvětimí i dalšími koncentráky

a nakonec se jakoby zázrakem dočkali osvobození, každý na jiném konci Německa. Jejich rodiče a četné příbuzenstvo však zahynuli v plynových komorách a na pochodech smrti.

Po válce podlehl Rudolf Margolius stejným iluzím jako celá naše rodina a mnozí jiní, kteří se vrátili z koncentráků. Autor knihy píše o svém otci: „Byl hrdý na svou víru v komunismus, na to, že může sloužit dobré věci, že stojí u počátků lepší budoucnosti. (...) Socialismus znamenal (pro něho – pozn. autora) alternativu k nespravedlivé společnosti, antisemitismu, chudobě, útlaku...“ (s. 137 n.) V osvobozené republice zastává zpočátku funkci tajemníka pro obchod v Ústředním svazu československého průmyslu, počátkem roku 1949 se stává šéfem kabinetu ministra zahraničního obchodu a po několika měsících je jmenován náměstkem ministra pro obchod s kapitalistickými státy. Je ironií osudu, že se mu dostává od prezidenta Gottwalda pochvaly za úspěšné obchodní jednání s Velkou Británií právě v době, kdy dochází k první vlně zatýkání čelných komunistů, mezi nimi i Margoliova kolegy Evžena Löbla.

V letech 1950 a 1951 komunistický bezpečnostní aparát za režie sovětských poradců intenzivně pokračuje v hledání „nepřítele uvnitř strany“ a perzekuce se stále více zaměřuje proti osobám židovského původu. Po neúspěšném prvním pokusu odhalit „centrum spiknutí“ kolem bratří Fieldů se rýsuje nový scénář, podle kterého má jako jeho vůdce figurovat brněnský krajský tajemník KSČ Otto Šling s řadou spřízněných funkcionářů. Jak ukazují archivní materiály, zejména Sověti se na Stalinův osobní popud s touto koncepcí nespokojují, chtějí vést úder ještě výše. V nyní už definitivním scénáři se hlavou spiknutí stává generální tajemník Ústředního výboru KSČ Rudolf Slánský, druhý muž strany po Klementu Gottwaldovi.

Když je koncem listopadu 1951 Slánský zatčen, Rudolf Margolius stále ještě zastává funkci náměstka ministra zahraničního obchodu. Některé okolnosti nahrávají tomu, že by nemusil být zařazen k vyhlédnutým obětem chystaného procesu. Narozdíl od ostatních členů „protistátního centra“ totiž není předválečným členem strany a v jeho životopise se ani nevyskytují takové „skvrny“, jako je emigrace na Západě v období války či účast ve španělských interbrigádách bojujících proti Frankovi, což jsou charakteristiky nyní ohodnocené jako potenciální příznaky zrady. Avšak to nakonec nerozhodovalo, dvě jiné skutečnosti vážily více: Zaprvé Margolius byl Žid, a antisemitismus se stal základním vodítkem při hledání viníků. Zadruhé právě činnost v zahraničním obchodu se dala snadno a s náležitým účinkem překroutit tak, jak si to přáli autoři scénáře procesu.

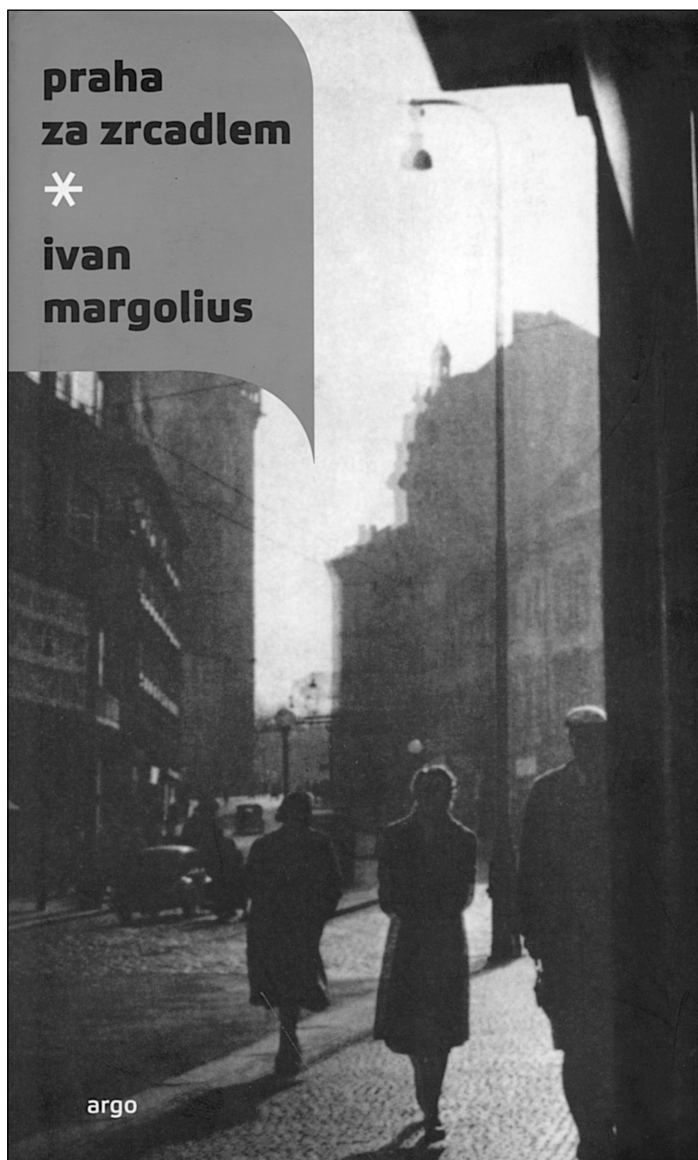
A tak je šest týdnů po Rudolfu Slánském jako poslední člen „protistátního spikleckého centra“ zatčen – a posléze jako spoluobžalovaný postaven před soud – Rudolf Margolius. Desátého ledna 1952 ve večerních hodinách si pro něj domů přijíždějí pracovníci Státní bezpečnosti. Náměstek ministra se zrovna vrací ze svého pracoviště. Rozloučení otce s malým Ivánkem mělo být setkáním posledním; manželka uviděla svého Rudolfa naposled necelý rok po jeho zatčení, den před popravou. Během několika měsíců vazby je vězeň Margolius stejně jako ostatní obžalovaní po dlouhotrvajícím nepřetržitým vyslýcháním za použití nevyslovně hrubého fyzického a psychického násilí donucen podepsat přiznání ke zcela absurdním obviněním. Při

procesu pak všichni odříkávají z paměti to, co předepisuje předložený scénář. To ilustruje tato malá ukáзка dialogu prokurátora Václava Aleše s obviněným Margoliem: „Prokurátor: Na Váš pokyn byl do kapitalistických států prováděn vývoz takového zboží, jehož nedostatek ohrožoval zásobování obyvatelstva v ČSR. Margolius: Ano, v roce 1950 a počátkem roku 1951 vznikla v ČSR kritická situace v zásobování masem. Věděl jsem o této těžké zásobovací situaci. Ve svém nepřátelství k lidové demokratickému zřízení, abych vzbudil nespokojenost veřejnosti a abych narušil zásobování československého obyvatelstva, dal jsem pokyn k vývozu masa do kapitalistického světa.“ (s. 211) Takovýmto způsobem, rozvíjeným ještě v následujících souvětích, Rudolf Margolius podrobně líčí svou „škůdcovskou činnost“. Autor knihy působivě cituje detaily z dokumentů o zatýkání, vazbě, o donucovacích metodách vyšetřovatelů a jiných okolnostech přípravy, průběhu a výsledku procesu proti čtrnácti obviněným.

Obzvláště jímavé je vyprávění Ivana Margolia, jak jeho matka prožívala těžké chvíle po uvěznění svého muže, jaké duševní i materiální útrapy ji, osamocenou s dorůstajícím dítětem, tísnily, jak bolestně se vyrovnávala s nenahraditelnou ztrátou nejbližšího člověka. Neméně dojemné jsou kapitoly, v nichž autor sám vzpomíná na otce: jak se kdysi ve svých pěti letech vozil na malém letenském svahu s tátou na sáňkách, jak tatínek dovedně řídil jejich malý auťák, jak ho překvapoval kouzelnickými triky, jak skvěle hrával na houslích. Když se pak otec nevracel z práce, maminka mu po nějaké době řekla, že táta zemřel na služební cestě v cizině. Ivan pak dlouho nechápal, proč se ho děti ve školce začínají stranit, proč maminka je tak smutná. Těch „proč“ bylo stále víc a víc. Až jednoho dne – to mu bylo asi čtrnáct – našel v šuplíku stolu nějaký spis, ve kterém se dočetl, že Rudolf Margolius byl popraven. Pak mu matka konečně svěřila celou pravdu o tom, jak otcův život skončil. Těžko to všecko zpracovával, život v Praze se mu začal protivit. Když pak s mámou a jejím přítelem jako devatenáctiletý vysokoškolák odcestoval do Londýna, otevřela se mu nová perspektiva. Zůstal nakonec v Anglii sám, dostudoval architekturu a našel zálibu ve své profesi. Na svou starou vlast nezapomněl, napsal dokonce knihu o pražské architektuře. A později, po „sametové revoluci“, zavítal znovu do Prahy, aby se pokusil rekonstruovat životní příběh svého otce. Tak vznikla tato nesmírně čtivá kniha.

Ivan Margolius se nespokojuje ve své knize s podrobným líčením osudu otce a rodiny, ale zasazuje je do širšího kontextu dějinných událostí. Zobrazuje prostředí masarykovské první republiky, ve kterém on i jeho matka Heda vyrůstali, vliv tehdejšího intelektuálního a kulturního klimatu na jejich rodinu, líčí pronásledování a útrapy za nacismu, popisuje dramatický vývoj událostí po únorovém převratu v roce 1948 a seznamuje čtenáře s dramatickými zákrutami života Margoliových za komunistické totality, přerušené „pražským jarem“ a definitivně ukončené „sametovou revolucí“. V závěru knihy přibližuje zakotvení v Anglii, své nové vlasti, kde se stal známým architektem a založil vlastní rodinu. Veliký podíl na tom, že se autorovi podařilo sytět a věrohodně zobrazit dobovou atmosféru i osudy aktérů, má nesporně jeho matka, která mu svěřila mnohé z toho, co sám – zejména po dobu svého dospívání – nemohl vědět či pochopit. Kromě toho se Ivan Margolius opíral

o četné rozhovory s přáteli a jinými pamětníky (jak o tom svědčí jeho poděkování na úvodní stránce) a také čerpal z archivních dokumentů, které dokreslují historický rámec událostí. Příhodný je i výběr básní a krátkých textů, jež uvádějí každou z třiatřiceti kapitol. Vítanou pomůckou pro čtenáře jsou tři jmenné rejstříky, jakož i seznam použitých pramenů. Knihu lze vřele doporučit nejen odborníkům, nýbrž také široké veřejnosti, hlavně pak mladé generaci.

Recenze

Základ, na kterém lze stavět

Nad kompletní edicí dokumentů Charty 77

Tomáš Vilímek

CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém (ed.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007. Sv. 1: 1977–1983, LXXXII + 595 stran; sv. 2: 1984–1989, VIII + 578 stran, DVD „Nezávislé shromáždění ke Dni lidských práv 10. prosince 1988 v Praze, Škroupovo náměstí“; sv. 3: *Přílohy*, XIV + 523 stran.

Minulý rok na podzim se odborná veřejnost i všichni ostatní zájemci dočkali souhrnného vydání dokumentů občanské iniciativy, od jejíhož založení uplynulo právě v roce 2007 třicet let – Charty 77, která svým působením zanechala nesmazatelné stopy v československých dějinách sedmdesátých a osmdesátých let minulého století. Vedle tří denní mezinárodní konference, která se za organizační spoluúčasti několika institucí odehrála koncem března 2007 v prostorách Národního muzea a Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, lze vydání tří svazků dokumentujících činnost Charty 77 od jejího vzniku až do pádu komunistického režimu, prodávaných pospolu v praktickém kartonovém obalu, považovat za stěžejní událost tohoto „roku Charty“.¹ Autoři třísvazkové edice dokumentů se přitom dle slov Viléma Prečana nesnažili o zachycení „dějin Charty 77 v dokumentech“, nýbrž se soustředili na tři základní cíle.

¹ Viz SUK, Jiří: Rok 2007 – rok Charty 77: Zpráva o akcích k třicátému výročí. In: *Soudobé dějiny*, roč. 14, č. 4 (2007), s. 928–931.

V prvé řadě jim šlo o identifikaci všech textů, které mají atributy „dokumentů Charty 77“ – tedy takových, jejichž autenticita je doložena podpisy mluvčích Charty 77 v příslušném roce. Vedle stanovení co nejpůvodnější verze každého dokumentu si pak autoři vytyčili i velmi obtížný úkol přiblížit jak okolnosti jeho vzniku, tak i další osud dokumentu. Ve výsledku čtenáři nabídli ve vědecké edici ohromující kolekci 598 chronologicky uspořádaných dokumentů Charty 77 z let 1977 až 1989, jež tvoří obsah prvních dvou svazků, a k tomu ještě rozsáhlý soubor příloh, soustředěný do svazku třetího. Celkem je to plných 1800 tiskových stran!

Na téměř dvanácti stech stranách prvních dvou svazků editoři představili všechny jednotlivé dokumenty Charty 77. Každý je očíslován (D1 až D598) a opatřen datem svého vzniku. K vlastnímu textu dokumentu (s uvedením podpisů příslušných mluvčích) je vždy připojen různě rozsáhlý poznámkový aparát, který doplňuje či vysvětluje údaje obsažené v dokumentu a podává o něm další relevantní informace. (U dokumentů, ke kterým byl přiřazen poznámkový aparát již v době vzniku – D52, D106, D263 a jiné – jsou vysvětlivky editorů graficky odlišeny.) Ke každému dokumentu je navíc vypracován bibliografický přehled samizdatů a exilových časopisů (případně i cizojazyčných publikací), ve kterých byl v plném znění či zčásti otištěn.

Blok vstupních textů prvního svazku, stránkovaných římskými číslicemi, rámuje Prečanovo „Slovo čtenáři a uživateli“ (s. IX–XII), se zmíněným vytyčením základních cílů publikace, a „Archeografický úvod“ (s. XXXI–XXXVIII). V něm Vilém Prečan představil hlavní archivní sbírky, jež při práci na třísvazkové edici spolu s Blankou Císařovskou využil. V prvé řadě jim posloužil fond Charty 77 v Československém dokumentačním středisku, jehož základ tvoří dokumentace shromažďovaná Vilémem Prečanem od února 1977 v západoněmeckém exilu. Další zdroj poskytl Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i., v jehož archivu se nachází soubor dokumentů s označením „FMV-Ch“, jež obsahuje materiály o Chartě 77 z provenience Federálního ministerstva vnitra ČSSR. Třetí klíčovou institucí, jejíž archivní sbírky přispěly především při hledání „ideální varianty“ toho kterého dokumentu Charty 77 (tedy dokumentu, na němž figurují pokud možno originální podpisy mluvčích Charty), byla knihovna Libri prohibiti. Mimo pozornost editorů nezůstal ovšem ani Archiv Ministerstva vnitra České republiky (dnes Archiv bezpečnostních složek), ve kterém je deponován vyšetřovací spis k Chartě 77. Pro třetí svazek příloh pak využili i materiály ústředních orgánů československé komunistické strany a státu uložené v Národním archivu. Součástí archeografického úvodu je i soupis periodik samizdatových (41), exilových (30), zahraničních cizojazyčných (30) a oficiálně vydávaných v Československu (10), o která se editoři opírali při vypracování bibliografie ke každému z vybraných dokumentů. Na tento soupis pak navazuje seznam publikovaných dokumentů Charty 77 (s. XXXIX–LXXV) a seznam použitých zkratk.

Mezi Prečanovo úvodní slovo a archeografický úvod jsou vřazeny další tři texty. Vedle krátké úvahy Viléma Prečana „Charta 77 jako československý i mezinárodní fenomén“ (s. XIV–XVI), zdůrazňující roli Charty při „průzkumu o možnostech a limitech občanských aktivit v tehdejší Československu“ během třinácti let její

existence (s. XIV), zde najdeme rovněž dva interpretační pohledy na Chartu 77. V dosud nepublikovaném textu Václava Havla z prosince 1983 „Deset tezí o Chartě“ (s. XVII–XXV) se zrcadlí řada diskusí o činnosti a vlastním směřování Charty 77, které se mezi jejími signatáři odehrávaly v tehdejší době a v období předcházejícím, řekněme zakladatelském (1977–1978) – otázka spolupráce s mírovým hnutím na Západě, koncepce takzvané drobné práce v disentu, konsekvence plynoucí z postulátu pravdy jako „životního postoje“. Jacques Rupnik ve svém příspěvku „Charta 77 a zrození evropského veřejného prostoru“ (s. XXVI–XXX), který poprvé zazněl na zmíněné konferenci k třicátému výročí založení Charty 77, poukazuje na evropský rozměr a význam Charty. Podle jeho názoru Charta 77 ze všech občanských hnutí východního bloku využila nejučinněji „helsinský efekt“ a na Západě si získala takový vliv zejména proto, že zdůraznila etiku před politikou, čímž zavrhl machiavelistickou zásadu, že účel svěťí prostředky. Vedle tohoto filozoficko-etického základu disentu jako další faktory, jež podstatnou měrou přispěly k ohlasu a ideovému vyzářování Charty v západních zemích, identifikuje Rupnik znovuoživení liberálních hodnot a důraz na nutnost překonat rozdělení Evropy.

Na tomto místě je zapotřebí učinit první kritickou poznámku: Oba interpretační pohledy, obsažené v textech Václava Havla a Jacquesa Rupnika, by podle mého názoru patřily spíše do přílohového svazku; Havlových „Deset tezí o Chartě 77“ nejspíš mezi přílohy reflektující diskuse o smyslu a směřování Charty (P10) a Rupnikův nástin do oddílu zachycujícího ohlas „Prohlášení Charty 77“ na Západě (P2). Jestliže je editoři zařadili naopak na začátek, lze se domýšlet, že pocítovali potřebu poskytnout určité interpretační východisko k fenoménu Charty 77, jež by uvozovalo četbu či studium samotných dokumentů. Je však zřejmé, že oba zmíněné texty nemohou takovouto úvodní studii suplovat. Její absence je přitom citelná.

Úvodní studie by pochopitelně nemohla mít ambici vylíčit dějiny Charty 77, které musí být jednoho dne sepsány. Měla by se však pokusit začlenit vznik alespoň těch nejvýznamnějších dokumentů do obecnějších historických souvislostí. Dokumenty Charty 77 byly často vyjádřením intenzivní potřeby reagovat na dění doma či v zahraničí, a úvodní studie by měla na některé tyto popudy upozornit. Ať již to byla obranná reakce v souvislosti s procesem proti Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, odpověď na zrození nezávislého odborového hnutí Solidarita v Polsku a jeho násilné potlačení, otázky možnosti a limitů spolupráce s mírovým hnutím na Západě, dilema politizace Charty 77, projevující se v dokumentech bilancujících její činnost, nebo stále silněji pocítovaná potřeba překonávat rozdělení Evropy do dvou bloků, jejímž výrazem byla proslulá „Pražská výzva“ z března 1985. Právě v úvodní studii mohlo být řečeno mnohé k historii klíčových dokumentů Charty 77, což by přispělo k naplnění jednoho z výše jmenovaných úkolů třísvazkové publikace.

V úvodní studii by mělo být rovněž řečeno více k formě jednotlivých textů, které jsou zde představeny jako „dokumenty Charty 77“. Pod tento výměr totiž spadá krátké prohlášení či výzva, sdělení o konkrétním případě politické zvrůle, otevřený dopis adresovaný západním politikům či představitelům veřejného života stejně jako prostý seznam jmen lidí připojujících se svým podpisem k Chartě 77. Zvláště důležitou kategorií pak tvoří „věčné dokumenty“ – rozsáhlejší, odborně fundované texty

věnované různým oblastem společenského života v Československu, jako je ekologie, hospodářství, sociální problémy, životní úroveň obyvatel, vzdělání či poměry ve věznicích, které by mohly být bez větších úprav publikovány v odborném časopise příslušného zaměření. Ohled na specifickou povahu různých dokumentů je důležitý mimo jiné k tomu, abychom byli schopni správně interpretovat rozdíly v počtech dokumentů zveřejněných Chartou 77 v tom či onom roce. Poměrně malý počet dokumentů v roce 1984 (24) tak kupříkladu je podle mého názoru logický, vezmeme-li v úvahu, kolik z nich je možné zařadit mezi dokumenty klíčové, jež kladly dozajista mimořádné nároky na vypracování (D276, D277, D280, D290, D291).

Pozornost by zasluhovala i jazyková stránka publikovaných dokumentů. Upozornil na ni v recenzi v týdeníku *Respekt* Jiří Suk, když napsal, že edice dokumentů Charty 77 je unikátním dobovým svědectvím „normálního“ jazyka ve srovnání s jeho ideologicky deformovanou podobou, která se rozlévala ve všech veřejných komunikačních kanálech „normalizovaného“ Československa.² Zvláště jazykový kontrast těchto dokumentů s písemnostmi vyprodukovanými komunistickým aparátem, jejichž ukázky přináší třetí svazek, je do očí bijící.

Při pohledu na tematickou pestrost publikovaných dokumentů je nutno dát za pravdu Rudolfu Batřkovi, který ve své polemické úvaze z léta 1986 otištěné ve třetím svazku zcela výstižně upozornil na skutečnost, „že vznik a působení Charty 77 nelze posuzovat z jakéhosi mimospolečenského nadhledu, ale v souvislosti se sociálním a politickým systémem, v němž existuje“ (sv. 3, P10/12, s. 282). Přestože značné množství dokumentů, zejména v letech 1977, 1978, 1980 a 1987 až 1989, reaguje na rozličné formy státní zvrůle a represe proti signatářům Charty či jejich sympatizantům, jsou zde představené dokumenty jednoznačným důkazem, že Charta 77 se zabývala nejen většinou důležitých aspektů domácího dění, ale svou pozornost upínala rovněž za východní i západní hranice tehdejšího Československa. Vedle pravidelně se opakujících seznamů nových signatářů, plnicích velmi efektivně onu „deanonymizační funkci“ teroru, o které píše Pavel Tigríd,³ a životopisů mluvčích Charty, dávajících ve stručnosti nahlédnout do jejich životních osudů, zde najdeme opravdu širokou paletu témat, k nimž měla Charta 77 co říci. Aniž by bylo možné v této recenzi upozornit na všechna – což mělo být také učiněno v chybějící úvodní studii – zmíním alespoň ta nejpodstatnější.

Již v prvním roce své činnosti se Charta 77 věnovala mimo jiné stavu hospodářských a sociálních práv v Československu (D10) či problematice školství a mládeže (D5, D21 a D31), k níž pak od roku 1982 vydávala dokumenty zcela pravidelně. Opakovaně vypracovávala dokumenty o (ne)plnění závazků plynoucích z podpisu Závěrečného aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě z Helsink česko-

2 TÝŽ: Teď už zbývá napsat její dějiny. In: *Respekt*, roč. 18, č. 37 (10.–16.9.2007), s. 46 n.

3 TIGRID, Pavel: Co bychom měli, co bychom mohli. In: TÝŽ (ed.): *Vývoj Charty: Záznam z konference ve Franken*. Kolín/R., Index 1981, s. 124–143.

slovenskou vládou (D9, D22, D42, D150, D267, D352 a řada jiných). V roce 1978 se poprvé objevilo téma ekologie (D80), kterému se v osmdesátých letech věnovalo stále více dokumentů, jak dokládá kupříkladu klíčový „Rozbor ekologické situace v Československu“ z prosince 1983 (D263). Neutěšený stav životního prostředí, jenž v některých oblastech nabyl až charakteru ekologické krize, kulminoval počátkem roku a v listopadu 1989, kdy mimořádně nepříznivé rozptylové podmínky v severních Čechách, ale i v Praze, spolu s ambiciózními stavebními projekty režimu přispěly rozhodujícím způsobem k ekologicky motivovaným demonstracím. Není jisté náhodné, že právě v roce 1989 se Charta 77 věnovala ekologii hned ve čtyřech dokumentech (D532, D554, D559 a D571).

V dokumentech Charty 77 se pravidelně objevovaly zmínky o projevech solidarity v západních zemích a také o spolupráci nezávislých občanských iniciativ ze zemí východního bloku, která se naplno rozvinula v posledních třech letech jeho existence. Nejmarkantnější byly příklady vzájemné podpory mezi československým a polským disentem, již v roce 1978 ale v dokumentech Charty 77 najdeme zmínky o disentu v Sovětském svazu (D59, D60) a v Německé demokratické republice (D61, D77), od roku 1985 pak i v Maďarsku (D316). V letech 1988 a 1989 Charta věnovala pozornost rovněž dění v Rumunsku (D442, D520, D552) a v Číně (D558 a D560). I přes masivní snahu bezpečnostních orgánů – tohoto „soutěženství mocných“ – zabránit takzvané internacionalizaci vnitřního nepřítele došlo přeci jen k vytvoření onoho „nového bloku“, o kterém v březnu 1978 psal Jan Tesař (sv. 3, P10/4, s. 256). Dokumenty Charty 77, ale především pak společná prohlášení východoevropského disentu, tak bezesporu přispěly k vytvoření „solidární atmosféry, v níž se lépe dýchá a případně i sedí“.⁵

Závažná témata přinášely dokumenty zabývající se stavem československé společnosti a kontakty Charty 77 s ní. Počínaje rokem 1978 vycházely pravidelně dokumenty, jež se nevyhýbaly žádnému z tabuizovaných společenských problémů. To platí například o dokumentech o postavení romských spoluobčanů (D85), o porušování československého pracovního zákonodárství (D92), o takzvaném nedovoleném opuštění republiky (D138), o situaci důchodců v Československu (D143), o požívání omamných drog v Československu (D266), návrhu na úpravu volebního zákona (D336) nebo dokumentu o nepříznivé bytové situaci v Praze (D367). Zejména v letech 1988 a 1989 narůstal výrazně počet dokumentů tematizujících rozličné společenské nešvary a negativní důsledky procesu „normalizace“. Kritizovalo se v nich mimo jiné omezování svobodného cestování, úpadek nezávislosti soudní moci, ztráta historického vědomí nebo celkový úpadek morálky v důsledku korupce a klientelismu.

4 RUMML, Jiří: Kdo je vlastně v izolaci? (28.2.1979). In: HAVEL, Václav – BATTĚK, Rudolf – BENDA, Václav ad.: *O Svobodě a moci*. Kolín/R. – Řím, Index – Listy 1980, s. 305.

5 UHL, Petr: Lidská práva a politická revoluce. In: *Listy*, roč. 17, č. 1 (únor 1987), s. 68–73, zde s. 80.

Na dokumentech Charty 77 se ukazuje rovněž jistá „fenomenologická dualita opozice a moci“,⁶ kdy tlak jedné strany vyvolává automaticky reakci druhé. Nejde tu však pouze o odpověď na rozličné formy perzekuce, kdy se přelom let 1978 a 1979 jeví být časem Jaroslava Šabaty, rok 1979 rokem procesu s Výborem na obranu nespravedlivě stíhaných a rok 1980 zase kupříkladu rokem Rudolfa Battka, ale také o inicializační funkci řady dokumentů Charty 77, na které reagovaly mocenské struktury mimo jiné i tím, že se danou tematikou začaly intenzivněji zabývat (zřetelné je to třeba u „Rozboru ekologické situace v Československu“). Otevřený dopis mírovým hnutím na Západě z března 1982 (D198), a především „Pražská výzva“ z března 1985 (D297) jsou zase klasickými příklady další inicializační funkce Charty 77, kterou Jaroslav Šabata nazval v dopise britskému levicovému historikovi a mírovému aktivistovi Edwardu P. Thompsonovi z dubna 1983 jistým „trialogem“ – základním elementem začínajícího celoevropského dialogu.⁷

V dokumentech Charty 77 se odrážejí nejen peripetie střetávání s komunistickou mocí, ale i obecnější historické souvislosti období 1977 až 1989. Následné schůzky helsinského procesu, vývoj disentu v ostatních zemích východního bloku (zejména v Polsku), postupující hospodářské těžkosti Československa ve druhé polovině osmdesátých let, úmrtí významných osobností domácího i okolního světa, volba polského papeže Jana Pavla II. a její důsledky, diskuse v souvislosti s výročím vzniku Charty 77 či srpnové okupace Československa a v neposlední řadě rozmach občanských iniciativ v zemi v letech 1987 až 1989⁸ – to vše představuje jen některé z fenoménů, k nimž se Charta 77 ve svých dokumentech vyjadřovala. Nyní souhrnně publikované dokumenty se tak stávají jedním z klíčových pramenů pro pochopení československé společnosti v době „normalizace“ a povahy tehdejšího „negativního konsenzu“⁹ či „konsolidované svobody“.¹⁰

Fundamentální význam recenzované edice pro studium disentu je pak dán již samotným postavením Charty 77. Editoři odvedli vynikající práci, pokud jde o výběr dokumentů a jejich korekturu, neboť v *Informacích o Chartě 77*, ale i v jiných do-

6 ECKERT Rainer: Opposition und Repression in der DDR vom Mauerbau bis zur Biermann-Ausbürgerung (1961–1976). In: *Archiv für Sozialgeschichte*, č. 39 (1999), s. 355.

7 Jaroslav Šabata zde upozornil na skutečnost, že držitelé moci v ČSSR sice odmítají vést dialog s Chartou, nicméně se snaží komunikovat kupříkladu s mírovými iniciativami na Západě, které ale neváhají zahájit dialog s představiteli disentu (srv. ŠABATA, Jaroslav: Die Geschichte hat keinen Rückwärtsgang: Ein Brief an E. P. Thompson: In: ESCHÉ, Dieter (ed.): *OST-West Dialog: Der Frieden ist unteilbar. Für ein Europa jenseits der Blöcke*. (West) Berlin, Oberbaum 1985, s. 21).

8 Není jistě náhodné, že celé dvě třetiny dokumentů Charty 77 vyšly v letech 1987–1989 (239 z 598, tj. 66 procent). Nejméně jich vyšlo v roce 1981 (22) a v roce 1985 (28), nejvíce naopak v roce 1989 (88, což je více než dvaapůlkrát tolik co v prvním roce Charty 77).

9 Viz ŠIMEČKA, Milan: *Obnovení pořádku: Příspěvek k typologii reálného socialismu*. Brno, Atlantis 1990.

10 Viz BATTĚK, Rudolf: *Jako Červenej Karkulek: Dopisy z vězení*. Praha, Gallery 2002, s. 27.

mácích samizdatových či exilových periodikách, vycházely dokumenty s drobnými překlady či ve zkrácených verzích. Obdivuhodné je rovněž úsilí, které bylo vynaloženo na bibliografické zpracování jednotlivých dokumentů. Přestože se zdaleka nepodařilo zachytit všechny případy a všechna periodika, v nichž byly dokumenty či jejich části přetištěny,¹¹ jsou bibliografické údaje často velmi rozsáhlé. Příkladem podrobné bibliografické rešerše je mimo jiné „Prohlášení mluvčích Charty 77 o třech letech její existence a o kolektivu mluvčích“ z února 1980 (D133) či dokument „Právo na dějiny“ z května 1984 (D280).

Do jisté míry se však zdá, že dohledávání bibliografických údajů k jednotlivým dokumentům dostalo přednost před zjišťováním okolností jejich vzniku a dalšího osudu. Dokumenty, u kterých se podařilo určit autora či autory, popřípadě hlavního iniciátora, jsou v předkládané edici spíše výjimkou. Daří-li se to pro období 1977 až 1979 přeci jen častěji, pak autorství dokumentů z pozdějších let je zmiňováno už jen sporadicky. Přitom právě diskuse, které se vedly nad vznikem většiny dokumentů, zasluhují podle mého názoru značnou pozornost, a to tím spíše, že řady jejich aktérů každým rokem bohužel nenávratně řídnou. O to více je zapotřebí upozornit na příklady zdařilé heuristické práce, jako je tomu mimo jiné u dokumentu z května 1979 „Teze o spotřebě...“ (D106), kde se editorům podařilo nejen upozornit na ty, kteří jej připravili, nýbrž využít i záznamů Správy vyšetřování Státní bezpečnosti komentujících tento dokument. Nutno dodat, že dokumentů, k nimž byly v komentáři vytěženy i materiály politické policie či státních orgánů, je více (D170, D215 a další), což je jednoznačným pozitivem této práce.

Značným přínosem, který výrazně ulehčí hlubší rozbor jednotlivých dokumentů Charty 77, je kromě tematického rejstříku k obsahu dokumentů a rejstříku osobních jmen a názvů institucí, umístěných na závěr třetího svazku, i velmi pečlivě provedený způsob odkazování na vzájemně související dokumenty. Před badatelem se tak otevírá nejen možnost vyhledat si jednotlivé komentáře k vybranému dokumentu, ale může se vydat i cestou srovnávání různých dokumentů, které na sebe navazovaly či byly nějak vzájemně propojeny.

Kapitolou, která by si zasluhovala podrobnějšího výkladu, jsou rozsáhlé poznámky k jednotlivým dokumentům. Autoři se snažili poskytnout čtenáři doplňující informace o místech a době konání mezinárodních konferencí, o osobách, které jsou v daném dokumentu zmíněny, či seznámit ve stručnosti s institucemi, s nimiž Charta 77 komunikovala nebo které projevíly solidaritu s politickými vězni v Československu. Takto jsou představeny i některé z občanských iniciativ východního bloku, se kterými měla Charta 77 bližší kontakty (D28, D166, D216, D258, D332,

11 Z řady důležitých cizojazyčných časopisů, které přinášely zprávy o Chartě 77 včetně celých dokumentů Charty či jejich výtahů, není recipován např. západoněmecký časopis *Sozialistisches Osteuropakomitee: Zeitschrift für sozialistische Theorie und Praxis*. V číslech z let 1977 a 1978 je řada příspěvků československých autorů (Petr Uhl, Jiří Müller, Ludvík Kavín, Zdeněk Mlynář aj.), které se věnují přímo Chartě 77.

D399). Velmi přínosné je přiblížení průběhu trestního stíhání řady představitelů disentu, jejichž jména či kauzy jsou předmětem zájmu příslušného dokumentu. Autoři čerpali tyto údaje většinou ze sdělení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných otiskovaných v *Informacích o Chartě 77*.

Poznámky také upozorňují na odlišné datování některých dokumentů v samizdatových periodikách a vysvětlují, proč tato edice dává přednost té které konkrétní dataci (D72, D154). U některých dokumentů se podařilo srovnáním jejich jednotlivých verzí zpřesnit původní, dosud používané datování (D154 a další). K tomuto výsledku vedly i rozhovory s některými aktéry či využití písemností, jež dali autorům této edice k dispozici. Díky uchovanému parkovacímu lístku Jiřího Bednáře z Pece pod Sněžkou se kupříkladu podařilo určit datum „Společného prohlášení Charty 77 a Polského výboru společenské sebeobranu (KSS-KOR) k 10. výročí vojenské intervence v Československu“ (D62). V několika případech informují poznámky rovněž o výběru jednoho z více názvů příslušného dokumentu, které se objevily v některých jeho opisech (D46).

Přestože jsou poznámky v této edici jednoznačným přínosem a obsahují množství doplňujících informací, nelze se vyhnout několika kritickým komentářům. Kromě dvou závažnějších korektorských chyb¹² poskytují některé poznámky informace neúplné, zkreslující, a dokonce i chybné. Například v první poznámce k dokumentu D294 se dočteme, že v letech 1977 až 1985 bylo vězněno celkem deset mluvčích Charty 77, mezi nimi je však uvedeno i jméno Dany Němcové, která vykonávala funkci mluvčí až v roce 1989. Jméno Anny Šabatové by naopak nemělo chybět ve výčtu osob, které se zapojily do činnosti Východoevropské informační agentury (D523, poznámka č. 1).

Je škoda, že řada fragmentárních a nepřesných informací se vyskytuje v poznámkách k dokumentům zachycujícím vzájemné kontakty občanských iniciativ ve východním bloku. Iniciativa pro mír a lidská práva (*Initiative Frieden und Menschenrechte – IFM*), která se ve východním Německu inspirovala přímo Chartou 77, je zde kupříkladu v první poznámce k dokumentu D399 představena zcela zkresleně, neboť uplatňování lidských a občanských práv v armádě (jak se zde tvrdí) rozhodně nepatřilo mezi témata jejího přednostního zájmu. Iniciativa navíc nevznikla v listopadu 1985, ale až na konci prosince, poté co Ralf Hirsch navštívil v Praze Petra Uhla a seznámil se s jeho názorem na možnost využití institutu mluvčích pro IFM. Svou činnost pak tato iniciativa naplno zahájila v lednu 1986. Tvrzení, že se východoněmecké mírové hnutí politicky vyvíjelo pod vlivem západoněmecké strany Zelených (D202, poznámka č. 1), zcela opomíjí skutečnost, že toto hnutí bylo v prvé řadě spontánní obrannou reakcí východoněmecké společnosti na militarizační tlak, který kulminoval právě v letech 1978 až 1982.

12 V textu dokumentu D312 jsou odkazy na čtyři poznámky, ale poznámkový aparát obsahuje poznámku pouze jednu. Poznámka číslo 3 k dokumentu D283 odkazuje na dokument D63, který je chybně datován (12.8.1968 místo správného 27.7.1978).

Ve výčtu jmen občanů uvězněných v Lipsku v roce 1989, se kterými představitelé československé opozice projevíli solidaritu ve společném dokumentu Charty 77 a VONSu z 21. září 1989 (D581), autoři edice bohužel nezkontrolovali uvedená jména zatčených a převzali tak stejné chyby z původního dokumentu. Chyby v zapisování německých jmen byly přitom velmi časté, neboť informace o represích se právě na konci osmdesátých let předávaly stále častěji po telefonu, ve kterém bylo velmi obtížné rozlišovat třeba mezi hláskami *e* a *ä*.¹³

Ačkoli je pravda, že výzkum v této oblasti teprve probíhá, byly již v předešlých letech publikovány četné práce, které do ní vnášejí více světla. Rovněž na stránkách východoněmeckého či polského samizdatu by bylo možné najít řadu zpřesňujících informací. Nebylo by na škodu, kdyby alespoň u opravdu podstatných dokumentů Charty 77 editoři více zohlednili nové tituly české i zahraniční provenience. Ostatně na první poznámce k dokumentu o proslulé bratislavské „svíčkové“ demonstraci z března 1988 (D454) se ukazuje, že občas bohužel nereflektovali ani novou literaturu o československém disentu.¹⁴

Na závěr hodnocení jinak úctyhodného edičního zpracování dokumentů Charty 77, tedy prvních dvou svazků, bych si dovilil učinit ještě dvě kritické připomínky, jež mají spíše charakter dotazu na vlastní koncepci představované edice. Při důsledném čtení poznámek k jednotlivým dokumentům se totiž objevují zřetelné disproporce mezi významem samotného dokumentu a rozsahem poznámkového aparátu. Aniž bych chtěl nějak snižovat význam kterýchkoli dokumentů Charty 77, existují mezi nimi přeci jen v tomto ohledu jisté rozdíly. Vypracované poznámky to však často jako by pomíjely, což může u čtenáře vyvolat mylný dojem o důležitosti daného dokumentu. Na srovnání poznámkového aparátu k dokumentu D297 (Pražská výzva) a D393 (Stanovisko k připravovaným změnám českého pravopisu) lze dobře demonstrovat, co mám konkrétně na mysli. Domnívám se, že mělo být při přípravě této edice zvaženo, které dokumenty patří mezi klíčové, takže zasluhují zjistit co nejvíce osvětlujících informací, a které stačí pouze přetisknout se základním bibliografickým údajem a patřičnou korekturou.

Vilém Prečan má bezesporu pravdu v tom, že období existence Charty 77 po roce 1989 je kvalitativně zcela odlišné. Otázkou však přesto zůstává, zda krátký článek Jiřího Vančury „Charta 77 v letech 1990 až 1992“ (sv. 3, P13, s. 379–382) může

13 Právě v dokumentu D581 najdeme hned tři chyby: uvedený Axel Gebthabt byl ve skutečnosti Axel Gebhardt, Mirko Ketzal byl Mirko Kätzel a Jutta Getzelová byla Jutta Gätzelová.

14 Na prvním místě je zde totiž mezi iniciátory jmenován biskup Korec, který však ve skutečnosti stál až na konci řetězce osob spjatých s bratislavskou demonstrací. Na počátku byl naopak ve Švýcarsku žijící hokejista Marián Štátný, který informoval Jána Čarnogurského o úmyslu zorganizovat menší demonstrace za náboženskou svobodu před budovami československých zastupitelských úřadů v cizině. (Více k tomu ČARNOGURSKÝ, Ján: Ako sa pripravoval 25. marec. In: TÝŽ: *Videné od Dunaja: Výber z prejavov, článkov a rozhovorov*. Bratislava, Kalligram 1997, s. 370–374.)

nahradit alespoň základní ediční podchycení tříletého polistopadového působení této občanské iniciativy. Domnívám se, že nikoli.

Představovanou edici dokumentů Charty 77 doplňuje ve třetím svazku soubor příloh, rozčleněný do čtrnácti tematických bloků (P1 až P14). Velmi zajímavé dokumenty v prvním oddílu přibližují vznik základního „Prohlášení Charty 77“, za nimi následuje důsledně zeditovaný seznam prvních 241 signatářů. Druhá příloha mapuje cestu úvodního prohlášení do zahraničí. V jejím úvodu se bohužel editoři nevyvarovali jisté dezinterpretace, neboť Wolfgang Runge si nemohl vyzvednout text prohlášení v bytě Pavla Kohouta až 29. prosince 1977, jak se zde praví (P2, s. 25). Charta se tehdy totiž blížila již k prvnímu výročí své existence. V následující příloze, věnované úloze Jana Patočky v počátcích Charty 77, stojí bezesporu za pozornost ukázky protokolů z policejních výslechů, při nichž Patočka obstál velmi dobře. Po představení literárních reflexí Charty, většinou převzatých ze samizdatových textů, zaujmou v šesté části příloh interní zprávy z prostředí československého disentu o situaci v Chartě a Československu, určené pro představitele exilu.

Z dokumentů vybraných pro sedmou část je zapotřebí v první řadě upozornit na výtah ze souhrnných informací o Chartě 77, který vypracovalo politickoorganizační oddělení Ústředního výboru KSČ (P7/4). Najdeme zde informace o rezolucích odsuzujících Chartu 77 (v polovině března 1977 jich oddělení evidovalo 14 552), ale také zmínky o souhlasných vyjádřeních na adresu Charty 77, jako byl nápis „Podporujeme Chartu 77“ z lovosického nádraží. Vedle všeobecně známých výtahů z článků z *Rudého práva* vybrali editoři rovněž informační brožuru oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ (P7/6), která je ukázkovým svědectvím zvráceného používání jazyka. Jednotlivé základní stranické organizace jsou zde informovány, že režimní pojetí svobody je čistě třídní. V Československu nejsou žádní političtí vězni a nikdo není trestán za své přesvědčení. Vrcholem je pak demagogická interpretace práva na stávkou, na které upozornila Charta ve svém základním prohlášení. Podle autorů brožury nemá toto právo v socialistickém Československu žádné opodstatnění, neboť vše je společným majetkem a lidé tak přeci nebudou stávkovat proti sobě samým. Unikátní je rovněž „Informace o projevu Jaromíra Obziny k Chartě 77 na Vysoké škole politické“, ve kterém dospěl tehdejší ministr vnitra k závěru, že Chartu vyprodukovaly nejlepší mozky opozice a je napsaná tak rafinovaným způsobem, „že kdybychom dovolili ji zveřejnit, 90 procent našich lidí by nepochopilo, v čem je její nebezpečí“ (P7/11, s. 170).

Po velmi skrovném výběru písemností represivních složek státního aparátu, jež se týkají Charty 77 v prvním roce její existence, následuje soubor textů z pera signatářů Charty 77, kteří se v nich zamýšlejí nad smyslem Charty a možnostmi realizace jejích cílů. Kromě velmi podnětné úvahy Jaroslava Šabaty z počátku června 1978 (P10/1) a analýzy Jana Tesaře z března téhož roku (P10/4)¹⁵ zde najdeme

15 Zde se bohužel vloudila malá chybička do poznámkového aparátu, neboť text, jenž byl dle editorů napsán po 8.2.1978, měl být současně předložen k diskusi již na přelomu února a března 1977 (P10/4, poznámka č.7, s. 248).

pregnantní pojednání Rudolfa Battka o společenské pozici Charty 77, které lze více než vřele doporučit k přečtení (P10/12). Ostatní texty byly z valné většiny otištěny v rozličných samizdatech, což jim přirozeně neubírá na významu.

Obsahem jedenácté přílohy jsou biogramy a chronologický přehled všech pětáctiřiceti mluvčích Charty 77 (tedy i polistopadových), které vypracoval Josef Tomeš. Následuje soupis všech 1889 signatářů Charty 77 s uvedením profese a s číslem a datem dokumentu, ve kterém byl jejich podpis zveřejněn. Třináctá příloha obsahuje již zmíněný článek Jiřího Vančury o Chartě 77 v letech 1990 až 1992. Soubor příloh pak uzavírají dodatky, z nichž stojí za zmínku především soupis signatářů ze Slovenska (P14/5).

Příjemným oživením jsou faksimile několika vybraných dokumentů, mezi nimiž na prvním místě stojí první a část druhého konceptu „Prohlášení Charty 77“, a také podpisové lístky devíti z prvních 241 signatářů (Otka Bednářová, Václav Havel, Alfréd Kocáb, Jiří Kolář, Jaroslav Seifert, Anna Šabatová, Dominik Tatarka, Zdeněk Vokatý a Josef Zvěřina). Více než pět set stran třetího svazku uzavírá soupis literatury o Chartě 77 a již zmíněný tematický a jmenný rejstřík.

Při celkovém hodnocení třetího, přílohového svazku se bohužel nemohu vyhnout dvěma vážným kritickým výhradám. Tou první je značná nahodilost výběru dokumentů a výrazná informační nevyváženost jednotlivých přílohových segmentů. Dokumentů o Chartě 77, které dosud nebyly publikovány, zde není mnoho, značným zklamáním je pak především výběr písemností represivních složek státního aparátu. Příliš velký prostor podle mého názoru editoři ponechali článkům z *Rudého práva*, které jsou poměrně známé, a navíc snadno dostupné. Za zásadní problém však považuji naprostou převahu dokumentů z let 1977 a 1978 a naproti tomu úplnou absenci dokumentů z první poloviny osmdesátých let. Zejména v případě materiálů státní proveniencí zůstal obraz Charty 77 omezen pouze na prvé dva roky její existence, což je opravdu nedostačující.

Kompletní edice dokumentů Charty 77 spolu se souborem příloh představuje dílo, se kterým se bude muset vyrovnat každý badatel zabývající se dějinami opozice a československé společnosti v letech 1977 až 1989. Mimořádný význam spatřuji především v samotném důkladném uspořádání všech dokumentů Charty 77 z tohoto období, které jsou edičně upraveny, opatřeny příslušnými rejstříky a doplněny rozsáhlým poznámkovým a bibliografickým aparátem. Tyto tři svazky tvoří dobrý odrazový můstek k souhrnnému zpracování dějin Charty 77, po kterém již delší čas prahne značná část odborné, a možná i laické veřejnosti. Vyjma osvětlení okolností vzniku jednotlivých dokumentů se editorům víceméně podařilo splnit vytyčené úkoly, byť mnohé bude zapotřebí doplnit a poopravit. Třísazkovou publikaci – výsledek usilovné práce několika lidí, mezi nimiž klíčová úloha připadla Blance Císařovské – lze bezesporu označit za zásadní vědeckou edici zdejších soudobých dějin.

V dohledné době by bylo žádoucí soustředit se na hlubší rozbor klíčových dokumentů Charty 77 a na zjištění maxima informací, jež by pomohly lépe osvětlit motivace jejich vzniku a přiblížit diskuse s nimi spojené. Vítané by bylo i vydání dalších přílohových svazků, které by vyvážily nedostatky toho prvního. Videozáznam shro-

máždění ke Dni lidských práv 10. prosince 1988 na Škroupově náměstí v Praze na DVD přiloženém ke druhému svazku je jistě sympatickým bonusem, byť by podle mého názoru bylo asi větším přínosem vydání všech dokumentů v digitální podobě, umožňující fulltextové prohledávání. To by však mohly nahradit avizované webové stránky se všemi přepsanými dokumenty Charty 77. Občanská iniciativa, jež nemá v dějinách východoevropského disentu obdoby, by si to bezesporu zasloužila.

Recenze

Perzekuce československých občanů v SSSR

Tři sborníky studií

Jan Gebhart

BORÁK, Mečislav (ed.): *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956): Sborník studií*, sv. 1: *Vězni a popravení*; sv. 2: *Zajatci a internovaní*. Opava, Slezské zemské muzeum – Slezská univerzita 2007, 262 + 396 stran.

BORÁK, Mečislav (ed.): *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956): Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, pořádané Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Národním archivem České republiky a Slezským zemským muzeem 30. listopadu 2006 v Praze*. Opava, Slezské zemské muzeum 2007, 278 stran.

Vědeckým pracovníkům Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě a jejich spolupracovníkům ze Slezské univerzity a z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR se podařilo rozvinout v rámci projektu Grantové agentury České republiky výzkum, který dosud neměl v naší historiografii obdoby jak z hlediska odborného uchopení tématu, tak rozsahu. Veškeré předchozí bádání českých historiků v tomto ohledu zůstávalo do té doby jen v počátečních fázích. Výsledkem činnosti badatelského kolektivu kolem řešitele grantu Mečislava Boráka je osm obsáhlých, ve dvou svazcích publikovaných studií a stejný počet příspěvků (pět českých a tři zahraniční) ve sborníku z konference, která se konala v rámci plnění grantu.

Základ projektu se začal rýsovat již v roce 2001, kdy část současného řešitelského týmu získala možnost provést první výzkumné a spíše orientační sondy k této problematice v ruských archivech díky grantu Vědecké rady Ministerstva

zahraničních věcí České republiky. Avšak teprve tříletý grant Grantové agentury ČR dovolil nejen rozšířit kolektiv badatelů, ale také adekvátně prohloubit studium v různých fondech ruských i českých archivů. Jako hlavní úkol si řešitelé stanovili zjistit a zdokumentovat, jaké byly formy, metody, mechanismy, celkový rozsah a vývoj perzekučních opatření, která používal po řadu desetiletí stalinský režim proti československým občanům i příslušníkům českých menšin v zahraničí. Časové vymezení letopočty 1918 a 1956 bylo dáno prvními perzekucemi československých obyvatel v sovětském Rusku a ukončením jejich repatriací ze Sovětského svazu. Pochopitelně autoři využívali také dobový tisk a publikace, vzpomínkové práce, osobní svědectví, dotazníkové akce a v neposlední řadě také domácí i zahraniční odbornou literaturu. Přes mnohé peripetie, spojené především s problémy ve zpřístupňování fondů ruských archivů, se podařilo výzkum dokončit a neobyčejně přitom obohatit dosavadní poznatky o perzekuci československých občanů na území Sovětského svazu.

Předkládané texty, které představují výsledky několikaleté pilné badatelské práce, jsou koncipovány a seřazeny tak, aby nabídly zřetelnou a přehlednou mozaiku dané problematiky. Do první části – *Vězni a popravení* – jsou zařazeny kromě úvodu z pera Mečislava Boráka celkem tři studie, které analyzují různé aspekty perzekucí. Úvodní Borákova stať „O výzkumu československých obětí politických represí v Sovětském svazu“ rekapituluje východiska a cíle výzkumu, rozebírá použitou pramenovou základnu i literaturu, zamýšlí se nad metodologií a jednotlivými formami výzkumu a shrnuje dosažené výsledky. V první ze studií s názvem „Českoslovenští občané a Češi v sovětských věznicích a táborech (1918–1956)“ Dušan Janák sleduje na pozadí základních trendů vývoje sovětského represivního systému, především vězeňství, jak Čechy a československé občany pronásledovaly soudy i administrativní orgány nejprve sovětského Ruska a později Sovětského svazu. Podařilo se mu prokázat, že již v prvních letech sovětského režimu se dostaly do vězení stovky těchto lidí, byť často jen na kratší dobu v řádu týdnů nebo měsíců. Ve větší míře byli uvězněni příslušníci českých enkláv v období násilné kolektivizace na počátku třicátých let. Také na sklonku tohoto decennia, kdy proběhla nejrozsáhlejší vlna zatýkání a stalinského teroru, postihly perzekuce Čechy a československé občany, tentokrát bez ohledu na jejich sociální a profesní postavení, a dokonce se dotkly i „nepravověrných“ komunistů. Stať pak vrcholí rozborem poválečné situace až do roku 1956, kdy se uzavírala jedna z temných kapitol dějin 20. století. Následující studie Mečislava Boráka „Popravy jako součást politických represí v SSSR a dosud zjištěné oběti z řad Čechů a čs. občanů“ přináší na podkladě rozsáhlého průzkumu databází a pamětních knih obětí politických represí a dalších materiálů konkrétní jména asi pěti set popravených osob a uvádí také příčiny jejich perzekuce. Autor věnuje pozornost Moskvě i dalším místům, kde došlo k popravám Čechů a československých občanů, po celou dobu existence bolševického režimu. Sborník uzavírá společná studie Mečislava Boráka a Zdeňka Jiráska „Spisy dozoru Prokuratury SSSR a čs. oběti politických represí“. Autoři v ní analyzují jeden ze specifických fondů k dějinám politických represí, uložený ve Státním archivu Ruské federace. Právě spisy tohoto fondu pomohly jmenovitě konkretizovat některé československé

oběti. Zajímavé je, že se do spisů dozoru Prokuraturny SSSR dostala také jména sovětských občanů, kteří různým způsobem protestovali ve druhé polovině roku 1968 a v roce 1969 proti okupaci Československa v srpnu 1968 (s. 250).

Druhou část – *Váleční zajatci a internovaní* – otevírá opět jmenovaná úvodní Boráková stať. Editor ji zřejmě záměrně zařadil i sem, neboť předpokládal, že každému čtenáři se nemusí dostat do rukou oba svazky sborníku, a v tom případě by mu unikal smysl projektu v celé jeho šíři. První z pěti studií napsal Tomáš Staněk pod názvem „Českoslovenští občané v systému GUPVI NKVD-MVD v SSSR v letech 1945–1956 a němečtí váleční zajatci v Československu v etapě 1945–1950“. Autor zkoumá postavení zajatců a internovaných osob na sovětském území po skončení druhé světové války a zjišťuje, jak se lidé považovaní za Čechy a Slováky a další osoby s československým občanstvím dostali do sovětského zajetí a internace. Na podkladě autentických materiálů sleduje způsob jejich registrace, počty, životní podmínky v táborech, úmrtnost zajatců a internovaných, případně jejich repatriaci, jež se realizovala po diplomatických jednáních československých a sovětských úřadů. Zároveň se pokouší porovnat jejich postavení se situací německých válečných zajatců v Československu ve druhé polovině čtyřicátých let minulého století. V závěru zvažuje problémy využití dokumentů sovětského původu a možnosti dalšího výzkumu. Staňkova stať představuje velkou inspiraci pro ještě zevrubnější bádání, a to i v širších souvislostech dané problematiky. Následující studie Jiřího Friedla „Internace československých vojáků v SSSR 1939–1941“ velmi zajímavě a zasvěceně rozebírá nucený pobyt takzvané Východní skupiny československé armády v Sovětském svazu. Právě studium v ruských archivech autorovi dovolilo nahlížet na toto dvouleté období očima orgánů Lidového komisariátu vnitra (NKVD). Popisuje podmínky internace v Kamenci Podolském, Olchovcích, Jarmolincích, Orankách a Suzdalu i osudy skupiny vojáků, která zůstala v okolí Českého Kvasilova. Z archivních dokumentů je patrné, jak dokládá autor, že NKVD disponoval informátory z řad československých vojáků a bedlivě sledoval vývoj politických nálad mezi nimi. Případné ostřejší protisovětské postoje se také staly důvodem pro uvěznění několika československých vojáků. Internaci československých vojáků na sovětském území však autor neoznačuje za projev perzekuce a zpochybňuje v naší historiografii dosud převládající názor o podpoře činnosti „hvězdářů“ (komunistů) v jednotce ze strany sovětských orgánů. Rozsáhlá materiálová studie Zdeňka Valíše „Čechoslováci v táborech a věznicích NKVD za druhé světové války“ zahrnuje edici vybraných dokumentů z fondů Vojenského ústředního archivu v Praze a v několika případech také z Archivu Ministerstva vnitra ČR (nyní Archivu bezpečnostních složek) za období od 15. dubna 1940 do 15. června 1944. Autor ponechal dokumenty v původní podobě, zachoval důsledně jejich obsah i formu a uvedl je stručným regestem a archivním odkazem. Zároveň je doplnil obsažnými poznámkami, aby i méně znalý čtenář pochopil dané souvislosti zachycených událostí. Při jejich studiu je možné zevrubně poznávat podmínky a situaci internovaných československých občanů před vypuknutím německo-sovětské války a poté sledovat úsilí československých vojenských a diplomatických úřadů o jejich propuštění a o vybudování uznané samostatné československé vojenské jednotky v SSSR.

Studie Stanislava Kokošky „Činnost orgánů UPVI NKVD na československém území v letech 1944–1945“ nejprve ve zkratce zachycuje systém sovětských zajateckých táborů, tak aby se autor mohl dále zabývat funkcí frontových zajateckých táborů na Podkarpatské Rusi a na východním Slovensku po přechodu fronty. V týlu Rudé armády se totiž odehrávalo masové preventivní zatýkání jednak obyvatel německé a (na Slovensku zejména) maďarské národnosti, ale také Rusů a Ukrajinců, kteří přišli na území Československa již před válkou. Z toho důvodu se na zatýkání podílely i orgány sovětské kontrarozvědky „Smers“ (*Smert' špionam*). Autor doplnil svou stať několika tabulkami (podávají přehled například o kapacitě a dislokaci zajateckých táborů působících v rámci 4. ukrajinského frontu či o pracovním nasazení zajatců) a dokumentárními přílohami. Závěrečná studie druhého svazku – „K problematice repatriace československých občanů ze SSSR“ – představuje jiný aspekt dané problematiky. Zdeněk Jirásek se v ní s využitím sovětských dokumentů ze Státního archivu Ruské federace pokusil analyzovat reflexi otázek repatriace ze strany příslušných sovětských činitelů. Konkrétně zachycuje několik akcí repatričního charakteru a složitost jejich vyjednávání mezi československými a sovětskými úřady. Zaznamenává také fungování ešalonů a speciálních shromažďovacích táborů, jimiž procházeli repatrianti před odjezdem do vlasti. V závěru studie se věnuje dokončení poválečné repatriace, které se týkalo i dalších zemí sovětského bloku a spadalo až do roku 1955 (oficiálně repatriace skončily 31. ledna 1956).

Sborník příspěvků z konference konané v pražském Národním archivu 30. listopadu 2006 v řadě obsahových ohledů anticipuje právě posuzované sborníky, obsahuje ale také tři příspěvky zahraničních účastníků konference. Galina O. Buvinová z občanského sdružení Memorial v Moskvě hovořila o uchovávání památky obětí politických represí v Rusku. Zároveň konstatovala, že existují problémy s evidencí těchto obětí a že v porovnání s předcházející dekádou v současnosti v celonárodním měřítku poklesl zájem o tuto bolestnou stránku sovětské historie a výrazněji se projevuje jen na regionální úrovni. Evžen Topinka z České besedy ve Lvově se svěřil s osobními zkušenostmi z pátrání po obětech politické represe z řad příslušníků české menšiny na Ukrajině a zaměřil se především na zajaté a internované Čechoslováky, kteří zemřeli v táborech a nemocnicích ve lvovské oblasti, kde jsou také pohřbeni. Edmund Nowak, ředitel Ústředního muzea válečných zajatců a internovaných v Łambinowicích-Opole, informoval o dokumentaci osudů polských válečných zajatců ze sovětského území. Uvedl také, že se muzeum zabývá i srovnávacími analýzami zajateckých systémů v podmínkách nacistické a komunistické diktatury. Sborník konferenčních příspěvků doplňují přílohy, z nichž bezesporu zaujme obsáhlá výběrová bibliografie k problematice politických represí v Sovětském svazu, kterou sestavili B. Belenkin a N. Vasiljevová z moskevského sdružení Memorial.

Závěrem mohu konstatovat, že recenzované publikace ve svém celku představují významný přínos pro komplexnější a hlubší poznání problematiky pronásledování československých občanů sovětským režimem a posunují tak zdejší soudobé dějiny v jednom směru o nutný kus dopředu. Lze jen doufat, že tento záslužný badatelský projekt najde své pokračování.

Recenze

Americká monografie o protektorátu

Francis D. Raška

BRYANT, Chad: *Prague in Black: Nazi Rule and Czech Nationalism*. Cambridge (Massachusetts), Harvard University Press 2007, 378 stran.

Mladý americký historik Chad Bryant získal doktorát na Kalifornské univerzitě v Berkeley a nyní působí na katedře historie Univerzity Severní Karolíny v Chapel Hill. Zabývá se sociálními a kulturními dějinami střední a východní Evropy v 19. a 20. století a ve své první monografii se obrátil k období německého protektorátu nad územím, které zbylo z Čech a Moravy po přičlenění Sudet k Německé říši na podzim 1938. *Praha v černé*, s podtitulem *Nacistické panství a český nacionalismus*, představuje solidně dokumentovanou a čtivě napsanou práci o životě v okupovaném protektorátu, ve které autor sleduje především vyvrcholení letitého národnostního konfliktu mezi Čechy a Němci, respektive brutální tlak na jeho vyřešení za německé okupace a v krátkosti také následnou radikální odpověď porobených Čechů v podobě vysídlení Němců. Analyzuje nacistické plány poněmčit český národ, ale také jeho snahu bránit svou identitu, a diskutuje rovněž československé plány na vytvoření národnostně homogenního státu po skončení války.

V úvodu autor zdůrazňuje, že „chovat se v národním zájmu“ v období před, během a po druhé světové válce Češi považují za zcela přirozené, nicméně definice národnosti se v různých obdobích měnily. Již v druhé polovině 19. století jazyk a národní symboly tvořily základní prvky, jimiž se Češi a Němci odlišovali od sebe. Politický a kulturní život v první republice byl organizován podle národnostních linií. Situace se nebyvale vyhrotila po březnu 1939, kdy Československo přestalo existovat, byl vytvořen Protektorát Čechy a Morava a vznikla nezávislá Slovenská

republika. Národnostní boj mezi Němci a Čechy dospěl do fáze, kdy jedné straně šlo už doslova o přežití a odkud už zřejmě nebylo cesty zpátky.

Podle Bryanta se ještě zpočátku nezdálo, že by se věci musely vyvíjet tak tragicky. V první kapitole tvrdí, že mnozí Češi vnímali zřízení protektorátu víceméně jako návrat ke starému habsburskému systému a podle toho také reagovali. Autonomie, kterou Hitler Háchovi slíbil, byla v politické struktuře protektorátu definována jen neurčitě. České obyvatelstvo využívalo tohoto únikového prostoru, aby se sjednocovalo v různých kulturních organizacích a posilovalo národní soudržnost na veřejných vystoupeních. Často přitom dokonce docházelo k drobným formám diskriminace Němců v zaměstnání, obchodě nebo službách. Překvapením pro nacisty bylo, že naopak Němci v protektorátu se nesjednotili. Situace se změnila po studentských demonstracích v listopadu 1939 a uzavření českých vysokých škol. Češi upustili od otevřených protestů a (kromě odboje) volili pasivní formy odporu.

Druhá kapitola popisuje stupňující se útlak českého obyvatelstva v roce 1940, který souvisel s německými válečnými úspěchy. Nacisté zatkli řadu představitelů odboje a zdárně integrovali protektorátní hospodářství do říšské ekonomiky. Snaha posílit německou nadvládu se projevovala i v takových administrativních nařízeních, jako že úřední dokumenty museli být buďto dvojjazyčné nebo pouze v němčině. Zprvu se zdálo, že Němci ve svých snahách Čechy poněmčít vítězí, jelikož počet žadatelů o říšské občanství vzrůstal. Značné problémy jim však působili takzvaní obojživelníci, kteří úspěšně manévrovali mezi českou a německou národností. V důsledku toho byla v protektorátu zavedena nová a přísnější národnostní kritéria. Německý útlak ovšem na druhé straně vyvolával stoupající nenávist k okupantům, podporovanou rozhlasovým vysíláním z Londýna. V té době český domácí odboj zformuloval požadavek na poválečný hromadný odsun Němců z Čech a Moravy, o kterém informoval prezidenta Edvarda Beneše a jeho exilovou vládu. V tomto názoru se podle Bryanta český národ sjednotil a české myšlení zavrhllo původní formu koexistence s Němci. Namísto toho převládly radikální záměry vytvořit homogenní český národ. Autor přitom správně poukazuje na to, že brutalita války vedla obyvatelstvo i jiných zemí Evropy k podobným závěrům.

Ve třetí kapitole se Bryant soustřeďuje na německé plány zničit český národ. Říšský protektor Konstantin von Neurath a státní tajemník Karl Hermann Frank navrhovali Hitlerovi polovinu Čechů poněmčít a zbytek vysídlit. Tyto plány však byly v rozporu s praktickými potřebami válečného hospodářství, protože v protektorátu nežilo dostatečné množství Němců pro práci v továrnách, a tak byly uloženy zatím „k ledu“. Čechům se však přitížilo za brutální vlády zastupujícího říšského protektora Reinharda Heidricha, jejíž podrobnosti a důsledky líčí čtvrtá kapitola. Heydrich nenáviděl Židy a Slováky a spoléhal na tvrdší metody ve snaze o všestranné podrobení Čechů, jimž také upíral veškeré veřejné projevy národního cítění. Represe a pokoření, jemuž byli Češi vystaveni po atentátu na Heydricha, přilily poslední kapku do poháru jejich nenávisti vůči Němcům a v celém neokupovaném světě se zároveň vzvedla vlna solidarity kvůli vyhlazení Lidic.

Pátá kapitola se věnuje poměrům v protektorátu do konce války. Podle autora si zde nacisté díky teroru zajistili poměrně klidné zázemí, dělníci měli slušné mzdy

a ozbrojený odboj byl minimální. Zhoršující se německá situace na frontě činila českou pracovní sílu nenahraditelnou. Přes rostoucí averzi k okupantům byli Češi vesměs opatrní, aby se nedostali do potíží s jejich úřední mocí. Jako formu odporu často volili neochotu používat němčinu. Pasivita národa ovšem znepokojovala Benešovu exilovou vládu, která burcovala domácí obyvatelstvo k většímu odhodlání, které se však projevilo až během osvobození země.

V poslední kapitole autor přechází k vývoji plánů na odsun německé menšiny, jejich realizaci a dlouhodobým důsledkům. Od roku 1943 bylo již zřejmé, že československá exilová vláda přijala za svůj a prosazuje hromadný odsun Němců. Exilové autority v Londýně povzbuzovaly v českém obyvatelstvu nenávisť ke všemu německému, aby strach z retribuce přinutil alespoň část Němců opustit zemi ještě před provedením odsunu. V závěru knihy se Bryant snaží vystihnout poválečnou atmosféru v osvobozeném Československu a zdůrazňuje, jak nacionální demagogie a sociální politiky v pohraničí využili komunisté, předtím než v únoru 1948 na čtyřicet let uchvátili veškerou moc. Dlouhý stín odsunu však padá i na demokratickou Českou republiku, která se dodnes potýká s morálními důsledky toho, jaké prostředky byly zvoleny k národnostní homogenizaci poválečného Československa.

Bryantova monografie je solidním vyličením historie protektorátu, a zejména pro amerického čtenáře představuje jistě užitečný průhled do vzdálených a spleťtých událostí ve střední Evropě před polovinou minulého století. Jeho soudy jsou vesměs přesvědčivé, argumentace přesná a podložená studiem původních archivních materiálů i znalostí širokého spektra odborné literatury. Za hlavní klad knihy považují vzácnou vyváženost autorova pohledu na poměry v protektorátu. Mírnou kritiku si naopak zaslouží fakt, že v jejím závěru nevěnoval dostatek pozornosti „řádně organizovanému“ odsunu Němců, který – oproti jeho mínění – většinou dodržoval mezinárodně platné normy a vysloužil si dokonce ocenění velitelství západních mocností.

Recenze

Mezi zúčtováním a ignorancí

Stíhání německých válečných zločinců v evropských zemích a Kanadě

Dagmar Černá

FREI, Norbert (ed.): *Transnationale Vergangenheitspolitik: Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechern in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*. Göttingen, Wallstein 2006, 656 stran.

Německý historik střední generace Norbert Frei je profesorem novějších a nejnovějších dějin na Univerzitě Friedricha Schillera v Jeně a získal si renomé především svými pracemi o dějinách tisku a žurnalistiky ve „třetí říši“ a studii o vyrovnávání s nacistickou minulostí v německé společnosti. Obsáhlý a unikátně pojatý sborník s názvem „Transnacionální politika minulosti: Zacházení s německými válečnými zločinci v Evropě po druhé světové válce“, vydaný ve Freiově redakci, obsahuje patnáct příspěvků předních evropských i mimoevropských historiků, kteří popisují způsob vypořádání s nacistickými zločiny na území různých států. Vedle spojenecké politiky stíhání a trestání válečných zločinců bezprostředně po skončení války a procesů s nimi na území obou německých států a Rakouska se zde probírají opatření přijatá za stejným účelem v Sovětském svazu, Francii, Nizozemsku, Belgii, Dánsku, Norsku, Polsku, Československu, Řecku, Itálii a rovněž Kanadě.

Ještě během války vrcholní představitelé antihitlerovské koalice rozhodli, že zločiny spáchané nacistickým Německem nesmí zůstat bez trestu. Pětadvacátého října 1941 přijali krátce po sobě americký prezident Franklin Delano Roosevelt a britský premiér Winston Churchill v tomto smyslu prohlášení, která představovala první krok na dlouhé a komplikované cestě k ustavení Mezinárodního

vojenského tribunálu v Norimberku. „Odplata za tyto zločiny se musí od nynějška stát jedním z hlavních válečných cílů,“ pronesl tehdy jasně Churchill (s. 7). V říjnu 1943 pak nastal další významný posun v tomto procesu: v Londýně byla zřízena Komise Spojených národů pro válečné zločiny (*United Nations War Crimes Commission – UNWCC*) a v Moskvě se uskutečnila konference, v jejímž závěru byla kromě jiných důležitých dokumentů přijata Deklarace o německých zločinech (*Declaration of German Atrocities*).¹ Stanovilo se v ní, že nacističtí váleční zločinci budou po skončení války souzeni na území těch států, kde své zločiny spáchali, a ti, jejichž činy nejsou spjaty s konkrétním místem, pak budou potrestáni podle rozhodnutí spojeneckých vlád.

V Sovětském svazu se mezitím již v létě 1943 konal v Krasnodaru první proces proti německým válečným zločincům, a to za masakr sedmi tisíc lidí. Příslušníci wehrmachtu a gestapa byli ovšem odsouzeni v nepřítomnosti, popraveni pro výstrahu byli pouze sovětszí zrádci. Němečtí zločinci seděli poprvé v lavici obžalovaných v charkovském procesu v prosinci 1943. Rozsudek smrti byl vykonán na třech příslušnících wehrmachtu, odsouzeni byli za zavraždění tisíců sovětských občanů v „plynových vozech“. V Charkově bylo také poprvé německé politické a vojenské vedení explicitně označeno za zodpovědné za plánování systematického vyvražďování slovanských národů.

Názory Spojenců na způsob potrestání nacistických válečných zločinců se lišily, jak na to poukazuje Norbert Frei ve svém úvodu a celkové bilanci. Rooseveltův ministr financí Henry Morgenthau junior navrhoval jako radikální řešení sestavit seznam hlavních válečných zločinců a ty po zadržení bez procesu zastřelit, proti tomuto plánu se však postavil americký ministr obrany Henry Stimson, jemuž se podařilo spolu s dalšími zastánci soudního řízení prosadit myšlenku mezinárodního vojenského tribunálu. K jeho ustavení došlo nakonec po složitých vyjednávacích přijetím londýnské dohody z 8. srpna 1945, obsahující v příloze statut tohoto soudu. Americké delegaci se podařilo ve statutu zakotvit jak sporné stíhání nacistických organizací, tak vedle skutkových podstat válečných zločinů a zločinů proti lidskosti i skutkovou podstatu zločinů proti míru. Samostatným bodem obžaloby bylo pak v souladu s angloamerickou praxí „spiknutí“.

Situaci na území obsazeného Německa a Rakouska, tedy ve třech nástupnických státech „třetí říše“, mapuje ve svém podstatném příspěvku berlínská historička Annette Weinkeová (s. 15). Konstatuje, že vedle soudních řízení v gesci Spojenců se již od léta 1945 konaly procesy také před německými soudy. Právní základ pro stíhání zločinů spáchaných Němci na německých spoluobčanech představovaly zákony č. 4 (z 30. října 1945) a č. 10 (z 20. prosince 1945) Spojenecké kontrolní rady, ale také příslušná ustanovení říšského trestního zákoníku z roku 1871. V sovětské okupační zóně platila jako trestní zákon směrnice Spojenecké kontrolní

1 Přijata byla 30.10. a zveřejněna 1.11.1943.

rady č. 38 z 12. října 1946. Stíhání na východě Německa se od západní části země lišilo značným ideologickým nábojem (trestání byli vedle nacistických zločinců i odpůrci komunistického režimu) a také institutem zvláštních senátů, zřízených na základě rozkazu č. 201 Sovětské vojenské správy v Německu ze 16. srpna 1947, v nichž postupně převládli soudci z lidu.

Po prvních pokusech o důkladné očistění státního aparátu od nacistických funkcionářů docházelo v západních okupačních zónách dokonce ještě před vznikem Spolkové republiky Německo (v roce 1949) k rehabilitaci představitelů nacistické justice. Ke své profesi se mohli vrátit i soudci trestních, zvláštních a vojenských soudů, takže nedošlo prakticky k žádnému potrestání bezprávi zaviněného nacistickým soudnictvím. Ještě do konce šedesátých let dominovali západoněmecké justici soudci z nacistické éry. Amnestijní zákony, schválené Spolkovým sněmem v letech 1949 a 1954, se postaraly o to, že nebyly potrestány statisíce přívrženců nacistického režimu a desetitisíce podezřelých ze spáchání trestných činů v té době (s. 55). Ve východní části Německa trvala praxe drakonických trestních opatření do začátku padesátých let, pak i zde nastal útlum snah o potrestání nacistických válečných zločinců.

Ke znovuoživení úsilí stíhat pachatele nacistického bezprávi ve Spolkové republice došlo v roce 1959 zřízením Ústředny zemských justičních správ pro objasnění nacistických zločinů (*Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen*) se sídlem v Ludwigsburgu (s. 61).² Nicméně intenzita trestněprávního postihu pachatelů závisela především na iniciativě jednotlivých státních zástupců a soudců. Z podnětu ústředny v Ludwigsburgu a hesenského generálního státního zástupce Fritze Bauera byla v šedesátých letech zahájena řada významných procesů s válečnými zločinci, mezi nimiž největší pozornost veřejnosti upoutaly v letech 1963 až 1966 takzvané osvětimské procesy.

Jak ukazuje autorka, ani v Rakousku nepanovala začátkem padesátých let velká ochota stíhat nacistické zločince. Narozdíl od Německa zde Spojenci nezaložili žádné vlastní vojenské trestní tribunály. Nová prozatímní rakouská spolková vláda však odsouhlasila 8. května a 26. června 1945 vlastní trestní normy ke stíhání nacistických zločinů, na jejichž základě vznikl v každé ze čtyř okupačních zón takzvaný lidový soud (první byl zřízen ve Vídni, obsazené Sověty). Tyto porotní soudy, aplikující výhradně vnitrostátní trestní právo, odsoudily v prvním roce své činnosti pozoruhodný počet celkem třinácti tisíc osob. Nejvíce odsuzujících rozsudků vynesl soud vídeňský, což pravděpodobně souviselo s vysokým počtem židovských obyvatel žijících zde před válkou i s vlivem sovětské okupační správy. Se zrušením okupačního statutu Rakouska v roce 1955 byla ukončena i činnost lidových soudů. Řádné soudy pak stíhaly nacistické zločince už jen sporadicky – obžalováno bylo celkem osmačtyřicet osob a z nich pouze osmnáct bylo shledáno vinnými (s. 71).

2 O zřízení této instituce bylo rozhodnuto na podzim 1958 na setkání ministrů spravedlnosti spolkové vlády a jednotlivých zemských vlád v Bad Harzburgu.

Frank M. Buscher, působící na Rhodes College v Memphisu, začíná svůj výklad o norimberských procesech a americkém scénáři potrestání válečných zločinců krátkým, avšak velmi zajímavým exkurzem do časů americké občanské války. Připomíná také nezdařené pokusy potrestat zločince z první světové války, které pak sloužily jako odstrašující příklad, jak by se nemělo postupovat. Poté mapuje přínos Spojených států pro vytvoření Statutu Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku, spočívající zejména v právním zakotvení zločinů proti míru a ve stíhání nacistických zločineckých organizací, a představuje americký koncept „spiknutí“. Svou pozornost dále soustřeďuje na následné norimberské procesy, kterých se pod vedením zástupce obžaloby Telforda Taylora v americké okupační zóně konalo celkem dvanáct. Informuje také o procesech proti dozorcům koncentračních táborů Dachau, Flossenbürg, Buchenwald, Nordhausen/Mittelbau-Dora a Mühldorf a dalším osobám, které se odehrály v letech 1945 až 1948 před americkými vojenskými soudy v Darmstadtu, Ludwigsburgu a Dachau a které představují – vedle hlavního norimberského procesu a následných procesů – třetí pilíř amerického programu potrestání válečných zločinců. Autor rovněž upozorňuje na problémy, jimž musela americká okupační správa čelit při prosazování programu, na kritiku ze strany německé veřejnosti i z vlastních kruhů i na kontext stupňující se studené války, pod jejímž zorným úhlem bylo nutné přehodnotit vztah k Německu jako k novému nejdůležitějšímu spojenci na evropském kontinentě.

Profesor moderních dějin na Univerzitě v Edinburghu Donald Bloxham podrobuje značné kritice britskou okupační správu v Německu, pokud jde o její příspěvek ke stíhání nacistických válečných zločinců. Upozorňuje na to, že řada zločinů nebyla řádně objasněna, mnoho pachatelů nebylo postaveno před soud a řada odsouzených byla předčasně propuštěna na svobodu. Příčinu spatřuje především v probíhající studené válce. Vybudování stabilního demokratického státu v Německu bylo důležitějším cílem politiky západních spojenců než denacifikace společnosti. Roli hrála jistě i skutečnost, že Britové stejně jako Američané (přestože byli zasaženi válkou) netrpěli pod nacistickou okupační správou. Autor představuje organizaci Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku a uvádí důvody nezdařených plánů na ustavení druhého podobného tribunálu. Popisuje procesy konané na základě královského zatykače (*Royal Warrant*) z 18. června 1945, zejména procesy proti dozorcům koncentračních táborů Bergen-Belsen, Neuengamme a ženského tábora v Ravensbrücku a proces proti maršálovi Erichu von Mansteinovi.

Na trestání německých válečných zločinců v Sovětském svazu, v Sovětské okupační zóně Německa a poté v Německé demokratické republice se zaměřuje stař Andrease Hilgera, historika na Univerzitě v Hamburku. Sovětský svaz začal stíhat německé válečné zločince dříve než ostatní státy – ještě před skončením války, což vyplynulo z charakteru německé okupační správy i z průběhu války, kterou Německo na sovětském území vedlo jako válku vyhlazovací. Odsouzeno za válečné zločiny bylo nejméně 21 555 německých válečných zajatců. Ovšem sovětských občanů, kteří byli shledáni vinnými kolaborací, bylo více než dvakrát tolik. Stejně jako na území Sovětského svazu ani v Sovětské okupační zóně Německa nerozhodovala individuální vina, k odsouzení stačila příslušnost k wehrmachtu, SS nebo němec-

ké policii. Důležitým kritériem byl přitom vztah dotyčných k Sovětskému svazu. V roce 1955, v souvislosti s návratem posledních válečných zajatců ze Sovětského svazu, byli téměř všichni odsouzenci propuštěni na svobodu.

Francie (podobně jako Sovětský svaz) byla zároveň účastnickou zemí norimberského tribunálu, vedla soudní řízení ve své okupační zóně Německa a stíhala německé válečné zločince i na vlastním území. Claudia Moiselová z historického semináře na Univerzitě Ludvíka Maxmiliána v Mnichově upozorňuje na to, že téma trestání německých válečných zločinců na francouzském území zůstávalo vzhledem k intenzitě bilaterální spolupráce obou zemí po druhé světové válce a k budování nadstandardních vzájemných vztahů dlouhou dobu mimo priority historického výzkumu. Při bližším pohledu na danou problematiku lze pozorovat dva protichůdné zájmy: na jedné straně stála snaha západních spojenců o co nejrychlejší vypořádání s nacistickými zločiny, na druhé straně pak požadavek bývalých vězňů a dalších obětí, aby byli viníci bezprávi řádně potrestáni. Podobu norimberského procesu podle autorky ovlivnila Francie pouze okrajově. Také při stíhání zločinců ve vlastní okupační zóně byla francouzská správa do značné míry závislá na Američanech a Britech. V důsledku zákazu vydávání válečných zločinců z americké a britské okupační zóny v letech 1947 a 1948 se procesy ve francouzské zóně vyznačovaly velkým počtem odsouzení *in absentia*. Mezi nejvýznamnější procesy na francouzském území patřil soud s pachateli masakru v Oradouru, konaný v Bordeaux roku 1953. V roce 1964 přijalo francouzské Národní shromáždění zákon o nepromlčitelnosti zločinů proti lidskosti, na jehož základě byl v roce 1987 v Lyonu odsouzen bývalý velitel tamního gestapa Klaus Barbie.

Dvojice právních historiků z Amsterdamské univerzity Dick de Mildt a Joggli Meihuizen popisuje situaci v Nizozemsku, kde bylo rychle odsouzeno zhruba sto tisíc domácích kolaborantů. Naproti tomu němečtí zločinci většinou unikli trestu útekem ze země, odsouzeno bylo nakonec jen 241 německých občanů. Tresty byly ovšem ve většině případů mírné, zejména soudy nižších instancí přivíraly oči nad vysoce postavenými zločinci „od psacího stolu“. Celkově bylo vyneseno osmnáct rozsudků smrti, z nichž pět bylo vykonáno. Sousední Belgie byla jednou z mála zemí, která již po první světové válce usilovala o potrestání německých válečných zločinců. I když se tenkrát uskutečnilo několik procesů před belgickými soudy, skončily podobně jako lipské procesy fiaskem. Jak upozorňuje profesor Pieter Lagrou ze Svobodné univerzity v Bruselu, po druhé světové válce byla situace bohužel podobná. Teprve v roce 1947 parlament schválil příslušný zákon a soudní řízení mezi lety 1948 a 1951 se vyznačovala mírnými rozsudky a předčasným propouštěním viníků na svobodu. Mezi 242 popravenými válečnými zločinci figurovali pouze dva Němci, z celkového počtu necelé stovky odsouzených německých občanů. Zvláštní pozornost věnuje Lagrou procesu proti generálovi Alexandru von Falkenhausenovi, vojenskému veliteli v Belgii a severní Francii, který byl sice odsouzen k dvanácti letům nucených prací, propuštěn byl ale již tři týdny po vynesení rozsudku.

Ani v Dánsku se situace příliš nelišila. Také zde vyvázli Němci s nízkými tresty, zatímco skuteční či domnělí kolaboranti mezi místním obyvatelstvem se dočkali lynčování. Jako důvody mírného zacházení s Němci uvádí profesor Kodaňské

univerzity Karl Christian Lammers zaprvé méně brutální výkon nacistické okupační správy než v jiných státech, zadruhé pak okolnost, že stíhání německých válečných zločinců začalo až v době, kdy touha po pomstě byla již do značné míry naplněna odsouzením domácích kolaborantů. Kromě toho mělo Dánsko kvůli své početné menšině ve Šlesviku zájem na dobrých vztazích s Německem. V Norsku byla odsouzena jen necelá stovka příslušníků německé okupační správy (podobně jako v Belgii), většina z nich byla navíc brzy propuštěna na svobodu. Její nejvyšší představitelé, říšský komisař Josef Terboven a velitel SS a policie Wilhelm Rediess, unikli trestu sebevraždou. Norské soudy připouštěly obžalobu pouze za individuální zločiny proti norským odbojářům, nikoli ovšem za nastolení okupační diktatury nebo za členství v nacistických bezpečnostních složkách. Jak uvádí profesor komparativní státovědy na Univerzitě v Bergenu Stein Ugelvik Larsen, mírné tresty byly především důsledkem uplatňování striktních procesních pravidel, která vyžadovala přímé důkazy, jež často kvůli úmrtí očitých svědků nebylo možné předložit.

Mnohem tvrdší byl postih německých válečných zločinců v Polsku, kde se nacistická okupace vyznačovala neobyčejnou brutalitou a kde se také nacházelo nejvíce koncentračních a vyhlazovacích táborů. Na území Polska bylo na základě takzvaného srpnového dekretu (z roku 1944) odsouzeno přibližně pět tisíc osob německé národnosti, především kvůli jejich příslušnosti k jednotkám SS nebo k dozorovému personálu koncentračních táborů. Počet polských občanů odsouzených za kolaboraci byl ovšem trojnásobný. Zatímco německým pachatelům se většinou podařilo uprchnout na Západ, v rámci nastoleného teroru stalinistického ražení byli tvrdě trestáni místní obyvatelé, velmi často i nevinní. Vykonáno bylo celkem 1212 rozsudků smrti, po jistou dobu dokonce veřejně. První procesy s německými válečnými zločinci se konaly již na podzim 1944. Asi nejznámějším případem bylo řízení proti veliteli koncentračního tábora v Osvětimi Rudolfu Hößovi, který skončil v dubnu 1947 na pozemku bývalého tábora na šibenici. Jak upozorňuje autor studie, profesor Włodzimierz Borodziej z Varšavské univerzity, velkým deficitem polské justice byla nemožnost stíhat zločiny spáchané na polském obyvatelstvu sovětskými okupanty. Smutná bilance „prvního sovětského režimu“ od září 1939 do června 1941 čítá okolo sedmi set tisíc deportovaných a zatčených a desetitisíce obětí na životech. Nechvalně proslulým symbolem této hrůzovlády se stal masakr polských důstojníků v Katyni.

Vypořádání s nacistickými zločinci v Československu analyzuje Kateřina Kočová z katedry historie Pedagogické fakulty Technické univerzity v Liberci spolu s Jaroslavem Kučerou z Institutu mezinárodních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Pozornost věnují přípravě retribučních dekretů prezidenta Edvarda Beneše i vlastnímu průběhu retribuční, který se dělí do dvou fází: bezprostředně poválečné v letech 1945 až 1947 a obnovené po převzetí moci komunisty od března do konce roku 1948. Autoři se zabývají způsoby vyšetřování německých válečných zločinců, sledují osudy německých vězňů až po jejich propuštění (poslední „německý vězeň“ opustil svou celu v roce 1968) a zmiňují i pokusy komunistické Státní bezpečnosti získat mezi nimi konfidenty pro výzvědnou činnost na území Spolkové republiky Německo (známé jsou případy Maxe Rostocka, který se účastnil vyhlazení Lidic, a Wernera Tutterse, odpovědného za podobně brutální zločiny v obci Ploština).

Československá exilová vláda v Londýně považovala potrestání nacistických zločinců za jeden ze svých prvořadých úkolů. Patřila k iniciátorům Deklarace ze St. James (takzvané Svatojakubské deklarace) z 13. ledna 1942 a svého zástupce vyslala do Komise Spojených národů pro válečné zločiny. Při zasedáních komise podporoval československý zástupce vznik Mezinárodního vojenského tribunálu v Norimberku, trestní stíhání nacistických organizací i zakotvení skutkové podstaty přípravy a rozpoutání útočné války, tj. zločinů proti míru, a skutkové podstaty zločinů proti lidskosti. Šestadvacátého září 1945 přistoupilo Československo k londýnské dohodě, na jejímž základě byl norimberský tribunál zřízen.

Londýnská vláda připravila také retribuční dekret, koncipovaný pro celé území Československa, ten však narazil na odpor Slovenské národní rady, která zamýšlela vypracovat vlastní nařízení. Původní návrh musel být proto stažen a nahrazen novým textem, takzvaným velkým retribučním dekretem prezidenta republiky č. 16 „O potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech“ z 19. června 1945. Jediná velká změna se týkala zakotvení skutkové podstaty takzvané denunciacie, tj. udavačství, která byla přijata na naléhání domácího odboje, zejména komunistů. Mezi specifika československého retribučního soudnictví patřil silný laický prvek: senáty mimořádných lidových soudů sestávaly z jednoho profesionálního soudce jako předsedy a čtyř soudců z lidu, kteří byli jmenováni na návrh okresních národních výborů, popřípadě okresních správních komisí vládou, respektive ministrem spravedlnosti, a kteří rozhodovali nejen o vině, ale i o výši trestu. Řízení se vyznačovala velmi rychlým průběhem, odvolání nebylo přípustné. Sedmadvacátého října 1945 byl pak přijat takzvaný malý retribuční dekret č. 138 „O potrestání některých provinění proti národní cti“, který se týkal prakticky pouze českého obyvatelstva.

Rozsah napáchaných zločinů ovlivnil skutečnost, že retribuce v českých zemích patřila k nejpřísnějšímu účtování s nacistickými zločiny v Evropě. Vykonáno bylo celkem 691 rozsudků smrti, z toho 456 na příslušnicích německé národnosti. Celkem bylo odsouzeno 19 784 občanů německé národnosti, z toho 443 k doživotnímu vězení. Retribuce na Slovensku se vyznačovala mírnějšími tresty. Bylo zde vykonáno pouze devětadvacet rozsudků smrti, doživotní trest odnětí svobody neexistoval. Autoři zmiňují také okolnost, že řada nacistických zločinců unikla trestu vysídlením: „Státní orgány došly k závěru, že není jiného východiska než dát přednost ... vysídlení před trestním stíháním. Tato zásada se ovšem měla použít pouze tehdy, jednalo-li se o běžné pachatele, jimž bylo kladeno za vinu pouze členství v (nacistických – pozn. autorky) organizacích...“ (s. 457). Podobně jako v dalších státech i v tehdejší Československu byl v rámci procesů odsouzen velký počet domácích obyvatel (české a slovenské národnosti), což vyplývalo jak z rozsahu kolaborace, tak z „vyrovnávání osobních účtů“ (s. 473).

Vůči málokterému státu vyvíjelo Německo tak silnou kampaň za propuštění svých válečných zločinců jako vůči Řecku. Přitom počet odsouzených Němců na území Řecka byl vzhledem k obrovskému rozsahu napáchaných zločinů – vyraženo bylo na „1000 neznámých Lidic“ (s. 474) – až neuvěřitelně nízký, především kvůli neochotě ostatních států vydávat podezřelé a také proto, že spousta pachatelů

nebylo možné vůbec vypátrat. Obžalováno bylo pouhých osmnáct osob a vykonány byly jen tři rozsudky smrti: na dvou bývalých velitelích krétské pevnosti – Bruno Bräuerovi a F. W. Müllerovi – a na neobyčejně krutém veliteli trestného komanda Fritzi Schubertovi, který se dopouštěl sadistického teroru vůči civilnímu obyvatelstvu na Krétě a v Makedonii. Ostatní obžalovaní byli buď zproštěni viny nebo zakrátko po odsuzujícím rozsudku propuštěni. Bonn měl zájem na rychlém vyřízení takzvané otázky válečných zločinců a vyvíjel na řeckou vládu hospodářský tlak, především hrozil negativními dopady na turistický ruch. Mezi želízka v ohni řecko-(západo)německých vztahů patřily především případy třetího z bývalých velitelů krétské pevnosti Alexandra Andrae a bývalého vojenského velitele v Soluni Maxe Mertena. Ten se podílel na organizaci židovských transportů, a přestože figuroval na seznamu válečných zločinců Komise Spojených národů pro válečné zločiny, bez překážek vykonával po válce advokátní praxi v Berlíně. Kvůli Mertenovu případu dokonce v roce 1959 přijal řecký parlament zákon, který umožňoval vydat všechny údajné (i již odsouzené) válečné zločince do Spolkové republiky za podmínky, že ta přislíbí jejich vyšetřování. Ani obrovitý písemný materiál se jmény osob podezřelých z válečných zločinů (vážíci 48 metrických centů!), který Řekové předali roku 1966 Ústředně zemským justičním správ pro objasnění nacistických zločinů v Ludwigsburgu, nepřinesl žádné výsledky – byl založen *ad acta*.

Profesor novějších dějin na Aténské univerzitě Hagen Fleischer, který je autorem tohoto pozoruhodného příspěvku, poukazuje vedle beztrestnosti většiny viníků i na nedostatečné zpracování problematiky válečných zločinů řeckou historiografií – prakticky až do devadesátých let minulého století neexistovala téměř žádná sekundární literatura věnovaná tomuto tématu. Příčinu vidí zejména v problematickém nahlížení na levicový odboj a také v nepříznivých historických okolnostech: po trojí krvavé okupaci Řecka (Německem, Itálií a Bulharskem) se země v letech 1946 až 1949 zmítala v občanské válce a politický vývoj nakonec vyústil ve vojenskou diktaturu fašistického rázu, která skončila až v roce 1974. A tak se teprve nedávno dočkaly brutální masakry v obcích Kalavryta, Distomo a na dalších „mučednických místech“ Řecka pozornosti historické vědy. A nejen historické vědy, ale také státního zastupitelství v Mnichově a Dortmundu.

Filippo Focardi z Univerzity v Padově popisuje zločiny spáchané nacisty za dvacet měsíců okupace Itálie. Za oběť jejich běsnění padly tisíce lidských životů, židovské obyvatelstvo bylo deportováno do vyhlazovacích táborů, při odvetných akcích proti partyzánům bylo masakrováno civilní obyvatelstvo včetně žen a dětí. Jen v jeskyních Fosse Ardeatine u Říma bylo zavražděno 335 lidí, v Sant'Anna di Stazzema v Toskánsku 650 a v hornoitalské obci Marzabotto 770 osob. O život přišlo celkem 6800 italských vojáků, 44 720 partyzánů a 9180 civilistů. Britské vojenské soudy odsoudily v letech 1946 a 1947 polního maršála Alberta Kesselringa a další německé generály k smrti, ovšem žádný z těchto rozsudků nebyl – narodil se od rozsudků proti Italům – vykonán. Také tresty vynášené italskými vojenskými soudy po roce 1947 byly k Němcům velmi mírné, zatímco domácí obyvatelstvo prošlo v rámci *epurazione* velkými čistkami. Nakonec bylo obžalováno pouhých pětadvacet osob německé národnosti. Příčinu autor spatřuje především v politice italské vlády,

zosobněné křesťanskodemokratickým premiérem Alcidem de Gasperim, která se snažila nezatežovat spolupráci se západoevropskými státy včetně Německa, jemuž dlouhá léta vládl politický spřízněnec Konrad Adenauer. Tento více než shovívavý přístup vůči německým válečným zločincům byl před italským obyvatelstvem utajován, neboť jinak by vyvolával – jako v případě propuštění Kesselringa v roce 1952, útěku Herberta Kapplera, propuštění Waltera Redera nebo zprošťujícího rozsudku první instance u Ericha Priebkeho – mohutné protesty.

Teprve v roce 1994 vyšlo otevřením „skříně hanby“, obsahující výsledky dočasně zastaveného vyšetřování, najevo, jak závažné zločiny a v jakém rozsahu zůstaly nepotrestány. Státní zastupitelství poté začalo stíhat některé bývalé příslušníky SS a vojenské velitele, řízení ovšem muselo být kvůli promlčení zločinů nebo v důsledku úmrtí obviněných ve většině případů zastaveno, případně se konalo v nepřítomnosti obžalovaných, protože německé zákony neumožňují jejich vydání. K několika procesům však přeci jen došlo. Erich Priebke, spolupachatel masakru ve Fosse Ardeatine, vypátraný spolupracovníkem Simona Wiesenthala v Argentině, byl roku 1998 odsouzen na doživotí, byl mu však umožněn výkon trestu v domácím vězení.

Také v zaoceánské Kanadě bylo nově otevřeno zapomenuté téma válečných zločinců, a sice o desetiletí dříve než v Itálii – již v osmdesátých letech. Bezprostředně po válce se sice Kanada nezúčastnila norimberského procesu (narozdíl od tokijského procesu), avšak v rámci kanadské armády působil Útvar pro válečné zločiny (*War Crimes Unit*), který v britské okupační zóně připravoval (do roku 1946) soudní řízení před vojenskými soudy. Nejznámějším případem byl proces s generálem Kurtem Meyerem, velitelem brigády SS (přezdívaným Panzer-Meyer), který nesl odpovědnost za usmrcení nejméně 125 kanadských válečných zajatců. Ten – narozdíl od nižších německých důstojníků, obviněných z vraždy kanadských letců a po procesech (nezohledňujících polehčující okolnosti) popravených – vyvázl s doživotním trestem odnětí svobody, propuštěn byl však již v roce 1954. „Kanadskému tisku neuniklo, že s obžalovanými nižšími šarží se zacházelo jinak než s generálem SS Meyerem. *Edmonton Journal* to komentoval, že chybou těchto obžalovaných asi bylo, že žádný z nich nebyl generálem,“ píše autorka Ruth Bettina Birnová, která působí jako vedoucí historička v Odboru zločinů proti lidskosti a válečných zločinů (*Crimes Against Humanity and War Crimes Section*) kanadského ministerstva spravedlnosti (s. 569).

Druhou fází stíhání válečných zločinců zahájila aféra kolem Josefa Mengeleho. V roce 1985 byla ustavena komise, která zjistila, že osvětlimský „Doktor smrt“ se na území Kanady nezdržuje a nikdy nezdržoval, nicméně odhalila jiné zde pobývající nacistické zločince. O dva roky později zahájil v rámci ministerstva spravedlnosti činnost zmíněný Odbor zločinů proti lidskosti a válečných zločinů, který vypracoval do roku 2006 podklady pro šestadvacet soudních případů (s. 579). Narozdíl od procesu s Meyerem v padesátých letech tentokrát už německá vláda proti trestnímu řízení samozřejmě neintervenovala. Nevoli ovšem vyvolaly tyto procesy u části kanadské veřejnosti. Židovské skupiny namítaly, že soudní řízení přicházejí s obrovským zpožděním a že se jich koná příliš málo, naproti tomu ukrajinští

a němečtí přistěhovalci označovali činnost ministerského odboru za hon na lidi. Ve smyslu zásady *no safe haven for war criminals* se však kanadská administrativa, legislativa (v roce 1987 byla přijata novela trestního zákona zakotvující pro zločiny proti lidskosti a válečné zločiny namísto principu teritoriality princip univerzality) i judikatura snažila přiblížit se pokud možno spravedlnosti, i když jí bohužel nemohla dosáhnout.

Recenzovaný sborník nabízí komplexní pohled na téma stíhání či nestíhání německých válečných zločinců po druhé světové válce v jednotlivých evropských státech a v Kanadě a umožňuje srovnání různých přístupů k tomuto problému. Svým rozsahem i kvalitou zpracování představuje jedinečné dílo, odrážející současný stav historického výzkumu, který na základě nedávno zpřístupněných primárních pramenů může posuzovat události v novém světle. Publikace obsahuje řadu tabulek se statistickými údaji, seznam zkratk, literatury, přehled s biografickými informacemi o jednotlivých autorech a rovněž rejstřík.

Recenze

Nepraví mučedníci proticírkevního boje

Zdeněk R. Nešpor

JINDRA, Martin: *Strážci lidskosti: Dvanáct příběhů příslušníků Československé církve (husitské) vězněných po únoru 1948*. Praha, Náboženská obec ČČSH na Starém Městě 2007, 162 stran.

Dějepisectví Církve československé (od roku 1971 s přídomkem „husitské“) nikdy nezaujímalo význačné místo mezi českými náboženskými a konfesionálními historiografickými školami a dějiny této církve ani příliš nelákaly zájemce odjinud. Jako by všichni věřili postulátu Ferdinanda Peroutky, že „její zrod byl největším jejím výkonem“,¹ takže dosud nejlepší zpracování jejích dějin muselo přijít ze zahraničí.² Pokud šlo o novější dějiny, po komunistickém převratu v únoru 1948, pramenil ale tento nezájem asi ještě z jednoho důvodu – vedení „národní“ církve dost úzce, z velkých církví nepochybně nejvíce, spolupracovalo s komunistickým režimem, a někteří její (bývalí) faráři a laičtí členové se přímo stali zaměstnanci Státního úřadu pro věci církevní a jeho nástupnických organizací. Jejich další vazby na Církev československou sice mohou být předmětem sporů, Státní úřad pro věci církevní jí nicméně v padesátých letech přiznával mnohem vyšší státní dotace, než by odpovídalo počtu jejích členů, a v neposlední řadě se zasloužil o poskytnutí řady bohoslužebných prostor zaniklých náboženských organizací právě této církvi. Bada-

1 PEROUTKA, Ferdinand: *Budování státu*, sv. 3: 1920. Praha, Lidové noviny 1991, s. 901.

2 URBAN, Rudolf: *Die Tschechoslowakische hussitische Kirche*. Marburg/L., J. G. Herder-Institut 1973.

telé v poválečných dějinách Církve československé (husitské) se tady musí obávat, jací „kostlivci“ na ně z archivních regálů vypadnou, i když je jistě pravda, jak píše autor recenzované knihy, že „zdaleka ne všichni duchovní a tzv. laici ČČS(H) ... schvalovali směřování vedení církve a že k němu byli nejen v počátcích neteční. To by byla urážka všech vězňených i jinak pro své názory a postoje perzekvovaných členů ČČS(H).“ (s. 11)

Potěšitelné je, že se snad začíná „blýskat na lepší časy“ a dějiny této velké církve, od jejího vzniku v lednu 1920 druhé až třetí co do počtu českých věřících, konečně začnou být náležitě zpracovávány. V roce 2007 vyšly hned dvě knihy, které v tomto ohledu mohou mít eminentní význam: životopis bohoslovce a třetího patriarchy Církve československé Františka Kováře, jenž však místy bohužel ústí v nekriticky oslavné posuzování jeho činnosti,³ a recenzovaný pokus o přiblížení osudů členů této církve, kteří se pro své náboženské přesvědčení postavili komunistickému režimu. Ani v tomto případě však recenzent naneštěstí nemůže jednoznačně chválit, počínaje už kardinální otázkou *cui bono*? Dvanáct medailonů životních osudů vězňených členů ČČS(H) sice ukazuje bezprávi padesátých let i pozdější, osobní statečnost a následováním hodné demokratické přesvědčení těch, kteří se komunistickému režimu vzepřeli, nebo přinejmenším utrpení nespravedlivě vězňených a šikanovaných – avšak jenom menšina z nich byla vězněna proto, že byli členy Československé církve nebo vůbec pro své náboženské postoje!

Medailony, které by se svým apologetickým zpracováním lépe vyjímaly v populárním církevním tisku než ve vědecké monografii, jejíž jádro tvoří, totiž přes snahu autora dokázat opak dokládají, že „vinou“ vězňených bylo nejčastěji jejich členství v národněsocialistické straně, předúnorové veřejné postavení nebo skutečná *politicky* motivovaná práce proti komunistickému režimu, a nikoli religiozita – jako tomu naopak bylo zejména v případě perzekvovaných katolíků a členů některých malých náboženských skupin. Výraznější *náboženské* důvody odsouzení bychom našli prakticky jen u farářů Jindřicha Hanuše a Josefa Kosinky. Je tedy úplně správné, že si dnešní církev v rámci sebeobhajoby „přivlastňuje“ i osudy těch ostatních, aby tak prokázala svůj „třetí odboj“? Nebyli někteří z postižených třeba také členy svazu zahrádkářů nebo amatérskými lučištníky – a pokud ano, neměli bychom proto i tyto organizace automaticky považovat za protikomunistické?! (Nebo „ne tak úplně“ prorežimní, jak se dosud mělo za to). Touto kritikou v žádném případě nechci zpochybnit osobní postoje a utrpení postižených, Jindrův přístup k jejich prezentaci mi však želbohu připomíná – „vykrádání hrobů“!

Sebeospravedlňující tendence Církve československé (husitské) je ostatně v knize přítomná téměř na každém kroku, přestože autor tvrdí, že mu jde o pravý opak: hovoří se „možná i o stovkách politických vězňů z řad ČČS(H)“ (s. 17) a o „desítkách vězňených duchovních a aktivních členů a možná stovkách členů řado-

3 HRDLIČKA, Jaroslav: *Život a dílo prof. Františka Kováře: Příběh patriarchy a učenice*. Brno, L. Marek 2007.

vých“ (s. 25), o devíti popravených (s. 19) a odnímání státního souhlasu k výkonu povolání duchovním (s. 19, 22), ale nic z toho se Jindra nepokusil doložit. Naopak z dokumentů, které ve své práci publikoval, vyplývá, že vězňených duchovních této církve bylo za celých čtyřicet let komunistické vlády právě dvanáct, státní souhlas byl odebrán osmadvaceti duchovním a dalších jednadvacet bylo „z rozličných důvodů“ suspendováno (s. 145) – jistě šlo o bezprávi a zvlí, ale i pokud přijmeme nedoložený předpoklad, že se ve všech případech jednalo o projev proticírkevního tažení, nebylo jej přeci jen trochu málo v porovnání s jinými církvemi? Mám za to, že tímto způsobem není vhodné „retušovat“ církevní kolaboraci, že je třeba se pravdě podívat do očí se všemi důsledky a připustit, že nejen vedení, ale i velká většina členů Československé církve se s komunistickým režimem *nolens volens* smířila, a někteří jej dokonce přímo podporovali, často aby si tak konečně „vyrovnali účty“ s nenáviděnými katolíky – z nichž vyšli. „Stovky politických vězňů“ přitom můžeme nechat stranou, protože i pokud by jich bylo tolik (což zatím nikdo neprokázal), nepochybně k jejich utrpení ve většině případů nevedlo to, že byli členy Československé církve.

Kromě této zásadní výhrady musím bohužel vznést i řadu drobnějších. Před medailony, které tvoří hlavní část knihy, aniž jsou nějak komplexně zpracovány (s. 27–111), autor vložil dvě obecnější kapitoly pojednávající, převážně na základě sekundární literatury, o vztazích mezi státem a církvemi v letech 1945 až 1948 a o represích po „vítězném únoru“ (s. 15–25), ani zde však neprokázal širší rozhled. Marně bychom očekávali hlubší zasvěcení do – jak už uvedeno, zatím nepřliš zpracovaných – dějin samotné církve. Vrací-li se totiž autor při líčení jednotlivých životních osudů k období protektorátu – významné přitom je, že ukazuje, jak značná část osob perzekvovaných komunisty byla pro své postoje a jednání popotahována již nacisty a jejich přísluhovači – měl by tak činit i v případě celé církve, která přivilila ke své „redukcí“ na Církev českomoravskou, ale přímo s okupanty patrně nespoupracovala a po určitém váhání se ani nepřipojila k takzvanému německému křesťanství: jak píše František Hrdlička ve výše citované monografii, „naprostá většina věřících CČS(H) nebyla v prvních letech protektorátu nesena chorobnými politickými vizemi extremistů, ale živou vírou“.⁴

I pokud si ale autor usnadnil práci omezením na vývoj po roce 1945, nepovažuji za nejšťastnější dokládat socialistické smýšlení v rámci církve třídním původem jejích členů (s. 15), zvlášť když v práci citelně chybí reflexe limitů československé demokracie v předúnorovém třiletí. Výklad následujícího období se opírá hlavně o známé skutečnosti proticírkevního, najmě protikatolického tlaku a přiznání, že Církev československá „byla hodnocena jako pokroková, přestože i v této církvi bylo spatřováno dost politické neinformovanosti a zpátečnických žvlů“ (s. 20). Autor se přitom vůbec nezmiňuje o tom, že CČS přímo podpořila likvidaci (katolického)

4 *Tamtéž*, s. 251.

církevního školství na Slovensku či „dokončení“ pozemkové reformy, například v podobě odpracování „národní směny“ – a bylo by stačilo jen otevřít *Rudé právo* (20. března 1948, s. 2). Přesný není ani výklad o transformaci církevního vysokého školství v roce 1950, začínající vynětím bohosloveckých fakult ze svazků univerzit (s. 24), protože autor jako by „zapomíná“, že se jednalo jen o římskokatolické fakulty. Husova fakulta, z většiny tvořená teology Českobratrské církve evangelické, nebyla součástí univerzity a jejím rozdělením v roce 1950 Církev československá vlastně poprvé *získala* samostatnou teologickou fakultu! Jsme-li u drobností, by prokazujících signifikantní neznalosti, asi by mělo být také připomenuto, že Ludvík Svoboda v únoru 1948 „viditelně“ nebyl členem KSČ (s. 18), a je otázka, zda u osob, které vystudovaly vysoké školy ve třicátých či padesátých letech, je vhodné uvádět titul „Mgr.“, byť by na něj i měly díky pozdější nostrifikaci právo (s. 76, 89).

Pozitivně naopak musím ocenit v poznámkách uváděné základní informace o „osobách a obsazení“ stejně jako doložené tvrzení, že nejznámější kolaboranti z řad bývalých duchovních či funkcionářů Církve československé – Vladimír Ekart, František Hub, Václav Vyšohlíd a další – z ní před svým nástupem do Státního úřadu pro věci církevní vystoupili (s. 16 n.). To je však trochu málo, zvláště když jindy autor uvádí doslova vše, co vypátral, nezávisle na relevanci vzhledem k pojednávanému tématu – například že otec manželky jednoho perzekvovaného faráře byl houslista a trumpetista (s. 89). Aby se kniha „natáhla“, byla vybavena obsáhlými přílohami (s. 115–149, dále je v ní nejméně pět naprosto zbytečných vakátů), ale ani s těmi nemůže být recenzent zcela spokojen. Jedná se totiž hlavně o přepisy úředních dokumentů a faksimile článků z dobového tisku, z nichž jsou některé ilustrativní a jiné zbytečné, neboť z příslušných dokumentů bylo citováno ve vlastním textu práce. Kopie novinových článků a strojopisů pak ztrácejí smysl, nejdou-li vinou konečné tiskové úpravy prakticky přečíst. Všem přílohám nadto chybějí řádné popisky – jejich seznam v rámci obsahu na začátku knihy nestačí a někdy je zjevně nepřesný: pochybuji, že by *všem* členům vlády byl v únoru 1947 určen přípis, ve kterém se uvádí, že v Církvě československé je „pokroková složka“ ztotožněná s příznivci KSČ a že „její odpůrci“ straní národním socialistům (příloha č. 6, s. 118)! Jestliže pro takto pojaté přílohy platí, že by méně bylo více, kniha naopak citelně postrádá jmenný rejstřík.

Slibný rozkvět historiografie Církve československé (husitské) i hlubší poznání jejích vlastních dějin, v něž recenzent a jistě i čtenáři *Strážců lidskosti* doufali, bohužel zatím nenastává. Autorovi této knihy se nejen nepodařilo zvrátit „obecné povědomí“ o jejím problematickém fungování za komunistického režimu, o což se snažil, ale ani prokázat dostatečnou schopnost „historického řemesla“ a vyvážené prezentace archivního materiálu. Je to škoda; ocenit ale můžeme aspoň to, že bylo toto důležité téma vůbec otevřeno.

Recenze

Folk a religiozita

Pohled na společnost optikou kulturního fenoménu

Hana Zimmerhaklová

NEŠPOR, Zdeněk R.: *Děkuji za bolest... Náboženské prvky v české folkové hudbě 60.–80. let*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2006, 383 stran.

K odbornému zájmu antropologa, religionisty a historika Zdeňka R. Nešpora patří sociologie náboženství a nejnovější české náboženské dějiny. Obě tyto domény se také odrážejí v jeho knize *Děkuji za bolest...*, která přináší neotřelý pohled na jeden výrazný fenomén naší nedávné minulosti – na folkovou hudbu šedesátých až osmdesátých let minulého století. Autor se konkrétně v dané umělecké sféře pustil do hledání náboženských motivů a inspirací, které vzešly z interakcí mezi folkovými písničkáři a určitým sociokulturním prostorem. Studie tudíž není popisným přehledem zmíněného žánru nebo obsahovou analýzou písňových textů, o což se před Zdeňkem R. Nešporem někteří odborníci již pokusili. Jedná se zde o potřebnou sociologicko-historickou studii, která na základě zmíněného vzájemného působení rozkrývá, jak se vyvíjel poměr české společnosti žijící v socialistickém systému k religiozním hodnotám. Viděno tímto zorným úhlem, Nešporova práce nabízí ještě další devizu – strážlivý pohled na stále živoucí minulost. Autor se takto zaměřil nejen přímo na samotné osobnosti písničkářů, ale i na jejich publikum, což může působit místy až provokativně. Jeho publikace dostává aktualizující nádech, vzpomeneme-li si na nedávné rozepře mezi folkovými písničkáři vyvolané právě ohlédnutím do minulého času.

Nešpor ve své studii, jak z uvedeného vyplývá, neaspiruje na zmapování dějin českého folku, ale soustředí se na zkoumání jednoho jeho charakteristického rysu – na zprostředkování náboženských hodnot. Vychází přitom z ideálnětypické

konstrukce Maxe Webera, pomocí níž vyzvedává religiozitu jako jeden z atributů folkové hudby, a ohledáváním tohoto znaku se snaží hlouběji pochopit její společenský kontext a úlohu. A je namístě podotknout, že autor opravdu vytčenou metou sleduje v celém textu a daří se mu nacházet náboženské vlivy i v těch písňových textech, kde jsou přítomny jen v implicitní, ba téměř zašifrované podobě. Zde se projevuje především Nešporova schopnost pečlivě propojovat dobové realie s religionistickými vědomostmi. Ke kýženému výsledku pak kromě zevrubné znalosti analyzovaného písňového materiálu autorovi dopomohla i důkladná práce s dalšími prameny, jako jsou vzpomínky folkových zpěváků (k jejichž nekritickému zúročení má ale výhrady) a články v dobovém tisku. Díky tomu může Nešpor docházet k přesvědčivým explikacím a zasazovat je do potřebných souvislostí.

Kniha je rozdělena do šesti kapitol. Asi nebylo možné začít jinak než definicí folkové hudby, kterou ovšem není snadné stanovit, neboť se silně váže k určitému sociokulturnímu kontextu. Nešpor se pokusil o její sociologické vymezení na základě společenské funkce žánru, čímž přešel složitému a nejednoznačnému muzikologickému nebo obsahovému určení pojmu. Z jeho specifikace vyplývá, že do kategorie folkové hudby spadají taková hudební vyjádření, která přinášejí obecně uznávané, avšak v praktickém životě nedodržované hodnoty. Proto má folková hudba vždy angažovaný (protestní) sociální charakter, založený na zprostředkování těchto kvalit. Nešporovu definici lze podle mého názoru v zásadě přivítat, i když skýtá prostor pro drobná nedorozumění (autor se jim také snaží vyhnout tím, že své vymezení v různých souvislostech upřesňuje). Nicméně pokládám za nutné podotknout, že ani uvedené – byť ne zcela přesné – muzikologické, respektive obsahové měřítko nesmí být zcela opomenuto. I v Nešporově textu je totiž možné najít případ, který je svým způsobem zavádějící. Jedná se o popis undergroundového hudebního prostředí, které autor vzhledem k tématu knihy pojímá ve velké šíři, a klade přitom nedostatečné dělítko mezi rockový a folkový underground. Jinak se ale funkčnost jeho definice folku osvědčuje – například v tom, že umožňuje selektovat z daného žánru osobnosti, které bývají tradičně s „folkaři“ zaměňovány, ačkoli jejich hudba má odlišné určení (někteří interpreti řazení pod značku FTC – konkrétně k trampské písni a jejím odnožím, v nichž Nešpor po vzoru samizdatu vidí prvek falešné romantiky). Zvolený přístup však autorovi především vhodně slouží k naplnění jeho hlavního záměru – stopovat v české společnosti šedesátých až osmdesátých let smysl pro religiozitu.

Vnímání náboženských významů mělo samozřejmě svůj vývoj. Nešpor se pokusil tento – v socialistické společnosti víceméně skrytý – proces přiblížit na základě charakteristiky takzvaných folkových generací, které v oblasti dané umělecké produkce reprezentují aktuální vztah k religiozním tématům. Nejprve se však podrobně věnoval zahraničním vzorům a starší české tradici lidové hudby, opět s důrazem na náboženské podněty. Zvláště je třeba přitom ocenit, že prověřil i vlivy nekřesťanských náboženství, neboť i z nich český folk čerpal. Dovedil přitom, že tuzemské tradice a vzory v českém folku byly rozhodně silnější než zahraniční, což bylo dáno jejich bezprostřednější srozumitelností pro zdejší společnost. Tyto analýzy, vystavěné především na sekundární literatuře zasvěcené různým duchovním inspiracím,

zúročil pak Nešpor téměř bezvýtku v ústřední linii svého výkladu, zaostřené na fenomén folku v konkrétních podmínkách české společnosti od jeho vzniku do konce komunistického režimu.

V období šedesátých let autor nalézá tři základní proudy určující následující vývoj domácí folkové scény. Zprv je to směr, který razila skupina Spirituál kvintet (ten se dá zároveň pokládat i za první českou folkovou kapelu). Druhý trend souvisel s rozvojem divadel malých forem a nejvýrazněji ho reprezentoval Karel Kryl, jehož hudební vyjádření autor označuje jako „lidově intelektuální“. Třetí proud folkové tvorby pak má rysy „intelektuálně intelektuální“ a je představován Jaroslavem Hutkou, Vlastimilem Třešňákem a Vladimírem Mertou. Při klasifikaci dvou posledně jmenovaných trendů se autor zaštiťuje teoretickou bází Maxe Webera a jeho pojetím intelektuála.

Nešporova charakteristika jednotlivých folkových generací je v podstatě založena na jeho interpretacích písňových textů, porovnávaných s dalšími prameny (pokud jsou k dispozici). V těchto pasážích se Nešpor opírá také o studie Heleny Pavlíčkové, které k výzkumu folkové hudby výrazně přispívají. S některými závěry autorky však i polemizuje, především při interpretaci Krylových textů, v nichž nachází další významy spjaté s dějinnými souvislostmi. V písních Karla Kryla ze šedesátých let rozeznává náboženskou tematiku pouze implicitní, vystavěnou na hodnotové konfrontaci nábožensky založených postojů a imperativů hlásaných komunistickou ideologií, jejíž pochopení záleží jen na posluchači. Za plně religiozní pokládá Nešpor až Krylovu exilovou tvorbu. Poukazuje přitom na možné chápání některých aspektů písničkářových textů z pozic protestantismu, ač sám Kryl se hlásil ke katolictví. Za jedním z nejznámějších Krylových textů *Děkuji za bolest...* (který dal název i recenzované knize) spatřuje silnou domácí křesťanskou tradici, která se v sepětí s hodnotami českého nacionalismu projevuje protestantským charakterem zbožnosti. Mimo jiné i v tomto zakotvení nachází Nešpor důvody masovější oblíbenosti Karla Kryla ve srovnání s dalšími písničkáři.

V kapitolách věnovaných období takzvané normalizace patří k nejzdařilejším pasážím charakteristika dobových interakcí mezi folkovými písničkáři a jejich posluchači. Nešporovy závěry v tomto směru je třeba skutečně ocenit, neboť v atmosféře sedmdesátých a osmdesátých let se dá vztah publika k religiozním tématům v písních jen složitě identifikovat. Řešení této otázky komplikují nejen represivní zásahy státních orgánů, jež si vynutily úplné potlačení některých ožehavých témat, ale i fakt, že poměr většinové české společnosti k náboženským námětům z řady důvodů značně ochladl. Autor usiluje o diferencovaný pohled v souvislosti s rozlišením typických rysů druhé a třetí folkové generace. Druhá generace se podle něj v důsledku politické situace rozdělila na emigranty, underground a na ty, kteří byli ochotni k určitým kompromisům vůči vládnoucímu režimu. První dvě skupiny pak ve svých písních kritiku režimu značně vyhrotily, mnohdy právě prostřednictvím hodnotových postojů převzatých z náboženství. I proto se vztah posluchačů k těmto písničkářům zploštil, neboť tak výrazný apel jen málokdo z podstaty konformního životního stylu byl ochoten v plné naléhavosti akceptovat. Nastupující třetí folková generace religiozitu ve svých písňových textech exponovala opět poněkud

odlišně, nebo spíše v jiné rovině. Měla totiž už zcela nové kořeny, což platilo i o generaci jejích posluchačů. Náboženská folková byla stále řidší, a pokud byla přítomná, brojila hlavně proti konzumnímu stylu života a vyzdvihovala tak spíše určité obecně uznávané hodnoty, jako například přírodu.

Nešpor svou knihu uzavírá pohledem na folkové publikum. I tato část práce je objevná, přestože bádání komplikoval nedostatek pramenů. Autor zde striktně oddělil posluchače spjaté s undergroundovým prostředím, v němž byla reflexe religiozity přímější a k němuž je k dispozici přece jen větší množství využitelného materiálu (vzpomínky a úvahy, na jejichž základě je možné konstruovat přesnější obraz příznivců undergroundu). Až poté pojednává o majoritním folkovém publiku. Vypomáhá si přitom různými sociologickými a antropologickými přístupy, umožňujícími konceptualizovat vnímání různých fenoménů, jež mohly vstupovat do hry při poslechu folkových písní, jako je například prorocství (Marc Augé a Max Weber). Tento postup je zcela legitimní a vzhledem k absenci pramenů, jako jsou například statistiky, vlastně téměř jediný možný (nezohledníme-li v rovině subjektivního prožitku orálněhistorickou výpověď). Také díky těmto sondám se o recipientech folku a jeho religiozní složky z Nešporovy studie dovídáme poměrně dost.

Nakonec bych chtěla zdůraznit, že Nešporovo pojetí problému se vymyká z trendů tradiční historiografie, které v našem prostředí převládají. Z této perspektivy může být kniha *Děkuji za bolest...* pokládána i za kvalitní příspěvek k sociokulturním analýzám, jak se etablovaly od sedmdesátých let minulého století především ve Spojených státech a ve Francii pod značkou takzvaných nových kulturních dějin. Ty zohledňují důležitost kulturních fenoménů při identifikování hodnotového rejstříku společnosti, což je v tuzemské historické vědě (obzvláště to platí pro novodobé a nejnovější dějiny) stále nedostatečně ceněné hledisko.

Recenze

„Antiamerikanismus“ z Ameriky

Vlastimil Hála

CHOMSKY, Noam: *Hegemonie nebo přežití? Americké tažení za globální nadvládou.* Z angličtiny přeložila Adéla Vopěnková. Praha, Mladá fronta 2006, 352 stran.

Americký profesor lingvistiky, filozof a zaujatý politický komentátor Noam Chomsky byl na stránkách tohoto časopisu již v několika recenzích představen, a to především ve své – v posledních letech nejtypičtější – roli ostrého kritika americké politiky, který se snaží pojmenovávat věci přímo, bez ochranného ideového nátěru, typického zvláště pro českou obavu před možností „narazit“ u momentálně panujícího establishmentu. Úvodem je třeba připomenout, že Chomsky psal svou knihu ještě v době před americkou invazí do Iráku, který podle obvinění Bílého domu a Pentagonu (nikdy neprokázaného) skladoval nebezpečné chemické a biologické zbraně. Dnes by autor jistě souhlasil s tvrzením, že Spojené státy jsou ke kýženému cíli – světové hegemonii – zase o kousek blíž.

V úvaze o prioritách a budoucích perspektivách politického vývoje (s. 9–21) je nejzajímavější autorovo varování před úsilím politiků o kontrolu informací a vyloučení „rušivých vlivů“ veřejného mínění, které (jak autor uvádí) bylo také ideálem leninismu. Značný význam v americké politice přisuzuje vymezení „vnějšího nepřátelského teritoria“, které jí zajišťuje možnost provádět intervence a různé vojenské operace mimo území Spojených států; Chomsky v této souvislosti hovoří o „kultuře teroru“ a přirovnává například dřívější polovojenská komanda cvičená Američany v Latinské Americe k Ceaușeskovým gardám. Prezidenta George Bushe vnímá v rámci světového spektra jako politika vyloženě extrémního.

Chomsky dále píše o „velké imperiální strategii“ Spojených států (s. 22–69). Jejich oficiální rétoriku shrnuje formulí: „Potrestáme každého, kdo by ohrožoval

americkou hegemonii nebo se pokoušel ji dosáhnout.“ (s. 22) Americké „úsilí o světovou hegemonii“ sleduje pak v různých kontextech: jedním z nich je metoda „předefinování“. Podobně jako když byl status válečných zajatců „předefinován“ v kategorii „nepřátelských živlů“ (na kubánské základně Guantánamo) – tedy tak, aby jim nemusela být přiznána mezinárodně stanovená práva – byl předefinován i koncept „preventivní války“, tak aby umožnil americký vojenský úder pokaždé, konstatuje-li americká politika u druhé strany „záměr a prostředky“ škodit Spojeným státům (Chomsky to dokumentuje na přípravách úderu proti Iráku).

Autor přitom trvale zaměřuje pozornost k roli masmédií, k jejich schopnosti „masírovat“ veřejné mínění, respektive – jak to vyjádřil v souvislosti s teroristickými útoky z 11. září 2001 jiný významný filozof Jacques Derrida – „vybubňovat“ to, co je klíčové. Chomsky uvádí, že právě propaganda masmédií zajistila americkému útoku na Irák šedesátiprocentní podporu veřejnosti, přestože informace o údajných zbráních hromadného ničení v Iráku byly od počátku nevěrohodné.

K výlučnému postavení Spojených států, které autor soustavně kritizuje, vedla ovšem delší cesta: za významný mezník pokládá zvláště „humanitární“ bombardování Jugoslávie bez souhlasu Organizace spojených národů; lze dodat, že tato akce má v současnosti za následek mimo jiné jednostranné vyhlášení kosovské samostatnosti, jež byla jako cíl původně (ať už seriózně nebo pokrytecky) popírána.

Obecnější linií Chomského úvah je sledování instrumentálního charakteru americké propagandistické rétoriky, kterou dokumentuje na účelových a cynických turbulencích postojů k takovým postavám mezinárodní politické scény, jako jsou (Washingtonem původně v OSN podporovaný) Pol Pot nebo Saddám Husajn a panamský generál Manuel Noriega, kteří se postupně proměnili ze spojenců v padouchy, poté co přestali hrát roli v americké režii. Na podporu této své teze Chomsky dále uvádí americkou benevolenci k turecké represivní politice vůči Kurdům (částečně opuštěnou, poté co Turecko neposkytlo základny na svém území ve „válce proti teroru“), vysílání agentů Al Kajdy do Bosny či toleranci Putinovy velmocenské politiky v Čechách.

Výrazem dotvoření koncepce americké „supervelmocenské“ politiky, opírající se o „monopolizaci násilí všeho druhu“, je podle Chomského výslovná formulace hegemonistického stanoviska ve světové politice, zvláště ve vztahu k Organizaci spojených národů; Spojené státy jsou totiž ve svém sebepojetí oprávněny mezinárodní organizaci autoritativně klasifikovat, úkolovat a peskovat, že se ještě „nenaučila plnit“ své závazky.

Jako červená nit se Chomského texty vine téma vztahu světového veřejného mínění a americké politiky, včetně jejího propagandistického zajištění. Veřejné mínění, promítající se i do protiválečných protestů již před vojenskými akcemi, se zejména v Bushově éře obrací čím dál víc proti americké politice, takže propaganda, jež ji ospravedlňuje, musí podle Chomského sahat k sofistikovanějším metodám: demonizovat protivníka, „předefinovat“ válečný zásah na „operaci“ a podobně. Politická rétorika je vůbec oblíbeným terčem úvah Chomského, jenž poukazuje na ospravedlňování vojenských intervencí „ušlechtilými“ pohnutkami. V tomto ohledu si podle něj vůdcové Sovětského svazu (Maďarsko 1956) či Spojených států (Viet-

nam 1968) nezadají s Mussolinim („gentlemanem“ v očích meziválečných západních politiků, včetně Churchilla a Roosevelta), ba ani Hitlerem.

Vedle těchto kritických *loci communes* Chomského textů tentokrát v recenzované publikaci lze nalézt obecnější ideovou interpretaci americké politiky: autor ji odvozuje od „wilsonovského idealismu“, který ji sankcionuje jako ztělesnění „vznešených ideálů“ a „transcendentního historického plánu“ (s. 61 n., 85, 189, 285); tyto motivy („stará“) Evropa „nechápe“ a neprojevuje dostatečnou „kázeň a poslušnost“. Sebe prezentaci americké politiky Chomsky demystifikuje přímo skvostně; v termínu „antiamerikanismus“ odhaluje skrytou identifikaci národa s právě vládnoucí administrativou. Jak až výhružně zní výtky z „antiamerikanismu“ v domácích poměrech, kde má obdobnou funkci, jakou dříve plnilo obvinění z „antisověťismu“, není jistě třeba speciálně analyzovat.

Zvláštní pozornost věnuje Chomsky problému Kuby a kubánské krizi. Hlavní příčinu amerického angažmá na počátku šedesátých let spatřuje v úsilí potlačit revoluci, nikoli v obavě ze sovětských raket. Klade řečnickou otázku: Evropa mohla žít se sovětskými raketami, Sovětský svaz s americkými, ale Spojené státy se sovětskými nemohly? Připomíná, že americká politika, zahrnující i teror a snahu zavraždit Fidela Castra, sklízela kritiku nejen v Evropě, ale i od takových institucí, jako je Justiční komise amerických států. Podle Chomského to byla především úspěšnost kubánské odporu, která stále tolik irituje Washington.

Chomsky také podrobně vypočítává „zločiny“ americké politiky v Latinské Americe, především celkový podíl americké armády na potlačení osvobozeneckých hnutí v zemích ovládaných diktátorskými režimy, včetně intelektuálního hnutí „teologie osvobození“. Uvádí přitom výrok Mezinárodního soudního dvora ve prospěch Nicaraguy z počátku devadesátých let, který americká politika zcela ignorovala. Připomíná, že v téže době československý prezident Václav Havel velebil Spojené státy jako „strážce lidské svobody“ (s. 120), což je teze, kterou Chomsky celým svým výkladem problematizuje.

Autor rovněž sleduje, jak Spojené státy hledají pro svou politiku oporu u představitelů „nové Evropy“, jejíž politici (například právě Václav Havel) jsou z vděčnosti za podporu USA v boji proti komunistickým systémům absolutně spolehlivou oporou americké politiky – ve smyslu „držet krok a poslouchat“ – i tam, kde „stará Evropa“ váhá, či dokonce kritizuje; státy „nové“ Evropy přitom ostře, leč nikoli nepřipadně, nazývá „trojským koněm“ americké politiky. Ovšem i na Západě, ve „staré“ Evropě, se najdou odvážlivci bojující proti „paranoidnímu hnutí antiamerikanismu“, jako například Silvio Berlusconi. Chomsky rovněž poznamenává, že rozdíl mezi oběma „politickými Evropami“ se týká hlavně vládnoucích elit, zatímco občané jsou vůči americké politice obdobně kritičtí.

Už tradičně má Chomsky spadeno na Izrael, toto „ohnisko sváru“ na Blízkém Východě. Izraelskou politiku považuje především za záležitost Spojených států, neboť Izrael je podle něj jejich „klientským státem“. Právě protože je spolehlivější „převodovou pákou“ americké politiky, je také lépe vyzbrojen než evropské země (včetně jaderného a podle autora i biologického arzenálu). Podobně „antiamericky“ interpretuje Chomsky i události v letech 1978 a 1982 v Libanonu, kdy za

mlčení Západu si masakry spáchané křesťanskými milicemi za asistence izraelské armády vyžádaly téměř padesát tisíc obětí. Jednání mezi Izraelem a Palestinci v letech 1992 i 2001 charakterizuje jako „cestu k trvalé neokoloniální závislosti“. Všechny tyto plány, jež označuje jako Bushovu „vizi“, mají prý sloužit ve prospěch Izraele a v neprospěch Palestinců.

Chomsky si všímá i „logiky vývoje“ v odpoutávání Washingtonu od respektu k mezinárodním normám, což dokládá na proměně způsobu legitimizace amerických vojenských intervencí. Zatímco ještě Clintonova administrativa uznávala formálně mezinárodní diplomacii a rezoluce OSN, Bush považuje tyto nástroje politiky za „anachronické“ a obrací se přímo proti mezinárodním smlouvám. Americký filozof klade Spojeným státům i Izraeli za vinu také zostření palestinského teroru. Jakoby inspirovan Habermasovou diskurzivní etikou, zvláště jejím principem reciprocity, „doporučuje“ Izraeli, aby pohlédl na svůj konflikt s Palestinci a arabským světem vůbec i očima druhé, nepřátelské strany.

Chomsky se zabývá aktuálními problémy dnešního světa nejen empiricky a konkrétně historicky, ale i v obecně teoretické rovině. Demonstruje to kupříkladu na vztahu principů svobody a demokracie na jedné straně a kapitalistické ekonomiky (v koncepci neoliberalismu) na straně druhé. Tyto dva aspekty politiky se často dostávají do konfliktu a není naprosto zajištěna jejich „předzjednaná harmonie“; pokud se v konkrétním případě ukazují jako neslučitelné, Spojené státy podle něj na dodržování demokratických principů netrvají.

Autor si klade obecnější otázku i po významu pojmu „terorismus“. Své hodnocení praxe teroru a terorismu, k nimž se v různých kontextech vrací, shrnuje do pregnantních vyjádření: „...co je terorismus, určuje politické vedení“ (s. 142), respektive: „Když si někdo proti mocným dovolí to, čeho se sami běžně dopouštějí na svých obětech, jejich vztek nezná mezí.“ (s. 229). V teoretickém pokusu uchopit fenomén teroru se Chomsky soustředí na dva principy jeho posouzení: konsekvenencialismus a univerzalizmus. Při jejich aplikaci na americkou politiku dochází k závěru, že i podle vlastní definice jsou Spojené státy teroristickým státem. Teror v konkrétní politice podle něj Američané pokládají za nepřipustný jedině tehdy, obrací-li se proti jejich zájmům, a nikoli principiálně. To, co zažili v roce 2001, není prý v zásadě odlišné od teroristických činů a metod, jež Spojené státy praktikovaly v Latinské Americe i jinde. Autor nakonec dospívá až k cynicky znějící, nicméně v jeho logice konsekventní formulaci: „Vítejte v klubu“ – totiž zemí postižených terorismem (s. 238). „Přelomový význam“ 11. září pak vztahuje k jeho „využití“ konzervativními republikány pro vlastní politické cíle, jejichž nejmarkantnějším výrazem jsou programy raketové obrany a militarizace kosmu, s cílem celkové vojenské kontroly planety. Globalizace se tak má promítnout i do vesmírných dimenzí: vesmír má být „zabrán“.

V souvislosti s promyšlením problémů terorismu, války a podobně Chomsky ironizuje i pojetí „spravedlivé války“ amerického politického filozofa Michaela Walzera a chápání „humanitární intervence“ jeho kolegyně Jean Bethke Elshtainové. Kdyby se podle něj aplikovaly argumenty ospravedlňující násilné zásahy Washingtonu v různých končinách světa, pak by například Kuba nebo Nicaragua měly

adekvátní „právo“ napadnout Spojené státy; antiuniverzalismus americké reálné politiky považuje Chomsky za její integrální rys. Své úvahy autor končí posteskutím nad rozporem mezi zakořeněním obecných morálních hodnot v příslušných politických institucích a reálným politickým chováním, preferujícím hegemonii před přežitím.

Noam Chomsky nepřináší v této publikaci nic obzvlášť nového, spíše svá stanoviska vyostřuje, zabíháje místy až do apokalyptického tónu. Jeho snaha stát na straně těch, kdo jsou světovou politikou – tedy zvláště americkou dominancí – marginalizováni (jako například Palestinci), působí v zásadě sympaticky. To jej však nemůže uchránit od výtky, že své kritické ostrí obrací výlučně proti Spojeným státům a jejich spojencům, zvláště Izraeli, Turecku, některým jihoamerickým státům a politickým elitám „nové Evropy“. Bylo by potřebné podívat se na situaci také z druhé strany, respektive ji aspoň nastínit, což Chomsky ignoruje. Zdá se také, že občas podléhá nekritickému sklonu považovat komunistické (Kuba), případně levicově autoritativní režimy (Nicaragua) za autentickou reprezentaci národních, respektive „lidových“ zájmů a ambicí. Ovšem s ohledem na to, jak často se v domácích masmédiích setkáváme s opačně jednostranným pohledem, je pro českého čtenáře Chomského kniha nepochybně zajímavá, v mnoha ohledech i podnětná a nutící ke kritickému přemýšlení.

Co se týká samotné dichotomicky postavené alternativy dalšího vývoje: *hegemonie, nebo přežití* (v českém vydání chybí před spojkou „nebo“ čárka, ač je užita ve smyslu vylučovacím), i pro ni platí, že vůči zelenému stromu „života lidských dějin“ vždy bude šedá každá teorie, nejistá jakákoli hypotéza.

Diskuse

Rozpaky pamětníka nad edicí dokumentů Charty 77

Petr Uhl

Ústav pro soudobé dějiny vydal loni texty Charty 77 z let 1977 až 1989. Třísvazkovou publikaci uspořádali dokumentaristka Blanka Císařovská a historik Vilém Prečan.¹ V tiráži jednoho svazku je copyright připsán chybně Blance Císařové (namísto Císařovské) a u dvou svazků zase Ústavu „po soudobé dějiny“ (namísto „pro soudobé dějiny“) – přestože podle autorského zákona nelze copyright připsat právnické osobě, nýbrž jen osobám fyzickým. Že to jsou vysvětlitelná a omluvitelná nedopatření? Jistě takovými jsou, bohužel ale ilustrují celé dílo, tedy jeho obsah, který vykazuje značné nedostatky, zejména v těch částech, kde komentuje jednotlivé chartovní texty.

Vydání třísvazkové publikace a několikaletý, či spíše mnohaletý výzkumný projekt, který mu předcházela, umožnila finanční podpora Nadace Fritze Thyssena. Nadace nese jméno německého velkopřemyslníka, který sponzoroval Adolfa Hitlera a stál v čele firmy, jež byla aktivně zapojena do hospodářství podřízeného nacistům. Nepochybuji o tom, že nadace chce tuto stránku života a činnosti Fritze Thyssena odčinit. Nechápu ale, proč právě pro vydání třísvazkové publikace dokumentů Charty 77 se nenašel nebo nebyl využit vhodnější sponzor než tato nadace.

1 CÍSAŘOVSKÁ, Blanka – PREČAN, Vilém (ed.): *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2007.

Je vlastně hanba, že její vydání nefinancovala nějaká státní nebo evropská instituce, že český stát nepodpořil poznání nedávné historie československé společnosti.

Jsem nyní v choulostivém postavení, kdy nemohu použít všech svých – jistě velmi subjektivních – vzpomínek. Mlčet však nemohu, protože jsem se podílel od začátku roku 1977 do května 1979, kdy jsem byl na pět let uvězněn, na vytváření obsahu velké části dokumentů Charty 77. Po propuštění z vězení jsem často participoval na jejich konečné redakci a na jejich vydání mluvčími Charty 77, a to jak dokumentů věcných, tak podpisových a informativních. Z 598 textů, publikovaných ve dvou svazcích třísvazkové publikace, jsem 423 vydal jako vedoucí redaktor v *Informacích o Chartě 77* já, a zbylých 175, v době mého pětiletého věznění, moje žena Anna Šabatová. Periodikum *Informace o Chartě 77* vydalo všechny dokumenty Charty 77 i s přílohami, a také všechna sdělení Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS) v plném znění. (Výjimkou byla jen obsáhlá příloha k dokumentu č. 1 z roku 1978, kterou *Informace o Chartě 77* zveřejnily až jako přílohu dokumentu č. 15/1985, kdy mluvčí Charty 77 vydali tento text Jiřího Hájka po sedmi letech znovu.)

Osobní archiv nemám téměř žádný, vzpomínky slábnou a o mnoha okolnostech, zejména o autorských podílech signatářů Charty 77 a hlavně lidí stojících mimo Chartu a s ní spolupracujících na jednotlivých dokumentech, jsem se ani tehdy mnohé nedozvěděl. Mnohé jsem i zapomněl.

Omezím své kritické poznámky ke třísvazkové publikaci jen na významné texty, na jejichž sepsání jsem se přímo podílel jako autor nebo spoluautor, či aspoň jako redaktor konečného znění, a na několik dalších textů, kde jsou nedostatky při edici zjevné. Učiním tak navíc nesoustavně, protože z časových důvodů nemohu studovat všechny texty, respektive komentář a poznámky, jimiž jsou uvozovány. Tento text není recenzí.²

Pokusím se také nepřihlížet ke kuriózní situaci, jež nastala. Během mnoha let, kdy se projekt vedoucí k publikaci uskutečňoval, navštívila několikrát mne a mou ženu spolutvůrkyně sborníku Blanka Císařovská, jednou i Milena Janišová, ale to bylo ještě před více než pěti lety. Pak jsem se sestavovateli sborníku nepřišel mnoho let do pracovního (výzkumného) styku. Teprve na přelomu let 2006 a 2007 mi několikrát telefonoval a v elektronických dopisech kladl otázky Vilém Prečan. Projevoval jsem vždy velkou ochotu ke spolupráci, a dokud svazky nevyšly, domníval jsem se, že bude pokračovat.

Jak a kdy se tvořilo základní prohlášení Charty 77

O datu první přípravné schůzky k Chartě 77 v bytě Jaroslava Kořána, jíž jsem se navíc ani neúčastnil, jsme vedli, Vilém Prečan a já, spor po telefonu a elektronickou

2 Za pomoc při shromažďování údajů a opravování chyb a nepřesností děkuji historikovi Petru Blažkovi.

poštou. Šlo o to, zda byla 10., nebo 11. prosince 1976. Ze svého tvrzení, že se konala 10. prosince 1976, jsem neustoupil, protože se na onen den celý život pamatuji, každoročně si ho připomínám. Bylo to tak:

To datum, kdy se schůzka konala, má symbolický význam, 10. prosinec je mezinárodně uznán jako Den lidských práv, v roce 1948 přijalo totiž Valné shromáždění OSN Všeobecnou deklaraci lidských práv. Ta poprvé v dějinách lidstva ve své preambuli postulovala, že po zkušenostech „s barbarskými činy, urážejícími svědomí lidstva ... je nutné, aby lidská práva byla chráněna zákonem, nemá-li býti člověk donucen uchýlovat se, když vše ostatní selhalo, k odboji proti tyranii a útlačku“.³ To se, alespoň pro stoupence právního státu, stalo i základním rámcem Charty 77. Proto důležitost onoho data, alespoň pro mne, který v celém zápase Charty 77 a v konání let pozdějších spatřuje především úsilí o vytvoření právního státu, *primauté du droit* (rule of law).

Pár dnů před 10. prosincem 1976 mi řekl Jiří Němec, abych 10. prosince (hodinu si nepamatuji, ale bylo to někdy odpoledne nebo navečer) přišel do Tyršovy ulice 9 do bytu Jaroslava Kořána, že tam bude pár lidí diskutovat o další solidaritě s hudebníky Plastic People of the Universe. Účast jsem přislíbil, ale v časných odpoledních hodinách zazvonil u našeho bytu na pražských Vinohradech zvonek a u dveří stál můj tchán Jaroslav Šabata, právě propuštěný z vězení v Litoměřicích, po pěti letech! I režim ono datum 10. prosince zřejmě považoval za symbolické – Jaroslava Šabatu propustili onoho dne podmíněně spolu s Milanem Hüblem, Antonínem Ruskem a Jiřím Müllerem, tehdy posledními známými vězni svědomí, kteří byli žalářováni od přelomu let 1971 a 1972 za nenásilný odpor proti „normalizačním“ poměrům. Šabata, Hübl a Müller pak koncem prosince 1976 spolu s Janem Tesařem, propuštěným v řádném termínu krátce před nimi, podepsali Chartu 77. Jejich propuštění z vězení ovlivnilo mnoho lidí, zvláště v prostředí vyloučených komunistů, kteří pak „Prohlášení Charty 77“ podepsali také. V jednom návrhu základního prohlášení Charty z pera Václava Havla, jak jsem zjistil nyní náhodně z jedné faximile,⁴ se o jejich předčasném propuštění přímo píše; bylo dokonce jedním ze zdrojů iniciativy Charta 77, neboť gesto režimu mohlo, zejména v prostředí vyloučených komunistů, vyvolávat i nesprávná očekávání.

Schůzky v bytě Jaroslava Kořána byly tři. Na první, na níž jsem tedy kvůli příchodu propuštěného Jaroslava Šabaty nebyl, domluvili účastníci vznik manifestu (bez názvu „Charta 77“, používalo se zatím pracovně slovo „výbor“), jehož návrh měl připravit Václav Havel. Nevím, zda se tam už mluvilo o tom, že v roce 1976 vstoupily v platnost i pro ČSSR oba mezinárodní pakty, Mezinárodní pakt o občanských a politických právech a Mezinárodní pakt o hospodářských, sociálních a kulturních právech. Václav Havel na to vzpomíná jako na inspiraci Ladislava Hejdánka, který

3 Všeobecná deklarace lidských práv a související dokumenty. Ostrava, Aries 1993, s. 3.

4 CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V. (ed.): Charta 77, sv. 3: Přílohy, s. 398.

ho na vydání těchto paktů ve *Sbírce zákonů* a přistoupení Československa k nim po první schůzce a před psaním návrhu základního prohlášení prý upozornil. (Obě verze se nevyklučují).

Desátý prosinec byl pátek. Druhá schůzka se podle mých vzpomínek nemohla konat dříve než v pondělí 13. prosince. Pozval mě na ni opět Jiří Němec. Nejméně den před schůzkou jsem dostal domů návrh textu základního prohlášení Charty 77 (bez onoho názvu „Charta 77“) a probíral jsem ho mimo byt (kde jsme předpokládali instalovaný odposlech) s Annou Šabatovou. Ještě před touto diskusí a po obdržení textu jsem si v Šafaříkově ulici koupil vyhlášku Federálního ministerstva zahraničních věcí č. 120/1976 Sb., jíž byly publikovány oba pakty. (Osobní poznámka: jejich četbou a pochopením dosahu se mi otevřel nový svět...)

Druhá schůzka se podle mne konala v úterý 14. prosince nebo ve středu 15. prosince (jsem ochoten uvést důvody tohoto odhadu). Podle mých vzpomínek byli přítomni Václav Havel, Pavel Kohout, Zdeněk Mlynář, Jiří Němec, Pavel Bergmann, Václav Vendelín Komeda, já a pravděpodobně i Ludvík Vaculík. Živě si totiž pamatuji, jak prosazuje slovo „marně“ – *marně se (občané) domáhají*, ale v konečném textu prohlášení to už není. Vaculík si na to nyní (v roce 2007) nevzpomíná a říká, že v Kořánově bytě byl tehdy jednou. Havlův návrh se i mírně rozšířil. Vzpomínám si na doplnění odstavce začínajícího slovy „v rozporu s článkem 13 druhého paktu“ (jde o svobodu odborového sdružování a právo na stávkou) a na doplnění slov „v naší zemi i ve světě“ asi ve třech čtvrtinách prohlášení – obé jsem prostřednictvím Zdeňka Mlynáře a po dohodě s ním na místě navrhl já. Poněkud se i zkracovalo, moje vzpomínka je, že o desetinu až pětinu původního textu. Doplnil se také název hnutí, respektive trvalé iniciativy „Charta 77“, který přímo na schůzce navrhl Pavel Kohout s výslovným poukazem na anglickou Magna charta libertatum. Nikdo neměl námitky, všem se to líbilo. Byla zde ale také polemika, zda máme vytvářet širší hnutí s mluvčím (mluvčími) nebo raději užší, například třicetičlenný výbor s ohlášenými členy podle polského vzoru. Pavel Bergmann a Václav Vendelín Komeda zbytek jednajících nepřesvědčili.

Na druhé (nebo možná až na třetí) schůzce padlo také rozhodnutí, které den předtím u nás na půdě při věšení dětských plen doporučila má žena, že mluvčí mají být tři – domluva na schůzce v bytě Jaroslava Kořána zněla: Václav Havel („aby tam byl někdo mladší,“ jak řekla předtím na půdě má žena), Jiří Hájek (který byl jako kandidát na funkci mluvčího pozván na třetí schůzku) a Jan Patočka. Dlouho jsme na třetí schůzce debatovali, zda tím třetím místo Patočky nemá být Václav Černý. Hodnotily se hlavně osobní vlastnosti, „politické“ zaměření, mezinárodní věhlas a dosavadní zkušenosti „kandidáta“ se Státní bezpečností.

Text opravený na druhé schůzce jsme dostali v průklepech do bytů prostřednictvím osobního posla asi za dva dny po ní. Odhaduji proto třetí schůzku (byla-li první v úterý) na pátek 17. či sobotu 18. prosince. Bylo v něm už slovo „Charta 77“, ale místo pro mluvčí (jednoho nebo více) bylo vytečkováno. Možná že to bylo i v neděli 19. prosince, vzpomínám si totiž, že Jaroslav Kořán, který se schůzek neúčastnil, mi na jedné z nich (možná tedy, že na té třetí) na chodbě svého bytu řekl něco v tom smyslu, že až skončíme, máme jen bez ohlášení odejít a neoznamovat

to ve vedlejší místnosti, protože tam bude bohoslužba. Nebyla to tedy neděle? Z třetí schůzky vzešel definitivní text.

První podpis na jedné z 268 kartiček má být datován 20. prosincem. Většina podpisových lístků (kartiček) se nedatovala. Naopak snad všechny podpisové lístky, které jsem obstarával já (ve dnech 21. až 26. prosince) a také Jaroslav Kořán a Václav Komeda v Brně (27. až 29. prosince), jsou datovány; datování bylo mým přáním, vyhovovalo mé *Pünktlichkeit*... K vysvětlení nejasností a dalšímu vystopování toho, jak kolovaly jednotlivé kopie základního prohlášení (tři měl podle dohody ze třetí schůzky Mlynář, snad dvě Havel s Kohoutem dohromady, jednu Jiří Němec, o jednu jsem se děлил s Komедou, a jak jsem se nyní dozvěděl, také s Jaroslavem Kořánem; zakázali jsme si totiž pořizovat další opisy a kopie někomu půjčovat), by bylo vhodné vyslechnout všechny žijící signatáře z první „vlny“. Pro historii by bylo užitečné zaznamenat i odmítnutí podpisů, utajování lístků, zavedení institutu nezveřejněných podpisů (tento způsob byl v přímém rozporu s étosem Charty 77 a způsobil již 29. prosince v „přípravné“ skupině rozladění). Je to úkol pro historiky recentních dějin.

Poměrně přesně vylíčil tři schůzky, na nichž se zakládala Charta 77, v roce 1985 ve svém rozhovoru s Karlem Hvižďalou Václav Havel.⁵ I on tehdy uváděl jako datum první schůzky v bytě Jaroslava Kořána (byť Kořána z bezpečnostních důvodů v rozhovoru nejmenuje) 10. prosinec. Na datum si dobře pamatuje i moje žena a tchán. Jenže Pavel Kohout ve svých pamětech nebo při jiné příležitosti udělal chybu a první schůzku datoval 11. prosincem, a Vilém Prečan se k této chybě přiklonil, aniž dále pátral.

Práce s historickými fakty, jejíž výsledky jsou předloženy v komentáři a poznámkách třísvazkové publikace, nebyla po roce 1989 dobrá. Z účastníků tří přípravných schůzek žijí dnes jen Havel, Kohout, Vaculík a já. Po smrti jsou Mlynář, Němec, Komeda, Bergmann, Hájek. To, že nebyli ve svobodných poměrech vyslechnuti historiky, a to nejen k průběhu těchto schůzek a předcházejících a následných jednání, je kulturní ztráta.

Vilém Prečan uvádí, že Havel se mýlí, že první schůzka byla v Kořánově bytě 11. prosince, jak píše Pavel Kohout.⁶ Kohout prý vycházel ze svých dobových poznámek. Jsou k dispozici?

Vilém Prečan přitom odkazuje na blíže neurčený „záznam odposlechu“ z bytu Pavla Kohouta, podle nějž Václav Havel 10. prosince upozornil Kohouta na to, že v Kořánově bytě bude schůzka 11. prosince. Podle mých informací ale neměl samotný záznam Státní bezpečnosti nikdo ze současných historiků ani badatelů k dis-

5 HAVEL, Václav: Dálkový výslech: Rozhovor s Karlem Hvižďalou. In: TÝŽ: *Eseje a jiné texty z let 1970–1989. Dálkový výslech.* (Spisy, sv. 4.) Ed. Jan Šulc. Praha, Torst 2000, s. 836–842.

6 Viz CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V. (ed.): *Charta 77*, sv. 3, P1: Ke vzniku Prohlášení Charty 77 a prvního seznamu jeho signatářů, s. 1.

pozici (archiválie StB nejsou stále ještě utříděny) a jde o zápis v jiném textu Státní bezpečnosti (takzvané svodce), který původní záznam z odposlechu interpretuje.⁷ Živě si vzpomínám, jak jsme v místnostech (tedy v jiných místnostech, u Pavla Kohouta jsem tehdy určitě nebyl), kde jsme předpokládali odposlech, uváděli jiné dny, jiná data, jiné hodiny ústně, a na papír jsme s úsměvem psali správná čísla. Ten záznam Státní bezpečnosti by bylo třeba odborně prozkoumat.

V různých publikacích (například na webových stránkách *Lidových novin*) se z toho dovozuje, „že tajná policie (Státní bezpečnost – pozn. autora) se o přípravách kampaně (Charty 77 – pozn. autora) dozvěděla již 10. prosince 1976 z odposlechu Kohoutova bytu“. Nepovažuji toto tvrzení za správné. V každém případě to není doloženo. Je pravděpodobné, že se o Chartě 77 (včetně názvu, ale bez textu) dozvěděla od jednoho ze svých tajných spolupracovníků, kteří základní prohlášení Charty 77 podepsali. Bylo jich ze všech signatářů z prosince 1976 jen pět (a za celou dobu existence Charty 77 jen devět). Jedním z nich byl i Jiří Kořánek, o němž dnes z písemností Státní bezpečnosti víme, že Chartu podepsal se souhlasem svého řídicího orgánu. Podepsal ji mně 28. prosince 1976.

Korunu postupu, jak se dobrat pravdy, nasadil ale Vilém Prečan poukazem na novinový článek Jaroslava Kořána, který správně doplňuje a opravuje některá fakta (hlavně můj omyl) z oné doby. S odkazem na záznam o sledování píše Jaroslav Kořán, že před dům jeho bytu dne 11. prosince nasadila Státní bezpečnost sledování, ale v 16 hodin sledovací skupina odešla, a schůzka se potom konala v 17 hodin (neboť se podle Jaroslava Kořána všechny schůzky konaly v 17 hodin). Na datum si Kořán nevzpomíná, jen se přiklání k tomu, že Pavel Kohout má s tím 11. prosincem pravdu.⁸

Ten zápis ze sledování, respektive záznam v jiném textu Státní bezpečnosti (svodce) vzniklý na základě zápisu o sledování, nezpochybnuji, jakož ani souvislost s odposlechem v bytě Pavla Kohouta. Avšak závěry učiněné Vilémem Prečanem nejsou výsledkem vědeckého bádání či odborného posouzení. Prečan totiž neuvádí, že osobně nebo prostřednictvím jiných odborníků písemnosti Státní bezpečnosti prozkoumal a že Kohouta, Kořána, Havla, mne a další osoby k věci nějaký historik vyslechl. Pokud vím, nestalo se tak.

Důkaz, že dne 11. prosince byl Kořánův byt hlídán do 16 hodin, a proto právě toho dne se konala v jeho bytě první schůze (ne sice od 16 hodin, ale až od 17 hodin), mi připomíná vtip ze šedesátých let: *Mezi Bostonem a Filadelfií byl nalezen v zemi telegrafní drát, odborným zkoumáním datovaný k roku 1861, což prokazuje, že již tehdy byla obě města spojena telegrafem. Mezi Moskvou a Petrohradem nebyl nalezen žádný drát, což prokazuje, že obě města byla tehdy spojena bezdrátovým telegrafem.*

7 Viz SCHOVÁNEK, Radek: *Svazek Dialog: StB versus Pavel Kohout. Dokumenty StB z operativního svazku Dialog a Kopa*. Praha – Litomyšl, Paseka 2006.

8 Viz čtenářský dopis Jaroslava Kořána uveřejněný v *Lidových novinách* 10.1.2007.

Možná že toto všechno není důležité. Generace, které přijdou po nás, jistě prozkoumají archiválie Státní bezpečnosti. Bohužel už nebudou moci vyslechnout Havla a Kohouta, kteří jsou dnes jedinými žijícími účastníky první schůzky, ani Zdeňka Urbánka, mne, Jaroslava Kořána a Pavla Landovského, kteří o první schůzce věděli, případně i osoby další.

Absence odborného zkoumání je patrná z uvádění všech textů třísvazkové publikace. Poznámky a komentáře ke vzniku dokumentů a jiných textů Charty 77 většinou chybějí. Lze to vysvětlit i tím, že nebylo zatím dost peněz k výzkumu. Protože založení Charty 77 a vznik jejího základního prohlášení považuji k pochopení dalšího významu Charty 77 pro vývoj československé společnosti za podstatné, poukázal jsem především na tento případ. Vědecké zkoumání nelze nahrazovat dohady.

Osm zpráv Petra Uhla z roku 1977 o situaci v Chartě 77 a represích proti ní

Prvními texty, které jsem ve své *amour-propre* v třísvazkové publikaci hledal nejdříve, bylo osm zpráv o Chartě 77.⁹ Napsal jsem je a vydával v průběhu roku 1977. Čtyři poslední, v souladu s postupnou institucionalizací této své činnosti, jež pak vyústila ve vydávání *Informací o Chartě 77*, jsem tehdy označil jako „zprávu“ nebo „situační zprávu“. Po anketě mezi signatáři Charty 77¹⁰ a v souladu se stanoviskem ze září 1977,¹¹ které bylo spojeno s nepublikovaným a písemně nezaznamenaným rozhodnutím, že mluvčí Charty 77 nebudou vydávat bulletin, jsem založil časopis *Informace o Chartě 77*, vycházející dvanáctkrát až dvacetkrát za rok od ledna 1978 do ledna 1990 v rozsahu dvaceti až třiceti strojopisných stran. Číslo ročníku 1978 a první tři čísla ročníku 1979 vyšla anonymně (i když všichni věděli, že to vydávám já), od dubna 1979 pak byla titulní strana označena jménem a adresou vydávajícího redaktora (tedy mým jménem a adresou), později tří redaktorů.

Skutečnost, že jsem byl autorem osmi zpráv, způsob jejich distribuce i do zahraničí a další okolnosti jsem zveřejnil v úvodu článkové bibliografie *Informací o Chartě 77*,¹² tedy už před deseti lety. Nyní dodávám, že v archivech Státní bezpečnosti jsou všechny zachovány a ve zprávách pracovníků StB se opakovaně uvádí, že jsem jejich autorem.

9 Viz CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V. (ed.): *Charta 77*, sv. 3, P5: Zprávy o Chartě 77 v prvních deseti měsících roku 1977, s. 97–127.

10 Viz *tamtéž*, sv. 3, P10: Z diskusí o smyslu Charty 77 a cestách k realizaci jejích cílů (1977–1988), s. 236.

11 *Tamtéž*, sv. 1, D20, dokument Charty 77 z 21.9.1977, s. 56–59; sv. 3, P5/8: Situační zpráva o Chartě 77 od 10. srpna do 12. října 1977, s. 121.

12 Viz GRUNTORÁD, Jiří (ed.): *Informace o Chartě 77: Článková bibliografie 1978–1990*. Brno – Praha, Doplňek – Libri prohibiti 1998.

Úvodní Prečanovo „Slovo čtenáři a uživateli“ v prvním svazku dokumentace Charty 77 je datováno 10. května 2007.¹³ Ale již ve dnech 21. až 23. března 2007 se za přítomnosti Viléma Prečana konala na pražské filozofické fakultě konference u příležitosti třicátého výročí vzniku Charty 77, na níž organizátoři distribuovali publikaci „*Tentokrát to bouchne*“.¹⁴ Její součástí jsou i dokumenty D 25 a D 26, označené tam jako zpráva Petra Uhla, a doplněk Petra Uhla k první zprávě. Na straně 115 této publikace je otištěna fotokopie obálky exilové *Knihy Charty*,¹⁵ u níž je uvedena i tato informace: „Původní samizdatové zprávy Petra Uhla o represii proti signatářům Charty 77 byly poprvé publikovány knižně v exilu. Sbírkou dokumentů Charty 77 připravil v roce 1977 Vilém Prečan (*Libri prohibiti*).“ O zprávách píše v úvodu publikace „*Tentokrát to bouchne*“ i Petr Blažek, přičemž se odvolává i na práci Viléma Prečana.¹⁶

Pokud si vzpomínám (nevím to ale jistě), potvrdil jsem Vilému Prečanovi na jeho dotaz po telefonu své autorství dotyčných osmi zpráv. Vilém Prečan se za oněch dvacet let ani jednou nesešel k rozhovoru, který by si akusticky nebo pomocí písemných poznámek zaznamenával, a vlastně vůbec k žádnému rozhovoru, i když jsme se občas při různých příležitostech (semináře, recepce) vídali a tam spolu i mluvili.

Ve třetím svazku publikace Blanky Císařovské a Viléma Prečana je otištěno všech osm zpráv, i zmíněný doplněk první zprávy. Před zprávami je čtrnáct řádků vysvětlujícího textu (předpokládám, že z pera Viléma Prečana). Jsou v něm i nepřesnosti – k výrazným patří dvojí nejasný odkaz na „samizdatové sborníky“ bez bližšího označení. A je tam i jedna chyba: „Zprávy ... byly bezpochyby dílem skupiny signatářů blízkých mluvčím Charty.“¹⁷ Nevěřil jsem svým očím.

Skutečnost, že o mém autorství zpráv o Chartě z roku 1977 Vilém Prečan v minulých letech a také těsně před vydáním třísvazkové dokumentace věděl, by mohla vést k úvaze, že mé jméno jako autora zpráv neopomněl, ale že ho neuvedl záměrně, chtěje mi toto autorství upřít. Přikláním se ale spíše k tomu, že na to nějak zapomněl, že jednal z nedbalosti. O této hypotéze totiž svědčí způsob uspořádání celé třísvazkové publikace.

13 CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V. (ed.): *Charta 77*, sv. 1, s. ix–xii.

14 BLAŽEK, Petr (ed.): „*Tentokrát to bouchne*“: *Edice dokumentů k organizaci a ohlasům kampaně proti signatářům Charty 77 (leden–únor 1977)*. Sborník dokumentů vydaný k mezinárodní vědecké konferenci u příležitosti 30. výročí vzniku Charty 77, konané ve dnech 21. až 23. března 2007 v prostorách Národního muzea a FF UK v Praze. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Odbor archiv bezpečnostních složek Ministerstva vnitra ČR 2007.

15 PREČAN, Vilém (ed.): *Knihy Charty: Zprávy z domova 1976/77*. Kolín/R., Index 1977.

16 BLAŽEK, P. (ed.): „*Tentokrát to bouchne*“, s. 6 n., poznámky 6 a 7.

17 CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V. (ed.): *Charta 77*, sv. 3, P5, s. 97.

Vězeňský dokument

Pokud jde o československé vězeňství, vydala Charta 77 jednak v roce 1978 vězeňský dokument,¹⁸ jednak v roce 1987 sborník *O československém vězeňství*.¹⁹ Vězeňský dokument z roku 1978 je nejobsáhlejší věcný dokument, který jsem navrhl já jako autor (hlavní autor) za celou dobu existence Charty. V ostatních případech byl můj podíl menší, nejčastěji jen redakční, zejména při formulování samotného (uvozujícího) dokumentu podepsaného mluvčími Charty 77. Snad proto si na vznik vězeňského dokumentu dobře pamatují.

Základ textu jsem psal několik týdnů, konzultoval jsem svou práci jistě s několika propuštěnými vězni svědomí, například z okruhu Hnutí revoluční mládeže. Nevzpomínám si už s kým, avšak považuji za nepravděpodobné, že by mezi mými konzultanty nebyly osoby, které byly v minulosti vezněny, patřily k neaktivnějším chartistům a s nimiž jsem se často stýkal – Anna Šabatová, Jaroslav Suk, Jaroslav Šabata. Hotový text jsem jako návrh poskytl Zdeňkovi Jičínskému a pravděpodobně i dalším lidem. Chodil jsem pak více než hodinu se Zdeňkem Jičínským po vltavské navigaci v Tróji, návrh dokumentu a papír s tužkou v ruce. Rady Zdeňka Jičínského, kterých bylo mnoho, jsem snad všechny respektoval. Hlavně jsem v průběhu textu odděloval aspekty právní (nesoulad praxe s právními a vnitřními předpisy, návrhy na novelizace předpisů) od obecného pohledu na vězeňské poměry, nazývaného později „humanizace vězeňství“. Je pravděpodobné, že definitivní verze, kterou jsem mluvčím předložil, byla rozsáhlejší než ta, kterou jsem probíral se Zdeňkem Jičínským. Mluvčími Charty 77 byli tehdy Ladislav Hejránek, Jaroslav Šabata (zastupovaný Jiřím Dienstbierem a Rudolfem Slánským) a Marta Kubišová. První dva prošli v sedmdesátých letech vězením, Šabata tam byl (před vydáním tohoto dokumentu) pět let.

Cennou pomoc při psaní tohoto dokumentu mi poskytl sociolog Mikuláš Tomin. Pracoval tuším v oficiálním Kriminologickém ústavu Generální prokuratury ČSSR a měl přístup k tehdy utajovaným statistickým a jiným údajům. Mikuláš Tomin je bratr filozofa a aktivisty Charty 77 Julia Tomina, jeho švagrová Zdena Tominová se později stala mluvčí Charty 77. S manžely Tominovými jsem se tehdy často stýkal, a oni mi zprostředkovali pomoc Mikuláše Tomina. Navštívil jsem ho nejméně jednou v jeho bytě ve Slovenské ulici na Vinohradech. Tato pomoc někoho „ze struktur“ byla pro Chartu 77 typická, bez ní by nevznikly mnohé její dokumenty, včetně vězeňského, v podobě, jak je známe.

V třísvazkové publikaci je vznik tohoto dokumentu popsán takto: „Autorem dokumentu byl Petr Uhl, podklady připravil Milan Hübl, připomínky zpracoval

18 *Tamtéž*, sv. 1, D52, dokument Charty 77 č. 16 z 22.5.1978, s. 134–152.

19 Viz úvodní slovo k tomuto sborníku: *Tamtéž*, sv. 2, D407, dokument Charty 77 č. 48/87 z 5.8.1987, s. 914 n.

Zdeněk Jičínský, Pavel Rychetský, Rudolf Slánský a Milan Richter, kteří doporučili, aby se dokument více zabýval právní stránkou problematiky. Původní návrh dokumentu předložený chartovní veřejnosti k připomínkám je rozsahem značně kratší než definitivní text. Je uložen v *Libri prohibiti*, sb. *Charta 77*.⁴²⁰

Je jistě pravděpodobné, že Zdeněk Jičínský text konzultoval s dalšími osobami. Ze jmenovaných osob jsem Milana Richtera asi vůbec neznal; s ostatními jsem se i stýkal, ale pokud si pamatuji, jen Zdeněk Jičínský mi přednesl – ústně – své námítky, podrobné, fundované a přátelské. Bylo to naše první delší setkání. Nejen já, ale i on při této diskusi a při dalších příležitostech jsme pocítovali, jak vhodně se doplňuje právní věda se zkušeností prostého vězně, dovolíte-li žert.

Omyly mohou být, ale proč v té poznámce nejsou odkazy na nějaký pramen, slyšení někoho, odvolávka na soukromý archiv a podobně? Druhou variantou bylo nedávat tam žádnou poznámku.

V odkazu na literaturu pod poznámkou je uveden sborník *O československém vězeňství* vydaný roku 1990.²¹ Ten je ale přílohou dokumentu *Charty 77* z roku 1987.²² Přesněji lze uvést, že mluvčí *Charty 77* Jan Litomiský, Libuše Šilhánová a Josef Vohryzek vydali tehdy a podepsali krátký text dokumentu, který jsme – Jiří Gruntorád a já – připravili. Sborník *O československém vězeňství*, sestávající z textů většinou literární povahy od třinácti autorů, kteří byli předtím věznění, tvoří přílohu k tomuto dokumentu. Na konec sborníku je ještě zařazen výše zmíněný dokument *Charty 77* o vězeňství z roku 1978.

Vadou je, že při publikování tohoto druhého vězeňského dokumentu (D 407) chybí jak informace o prvním vězeňském dokumentu (D52), tak údaj o potomním knižním vydání sborníku v roce 1990. Když jsem to studoval, musel jsem si vzít k ruce *Informace o Chartě 77* a sborník z roku 1990, abych se lépe orientoval.

Účast Mikuláše Tomina na vytváření vězeňského dokumentu nebyla ojedinělým případem, kdy se na práci *Charty 77* podílela osoba stojící nejen mimo Chartu, ale působící jako odborník v oficiální státní struktuře. Podobně tomu bylo i v případě dokumentu o bezpečnosti provozu jaderných elektráren,²³ který přímo sepsali jaderní inženýři a fyzici z Řeže, přičemž hlavním redaktorem byl inženýr Petr Jankovec z Jaderné energetiky Závodů V. I. Lenina (tedy Škodovky) v Plzni, syn signatářky *Charty 77* Ludmily Jankovcové. (Fakt autorství a spoluautorství odborníků je v poznámce za zveřejněným dokumentem v třísvazkové publikaci zmíněn, ale trpí nepřesnostmi.)

20 *Tamtéž*, sv. 1, D52, poznámka 1, s. 152.

21 GRUNTORÁD, Jiří – UHL, Petr (ed.): *O československém vězeňství: Sborník Charty 77*. Praha, Orbis 1990.

22 CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V. (ed.): *Charta 77*, sv. 2, D407, dokument *Charty 77* č. 48/87 z 5.8.1987, s. 914 n.

23 *Tamtéž*, sv. 1, D80, dokument č. 22 z 27.11.1978, s. 183–190.

Církevní dokument

Po dokumentu o diskriminačních omezeních práva na vzdělání mládeže v Československu (autorkou byla podle mých vzpomínek i podle třísvazkové publikace Alena Hromádková, konečnou redakci zpracovali podle třísvazkové publikace Vladimír Kadlec, Jiří Hájek a Petr Uhl)²⁴ a po dokumentu analyzujícím stav hospodářských a sociálních práv (autoři Jaroslav Šabata a Jan Tesař)²⁵ vydala Charta 77 od 1. ledna 1977 jako svůj třetí dokument tohoto druhu analýzu „O svobodě svědomí a vyznání a o náboženských právech v Československu“.²⁶ Dokument signoval v době věznění Václava Havla a krátce po úmrtí třetího mluvčího Jana Patočky jen mluvčí Jiří Hájek, přestože ho příslušníci Státní bezpečnosti varovali, že pokud podepíše další dokument, bude rovněž uvězněn.

Náboženský (církevní) dokument byl vydán v dubnu 1977, v době krajního ohrožení Charty 77. Někteří aktivisté vyvíjeli maximální úsilí, aby pokračovala ve vydávání zejména věcných dokumentů. Po jeho zveřejnění vydávala Charta 77 dlouho, až do listopadu 1977, kdy vyšel „hudební dokument“, jen zprávy o represí a perzekuci a k situaci uvnitř Charty.

Vzhledem k ideové „pestrosti“ Charty 77 považuji pro pochopení celého období roku 1977 a pro hnutí Charty 77 celkově za důležité připomenout, případně „odhalit“ osoby, které se na vydání tohoto dokumentu podílely. V bytě Jiřího Němce a Věry Jirousové v Navrátilově ulici na Novém Městě pražském jsem se s těmito dvěma přáteli podílel na konečné redakci náboženského dokumentu. Jiří Němec porušil pravidla utajování a řekl mi, že autorem, respektive hlavním autorem textu je Jan Sokol. V té době přistupovalo mnoho katolických laiků k Chartě a Jan Sokol byl výraznou postavou tohoto prostředí. Jistě by stálo za to, aby svou účast na autorství dokumentu potvrdil a případně uvedl další osoby, které se na jeho vzniku podílely. (Při korektuře tohoto textu doplňuji, že Jan Sokol při besedě 21. května 2008 v budově Komerční banky v Praze na Příkopech jednoho člověka jako spoluautora, snad hlavního, veřejně jmenoval.) Dokument má ekumenickou povahu. V třísvazkové publikaci není o Janu Sokolovi, Jiřím Němcovi, Věře Jirousové a dalších spoluautorech ani slovo.

Dokument o postavení Cikánů (Romů)

Každý případ vzniku dokumentů Charty 77 byl jiný. Dokument o postavení romských spoluobčanů²⁷ vytvořili sociální kurátoři, které vyhodili z pražských obvodních národních výborů, poté co podepsali Chartu 77 – vzpomínám si na Zdeňka

24 *Tamtéž*, sv. 1, D5, dokument č. 4 z konce ledna 1977, s. 13–16.

25 *Tamtéž*, sv. 1, D10, dokument č. 7 z 8.3.1977, s. 26–29.

26 *Tamtéž*, sv. 1, D13, dokument č. 9 z 22.4.1977, s. 37 n.

27 *Tamtéž*, sv. 1, D85, dokument č. 23 ze 14.12.1978, s. 198–206.

Pince, Jarmilu Bělíkovou, Tomáše Vrbu, ale bylo jich více. Dnes je jim kolem šedesáti let, jistě si mnozí ještě pamatují na svou součinnost s Janem Rumlem, který byl hlavním redaktorem romského dokumentu, a Zdeňkem Pincem, označovaným třísvazkovou publikací (zřejmě správně) za jeho hlavního autora. Podle mých vzpomínek sehrál při vytváření dokumentu značnou roli Josef Vohryzek, minimálně jako koordinátor podkladů. V třísvazkové Prečanově publikaci o tom žádné údaje nejsou, pouze se zde uvádí spoluautorství Zdeňka Pince.

Tvrzení v editorské poznámce k dokumentu, že „s dokumentem projeví nespokojenost zástupci Romů, protože se jim zdál málo kritický, a osobně protestovali u Jiřího Hájka a Ladislava Hejdánka“, není doloženo. Kterí zástupci? Formulace trpí běžným omylem, že „Romové“ měli nebo mají nějaké „zástupce“. V současné době jistě už existují zástupci romských nebo proromských sdružení, nadací a podobně, i když je podporuje jen velmi malá část Romů. Tehdy ale nic takového neexistovalo, nanejvýš mohlo jít o bývalé zakladatele a aktivisty Svazu Cikánů-Romů, který byl založen v srpnu 1969 a „normalizační“ mocí rozpuštěn v březnu 1973.²⁸ Podle nepotvrzené zprávy protestovali dva lidé, snad Romové, vyslaní k Jiřímu Hájkovi Státní bezpečností; viděl jsem pak filmový záznam, natočený pracovníky StB, z jejich „návštěvy“ u branky domu Jiřího Hájka v Kosatcové 11 v pražském Zahradním Městě.

Osvětlení vzniku dokumentu a také tehdejších reakcí na něj je důležité i proto, že tehdejší postoj Charty 77 se stal základem vládní koncepce integrace Romů z roku 1999 (dodnes platné ve znění pozdějších novelizací) a do značné míry přispěl i k formulaci ústavní zásady svobodného rozhodování každého občana o své národnosti,²⁹ která je i v zemích Evropské unie ojedinělá – zásada svobodné volby, která je méně liberální, platí v části zemí Evropské unie, často je ale uplatňován „republikánský model“, převzatý z Francie, podle nějž etnická příslušnost nebo přináležitost právně neexistuje, podobně jako „náboženství“ osoby.

28 Jedním ze zakladatelů byl i právník Elemír Roman, který mě jako prokurátor nebo vyšetřovatel prokuratury mnoho dnů v červenci a srpnu 1970 střežil v kanceláři ve vazební věznici Praha-Ruzyně, kam jsem byl předváděn z cely, při úkonu zvaném „seznamování se s výsledky vyšetřování“, tedy se spisem trestní věci proti mně a mým 18 společníkům z Hnutí revoluční mládeže. Nepsal bych to, kdyby v průběhu tohoto střežení nediktoval své sekretářce žalobu na Jiřího Pelikána, tehdy v římském exilu, rovněž pro podvracení republiky. Elemír Roman se v roce 1978 vystěhoval s manželkou – řekl mi v roce 1970, že je lékařka – do Vídně, odkud usiloval o dodatečné zveřejnění svého jména v seznámech signatářů Charty 77, jež vydávali mluvčí. Usnadnilo by mu to podmínky pobytu. Mluvčí mu nevyhověli, a naopak přijali zásadu, že jména těch, kteří se připojili k Chartě 77, se v případech již uskutečněného odchodu do ciziny v podpisových dokumentech nezveřejňují.

29 V Listině základních práv a svobod, vypracované ve všech třech československých zákonodárných sborech v druhé polovině roku 1990, se v článku 3, odstavec 2 uvádí: „Každý má právo svobodně rozhodovat o své národnosti. Zakazuje se jakékoli olivňování tohoto rozhodování a všechny způsoby nátlaku směřující k odnárodňování.“

Česká (a také slovenská) koncepce integrace Romů do většinové společnosti vychází z představy možné emancipace romské etnické skupiny jako nositele kolektivních práv. Nucenou nebo vyžadovanou asimilaci ústavní pořádek přímo zakazuje, zatímco v mnoha evropských zemích je to legální a v praxi uplatňovaný postup. Volnost každé osoby menšinového etnika splynout s většinou a bezezbytku přijmout její civilizační hodnoty (asimilovat se), nebo naopak uchovat si etnickou identitu a rozhodnout o míře své integrace, byla totiž vyjádřena až v samotném (doprovodném) dokumentu Charty 77, podepsaném mluvčími (a mám na vznik tohoto dokumentu osobní vzpomínky, včetně svého podílu na formulaci práva na svobodu každého rozhodovat o míře své asimilace), a ne už v mnohastránkovém textu, který tvoří přílohu dokumentu (třísvazková publikace jej označuje nepřesně za dokument Charty 77) a který přináší popis situace Cikánů-Romů a návrhy na legislativní a jiná řešení tohoto stavu. Tato diskuse, zahájená tehdy Chartou 77, stále v české i slovenské společnosti pokračuje.

Styky Charty 77 a KOR

Nedostatečně, nepřesně, ba i nepravdivě jsou poznámkovým aparátem zachycena první setkání chartistů s členy Výboru společenské sebeobrany (KOR) v Krkonoších v létě 1978.³⁰ Prohlášení Charty 77 a KOR zveřejněné třísvazkovou publikací jako D62 vzešlo ze schůzky Václava Havla, Marty Kubišové a Tomáše Petřivého (organizátor setkání) z československé strany, a Jacka Kuroně, Adama Michnika, Antoniho Macierewicze, Jana Litynského a Janusze Majewského (druhý organizátor setkání) z polské strany, a zúčastnil se jej také Jiří Bednář, který pořídil známé fotografie s pozadím Sněžky. V poznámce pod textem dokumentu D62 ale jména Macierewicze a Litynského chybějí.³¹ Jsou přitom citována (a osoby samy jsou vidět na fotografiích) například v polské publikaci o Výboru společenské sebeobrany.³² Naopak Ladislav Hejdaňek a Petr Uhl přítomni nebyli, i když se to v poznámce tvrdí. Kromě Petřivého a Kuroně jsou všichni účastníci naživu, stačilo se jich zeptat.

Údaj z třísvazkové publikace podle vzpomínek Otky Bednářové, že se setkání konalo 27. července 1978, nepovažuji za správný. Podle společných vzpomínek mé ženy a mých se první svolaná schůzka – na datum 27. července si nevzpomínáme, ale je pravděpodobné – neuskutečnila, protože Poláci na ni nepřišli. Českoslovenští účastníci, v hojném počtu asi deseti osob, vystoupili až na Sněžku; byli mezi nimi

30 CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V. (ed.): *Charta 77*, sv. 1, D62, D63 a D66.

31 *Tamtéž*, s. 161.

32 LIPSKI, Jan Józef: *KOR: Komitet Obrony Robotników, Komitet Samoobrony Społecznej*. Warszawa, Ósrodek Karta – Stowarzyszenie Wolnego Słowa 2006, s. 32.

i Ladislav Hejdánek a Rudolf Battěk, dále například Václav Havel, Pavel Landovský, Anna Šabatová a já. Z toho dne může pocházet parkovací lístek od Otky Bednářové, která se tehdy onoho marného pokusu o setkání mohla účastnit. Na návrh Rudolfa Battěka jsme se pak uchýlili (ne všichni, ale většina) na noc na „Hrádeček“, tedy do chalupy Václava Havla ve Vlčicích u Trutnova. Poláci, když se pak dozvěděli, kdo tam z československé strany byl, souhlasili s dalším termínem, stanoveným pravděpodobně na polovinu srpna. Toto „druhé“ (ve skutečnosti první) setkání se uskutečnilo narychlo, má žena a já jsme o něm nevěděli. Na tomto setkání, jak jsem už uvedl, byli Havel, Kubišová, Petřivý, Bednář, Kuroń, Michnik, Macierewicz, Lityński a Majewski. Čtyři českoslovenští účastníci jeli pravděpodobně z Prahy jedním autem, Otky Bednářová tam zřejmě nebyla. Tři ze čtyř jsou naživu, bylo možno se jich zeptat.

Z tohoto setkání pochází prohlášení k československému srpnu 1968 a k polskému roku 1968, k jejich desátému výročí. Toto prohlášení, publikované v dokumentaci Charty 77 jako D62, bylo zveřejněno s průvodním textem (který v třísvazkové edici chybí) v *Informacích o Chartě 77* (č. 10 z roku 1978). Údaj o tomto zveřejnění v třísvazkové publikaci rovněž chybí.

Po neuskutečněném setkání (pravděpodobně z 27. července) a úspěšném setkání přibližně v polovině srpna jsme uskutečnili začátkem září ještě jedno setkání ve větším rozsahu, a to v kiosku na československé straně hranice na Obří boudě. Z něj pak vzešel společný dopis Charty a KOR publikovaný pod označením D63 (není tedy z 27. července 1978.) V D66, což je dokument Charty 77 podepsaný jejími mluvčími, je toto setkání ze září 1978 zmiňováno. Jestliže se v dopise označeném D63 mluví „o pracovních schůzkách“ v množném čísle, je tím myšlena ona zářijová a dále setkání v polovině srpna. Účastníci druhého uskutečněného setkání (v září) jsou pod dopisem podepsáni. Jeden z podepsaných (František Kriegel) sice přítomen nebyl, avšak velmi stál o to, aby pod dopisem bylo i jeho jméno (moje osobní svědectví), takže jsme mu vyhověli. Prohlášení (dokument) mluvčích Charty 77 a dopis zastáncům lidských práv do zemí východní Evropy zveřejnily *Informace o Chartě 77* (č. 11 z roku 1978) dohromady, hned pod sebou, a proto není jasné, proč jsou oba texty v třísvazkové publikaci rozděleny (na D63 a D66) a datovány každý jinak a proč jsou mezi ně vřazeny dva další texty Charty 77 ze srpna 1978 (D64 a D65).

Chybu z *Informací o Chartě 77* v přijetí Antoniho Macierewicze (nesprávně Macerewicz) třísvazková publikace ale převzala. Chyby jsem se dopustil já jako vydavatel *Informací o Chartě 77* a až do dnešního dne jsem žil v bludu, že se Macierewicz tak jmenuje.

Některé další nedostatky

Namátkou uvádím další nedostatky:

Každý výroční dokument k sovětské vojenské invazi v srpnu 1968 vyvolával v Chartě 77 polemiky, většinou přátelské, někdy prudší, zvláště v druhé polovině osmdesátých let. Poznámkový aparát to však nedostatečně mapuje.

Podrobnou analýzu československého právního řádu z hlediska obou přijatých mezinárodních paktů přinesl dokument Charty 77 č. 15 z roku 1978.³³ Konkrétní podněty – více než deset stránek v knize – byly zveřejněny v příloze, o níž se v poznámce za textem správně píše, že jejím autorem je Jiří Hájek.³⁴ Charta 77 vydala v roce 1985 jiný dokument k téže problematice³⁵ s totožnou přílohou (i s odvoláním na původní dokument).³⁶ Poznámka za tímto dokumentem však Hájkovo autorství neuvádí. Jde přitom o text, který byl inspirací nejen pro pozdější přistoupení Československa k evropské Úmluvě o ochraně základních práv a svobod, ale také při vypracovávání ústavních zásad v československé Listině základních práv a svobod v roce 1990.

O neznalosti právních skutečností redaktorů třísvazkové publikace svědčí například označení dokumentu D585, kde uvádějí, že šlo o „jednání Charty 77 s pražskými úřady o *povolení* shromáždění k oslavě“.³⁷ Narozdíl od Rakouska nebo Německa se tehdy v Československu (ani nyní v České republice a Slovenské republice) nikdy neuplatňoval povolovací režim. Veřejné shromáždění nebylo možno povolit či nepovolit, ale pouze zakázat nebo rozpustit. Toho využívali i vyjednavací Charty 77 (Ladislav Lis a Rudolf Battěk) při jednání s pracovníky obvodních národních výborů a Národního výboru Hlavního města Prahy, kteří měli menší „manévrovací“ prostor.

Výrazy „byl zveřejněn samizdatem“ nebo „samizdatový sborník“ jsou nejasné.

V životopise mluvčí Charty 77 Anny Šabatové ve třetím svazku publikace je uvedeno, že je signatářkou od 1. února 1977. Není to pravda, toho dne vyšel podpisový dokument (č. 5/1977), kde bylo zveřejněno jméno její matky, Anny Šabatové starší. Anna Šabatová mladší podepsala „Prohlášení Charty 77“ dne 21. prosince 1976.

V poznámce pod čarou k informaci generálmajora Státní bezpečnosti Vladimíra Stárka vysvětlují editoři třísvazkové publikace, že zmínka StB o „francouzském časopisu ROUGE“ se „zřejmě“ týká belgického listu *Le Drapeau rouge*.³⁸ Netýká. Jako dlouholetý čtenář a občasný přispěvatel tohoto pařížského (ještě dnes vycházejícího) týdeníku dosvědčuji, že to byl a je list Francouzské komunistické ligy, francouzské sekce Čtvrté internacionály. Této mezinárodní organizace jsem byl sedm let individuálním členem (1984–1991).

Takových omylů a chyb jsem našel desítky.

* * *

Chyby a nedostatky kritizované práce nelze už zhojit. Publikaci nikdo nerecenzoval. Odborná veřejnost by však měla vědět, že k celému poznámkovému aparátu

33 Viz CÍSAŘOVSKÁ, B. – PREČAN, V. (ed.): *Charta 77*, sv. 1, D42, dokument č. 15 z 8.2.1978, s. 106 n.

34 *Tamtéž*, s. 108–118.

35 *Tamtéž*, sv. 2, D299, dokument č. 7/85 z 20.3.1985, s. 695 n.

36 *Tamtéž*, s. 696–708.

37 *Tamtéž*, sv. 2, D585, dokument č. 64/89 z 13.10.1989, s. 1162.

38 *Tamtéž*, sv. 3, P9/3, poznámka 4, s. 206.

je třeba přistupovat s krajní nedůvěrou. Přesto je vydání dokumentů Charty 77 vítaným počinem. Jistě i třísvazková publikace přispěje k tomu, že budou vznikat jednotlivé odborné studie k dílčím problémům a tematikám Charty 77 a Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných, s řádným odkazem na prameny listinné i na osobní svědectví pamětníků, i v závislosti na tom, jak se budou postupně zpracovávat a zpřístupňovat archivní materiály.

V Praze v prosinci 2007 až září 2008

Diskuse

Rozpaky historika nad pamětníkem v roli arbitra

Vilém Prečan

Nebýt písemné žádosti redakčního kruhu *Soudobých dějin*, asi bych na „poznámky“ Petra Uhla nereagoval. Čtenáři, který si přečetl Uhlovy „Rozpaky pamětníka...“, jistě nemusím vysvětlovat proč. Podotýkám, že jsem následující text konzultoval s Blankou Císařovskou a Milenou Janišovou (v tiráži je uvedeno, že publikaci redakčně zpracovala, což je *understatement*, který si sama zvolila) a vyžádal si jejich informace a stanovisko k okolnostem heuristiky, jichž jsem nebyl přímým účastníkem. Edice *Charta 77: Dokumenty 1977–1989* není „Prečanova publikace“, jak to na jednom místě formuluje Petr Uhl; je stejně tak publikací Blanky Císařovské a Mileny Janišové. Specifický podíl každého z nás tří je uveden ve „Slovu čtenáři a uživateli“ (sv. 1, s. x). Tím se nemění nic na tom, co jsem na téže místě napsal o své odpovědnosti za nedostatky a chyby edice (s. xi). Proto nyní také píše převážně v první osobě.

Beru-li Uhlovy námítky, komentáře a výtky jako celek, vyplývá z nich především jedna dobrá zpráva, třebaže autorem asi nezamýšlená. Tak neúprosný oponent neprojevil nejmenší rozpaky a pochybnosti nad tím, jak editoři pojali fenomén „dokumenty Charty 77“, nenašel jedinou mezeru v souboru takto definovaných „dokumentů“, neobjevil nic, co by editorům mohl vytknout co do metody ediční práce s vydávanými texty, i když by tak bezpochyby rád a s velkým zadostiučiněním udělal, jak nepřehlédnutelně vyplývá z kontextu, tónu a slovníku jeho poznámek. V tomto ohledu editorům vystavil ne právě špatnou vizitku.

Technické chyby a nepřesnosti

Než se budu zabývat jednotlivostmi v pořadí, jak je autor sepsal, musím předeslat, že v textu, v němž puntičkářsky poukazuje na skutečné nebo domnělé chyby předmětné edice, sám není přesný. Správné pořadí autorů publikace je Blanka Císařovská – Vilém Prečan, a nikoli naopak, jak celkem osmkrát ve svých poznámkách uvedl. Blanka Císařovská není „dokumentaristka“, má plnou vědeckou kvalifikaci historičky, v Ústavu pro soudobé dějiny byla zaměstnaná v kategorii vědeckých pracovníků a její publikace tomu odpovídají. Nechť jí to autor neupírá, anebo nechť se „z nedbalosti“ neplete.

Petr Uhl sice správně spočítal, že 423 (textů Charty 77, které – jak píše – vydal jako vedoucí redaktor v *Informacích o Chartě 77*) plus 175 (textů, které v době jeho pětiletého věznění vydala jeho manželka) je dohromady 598. Jenže „zapomněl“, že *Infoch* nevycházely v roce 1977, takže jím vydaných textů Charty 77 mohlo být pouze 423 minus 33 (textů z roku 1977), tedy celkem 390.

Tiskové a jim podobné technické chyby každého autora a editora přirozeně mrzí. Tím spíš historika, pro něhož přesnost není ctností, ale povinností. *Nota bene* když se takové otázky, jako je tiráž a autorskoprávní formulka (copyright), opakovaně diskutovaly s firmou, která pořizovala sazbu, a nakonec se přece jen neuhlídaly. (Petr Uhl mohl ještě dodat, že v názvu Ústavu pro soudobé dějiny nejméně dvakrát chybí „AV ČR“ a že ve zkratce „v. v. i.“ – vědeckovýzkumná instituce – nejsou vždy po tečkách mezery, jak správně mají být.)

Martin Machovec mě už v září 2007 laskavě a s pochopením upozornil, že jména bratří Černegových (Ivan, Jiří, Michal), které léta osobně zná, jsou v edici transkribována chybně – v podobě „Černoga“. Pravdou je, že v několika původních seznamech, které byly editorům k dispozici, se podoby tohoto jména různily; v některých z nich nebylo zřejmé, zda bylo „o“ strojem přepsáno na „e“ nebo naopak. Zajisté na to však měli editoři upozornit poznámkou. Při ověřování této chyby jsem našel ještě jednu další. Ačkoli jsou všichni tři Černogové/Černegové uvedeni v seznamu signatářů ve třetím svazku (P12, s. 341) s odkazem na D33 z 21. prosince 1977, v seznamu uveřejněném v D33 (sv. 1, s. 88, levý sloupec) jméno Ivana Černegy chybí.

V té době jsem už měl sám objeveny první tři vyloženě vlastní chyby. V záhlaví přílohy P10/6 chybí spojka „a“ před slovy „o tom“ (sv. 3, s. 260). Na straně 275 téhož svazku je v poznámce 22 odkaz na D219 namísto správného D218; naštěstí je uvedeno správné datum dokumentu. A sdělení Hans-Petera Rieseho, které mi poskytl o publikaci „Prohlášení Charty 77“ v zahraničí, je chybně datováno 10. února 2006 místo správného stejného dne roku 2007 (P2/2, sv. 3, s. 28). Později jsem objevil jedno zkomolené slovo v textu jednoho dokumentu, chyba je však natolik evidentní, že na ni přijde každý, kdo umí číst.

Ti, kdo mají dost životních zkušeností, dokáží být v takových případech shovívaví (za což jim ze srdce děkuji) a nedělají z komára velblouda vědouce, že žádné lidské dílo nemůže být bez vady, že není v lidských silách být dokonalý. Proto také není možné vymýtit nedostatky tohoto druhu. O tiskových chybách ostatně kolují desít-

ky historek. Ivan Havel mi kdysi napsal v korespondenci, jež provázela pořizování elektronické sazby textů Václava Havla pro vydání v exilu, že podle jeho nejhlubšího přesvědčení je v každém textu zakleto určité množství tiskových chyb, které objeveny na jednom místě přestěhují se jinam, a tam ve skrytu dále straší.

Na podzim 2007 jsem vycházel z toho, že „do roka a do dne“ budou oba svazky dokumentů Charty (a dokumentů o Chartě, což je třetí svazek) umístěny na veřejné internetové stránce, jak o tom ještě bude řeč, a že tam bude možno poukázat na všechny opravy a nepřesnosti. Jak už to u tak náročných projektů bývá, jeho realizace se „poněkud pozdrží“. Až teď mi napadlo, že není nutno čekat na „velké řešení“ a že na aktualizovanou a rozšířenou internetovou stránku Československého dokumentačního střediska, která brzy nahradí dosavadní poněkud zastaralou, lze umístit všechny zjištěné tiskové chyby a nepřesnosti publikace *Charta 77: Dokumenty 1977–1989* a postupně k nim zařazovat ohlasy, sdělení, upřesnění a doplňky čtenářů a uživatelů edice. Takže seznam oprav by mohl být takto začátkem roku 2009.

Nadace Fritze Thyssena

Byla založena v roce 1959 jako první velká soukromá nadace ve Spolkové republice Německo. V současnosti ročně vynakládá dvacet milionů eur na podporu vědeckých projektů ve všech oborech věd o společnosti včetně archeologie a teologie, ale také věd lékařských a přírodních. Předsedou vědecké rady nadace je i u nás dobře a chvalně známý německý sociolog a filozof profesor Wolfgang Lepenies a jejími členy je dalších sedmnáct univerzitních profesorů. Myslím, že věci znalí lidé v Německu by Uhlově námitce nerozuměli; tím spíše, když Petr Uhl nedávno přijal významání Sudetoněmeckého krajanského sdružení, a nevidilo mu, že v některých jeho složkách ještě dlouho po válce, v šedesátých a sedmdesátých letech, byli činní bývalí henleinovci a nacisté. Takovou výhradu bych čekal od českého nacionalisty, nikoli od člověka Uhlovy politické orientace.

Jak a kdy se tvořilo základní prohlášení Charty 77

Takřka všechny podstatné údaje a fakta, jež v této dlouhé pasáži Uhl uvádí, jsou obsaženy v úvodu k příloze P1 a v dokumentech této přílohy (sv. 3). Těžko říci, proč je tu autor opakuje, jako kdyby to byla jeho vlastní sdělení. Dobrá, dejme tomu, že tím chtěl dát najevo, že je spokojen, jak editoři pracovali, a že jimi prezentovaná fakta a údaje obstály před jeho kritickým ostrozrakem. Námitky se soustřeďují vlastně jen kolem data schůzky, z níž vzešel podnět k tomu, co se zformovalo jako myšlenka Charty 77 (při prvních debatách ještě jako Výbor pro lidská práva).

Petr Uhl trvá na tom, že tato schůzka se konala 10. prosince 1977, a ostře napadá jako chybné tvrzení, že k ní došlo o den později; uvádí, že Pavel Kohout udělal chybu, když ji takto datoval, a „Vilém Prečan se k této chybě přiklonil, aniž dále pátral“.

Pavel Kohout vycházel z vlastnoručných záznamů ve svém diáři z roku 1976. Prečan vzal jeho údaj jako možné východisko a ve skutečnosti dále pátral. Neopřel

se o „blíže neurčený záznam odposlechu“, nýbrž o úřední informaci vycházející ze záznamu prostorového odposlechového zařízení instalovaného v bytě Pavla Kohouta.¹ Nejde o záznam ze „svodky“, jak uvedl Petr Uhl; ona souhrnná informace z 6. ledna 1977 o údajích získaných prostorovým odposlechem v bytech Pavla Kohouta a Ludvíka Vaculíka,² které byly vyhodnoceny jako vztahující se k Chartě 77,³ pouze potvrzuje, že informace datovaná 10. prosince 1976 skutečně pojednávala o rozhovoru mezi Pavlem Kohoutem a Václavem Havlem. Muž oslovovaný Kohoutem „Vašku“ a pak identifikovaný jako Václav Havel tu sděloval Kohoutovi, že „na zítřejší den je na 15.00 hod. svolána schůzka k jistému Jaroslavu KOŘÁNOVI“, a naléhal na něho, aby na schůzku určitě přišel.

Bylo asi neobvyklé, aby se ještě téhož dne referovalo o takto aktuálním odposlechu, ale zřejmě to nebylo nemožné. Jinak bychom museli považovat opatření ke sledování bytu Jaroslava Kořána už nazítří, 11. prosince, v den předpokládané schůzky, za podivnou kamufláž a ztrácelo by smysl. Z té doby je znám přinejmenším ještě jeden případ tak rychlé reakce Státní bezpečnosti. Odposlechem v bytě Pavla Kohouta bylo 5. ledna 1977 zjištěno, že následující den se bude Pavel Landovský podílet na rozvozu jakýchsi textů, a již v půl sedmé ráno 6. ledna započalo sledování Pavla Landovského u jeho bydliště.⁴

Prečan se nedobíral pravdy o tom, že se schůzka konala 11. prosince, poukazem na novinový článek Jaroslava Kořána a nepočínal si obdobně pošetile jako aktéři omšelé anekdoty, jejíž citací se pamětník pokouší historika zesměšnit. Prečanovi šlo v tomto případě o hledání odpovědi na otázku, proč bylo sledování neúspěšné, ačkoli Státní bezpečnost věděla, že se schůzka bude konat.

I když se skutečná data v písemnostech a snad i rozhovorech různě maskovala (o tom svědčí například datování konceptů „Prohlášení Charty 77“), stěží by bylo možné uvěřit tomu, že by se Kohout s Havlem domlouvali na schůzce, jež se už konala. Mohlo jít jen o schůzku následnou; její účel, jak o něm pojednává zmíněný úřední záznam na základě odposlechu, odpovídal tomu, o němž víme (také z příslušných pasáží *Dálkového výsledku*),⁵ že byl takto účastníky schůzky zamýšlen. Je myslitelné, že Havel s Kohoutem z opatrnosti sice mluvili o „příštím dnu“, ve sku-

1 Srv. SCHOVÁNEK, Radek (ed.): *Svazek Dialog: StB versus Pavel Kohout. Dokumenty StB z operativních svazků Dialog a Kopa*. Litomyšl, Paseka 2006, dokument č. 11, s. 58 n. Dokument použitý Radkem Schovánkem jako předloha je k dispozici ve fotokopii ve sbírkách Československého dokumentačního střediska, o. p. s., Z 4179/9 a 10.

2 V souhrnné informaci byly tyto technické informační zdroje uváděny jako „tajní spolupracovníci“ (TS) Olga a Michal.

3 *Tamtéž*, dokument č. 12, s. 59–61.

4 *Tamtéž*, dokumenty č. 12 a 13, s. 61.

5 HAVEL, Václav: *Dálkový výsledek: Rozhovor s Karlem Hvížďalou*. In: TÝŽ: *Eseje a jiné texty z let 1970–1989. Dálkový výsledek*. (Spisy, sv. 4.) Ed. Jan Šulc. Praha, Torst 2000, s. 836–838.

tečnosti si však napsali na kus papíru datum některého jiného z dnů následujících po 10. prosinci. Této spekulaci však odporuje záznam v Kohoutově diáři.⁶

To celé vlastně není vůbec podstatné; i kdyby se schůzka konala 10., 11., nebo dokonce 12. prosince, na věci samotné a na výsledku schůzky by to nic neměnilo. V této souvislosti připomínám závažný výrok Václava Havla v odpovědi Karlu Hviždálovi zaznamenaný v *Dálkovém výslechu*. „Abyste mi rozuměl: Charta je věcí všech chartistů a není podstatné, kteří z nich ji náhodou připravovali.“⁷ Oč tedy Petru Uhlovi jde? Jak se zdá, v roce 2007 a 2008 se pro něho stalo životně důležitým, aby se dokázalo, že schůzka se konala 10. prosince, protože toho dne se jí nemohl zúčastnit: jeho tchán Jaroslav Šabata se vrátil po pěti letech z vězení. Jaké vysvětlení by však měl pro svou neúčast na schůzce 11. prosince – že nebyl pozván? Jak by se byla tak důležitá schůzka mohla konat bez něho, když on byl v ten den volný?

Osm zpráv o Chartě 77

Jde o zprávy datované 12. února až 28. října 1977 (sv. 3, P/1–8), údajně z pera Petra Uhla.

Předně: zprávy jsem sice publikoval už v roce 1977 v *Knize Charty*,⁸ Petr Uhl tam však zmíněn *nebyl*. I kdybych se byl tehdy z prostředí Charty 77 spolehlivými ces-

6 Mám v rukou kopie čtyř stran diáře Pavla Kohouta z prosince 1976, zachycujících dobu dvaceti šesti dnů od pondělka 6. do pátku 31. prosince. Záznamy si Kohout dělal modrou propiskou ve třech sloupcích (zkratka „CH 77“ v druhém sloupci u data 13. prosince je napsána propiskou jiné barvy). V prvním sloupci jsou někdy až detailní poznámky, co pisatel toho dne dělal, s kým se setkal, kde byl a eventuálně co konzumoval; záznamy v druhém sloupci stručně charakterizují činnost daného dne (škrty v *Baronu Prášilovi*, hesla pro slovník spisovatelů apod.); ve třetím sloupci je uvedeno, ve kterém městě nebo místě ten den strávil: většinou to byla Praha, pouze ve dnech 27.–29.12.1976 podnikl okružní cestu z Prahy přes Pohled, Poličku a Vysokou na Moravě (zde strávil dvě noci) zpět do Prahy. Ve dnech 11., 13., 15., 17. a 29. prosince je v druhém sloupci vždy jediný údaj – „CH 77“.

Cituji některé, pro naše účely relevantní záznamy v prvním sloupci u 10. prosince a u těch dnů, kdy je v druhém sloupci zkratka „CH 77“: 10. prosince – „celý den psal“, „odp[oledne] u Pist[oriových]“, „večer doma“. Není zaznamenáno, že by ho byl navštívil Václav Havel (před 11. prosincem je zmíněn pouze 6. prosince jako společník u oběda v Rottiserii spolu s Ludvíkem Vaculíkem a dvěma dalšími osobami). 11. prosince – „15 dr. Brabec u nás“, „17 s VH do města“, „77“, „20 Čína [zřejmě čínská restaurace] (sám, pak Havlovi, Zd[eněk] Urb[ánek], Markéta, J. + Il.)“; 13. prosince – „Havel u mne“; 15. prosince – „17 CH“; 17. prosince – „17.00“. U data 20. prosince je sice v druhém sloupci uvedeno jen „dopis KK“ a žádná zkratka odkazující k Chartě, avšak v prvním sloupci lze číst, že mezi obědem a večeří (pravděpodobně 17.20, druhá číslice je přepisovaná, a proto nezřetelná) se sešel s „VH + Hájek“. Na večeři u přátel Kristýny a Jaroslava Vaňkových si pochutnal na kachně na pomerančích a jel domů taxíkem. 29. prosince – „u Havla; doma a opět u VH (psal na stroji)“; „u Vaška v noci“.

7 HAVEL, V.: *Dálkový výslech*, s. 836 n.

8 Viz PREČAN, Vilém (ed.): *Knihy Charty: Hlasy z domova 1976/77*. Kolín/R., Index 1977.

tami dověděl, že je jejich autorem, nikdy bych to nebyl publikoval. Jinak bych byl přece ve vlastních očích práskač! Exilové kruhy cítící odpovědnost vůči „domovu“ v takovém případě uváděly jen to, co domov sám o sobě a na sebe úřadům „prozradil“. V předmluvě ke *Knize Charty* jsem o situačních zprávách psal v tom smyslu, že „nejsou signovány, přesto však mají charakter polooficiálních informačních přehledů“.⁹ Údaj v dokumentaci sestavené Petrem Blažkem, zveřejněné a prezentované v březnu 2007,¹⁰ že dvě situační zprávy byly dílem Petra Uhla (víc jich Blažek nezveřejnil), jsem nepřehlédl. Nemohl jsem si však být jist, že byl autorem i dalších šesti zpráv. Proto jsem nepovažoval za nutné zasahovat do hotové sazby.

Jsem poslední, kdo by komukoli upíral jakoukoli zásluhu. Čtenáři mých prací vědí, jak detailně vždy vyjmenuji podíl spolupracovníků na jakékoli své publikaci; o to víc se to týká autorů editovaných textů. Tvrdí-li Petr Uhl, že je jediným autorem všech osmi zpráv, беру jeho tvrzení na vědomí, musím si je však ověřit alespoň jedním nezávislým pramenem. (O to víc, když mě vypeskoval a dal mi metodické pokyny, jak mám jako historik pracovat, abych se nedopouštěl nedbalosti.) Zůstává totiž stín pochybnosti, zda to mohl stačit zvládnout jediný člověk bez pomocníků. (Co když příště napíše, že byl jen hlavním autorem, jako u následujícího vězeňského dokumentu z května 1978?)

Vězeňský dokument

Petr Uhl je v poznámkovém aparátu edice uveden jako jeho autor. Beru na vědomí, že si přál být uveden jako „hlavní autor“, i když v tom smysl neshledávám: autor je přece víc než hlavní autor, protože z toho nezbytně vyplývá, že byli další (spolu)autoři.

Výtka, že odkazy jsou nepřehledné a že si autor „poznámek“, na něž se tu reaguje, musel brát k ruce další literaturu, neobstojí. Stačilo přece nahlédnout do tematického rejstříku k obsahu dokumentů. Oddíl „Československo“ obsahuje heslo „Vězeňství v ČSSR“, kde je odkaz na všechny čtyři dokumenty týkající se tématu; nejen na dva, o nichž se Uhl jmenovitě rozepisuje. Pod heslem „Soudní procesy, trestní stíhání“ by pak našel další dokumenty vztahující se k této problematice. Chápu, že příručková publikace typu edice dokumentů *Charty 77* je v jistém smyslu pro čtenáře náročná, ostatně jako každá odborná publikace. Je nutné seznámit se s jejím obsahem, seznamem dokumentů, s rejstříky, přečíst si „návod k použití“

9 *Tamtéž*, s. 14.

10 BLAŽEK, Petr (ed.): „Tentokrát to bouchne“: *Edice dokumentů k organizaci a ohlasům kampaně proti signatářům Charty 77 (leden–únor 1977)*. Sborník dokumentů vydaný k mezinárodní vědecké konferenci u příležitosti 30. výročí vzniku *Charty 77*, konané ve dnech 21. až 23. března 2007 v prostorách Národního muzea a FF UK v Praze. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Odbor archiv bezpečnostních složek Ministerstva vnitra ČR 2007.

v úvodu, nahlédnout do faksimilí – zkrátka, vynaložit jisté intelektuální úsilí, aby se uživateli otevřela a aby ji mohl plně využít ve všech ohledech. Vyplácí se také seznámit se soupisem literatury, i když je v tomto případě obsáhlý a zaplňuje přes padesát stran.

Církevní dokument

Několik řádek Uhlových informací o autorech tohoto textu z dubna 1977, prvního z řady dokumentů Charty 77 o problematice náboženských práv a svobody vyzná ní (viz tematický rejstřík), je cenným přínosem. Je to přesně ono, co měli editoři na mysli, když v úvodu napsali, že si nad dokončenou publikací uvědomují, kolik práce na historii Charty 77 ještě zbývá vykonat (sv. 1, s. xi). Byla sice už před lety příležitost se s editory o tyto vědomosti podělit, ale ani teď není pozdě.

Nemohu na tomto místě nepřipomenout okolnost, která ovšem neplatí jen pro chybějící údaje o vzniku církevního dokumentu z dubna 1977. Blanka Císařovská si nejednou posteskla, jak obtížně získává informace od pamětníků. Na konci devadesátých let byl Petr Uhl první, na koho se obrátila o pomoc. Ochotně se tehdy ujal organizace a obeslal všechny žijící mluvčí s prosbou o účast na společných debatách o dokumentech Charty. Na první schůzku s Blankou Císařovskou a Milenou Janišovou přišli Marta Kubišová, Petr Uhl a Václav Havel. Nikdo jiný se už neozval, takže další debaty se nekonaly. Také Petr Uhl se zdál mít tehdy jiné zájmy.

Heuristika se tedy soustředila – jak tomu u edice pramenů má být – především na nalezení originální, případně rekonstrukci nejautentičtější verze vydávaných textů, na zjištění relevantních růzností v dochovaných filiacích textů v archivních fondech, v pozůstalostech, v soukromých sbírkách; a pak na evidenci, kdy, kde a v jaké podobě byl už ten který text publikován. Kdo jen nahlédl do dochovaných samizdatových písemností a někdy listoval exilovými periodiky, ví, že to samo o sobě je práce na léta.

Jistě, počítače práci dnešních editorů podstatně a všestranně ulehčují; jsou tu však i nové, dříve neznámé nástrahy, jež znásobují riziko chyb a nepřesností při editování textů. Slova, odstavce i celé texty lze odstranit jediným neopatrným a často nepovšimnutým stiskem nesprávné klávesy (a pak je nechtěně vložit na jiné místo). Opravujeme text, píšeme vsuvku – a nepostřehnut zůstane v textu zkomolený zbyteček předcházejícího slova! A tak by se mohly korektury opakovat donekonečna, neboť i ten, kdo opravy přenáší do závěrečné podoby elektronické sazby, je také jen člověk, jemuž je nutno přiznat právo na chybu. (Také proto jsem si v závěrečné fázi práce nad touto edicí nejednou postěžoval, že je to nekončící zápas s tisícíhlavou saní, které za každou setnutou hlavu narůstá nová.)

Dokument o postavení Cikánů (Romů)

Většina toho, co autor napsal pod uvedeným mezititulkem, jsou buď volné asociace příliš nesouvisející s daným dokumentem (poznámka o Elemíru Romanovi) nebo komentář o jeho významu v tehdejší společenské kontextu (poslední dlou-

hý odstavec). Editoři si přirozeně nekladli za cíl se takto zamýšlet nad romskou problematikou v konkrétních historických souvislostech ani nad tím, že diskuse o situaci Romů „nadále pokračuje“, a snad to od nich neočekával ani Petr Uhl. Byla by to přece aktualizace a přesahování do současnosti, čemuž se edice *historických pramenů* mají naopak vyhýbat jako čert kříži.

Poukaz na některé další, v poznámkovém aparátu nezmíněné osobnosti z okruhu autorů či spolupracovníků, kteří se podíleli na textu dokumentu o postavení Cikánů (Romů) či na podkladech k němu, je bezpochyby užitečný a díky za něj.

Styky Charty 77 a KOR

Autor dává najevo přesvědčení, že údaje o prvním setkání chartistů s členy polského Výboru společenské sebeobran (KOR) v Krkonoších v létě 1978, jak je uvádí poznámkový aparát k příslušným dokumentům, jsou „nedostatečné, nepřesné, ba i nepravdivé“ (proč tak silné slovo, znějící jako obvinění ze lži v nějaké politické polemice?). Z poznámek je jistě zjevné, jak velkou práci na ověření okolností oněch schůzek editoři vynaložili, s kolika pamětníky hovořili a kolik zjištěných detailů vzali v úvahu. Výklad, který Petr Uhl nabízí, je podložený jen jeho pamětí a je tak nepřehledný a zmatený, že nevím, co s ním počít. Za sebekritické označení prameně chybné transkripce jména Antoniho Macierewicze lze mu jen poděkovat.

Některé další nedostatky

Z toho, co Petr Uhl uvádí, je podstatným podnětem nutnost ověřit, zda Jiří Hájek byl opravdu autorem dokumentu D299, jak Uhl tvrdí. Za přílišnou generalizaci neznalosti „právních skutečností“ editorů (nikoli „redaktorů“) považuji jinak správný poukaz na nepřesnost označení režimních praktik při pokusu občanů uplatnit shromažďovací práva.

Nechápu, co je nejasného na označení „samizdatový sborník“ nebo „být zveřejněn samizdatem“. Nedovedu si představit, že by někdo z předpokládaných čtenářů či uživatelů edice nevěděl, co to znamená. A kdyby, soupis literatury obsahuje dostatek titulů, kde lze nalézt poučení.

Údaje o Anně Šabatové, signatářce „Prohlášení Charty 77“ „první hodiny“ a pak její mluvčí, jsou v edici na několika místech: v seznamu signatářů prohlášení z 1. ledna 1977 (D1), v souhrnném seznamu 617 signatářů z 9. března 1977 (D11), kde je uvedena jako Anna Šabatová mladší, a pak v soupisu signatářů Charty 77 ve třetím svazku edice (P12), kde jsou pod čísly 1519 a 1520 uvedeny obě Anny Šabatové – mladší (s odkazem na D1; 1. ledna 1977) a starší (s odkazem na D6; 1. února 1977). Želbohu se do životopisného medailonu mluvčí Charty 77 Anny Šabatové mladší (P11) opravdu vloudila chyba a namísto správného data 1. 1. 1977 je tam chybně uvedeno 1. 2. 1977. Je to opravdu tak matoucí? Je to důkaz „nedbalosti“?

Za chybu se ztotožněním časopisů *Rouge* a *Le Drapeau rouge* mohu osobně. Na vině je má přílišná horlivost při pořizování vysvětlivek, a především neznalost;

nevím ovšem, kdo v českém prostředí – kromě Petra Uhla a snad Jana Tesaře (a několika lidí z někdejší StB) – do této chvíle věděl o existenci listu francouzské sekce Čtvrté internacionály takového názvu.

„Chyby a nedostatky kritizované práce nelze zhojit“

Vědecká práce – také v historiografii – odjakživa byla a zůstane procesem, v němž kdo nově začíná tam, kde jiný skončil, zčásti popře (nebo aspoň poopraví) zjištění předchůdců, a má-li štěstí, přidá i něco zcela nového. Tak je tomu i při poznávání minulosti, kde je vše navíc komplikováno tím, že neexistuje nic takového jako „objektivita“ – jak už ví většina i českých historiků – a kde pravda zůstává metou, k níž se snažíme přiblížit, ale nikdy se jí nemůžeme zcela zmocnit. Také proto, že lidem nelze „vidět do hlavy“; o to méně, když už ty hlavy odpočívají v pokoji. (Co na sebe kdo prozradí v memoárech, tomu můžeme věřit leda s velkou dávkou skepse.)

Ale i ten, kdo kontinuálně pracuje na určité tematice, nečeká se zveřejněním výsledků až do okamžiku, kdy může vyloučit všechny omyly (protože to nelze nikdy) a kdy zná kdejaký detail (často také sporný). Má-li být jeho práce k užitku alespoň odborné veřejnosti, stanoví si etapy, kdy už se může odvážit odevzdat dílčí výsledky dosavadní práce, aby podstoupil ve vědě nutnou a koneckonců vítanou oponenturu nebo – v tom lepším případě – z publikovaného výsledku vlastní práce pomohl vytvářet odrazový můstek pro bádání druhých.

Jsem přesvědčen, že edice dokumentů Charty 77 včetně poznámkového aparátu není nedopečený zmetek, před nímž je třeba odbornou veřejnost varovat, jak to učinil – snad v dobrém úmyslu – Petr Uhl. Doufám, že odborné recenze – jakkoli kritické – mé přesvědčení potvrdí.

Jak na pražské konferenci o Chartě 77 v březnu 2008,¹¹ tak ve „Slovu čtenáři a uživateli“ (sv. 1, s. xii) jsem hovořil a psal o potřebě další práce na dějinách Charty. Mimo jiné jsem přitom nadhodil myšlenku dokumentačního a publikačního internetového projektu o Chartě 77. Opakuji: Na dobře uspořádanou a systematicky spravovanou stránku lze umístit nejen všechno, co už bylo o Chartě a chartistech publikováno (včetně výňatků z memoárů, studií a časopiseckých článků), ale i další, již dnes shromážděnou a pak nově zpřístupňovanou či objeňovanou dokumentaci o Chartě. Zde mám na mysli mimo jiné všechno, co bylo o Chartě a v souvislosti s Chartou zveřejněno samizdatem a pak v dobovém domácím i zahraničním tisku,

11 Sr. PREČAN, Vilém: Nové prameny a budoucí projekty. In: DEVÁTÁ, Markéta – SUK, Jiří – TŮMA, Oldřich (ed.): *Charta 77: Od obhajoby lidských práv k demokratické revoluci. 1977–1989. Sborník z konference k 30. výročí Charty 77. Praha, 21.–23. března 2007 / Charter 77: From the Assertion of Human Rights to a Democratic Revolution, 1977–89. The Proceedings of the Conference to Mark the 30th Anniversary of Charter 77. Prague, 21–23 March 2007.* Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2007, s. 317 n.

rozhlase, televizi. A dodávám: v takové internetové dokumentaci bude (správněji „by bylo“, avšak nemám ve zvyku vzdávat se plánů, dokud nejsou realizovány) i místo na opravy chyb, nepřesností, na doplňující a nová svědectví, na údaje zjištěné ze snad už konečně systematicky a úplně zpřístupňovaných písemností a audiovizuální dokumentace komunistických bezpečnostních aparátů.

* * *

Výše uvedené řádky nejsou určeny Petru Uhlovi, ale redakčnímu kruhu *Soudobých dějin* a čtenářům časopisu. Nedělám si iluze, že by bylo Petra Uhla možné přesvědčit jakýmikoli důkazy o tom, že nemá pravdu, když se jednou rozhodl, že ji má. Poučné čtení o tom na mnoha místech poskytuje nedávno vydaný záznam diskuse o Výboru na obranu nespravedlivě stíhaných (VONS).¹² V pasáži, kde se popisuje, jak vznikl text oznamující ustavení a smysl existence výboru, je Uhlova zarputilost při lpění na vlastní „pravdě“ tak koncentrovaná, že mi doslova zůstal rozum stát.

Václav Havel: (...) Mám docela v živé paměti schůzku, kde byl skutečně založen VONS. Byla totiž tady v tomto bytě a někdo přinesl dlouhý, chytrý, ale trošku ukecaný a v podstatě nevysvětlitelný text.

Petr Uhl: Přiznávám se, že jsem to přinesl.

Václav Havel: Mluvilo se ... pořád dokola, a proto jsem v jakési chvíli odešel stranou a napsal krátké věcné úvodní prohlášení, které bylo kupodivu všemi filozofujícími přijato...

Jaroslav Suk: (...) Mohu přesně potvrdit, že Petr Uhl měl skutečně jeden a půl stránkový návrh, a pak Vašek Havel seděl támhle někde a řekl: „Když dovolíte, já jsem to tady zatím napsal.“ A bylo to půl stránky výstižného textu...¹³

K údaji Jaroslava Suka o rozsahu Uhlova návrhu je připojena následující poznámka editorů publikace: „Petr Uhl při korektuře doplnil, že jeho návrh zakládajícího prohlášení VONS měl rozsah mezi půl a jednou stranou. Tento návrh Václav Havel zcela přepracoval.“¹⁴

Dá se na to vůbec něco říct?

Již na úplný závěr jen dva citáty z Uhlova pera či počítače, jež by mohly být pointou či kontrapunktem jeho poznámek:

„Osobní archiv nemám téměř žádný, vzpomínky slábnou a o mnoha okolnostech, zejména o autorských podílech signatářů Charty 77 a hlavně lidí stojících mimo

12 BLAŽEK, Petr – PAŽOUT, Jaroslav (ed.): *Nejcitlivější místo režimu: Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných pohledem svých členů. Diskusní setkání 19. října 2007*. Praha, Pulchra 2008.

13 *Tamtéž*, s. 18 n.

14 *Tamtéž*, s. 105, poznámka č. 16.

Chartu a s ní spolupracujících na jednotlivých dokumentech, jsem se ani tehdy mnohé nedozvěděl. Mnohé jsem i zapomněl.“ (Rozpaky pamětníka nad edicí dokumentů Charty 77)

„V mé knize *Právo a spravedlnost očima Petra Uhla* (Praha, C. H. Beck 1998) je mnoho chyb, i pokud jde o vznik Charty 77. Většina pramení z neznalosti (a tehdejšího utajování), menšina jsou prosté záměny.“ (Petr Uhl v e-mailovém textu z 15. ledna 2007 zaslaném jedenácti adresátům, mezi nimi autorovi výše uvedených řádek)

Diskuse

Ke vzpomínce Petra Hrubého na časopis „Skutečnost“

Soudobé dějiny v posledním čísle svého loňského ročníku, věnovaném tématu exilu, publikovaly vzpomínkový článek Petra Hrubého „Český realismus v exilu: O časopise ‘Skutečnost’ (1948–1953)“ (č. 4/2007, s. 744–756). Autor se v něm jako jeden z iniciátorů a redaktorů *Skutečnosti* snažil ze svého pohledu přiblížit historii, program a působení této pozoruhodné revue, kterou na konci roku 1948 založila skupinka československých studentů v Ženevě. Ve svém článku se dotkl také rozepří, které po dvou letech nastaly v okruhu redaktorů a užších spolupracovníků časopisu, přestože očekával, že tím patrně vzbudí i „odpor a kontroverze“. V dané souvislosti mimo jiné vinil Medu Mládkovou, že svévolně odvezla redakční archiv spolu s adresáři abonentů a příspěvkatelů *Skutečnosti* do Londýna, že vedla nactiutraháčnou kampaň proti dvěma jejím dosavadním redaktorům a že získávala placené reklamy fingovanými inzercemi a předstíráním vyššího nákladu časopisu. Z těchto výhrad vyvodil hodnocení, že „přes své tehdejší i příští zásluhy“ Meda Mládková nebyla tehdy „mravně v nejlepší formě“.

Redakční kruh *Soudobých dějin* rozhodl o uveřejnění článku Petra Hrubého s vědomím, že se v dotyčných pasážích jedná o subjektivně zaujatou polemiku, jak tomu v podobných případech často bývá, čemuž odpovídá i zařazení v memoárové rubrice časopisu. Nedomníval se, že by podání autora a pamětníka v jedné osobě mohlo být vnímáno jako zachycení „autentického“ průběhu událostí, a předpokládal, že verze Petra Hrubého se stane také podnětem k nastínění verze jiné, třeba zcela opačné. S tímto záměrem jsem se také jako redaktor obrátil dopisem na paní Mládkovou. Sebekriticky ovšem konstatuji, že jsem tak učinil až po vytištění Hrubého článku, což zároveň s prodlením v doručení zásilky příslušného čísla časopisu do Spojených států přispělo k nemilému nedorozumění. Vzhledem k tomu pokládám za potřebné zdůraznit, že redakční kruh *Soudobých dějin* se s kritickými

výroky Petra Hrubého na adresu Medy Mládkové nikterak neztotožňuje – a ani z podstaty věci ztotožnit nemůže, protože o okolnostech sporů kolem vydávání *Skutečnosti* nemá žádné další, ať už subjektivně zaujaté či nezaujaté, vědomosti. Jestliže Meda Mládková, případně i další ve věci zainteresované osoby, pociťují zmíněné výroky autora článku jako morální újmu, upřímně toho litujeme. Nadále jsme toho názoru, že nejlepší způsob, jak vnést do uplynulých událostí větší jasno a eventuálně vyvrátit nepodložená tvrzení, je předestřit jejich odlišnou verzi opřenou o vlastní argumenty.

Milan Drápala

O časopisech a archivech

Válečné a poválečné dějiny v polských historických časopisech roku 2007

Jaroslav Vaculík

Polské historické časopisy přinesly v roce 2007 mnoho přínosných studií, které mohou rozšířit i obzor českých čtenářů. Hlavním polským časopisem zaměřeným na moderní dějiny je čtvrtletník *Dzieje Najnowsze*, který vydávají společně Historický ústav Polské akademie věd ve Varšavě a Vysoká škola humanitních věd v Pułtusku. Pro zdejšího čtenáře může být atraktivní hned první číslo loňského ročníku, jež přineslo obsáhlou stať profesora Marka Kazimierze Kamińskiego z Historického ústavu Polské akademie věd s názvem „Československá exilová vláda k otázce vztahů s Polskem a SSSR (leden–červen 1943)“. Uvádí se v ní, že v polovině roku 1942 se sovětské orgány rozhodly otevřeně zasáhnout do polsko-československých politických vztahů. Československá diplomacie vycházela z předpokladu, že bez souhlasu Sovětů nemůže podnikat žádné kroky ke sblížení s polskou exilovou vládou – a právě v této době, 25. dubna 1943, s ní Moskva přerušila diplomatické styky. Stalinovi se tak podařilo vetknout hluboký klín mezi exilové reprezentace obou sousedních zemí. Podle Kamińskiego si Benešova vláda vybrala podřízení vůči diktátu Moskvy před samostatnou politikou v dohodě s Polskem a sehrála v tom směru celkem nelichotivou roli. V témže čísle časopisu vyšla stať krakovského historika Grzegorza Baziura o ilegální činnosti polských harcerů v letech 1945 až 1949. Harceři, polská obdoba skautů, tvořili součást podzemního hnutí v poválečném komunistickém Polsku a byli postupně likvidováni represivními orgány nového režimu.

Ve druhém čísle časopisu se můžeme seznámit s osudy polské státní policie ve Východním Malopolsku po zahájení sovětského útoku na Polsko 17. září 1939.

O dva dny dříve, než Rudá armáda překročila hranice, vydal Lavrentij Berija příslušné nařízení pro jednotky Lidového komisariátu vnitra (NKVD) na polském území. Na jeho základě byli hromadně zatýkáni představitelé státní administrativy, náčelníci místní policie, četnictva, pohraniční stráže a druhého oddělení hlavního štábu armády, vojvodové a jejich spolupracovníci. Realitu „socialistického soutěžení“ v Nové Huti u Krakova v letech 1949 až 1956 přibližuje Hubert Wilk z Varšavy. Šestiletý plán „bitvy o ocel“ předpokládal vybudování tisícovky průmyslových objektů včetně hutě, která měla produkovat jeden až půldruhý milion tun oceli ročně. Rozhodnutí o lokalizaci této přední investice bylo přijato v roce 1949 sovětskou delegací, s tím že bude realizována v krakovském vojvodství. Od roku 1951 se pak rozběhla soutěž o titul nejlepšího pracovníka, která měla sloužit jako vzor nové pracovní morálky.

Marek K. Kamiński se ve třetím čísle loňského ročníku znovu vrací k československé problematice v roce 1943, když popisuje diskuse v londýnské exilové vládě od června do října toho roku o připravované návštěvě Edvarda Beneše v Moskvě. Během své cesty po Spojených státech a Kanadě v květnu a červnu 1943 se prý Beneš netajil úmyslem sledovat v zahraniční politice otevřeně prosovětský kurz. Britský ministr zahraničí Anthony Eden se obával, že uzavření československo-sovětské dohody zhorší vztahy mezi Čechoslováky a Poláky a také ztíží obnovení polsko-sovětských diplomatických styků. Na Benešův návrh uzavřít obdobnou československo-britskou dohodu ovšem odpověděl vyhýbavě.

Masakry polských zajatců po sovětském vpádu do Polska stále vzbuzují velkou pozornost. Dokládá to i stať dalšího varšavského autora Witolda Wasilewského ve stejném čísle, která upozorňuje na jeden neobvyklý případ v internačním táboře ve Starobělsku. Předtím než byli zde zajatí Poláci povražděni, podařilo se některým z nich zásluhou jistého tlumočnicka NKVD odeslat celkově několik desítek dopisů, přestože od března 1940 nesměli vést žádnou korespondenci. Zygmunt Woźniczka z Katovic se vrací k přejmenování tohoto města na Stalinogród v letech 1953 až 1956. V rámci přetrvávajícího „kultu osobnosti“ po Stalinově smrti se o tento symbolický akt zasloužil tehdejší katovický tajemník Polské sjednocené dělnické strany Edward Gierek. Autor připomíná také další podobné případy v ostatních komunistických zemích.

Čtvrtletník *Przegląd Zachodni*, který vydává Západní ústav v Poznani, se drží osvědčené (ale i náročné) praxe vydávání tematických čísel. Hned v prvním čísle, věnovaném navýsost aktuálnímu tématu „Dějiny a paměť“, zaujme úvaha profesorky Anny Wolff-Powęské z domovské instituce o polských sporech o historii a historické paměti. Autorka vychází z toho, že paměť a interpretace minulosti patří k základním funkcím každé společnosti a národa. Monopol na ně bez ohledu na společensko-politické podmínky nepatřil nikdy výlučně profesionálním historikům. Obraz dávné i blízké minulosti a historické vědomí představují závažný element mocenské politiky světové i duchovní stejně jako aspirací třídních, společenských a národních. Jako předmět zájmu veřejnosti minulost budí i ožívuje stálé emoce. Intenzita, s jakou se v Polsku rozhořela od počátku 21. století debata nad historií ve službě politiky, představuje fenomén, který stojí za vědeckou reflexi. Podle Anny

Wolff-Powęské výuka dějepisu v demokratickém Polsku je polem stálých experimentů, které nutí k přemýšlení. Někteří učitelé hodnotí její stav jako katastrofální a příčiny spatřují v hospodářském liberalismu, orientujícím mládež na blahobyt místo její výchovy k hodnotám. Nemají také jasno v tom, jak lze zároveň vychovávat k vlastenectví a k pocitu příslušnosti k mezinárodnímu společenství. Autorka zdůrazňuje, že historie není náboženství, historik neuznává dogmata, nezná zákazy ani žádná tabu. Stejně tak není totožná s morálkou, historik nemá chválit nebo hanit, ale tlumočit. Historie není nevolníkem dneška, historik nemá přenášet současná ideologická schémata do minulosti. V souladu s vědeckými zásadami shromažďuje vzpomínky lidí, konfrontuje je s dokumenty a hledá fakta. V demokratickém státě stanovení „historické pravdy“ nenáleží parlamentu ani soudům, ale může být jedině výsledkem nezávislého bádání a svobodné diskuse historiků.

Nad historickou pamětí o polské politické emigraci ve 20. století se v tomto tematickém čísle zamýšlí Sławomir Łukasiewicz z Ústavu národní paměti v Lublinu. Podle jeho názoru nepatří k nejdůležitějším segmentům dnešní polské historické paměti a nemá zatím takovou váhu jako památka „Velké emigrace“ v 19. století. Rafał Żytyniec z Centra historického bádání Berlín Polské akademie věd konfrontuje dva asymetrické mody paměti o Východním Prusku v německé a polské literatuře po roce 1945. Oficiální polská teze o návratu na prastará piastovská území narážela na požadavek vysídlenců, kteří deklarovali právo na svou užívanou vlast. O pokusech vyrovnat se s dědictvím Pinochetovy diktatury v Chile píše Adam Szymbała z Univerzity Adama Mickiewicze v Poznani.

Druhé číslo časopisu je věnováno budování společné Evropy, které ve 20. století získalo konkrétní obrysy. Vznikem Evropského společenství uhlí a oceli se zabývá Piotr Kalka ze Západního ústavu v Poznani. Podle Schumanova plánu z roku 1950 sjednocení evropských národů vyžadovalo nejprve odstranit tradiční německo-francouzské spory. Schuman proto navrhl podřídit celou francouzskou a německou produkci uhlí a oceli organizaci otevřené i jiným evropským státům. Roli Jeana Monneta v přípravě Schumanova plánu přibližuje Marek Mikołajczyk z Univerzity Adama Mickiewicze. Hospodářský poradce Monnet je považován spolu s francouzským ministrem zahraničí Robertem Schumanem, italským premiérem Alcidem de Gasperim a západoněmeckým kancléřem Konradem Adenauerem za jednoho z otců-zakladatelů Evropské unie. Vzhledem k tomu, že Britové se orientovali na úzký svazek se Spojenými státy, zůstala Francii jako alternativa jen spolupráce s Německem. Monnet i Schuman si přitom dobře uvědomovali, že německou otázku jako jeden z klíčových problémů Evropy je možné řešit také jen v evropském rámci.

Obsahem třetího čísla jsou příspěvky o národnostních menšinách, menšinových právech a konfliktech v Evropě. Pozornost zasluhuje zejména studie poznaňského profesora Andrzeje Saksona pojednávající o demografických změnách v kraji Klajpeda (Memel) v letech 1945 až 1950. Konec války se pro tuto někdejší okrajovou část Východního Pruska stal počátkem nové historické epochy. Došlo zde k totální výměně obyvatelstva. Nacistické orgány nařídily masovou nucenou evakuaci civilního obyvatelstva již v červnu 1944. Obyvatelé města byli přepraveni na lodích nebo po železnici hlavně do Saska, venkovské obyvatelstvo i s dobytčím koňskými

povozy do nitra Východního Pruska. Po příchodu Rudé armády zde zůstalo z předválečných čtyř desítek tisíc jen osmadvacet lidí. V prvních měsících roku 1945 začali do Klajpedy přicházet noví obyvatelé – Litevci, mezi nimi řada „zlatokopů“, a Rusové, zvláště funkcionáři komunistické strany, bezpečnosti, administrativy, důstojníci, námořníci a další specialisté s rodinami. Rozhodující většinu nových obyvatel města tvořili venkované z okolních litevských oblastí, což vedlo k jeho ruralizaci. Nebylo výjimkou, že ve svých nových bytech a domech chovali kromě slepic a králíků i prasata a krávy. Ještě v roce 1946 se stávalo, že opilí ruští vojáci a námořníci válečné flotily v ruinách města znásilňovali ženy.

Pozoruhodné je i téma posledního loňského čísla časopisu *Przegląd Zachodni*, které mapuje občanské iniciativy a další cesty „zdola“ směřující k historickému porozumění mezi Poláky a Němci. Tento fenomén, který se výrazně uplatnil při poválečném sbližování Spolkové republiky Německo s Francií, s časovým odstupem od pádu „železné opony“ nabývá na síle i v polsko-německých vztazích, jak o tom svědčí uveřejněné příspěvky.

Kwartalnik Historyczny, časopis Historického ústavu Polské akademie věd, se věnuje všem historickým epochám a je polskou obdobou *Českého časopisu historického*. První dvě čísla loňského ročníku byla v celém rozsahu zasvěcena bibliografii tohoto časopisu za sto dvacet let jeho existence (založen byl roku 1887). Třetí číslo pak z období soudobých dějin přineslo studii Roberta Skobelského z univerzity ve městě Zielona Góra věnovanou místu Polska v Radě vzájemné hospodářské pomoci v letech 1956 až 1970. Základním cílem činnosti RVHP bylo vytvoření ekonomické jednoty na základě pevných hospodářských vztahů mezi komunistickými státy a omezení obchodu se Západem. V prvních letech bylo Polsko v nezáviděníhodném postavení dodavatele uhlí, koksu a válcovaných hutních výrobků pro Sovětský svaz, Německou demokratickou republiku, Československo a Maďarsko. Na Polsko byl přitom vyvíjen tlak, aby zvyšovalo těžbu uhlí. Po říjnu 1956 se polská vláda začala bránit zavedené roli své země jako dodavatele levných surovin. S koordinací hospodářských plánů byly spojeny otázky specializace a kooperace, především ve strojírenském průmyslu. Její polští představitelé tvrdili, že hospodářská dominance Československa a NDR působí destruktivně na ekonomické vazby mezi socialistickými zeměmi, a vyčítali oběma zemím nechuť spolupracovat se slabšími partnery ve východním bloku. První tajemník polských komunistů Władysław Gomułka si dokonce stěžoval Leonidu I. Brežněvovi na obtíže ve spolupráci s Československem, které se jí údajně vyhýbalo.

Dodatečně stojí za to upozornit na dva články publikované ve čtvrtém čísle ročníku 2006, které fakticky vyšlo až loni. Stať vratislavského historika Jędrzeje Chumińskiego pojednává o takzvané nové inteligenci v polských průmyslových závodech v letech 1945 až 1956. „Kádrová politika“ sehrávala při realizaci strategického cíle komunistů, jímž byla maximální kontrola společnosti, rozhodující roli. Koncentraci totalitních režimů na personální otázky ostatně vystihuje Stalinův okřídlený výrok, že „kádry rozhodují vše“. Výrazem této svérázné fascinace byl mimo jiné existující systém nomenklatury. „Kádrová politika“ realizovaná v Polsku po roce 1945 zacházela v imitaci sovětského vzoru značně daleko. Autor tvrdí,

že jejím úhelným kamenem bylo nepřátelství, v lepším případě pak hluboká nedůvěra, vůči „staré inteligenci“, kterou bylo zapotřebí nahradit novými, spěšně pro ten účel vyškolenými „kádry“. Poznaňský historik Łukasz Jastrząb se ve druhém vzpomenutém článku pokouší zdokumentovat počet obětí potlačení občanských nepokojů v Poznani v červnu 1956. Konstatuje, že oficiální diskuse o tomto tématu byla možná až v čase politického přelomu v Polsku na počátku osmdesátých let. Údaje publikované v roce 1981 byly badatelským úspěchem své doby, obsahovaly však chyby. Teprve v roce 1990 byl odhalen pomník civilních obětí poznaňského června a v roce 2002 v Kulturním centru Zámek bylo otevřeno Muzeum poznaňského června 1956, kde je uveden jmenovitý seznam obětí. Podle autora bylo tehdy při zásahu represivních sil 57 osob zabito a 384 zraněno.

Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej je měsíčník polského Ústavu paměti národa a v celém svém rozsahu se věnuje polským dějinám po vzniku samostatného státu v roce 1918, s důrazem na komunistickou éru. V loňském roce publikoval desítky různých článků, takže pochopitelně je zde možné připomenout jen profilující témata jednotlivých čísel a upozornit na několik málo textů.

Dvočíslu z počátku roku 2007 upřelo pozornost na ozbrojený odpor proti nastupujícímu komunistickému režimu. V pravidelné rubrice „Abeceda komunismu v Polsku“ zde vyšla studie krakovského historika Macieje Korkuče k šedesátému výročí zfalšovaných parlamentních voleb v roce 1947. Autor uvádí, že Angličané a Američané nepodnikli žádné účinné kroky, které by jim umožnily získat vliv na situaci v Polsku. Západ sankcionoval fakt, že Stalin má plnou iniciativu v regulaci vnitropolitických poměrů v Polsku. Západní mocnosti neprosadily ani mezinárodní kontrolu průběhu parlamentních voleb. Polští komunisté ve své taktice diferencovali nezávislé politické síly na ty, které budou zatlačeny do podzemí a bezohledně zlikvidovány, a na ty, jimž dočasně povolí legální činnost a rozvrátí je zevnitř. V Prozatímní vládě národní jednoty, která byla na základě jaltských usnesení v červnu 1945 dohodnuta v Moskvě, klíčové rezorty připadly Polské dělnické straně (komunistům), zatímco jejich oponenti zůstali v menšině. Představitel Polské lidové strany Stanisław Mikołajczyk v únoru 1946 odmítl nabídku komunistů na jednotný volební blok, v němž by jeho strana byla zastoupena paritně s komunisty a s jejich spojenci z dalších dvou stran. Generální zkouškou na zfalšování voleb bylo referendum, v němž komunisté a jejich spojenci prosadili zrušení senátu, pozemkovou reformu a nové hranice Polska na Odře a Nise. Na podzim 1946 byly vyhlášeny parlamentní volby, které se v lednu následujícího roku konaly v atmosféře represí, indoktrinace, propagandy a bezprostředního nátlaku a zajistily komunistům a jejich volebnímu bloku teatrální vítězství.

Břežnové číslo časopisu dokumentovalo ztráty polské materiální kultury v někdejších polském východním pohraničí. Vtělení Vilna, Brestu, Lucka, Lvova a dalších měst do Sovětského svazu způsobilo, že mimo hranice Polska zůstaly tisíce památek materiální kultury vytvořené během staletí hlavně polskou aristokracií. Za sovětského režimu byla část tohoto cenného dědictví zničena.

Ústředním tématem čtvrtého čísla byly represe komunistického státu proti polské katolické církvi a snahy o zlomení jejího vlivu. Vedle bloku takto zaměřených člán-

ků se k problematice v rozhovoru zajímavě vyjádřili profesoři Jan Żaryn z Ústavu paměti národa a Ryszard Terlecki z Historického ústavu Polské akademie věd, který je zároveň poslancem Sejmu za stranu Právo a spravedlnost. V letech 1945 až 1947 proti komunistickému náporu stály v podstatě tři síly: Polská lidová strana se Stranou práce, ilegální odboj a církevní struktury. Poválečný scénář komunistů spočíval v úsilí zničit podzemní hnutí, zlikvidovat legální politickou opozici, získat kontrolu nad ekonomikou, ovládnout a pacifikovat církev. Tu hodlali podle sovětského vzoru odtrhnout od apoštolského stolce a podřídit státní moci. Útok na katolickou církev začal již v roce 1947 restrikcemi výuky náboženství ve škole, likvidací církevního školství a katolických spolků, tak aby její činnost zůstala omezena pouze na kostel. S pomocí skupiny kolaborantů vytvořili komunisté takzvané Hnutí vlasteneckých kněží a pro vylepšení fasády svého režimu povolili existenci spolupracujících klubů katolických poslanců v Sejmu – Křesťansko-sociální sdružení (ChSS), Znak a Pax – které měly za úkol, zvláště v době zvýšeného společenského napětí, dodávat legitimitu komunistickému státu. Avšak cesta hledání kompromisu pro vytvoření základních podmínek koexistence církve s novým režimem, kterou zvolil nový polský primas Stefan Wyszyński, komunistům křížila plány. Církev reagovala pružně, navrhovala dohodu a postupem času ustupovala v záležitostech, které se nedotýkaly podstaty jejího působení, jako když se v roce 1950 zavázala, že nebude bránit rozvoji zemědělského družstevnictví. Režimu se nikdy nepodařilo výrazněji podvázat její ideový vliv ani eliminovat její potenciál opoziční politické síly, schopné ve chvílích krize mobilizovat odpor ve společnosti.

Zatímco dvojčíslo z května a června 2007 se soustředilo na opozici proti komunistickému režimu v sedmdesátých a osmdesátých letech, následující sedmé číslo si zvolilo za téma oficiální oslavy svátků a výročí v komunistickém Polsku. Vedle teoretického pokusu zasadit je do kontextu užívání obřadů v zesvěštěné společnosti a konkrétních studií, například o slavení prvních májů nebo Mezinárodního dne žen v Polské lidové republice, zaujme rozhovor s Piotrem Oseškou, autorem knihy *Rituály stalinismu*. Ten uvádí, že už protokomunistické Polsko v podobě takzvaného Lublinského výboru od počátku kladlo důraz na státní rituály, jejichž scénář vždy vytvářeli státní a straníční úředníci podle instrukcí vedení Polské dělnické strany. V prvních poválečných letech moc zdůrazňovala především vlastenectví. Restituovány byly národní symboly a slavnostní mše svaté. Jako první slavilo lublinské Polsko již v roce 1944 výročí říjnové revoluce v Rusku, poté svátek pozemkové reformy a pětadesáté narozeniny Josifa V. Stalina. I katolické svátky měly charakter státních svátků, oslavy a demonstrace začínaly bohoslužbami za účasti státních představitelů. Komunisté ovšem měli vlastní panteon svatých, jejichž portréty byly nošeny v průvodech a rozvěšovány v sálech.

Dvojčíslo ze srpna a září 2007 nechává na svých stránkách ožívat různé proudy polského nacionalistického hnutí. Dějiny Národní strany v letech 1928 až 1947 přibližuje Wojciech Muszyński z Ústavu paměti národa. Po skončení války většina členů zůstala v podzemí nebo bojovala se zbraní v ruce v partyzánských oddílech proti novému režimu. Nesouhlasili se ztrátou východních území předválečného Polska a za jedinou legální reprezentaci považovali londýnskou vládu v exilu. Při

referendu v roce 1946 vyzývali Poláci, aby hlasovali proti likvidaci senátu, pozemkové reformě a znárodnění průmyslu, volby v roce 1947 bojkotovali. Stranické orgány byly v prosinci 1946 rozpuštěny a funkcionáři zatýkáni. Národní strana mohla svobodně působit jen v exilu, a to v letech 1939 až 1992. Na její činnost v současnosti navázala ultrakonzervativní Liga polských rodin. Činnost polské Národní strany na území Francie po roce 1939 v dalším článku sleduje profesor Jan Żaryn, který rozebírá zejména jednání premiéra Władysława Sikorského o jejím zastoupení v exilové vládě.

Následující dvojčíslo je věnováno činnosti polských ozbrojených sil na Západě za druhé světové války. Jeho těžištěm je rozhovor s profesorem Pawłem Wieczorkiewiczem z Varšavské univerzity a Jerzym Kirszakem z vratislavské pobočky Ústavu paměti národa. Autoři uvádějí, že mytologie v líčení válečných událostí nevládla jen v komunistickém Polsku, ale pěstovala se i na Západě, takže po roce 1989 polská historiografie stála před úkolem znovu napsat polské dějiny války. České čtenáře může překvapit jejich hodnocení první epizody válečného konfliktu. Tvrdí, že polská armáda v září 1939 patřila k nejmodernějším, dokonce ji v pomyslném žebříčku zařazují na páté až šesté místo na světě. Byla početná, dobře vycvičená a technicky vybavená. Poláci měli sice tanků čtyřikrát méně než Němci, zato byly údajně kvalitnější. Podle jejich názoru kdyby nedošlo k sovětskému útoku, mohl nastat v polsko-německé válce obrat. Také izolovanou sovětskou agresí by prý Poláci dokázali úspěšně odrazit. Válka na dvou frontách však byla beznadějná. Útočnickům podle nich nahrávaly i klimatické podmínky, teplý suchý podzim, který umožňoval rychlý pohyb tanků a celodenní lety letadel.

Závěrečné, prosincové číslo loňského ročníku zaostřilo na svět novinářů, tisku, propagandy a cenzury v Polské lidové republice a rozhodně také stojí za pozornost.

Čtvrtletník *Przegląd Historyczny*, vydávaný péčí varšavského Spolku milovníků historie a Historického ústavu Varšavské univerzity, také občas publikuje články ze soudobých dějin. V prvním čísle loňského ročníku uveřejnil studii varšavského historika Krzysztofa Madeje o stíhání hospodářských přestupků v letech 1956 až 1970 polskou policií. Autor popisuje struktury zodpovídající za boj s hospodářskými delikty, jejich úkoly, metody práce a organizační změny. Ve druhém čísle zaujme stať Eugeniusze Cezaryho Króla z Ústavu politických studií Polské akademie věd věnovaná hledání postavy nepřítelů v polském socialistickorealistickém filmu v letech 1947 až 1956. Socialistický realismus podle sovětského vzoru v Polsku proklamoval prezident Bolesław Bierut již v roce 1947. V prvních deseti poválečných letech bylo v Polsku natočeno šedesát hraných filmů, z toho pět nebylo připuštěno k veřejné projekci. Filmy tehdy nejprve postupně přijímaly rysy socialistického realismu, aby se jich na konci této periody opět zbavovaly. Socialistický realismus pro polský film přestal být závazný již v roce 1957, ač ještě v sedmdesátých letech docházelo k pokusům o návrat ke starému estetickému paradigmatu.

Przegląd Polonijny, který vydává Výbor pro studium migrací a zahraničních Poláků při prezidiu Polské akademie věd v Krakově, má ve svém prvním čísle loňského ročníku čtyři zajímavé texty ze soudobých dějin. Jan Lencznarowicz z Jagellonské

univerzity v Krakově je autorem pojednání o místu generála Władysława Anderse v mytologii polské poválečné politické emigrace. V propagandě varšavské vlády byl generál Anders symbolem antipolské činnosti doma i za hranicemi, naproti tomu exilový mýtus ho líčil jako vítězného vojevůdce a vůdce národa. S pokusem o konstrukci a recepci kolektivní paměti bývalých vojáků 1. polské tankové divize v Belgii přišel belgický historik Machteld Venken z Katolické univerzity v Lovani. Divize byla součástí kanadské armády a bojovala pod britským velením. Přibližně tři stovky bývalých vojáků divize se po válce usadily v Belgii, zvláště v místech, která osvobodili. Většina padlých byla pochována na polském vojenském hřbitově v Lommelu. Ten byl v době studené války místem, kde probíhal ideologický boj mezi Poláky, kteří nechtěli mít nic společného s komunistickým režimem ve vlasti, a jejich krajany, kteří zůstali v úzkém kontaktu s oficiálním polským zastupitelstvím v Bruselu. Etnickými stereotypy v polsko-ukrajinském pohraničí se zabývala Anna Fińová z Krakova. Prováděla výzkum v Przemyslu, kde má ukrajinská menšina nejsilnější zastoupení. Lokální tradice mezietnické koexistence je zde patrná ve vztazích typu *face to face*, budovaných v sousedském a rodinném soužití a při malém pohraničním styku. Negativní vlastnosti připisované ukrajinské menšině se mísí s pozitivními a ambivalentními zkušenostmi. O postavení maďarské menšiny na Slovensku informativně pojednala Agnieszka Fedorówová z Krakova. Upozornila přitom na možné problémy s výkladem maďarského zákona o krajanech žijících v sousedních zemích, který je definuje jako plnoprávné příslušníky maďarského národa.

Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka, který vydává vřatislavská Společnost přátel historie, se orientuje výlučně na dějiny Slezska, přesto i v něm lze objevit poutavé a poučné články. V minulém ročníku ve druhém čísle to potvrzuje stať vřatislavského historika Łukasze Sołtysika o Romech v Dolním Slezsku v letech 1945 až 1949. Po skončení války začali polští Romové obnovovat své rodinné a skupinové vazby. Někteří přijeli z východního pohraničí zabraného Sověty a usazovali se na západních územích. Do Dolního Slezska přicházeli většinou dobrovolně, s výjimkou některých rodin přesídlených společně s Lemky v rámci „Akce Visla“. V Dolním Slezsku zlepšili svou bytovou situaci a mohli zde najít také příznivé pracovní podmínky. Stali se však předmětem zájmu úřadů a polského obyvatelstva, když například v Kladsku přidělené domy demolovali a kompletně zničili. Ve Vřatislavi u nich policie pravidelně hledala ukradené věci. Pronikání Romů do Dolního Slezska zesílilo v roce 1948, což vyvolávalo podrážděné reakce. Členové Okresní národní rady ve Svídnici tehdy například přijali usnesení požadující „odsun Cikánů“ jako údajně obtížných občanů, kteří se nezabývají žádnou vřídělečnou činností. V srpnu 1948 uváděl Okresní úřad ve Slezské Středě, že „Cikáni“ jsou element nežádoucí, vyznačující se odporem k práci a starající se jen o lehké živobytí z hudby, vřštění a žebroty. Vojvodský úřad ve Vřatislavi koncem téhož roku přesvědčoval ministerstva znovuzískaných území a veřejné správy, že Romové jsou skupina, která má jiné zvyky, málo zná polský jazyk a nemá zájem se ho naučit, nezajímá se o politiku a vřbec je „škodlivým elementem“ a mnohdy „skutečným nešťěstím“. Zdůvodňoval to tím, že se nijak nepřičinili o znovuvřstavbu Dolního Slezska, ale naopak jí překážejí devastací bytů, rozbřížením oken, vytrháváním podlah a podob-

ně. Podobných stížností autor uvádí celou řadu. Do roku 1948 polský stát podle něj nedisponoval žádnou konkrétní politickou strategií vůči romskému živlu. Romové, kteří neměli vlastní inteligenci, organizace a strany, nepředstavovali politický, ale sociální problém, který úřady začaly řešit až od konce roku 1949 cestou jejich asimilace a integrace podle sovětského vzoru.

O protisovětských náladách v Dolním Slezsku v letech 1980 a 1981, tedy v čase legálního působení odborového svazu Solidarita, píše Jerzy Korda ve třetím čísle. Antisovětské postoje zesílily po výbuchu stávek v létě 1980, kdy hrozila sovětská intervence. Politbyro ústředního výboru sovětských komunistů v říjnu 1980 hodnotilo situaci v Polsku jako kontrarevoluční a Severní skupina sovětských vojsk, jejíž velitelství sídlilo právě v Dolním Slezsku, byla uvedena do stavu plné bojové pohotovosti. Nejsilnější nepřátelské nálady vůči Sovětskému svazu panovaly na vratislavských vysokých školách, mezi spisovateli, v židovské a ukrajinské menšině a také v lůně katolické církve. Vratislavský arcibiskup Henryk Gulbinowicz nicméně varoval před eskalací konfliktu, která by mohla vést k zahraniční intervenci a zhoršení situace polské církve. Odpor k Moskvě stupňovaly tendenční komentáře sovětských médií, označující Solidaritu za antisocialistickou a antisovětskou organizaci, a zejména publikace otevřeného dopisu sovětského komunistického vedení polským soudruhům v červnu 1981, který znamenal hrubý zásah do polských záležitostí. Vzbuzené vlastenecké city se projevovaly zveřejňováním dosud tabuizovaných stránek sovětsko-polských vztahů v nezávislém tisku.

Poslední loňské číslo *Sobotky* přináší příspěvek Sylwie Krzyżanowské z vratislavské pobočky Ústavu paměti národa o působení Obvodního vojenského soudu ve Vratislavi v letech 1946 až 1955. Vedle absolventů předválečných právnických fakult tvořili jeho personální stav také absolventi Důstojnické právnické školy a Právnické fakulty Vojenské politické akademie. Své výroky soud vynášel shodně s doporučeními prvního tajemníka vojvodského výboru Polské sjednocené dělnické strany ve Vratislavi.

Historická komise Polské akademie věd v Krakově vydává čtvrtletník *Studia Historyczne*, který otiskl v prvním čísle ročníku 2007 pozoruhodnou studii Gawęła Strządały o koncepci sjednocené Evropy prezentované v letech 1944 a 1945 na stránkách krakovského časopisu *Przełom*. Toto kolaborantské periodikum vydával oceňovaný předválečný spisovatel, publicista a literární kritik Jan Emil Skiwski. Pád Polska v roce 1939 ho přesvědčil, že tehdejší poloautoritativní stát byl slabý a nepřipravený k boji s totalitou a že suverénní polský stát nemůže mezi Ruskem a Německem nadlouho existovat. Německý nacismus se mu přitom jevil jako jediná alternativa vůči ruskému bolševismu, který považoval za nebezpečnější. Vycházel z názoru, že jestliže nepřítel nelze porazit, je třeba se pokusit s ním dohodnout. Stále větší převaha stalinského Sovětského svazu a úplná bezmoc západních spojenců v polské otázce vedly Skiwského k názoru, že jen ozbrojená moc Německa může zastavit Rusy, jejichž vítězství by znamenalo konec nejen Polska, ale i Evropy. Polsko tak mělo zaujmout místo ve společenství národů organizovaném pod vedením Německa, které by se stalo protiváhou bolševického Sovětského svazu a plutokratické Velké Británie. Podle časopisu *Przełom* nacismus představoval střední

cestu mezi sovětským komunismem a západní plutokracií. Jeho vydavatel nastínil tři varianty budoucí Evropy: a) sjednocená Evropa jako nezávislý státní útvar garantující další existenci jednotlivých evropských národů; b) sjednocená Evropa začleněná do cizího organismu; c) Evropa rozdělená na sféry vlivu neevropských impérií. Jediným státem, který podle něj mohl ubránit „suverenitu“ obležené Evropy, bylo (v lednu 1945!) Německo. Sjednocená Evropa měla zabezpečit Polsko před hrozbou války a hospodářské spojení se západním sousedem mělo zajistit vyřešení sociálních problémů.

Maciej Zabierowski ve druhém čísle *Historických studií* zachytil, jak americký tisk referoval o židovských ghettech v Polsku v letech 1939 až 1941. Poté co Spojené státy vstoupily do války, americký tisk ztratil bezprostřední přístup k událostem v okupované Evropě. Noviny se musely spoléhat na druhotné prameny, jako byly exilové vlády okupovaných zemí, různé politické organizace a německý tisk. Přesto se americkým novinám, zvláště deníku *New York Times*, dařilo získat velmi různorodé a zajímavé informace, mimo jiné o perzekucích polských Židů. Závěrečné stručné upozornění tohoto rešeršního přehledu patří práci Pawla Sękowského ve dvojčísle 3–4 z minulého roku, která líčí kulturní a osvětové aktivity Polské socialistické strany v Krakově v letech 1945 až 1948, zvláště její podíl na činnosti Společnosti Dělnické univerzity.

Anotace

[BRŮCHOVÁ, Tereza (ed.):] *Identita versus integrita, sv. 1: Spolužití Čechů, Němců a Židů v oblasti Šumavy a Českého lesa. Průvodce expozicí v Horské synagoze v Hartmanicích.* Plzeň, Grafia 2007, 192 s.

COUFALOVÁ, Iveta (ed.): *Identita versus integrita, sv. 2: Spolužití Čechů, Němců a Židů v oblasti Šumavy a Českého lesa. Příspěvky z mezinárodní konference, která se konala ve dnech 25. a 26.4.2007 v Horské synagoze v Hartmanicích.* Plzeň, Grafia 2007, 238 s.

Anotovaná publikace velmi zajímavě shrnuje výsledky mezinárodního příhraničního projektu „Historický výzkum spolužití Čechů, Němců a Židů v oblasti Šumavy a Českého lesa“, na němž participovalo hned několik institucí. Zmíněný projekt je přitom příkladným propojením četných iniciativ a finančních zdrojů, kterých se v poslední době společenským vědám příliš nedostává: na jeho podpoře se podílela Evropská unie, Evropský fond pro regionální rozvoj v rámci iniciativy Společenství Interreg IIIA Česká republika – Svobodný stát Bavorsko, Nadační fond obětí holokaustu a Česko-německý fond budoucnosti.

Publikace vychází ve dvou dílech. První díl je průvodcem historií šumavského regionu a zároveň představuje osudy nejvýše položené synagogy v České republice v Hartmanicích, která byla rekonstruována také v rámci projektu. Průvodce je dvojja-zyčný, český a německý text se odvíjí para-

lelně ve sloupcích vedle sebe. Předkládá se v něm nástin dějin Šumavy a Českého lesa, doplněný vynikajícími ilustracemi co do obsahu i formy provedení (reprodukce dobových dokumentů, fotky ukazující výrobu potaše, reprint schémat norimberských zákonů při jejich uplatňování v praxi a podobně). Stejně důležité místo mají i velmi přehledné tabulky (například tabulka výsledků parlamentních voleb vybraných stran v ČSR v letech 1920–1935 s rozdělením křesel v parlamentu podle národností). Především z těchto důvodů průvodce aspiruje na to, aby se stal vítanou didaktickou pomůckou učitelů v daném regionu. Na konci průvodce se nachází také část závěrečné zprávy o výsledcích celého projektu. Vyplývá z ní, že při výzkumu bylo využito všech metod, které se historikovi v tak specifické lokalitě nabízejí: studium archivních fondů, dobového tisku i hmotných pramenů, rozhovory s pamětníky (část z nich dnes tvoří součást expozice v hartmanické synagoze) a další. Celé téma poté bylo zpracováno muzeologicky jako již zmiňovaná stálá expozice.

Na závěrečnou zprávu o projektu navazuje druhý díl publikace, který je vlastně sborníkem z mezinárodní konference konané v Horské synagoze v Hartmanicích ve dnech 25. a 26. dubna 2007. Jednotlivé texty jsou rozděleny do pěti tematických okruhů z dějin česko-německo-židovského soužití: Češi, Němci, Židé v českých zemích; Češi, Němci, Židé v šumavském a českoselském regionu;

Češi, Němci, Židé v šumavském a českoleském regionu po roce 1945; Srovnání – Češi, Němci, Židé mimo Šumavu a Český les; Češi, Němci, Židé – Aktuálně řešené projekty. Zastoupeny jsou čtyři typy příspěvků: historické analýzy (Jiří Woitsch zpracovává téma z dějin hmotné kultury na příkladu výroby potaše, Vít Strobach se věnuje „rudé asimilaci“ českých Židů, Dana Musilová píše o společných aktivitách českých a německých poslankyň a senátorek Národního shromáždění v letech 1920–1938, Petr Bednařík ukazuje obraz emigrace v českém tisku druhé republiky a podobně), sociologicky laděné příspěvky (Lukáš Novotný píše o současných postojích obyvatel českého pohraničí k Němcům a k Německu), vzpomínkové příspěvky (zaujme vyprávění Vilmy Iggersové o osudech židovské rodiny mezi Čechy a Němci, Kateřina Čapková analyzuje vzpomínky Židovky z Javorné) a state zaměřené na muzejnictví a na praktickou přeshraniční spolupráci (článek Otakara Kirsche o spolupráci českých a německých muzejníků, informace o naučné stezce po stopách finanční stráže na Šumavě z pera Jana Jiráka a Zdeňka Svobody a další). Velkou pozornost si vysloužilo téma poválečného odsunu Němců, o němž referují David Kovařík, Adrian von Arburg, Radek Soběhart a jiní. Oba díly anotované publikace, představující komplexně a všestranně realizaci jednoho historicko-kulturního projektu, by v době, kdy je „přesborníkováno“, mohly být svým zpracováním a koncepcí příkladem pro další obdobné počiny.

Doubravka Olšáková

BYSTROV, Vladimír: *Osud generála: Komentář k některým dokumentům o životě a tragickém konci Sergeje Vojcechovského*. Academia, Praha 2007, 584 s.

Autor knihy, novinář a publicista Vladimír Bystrov, se dlouhodobě zabývá ruskou emigrací v Československu v meziválečném období a pronásledováním ruských emigrantů po roce 1945. Vydal již několik publikací

na toto téma, například *Z Prahy do GULAGu aneb Překáželi* (Praha, Bystrov a synové 1999) a *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945–1955* (Praha, Themis 2003). Zároveň je autorem překladů z ruské klasické a moderní literatury. V současnosti působí jako externí pedagog na Vyšší odborné škole publicistiky.

Za téma své poslední práce si autor vybral osobnost generála Sergeje Nikolajeviče Vojcechovského, jednoho z nejznámějších a nejvýznamnějších emigrantů z Ruska po občanské válce. Patřil k poměrně velké skupině bývalých carských a bělogvardějských důstojníků, kteří v meziválečném období sloužili v československé armádě. Díky svým odborným schopnostem, zkušenostem a svému působení v československých legiích v Rusku od září 1917 dosáhl mezi těmito krajany nejvyšší funkce: od roku 1935 byl zemským velitelem v Praze a v krizovém roce 1938 byl jedním z pěti aktivních armádních generálů, kteří se rozhodně stavěli proti přijetí Mnichovské dohody. Po vytvoření německého protektorátu stál u zrodu odbojové organizace Obrana národa. Jelikož však věděl, že je sledován gestapem, a aby jako bývalý carský důstojník nekomplikoval případné kontakty mezi českým odbojem a Sovětským svazem, záhy se stáhl do ústraní. Osvobození země Rudou armádou však pro něj bylo osudné. Vojcechovského zatkl agenti sovětské kontrarozvědky již 12. května 1945 a ihned poté odvezli do Sovětského svazu, kde byl odsouzen na deset let. Zemřel v internačním táboře Tajšet 7. dubna 1951.

Knihy je chronologicky rozdělena do sedmi kapitol podle významných mezníků generálova života: do první světové války, první světová válka a služba v československých legiích, občanská válka, meziválečná služba v branné moci Republiky československé, druhá světová válka, poválečná internace v sovětských věznicích a táborech, v závěrečné kapitole pak autor líčí snahy o generálovu posmrtnou rehabilitaci a přibližuje, jak zjišťoval okolnosti jeho věznění a úmrtí. Text doplňuje velké množství poznámek, které obsahují i biografická a zeměpisná hesla, osmačtyřicet stran fotografických

příloh, rejstříky osobních a místních jmen, základní informace o autorovi a shrnutí v angličtině.

Pro svou práci Vladimír Bystrov využil materiálů z rodinného archivu příbuzných generála Voječovského ve Spojených státech, nedávno uvolněných dokumentů z ruských archivů a starších prací. Vlastní text doplňuje dokumenty a vzpomínkami generálových spolubojovníků a spolupracovníků. Polemizuje také se soudobými ruskými autory publikujícími o občanské válce a působení československých legií, kteří se podle jeho názoru ještě dostatečně nedokázali oprostít od komunistického výkladu těchto událostí, nebo naopak docházejí až k nekritickému oslavování protibolševické opozice.

Na popiskách některých fotografií je uvedena chybná datace nebo lokace, což pravděpodobně způsobilo opsání chybných údajů z popisek v rodinném archivu. Bohužel v publikaci chybí seznam použitých pramenů a literatury. Celkově se však jedná o velmi zdařilé dílo, ve kterém se autorovi podařilo splnit cíl stanovený v úvodu na straně devět: „Tato kniha není o historii vojenství. Je to pouze dokumentace života jednoho vojáka.“

Martin Čížek

FRIEDL, Jiří (ed.): *Zaolzie w świetle szyfrogramów polskiej placówki dyplomatycznej w Pradze oraz ministerstwa spraw zagranicznych w Warszawie (1945–1949)*. (Biblioteka Tessinensis, sv. 3. Series Bohemica.) Czeski Cieszyn, Kongres Polaków w Republice Czeskiej 2007, 335 stran.

Vztahy Československa a Polska byly od založení obou států v roce 1918 zatíženy územními spory. Zřejmě nejdůležitějším z nich byl střet nároků na oblast Těšínského Slezska. Jeho rozdělení na základě arbitrážního rozhodnutí více uspokojilo Československo a naproti tomu v Polsku zanechalo nepřehlédnutelnou hořkost. Do Československa zahrnuté území politických okresů Český Těšín a Fryštát, označované jako Zaolzí, navíc

bylo osídleno polskou národnostní menšinou s negativním vztahem ke státu, který pocítovala jako cizí a vnucený. Za těchto okolností příliš nepřekvapí, že Polsko využilo první příležitosti, která se naskytlá k nápravě z jeho hlediska nespravedlivého stavu, a na podzim 1938 donutilo svého souseda vzdát se sporného území. Jelikož se ale československému zahraničnímu odboji podařilo prosadit a (až na výjimku Podkarpatské Rusi) také uskutečnit koncepci obnovy státu v takzvaných předmnichovských hranicích, vrátilo se Zaolzí po skončení války – přestože se v některých lokalitách rychle začaly tvořit polské orgány – pod československou správou. Napomohla tomu i podpora Sovětského svazu. Zdálo se tedy, že se bude plně opakovat situace z doby po první světové válce. Zejména do podpisu československo-polské smlouvy v březnu 1947 polská vláda odmítala akceptovat staronové rozdělení a žádala, aby hranice mezi oběma státy odpovídala hranici národnostní. Situaci v Zaolzí velmi pečlivě sledovali i polští diplomaté v Československu a přirozeně o ní i o postoji československých míst k polské menšině posílali podrobné informace do Varšavy. Kromě klasické diplomatické pošty fungující prostřednictvím kurýra k tomu využívali i šifrogramů. A právě tyto zašifrované depeše z let 1945–1949 týkající se Zaolzí a zaslané jak z Prahy do Varšavy, tak i z varšavského ministerstva zahraničí na polské diplomatické zastupitelství v Praze, se staly předmětem edice, kterou v loňském roce vydal Jiří Friedl.

Jedná se o 297 dokumentů z doby mezi srpnem 1945 a březnem 1949. Pro každý rok jsou otištěny nejprve šifrogramy zasílané z Prahy do Varšavy a poté opačnou cestou. Šifrované depeše představují významný pramen pro poznání československo-polských vztahů po druhé světové válce včetně jejich politického a personálního pozadí. Jejich výhodou byla rychlost, s níž mohly být vyhotoveny, a hlavně předány adresátovi. Nevýhodou naproti tomu byl jejich nezbytně krátký rozsah, jenž dovoľoval pojednat i o důležitých tématech pouze ve stručné formě. Tím spíše však museli jejich autoři usilovat o výstižnost a pregnantnost svého sdělení.

Velkou většinu depeší posílaných z Prahy koncipoval polský vyslanec v Československu Stefan Wierbłowski – již předválečný polský komunista, jehož jmenování potvrzovalo skutečnost, že v osvobozeném Polsku získali komunisté v resortu ministerstva zahraničí dominantní vliv. Problematika Zaolzí jim sloužila jako vítaný důkaz určený polské veřejnosti, že i oni dokáží účinně hájit národní zájmy. Vyslanec proto v duchu politiky vlastní strany (ve smyslu politickém i národním) vystupoval jako zastávce připojení Zaolzí k Polsku. Ve své činnosti a samozřejmě i v depeších si všímal hlavně situace tamního polského obyvatelstva. Poukazoval na případy jeho vyhánění a zaměřoval se na zvláště špatné (z jeho hlediska) postavení Poláků, kteří do této oblasti přišli mezi říjnem 1938 a zářím 1939. Zabýval se také polským menšinovým školstvím a polskými spolky. Polská diplomacie celkově volila poměrně ostrý tón, v němž hovořila o porušování národnostních práv Poláků.

Po uzavření československo-polské smlouvy v březnu 1947, a zejména v souvislosti se zhoršením mezinárodněpolitické situace a budováním pevného sovětského bloku se podstatně snížily vyhlídky Polska na eventuální znovuzískání Zaolzí. V celém regionu nyní vládnoucí Moskva jasně dala najevo, že nepřipustí žádné územní spory ani změny hranic. Polsko se muselo smířit s tím, že Zaolzí zůstane součástí Československa. To však neznamenalo, že by o ně ztratilo zájem. Naopak, právě po březnu 1947 počet šifrogramů s tímto tématem narůstal. Polská diplomacie se snažila zajistit zdejšímu polskému obyvatelstvu maximální možnou míru kulturního (v širokém smyslu slova) rozvoje.

Knihu otevírá důkladný úvod, ve kterém autor obecně načrtl vývoj československo-polských vztahů a zhodnotil dosavadní stav výzkumu. I díky němu lze pokládat tuto edici za významný příspěvek ke studiu nejen vzájemných vztahů, ale i pro dějiny zahraniční politiky poválečného Polska.

Jan Dobeš

HRDLIČKA, Jaroslav: *Život a dílo prof. Františka Kováře: Příběh patriarchy a učence*. (Edice Deus et gentes, sv. 9.) Brno, L. Marek 2007, 528 s.

Pozoruhodné dílo historika a doktora teologie Jaroslava Hrdličky o čelném představiteli Československé církve, významném teologickém mysliteli a publicistovi profesorovi Františku Kovářovi (1888–1969) v mnohém ohledu přesahuje rámec „pouhé“ biografie. Prerůstá totiž v důkladnou sociologickou analýzu církve, která byla založena po vzniku Republiky československé. František Kovář nespojil ovšem svůj život s Československou církví již v roce jejího ustavení (1920). Tehdy se sice rozešel s římskokatolickou církví, ale vstoupil do církve pravoslavné. Vývoj nové církve sledoval s účastným zájmem a její řady posílil v roce 1925 na přímé pozvání patriarchy Karla Farského. V letech 1946–1961 zastával František Kovář úřad patriarchy Československé církve, přičemž vážným kandidátem na tuto funkci byl již v roce 1942, kdy ovšem byl proces volby patriarchy vedením církve zastaven na nátlak protektorátních úřadů. Od roku 1935 působil František Kovář jako profesor Husovy evangelické bohoslovecké fakulty. V roce 1933 inspiroval ustavení Společnosti Dr. Karla Farského, která sehrála významnou úlohu v dějinách Československé církve.

Jaroslav Hrdlička se neomezuje pouze na promítnutí životopisných dat Františka Kováře na pozadí vývoje Československé církve, byť to samo o sobě představuje velký přínos práce – dodejme, že vnitřní střety a osobní spory v církvi nahlíží Hrdlička se vzácným nadhledem a chápavým porozuměním. Autor práce vnímá citlivě celkovou dobovou atmosféru, což mu poskytuje možnost pochopit mnohé skutky Františka Kováře a představitelů Československé církve v konkrétních historických souvislostech. Čtenářsky nadobycěji atraktivní, a přitom uměřeně je líčení konfrontací s mocenskými strukturami nacistickými a komunistickými. (Autor anotace vyjadřuje díky Zdeňku Šambergovi za cennou konzultaci k tématům předložené práce.)

Autor využívá pramenů nejen úřední a církevní proveniencí, ale i osobních dokumentů, což mu umožňuje vstoupit na samý práh světa vnitřních prožitků aktérů dějinných událostí. Zuzitkování vzpomínek, deníků či privátní korespondence dovoluje podat plastický obraz takových epizod, jako je například autentické svědectví Františka Kováře o devadesátiminutové audienci u ministra spravedlnosti Alexeje Čepičky 16. ledna 1950 (s. 365–367). Její průběh, v podstatě nevybíravý nátlak na Československou církev, pak usnadní pochopit některá veřejná vystoupení Františka Kováře a jeho kolegů. Je třeba na tomto místě ocenit, jak Hrdlička v dalším výkladu demonstruje na konkrétních faktech úlohu Státního úřadu pro věci církevní.

Pokojně a ukázněně plynoucí text Jaroslava Hrdličky se řetězí z článků životních událostí Františka Kováře, jemu blízkých osob i z hodnocení ideových proudů, které svým myšlenkovým působením ovlivňoval či reflektoval. Příkladů by bylo možno uvést mnoho. Zmínit si zaslouží alespoň novátorské líčení neúspěšného pokusu takzvaných Německých křesťanů v letech druhé světové války o podřízení Církve českomoravské (pod tímto názvem ČSC působila za protektorátu), hodnocení vztahu Československé církve k poválečnému odsunu či poměru Vojty Beneše k této církvi, posouzení vlivu Masarykovy filozofie dějin na Františka Kováře nebo zachycení mezinárodních aspektů jeho působení. Výklad oživují postavy známých myslitelů, kteří bezprostředně ovlivnili vývoj Československé církve, jako byli například Josef Lukl Hromádka, František Michálek Bartoš, František Žilka či Jan Blahoslav Čapek, objevené autor zprostředkovává hodnocení této církve německým historikem Rudolfem Urbanem.

Anotovaná kniha přináší díky úsilí mimořádně pilného autora obdivuhodnou faktografickou materii o osobnosti patriarchy a učence Františka Kováře. Hodnocení přitom nechává spíše na čtenáři. Hrdlička se však nevyhýbá ani problematickým momentům v Kovářově kariéře, například jeho neúspěšnému habilitačnímu řízení v roce

1924. František Kovář tehdy sebekriticky uznal oprávněnost výtky plagiátorství (šlo spíše o nedůsledné používání citací, tehdy celkem obvyklé mezi absolventy bohosloveské fakulty), již vůči němu vznesl Antonín Beer (zajímavé je, že Kovářův učitel František Krejčí mu radil, aby kritiku odmítl). Spis Jaroslava Hrdličky představuje základní dílo pro zájemce o dějiny dosud badatelsky opomíjené Československé církve, které přitom vykládá na širším pozadí veřejných poměrů, vlivu státu a politických stran. Imponující heuristická základna knihy Jaroslava Hrdličky je zachycena v podrobném soupise užitých pramenů archivních i tiskem vydaných (jeho součástí tvoří i vyčerpávající seznam spisů Františka Kováře). Ocenit zaslouží rozhodnutí nakladatele zařadit do knihy podrobný osobní rejstřík a v neposlední řadě bibliografii Jaroslava Hrdličky, jež připomíná také jeho zásluhou práci ve funkci předsedy Společnosti Vlastimila Kybala.

Jiří Křestan

KOSATÍK, Pavel: „Ústně více“: Šestatřicátníci. *Román faktu*. Brno, Host 2006, 320 s.

Přiřadil-li autor své knize podtitul „román faktu“, lze to přijmout jako charakteristiku přiléhavou. Snad by se chtělo jen dodat, že se jedná o „román faktu“ chápající, rozumějící, hluboce vnitřně souznějící s aktery děje. Kniha se výborně čte, obsahuje přitom bohatou faktografií, a navíc nabízí niterné vhledy do duševního světa svých protagonistů. Pavel Kosatík si zpravidla nevybírá pro své práce reky hřmotně suverénní a bohorovně. Naproti tomu je opravdovým mistrem prokreslených psychologických portrétů osobností subtilnějších, vystavených těžkým životním dilematům. V minulosti to prokázal například ve svých dílech o Olze Havlové („Člověk má dělat to, nač má slů“, 1997), Janu Masarykovi (*Jan Masaryk: Pravdivý příběh*, 1998, spoluautor Michal Kolář), ale koneckonců i o Ferdinandu Peroutkovi (*Ferdinand Peroutka: Pozdější život*, 2003) či Pavlu Kohoutovi (*Fenomén Kohout*, 2001). K vydání nyní

připravuje biografii Přemysla Pittra, dalšího pozoruhodného a vlivného solitéra.

V předložené knize představil Pavel Kosatík hned celou plejádu vnitřně bohatých osobností, potýkajících se s překážkami, jež jim vystavěl okolní svět i jejich vlastní vnitřní složitost a náročnost. Portréty některých „šestatřicátníků“, prolínající knihou, jsou brilantními analýzami, jež budou jen s obtížemi překonány, a to dokonce i specialisty z oborů, v nichž dotyční působili. Takové jsou podobizny literátů Jiřího Paukerta-Kuběny, Josefa Topola, Věry Linhartové, Violy Fischerové, filozofa Josefa Šafaříka, na neposledním místě pak i Boženy Havlové, matky Václava a Ivana Havlových, i obou bratrů. K Václavu Havlovi ovšem Pavel Kosatík určitě ještě neřekl poslední slovo.

Před zrak čtenáře uvádí autor společenství lidí, kteří se označovali jako šestatřicátníci podle roku narození většiny z nich. Provází je od počátku 50. let až po samý konec let 80., kdy hlavní organizátor skupiny (kteřá v té době ovšem již dávno neexistovala), nastoupil do prezidentského úřadu. Nejprve byli k sobě šestatřicátníci puzeni společným údělem. Jako dítka z buržoazních či jinak „problémových“ rodin byli namnoze zbaveni možnosti vyššího školního vzdělání a společenského uplatnění. Tomu se odhodlali čelit vzájemně se obohacujícími kontakty, jež jim otevíraly průhledy ke společným kulturním a myslitelským prožitkům.

Kosatík pozorně stopuje formování skupiny od podzimu roku 1952, kdy v kontakt vstoupili tři mladí muži, kteří měli pro první období její existence klíčový význam: Radim Kopecký, Václav Havel a Jiří Paukert. Mapuje společná neformální setkávání (v bytech, v kavárnách, na Havlově) naplněná debataми o filozofických, politických a ekonomických tématech, cílý korespondenční styk proudící především mezi pražskou a brněnskou částí skupiny (ta začala působit v září 1953), pokusy o společný časopis a získání jiných publikačních možností. Zde již narážela skupina mladých lidí na problém aktivismu, respektive přípustnosti úsilí o získání veřejných platform prezentace (kolektivní i individuální) v komunistickém zřízení. Vý-

zvou k veřejné angažovanosti se pro některé šestatřicátníky stalo odhalení „kultu osobnosti“, které dávalo naději v možnou transformaci společnosti systému. Neshody o míře konformity a kompromisů s vládnoucím režimem se staly spolu s přirozeným rozbíháním uměleckých a politických ambicí příčinou rozvolňování osobních vztahů uvnitř skupiny šestatřicátníků.

Pavel Kosatík pečlivě zachytil roli jednotlivých členů skupiny a jejich životní osudy. Kromě již výše zmíněných „hlavních postav“ příběhu uveďme alespoň několik dalších jmen ve „vedlejších obsazení“, která dnes můžeme běžně najít v biografických slovnících: Stanislav Macháček, Ivan Koreček, Jan Škoda, Petr Stránský, Jiří Frágner, Ivan Hartmann, Pavel Švanda, Marie Luisa „Pipka“ Langerová, Petr Wurm, Jan Koblasa, Miloš Forman, Jan Zábřana. Početně jsou v knize zastoupeni i bližší či vzdálenější rádcí a inspirátoři šestatřicátníků, jejichž kontakty sahaly od příležitostných setkání po trvalejší spolupráci: Edvard Valenta, Vladimír Holan, Vítězslav Nezval, Jaroslav Seifert, Josef Ludvík Fischer, Jiří Kolář, Mikuláš Medek, Jan Grossmann, Jindřich Chaloupecký, Jakub Deml. Autor registruje aktivity i vnitřní pnutí ve skupině na pozadí celkového kulturního a politického vývoje a mimoděk tím demonstruje svůj obdivuhodný rozhled a schopnost syntetického uchopení historické látky. Zamýšlí se nad fenoménem přihlášení šestatřicátníků k hodnotám jejich otců, který byl tak vzdálen obvyklé generační vzpouře. Analyzuje i vliv změn životních situací na vývoj myšlenkových koncepcí mladých lidí. Mistrná je v tomto ohledu například analýza zkušeností Václava Havla z pobytu ve vojenské službě, přinášejícího úplně jiný prožitek než sartrovské blahodárné splynutí s masou. Faktografie shromážděná v knize je v naprosté většině spolehlivá, hodnocení z ní vyplývající jsou uměřená. Snad bych jen (abych uvedl něco kritického) zpochybnil spojení školských reforem z počátku 50. let se jménem Zdeňka Nejedlého (s. 12). Ten ve skutečnosti tehdy kladl jistý odpor tupé sovětzací školského systému, což vyústilo v jeho odvolání z ministerské funkce na počátku roku 1953.

Kosatíkův „román faktu“ nabízí řadu nových poznatků. Autor totiž ve velké míře využil dokumentů osobní proveniencie, především korespondence, deníků, vzpomínek, nepublikovaných rukopisů. Potvrzuje tím zásadní význam takovýchto pramenů pro poznání našich novějších dějin. Kniha je vybavena jmenným rejstříkem, zajímavou obrazovou přílohou a odkazovým aparátom. Pavel Kosatík má nezpochybnitelnou zásluhu, že v době holdující stádnímu kolektivismu pro nás objevil pozoruhodný a namnoze ztajený svět „zvláštního společenství teenagerů, kteří neměli nic společného s režimem, měli však různé politické a literární ambice, objevovali společné duchovní světy, které byly tehdy velmi umně skryty, vyvíjeli cosi, co by se dnes asi nazvalo „klubovou činností“, vydávali samizdaty, hledali sami sebe a své možné postavení ve veřejném prostoru – a přitom si téměř nepřipouštěli, že za to, co dělají, se zavírá“ (Václav Havel v předmluvě, s. 5).

Jiří Křestán

KREJČOVÁ, Helena – VLČEK, Mario: *Návraty paměti: Deponáty židovského majetku v Umeleckopřímýslovém muzeu v Praze*. Praha – Šenov u Ostravy, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v. i. – Tilia 2007, 358 s.

Kniha *Návraty paměti* je jeden z výsledkov práce Centra pre dokumentáciu majetkových prevodov kultúrnych statkov obetí druhej svetovej vojny, ktoré bolo zriadené vládou Českej republiky v nadväznosti na medzinárodné dohody a organizačne pôsobí pri Ústave pre súdobé dejiny AV ČR, v. v. i. V spolupráci s Umeleckopriemýslným múzeom v Prahe sa zamestnancom centra podarilo dohľadať a identifikovať niekoľko sto predmetov zo skla, porcelánu, kovu, dreva a ďalších materiálov zo zbierok, ktoré patriли židovským občanom Protektorátu Čechy a Morava a boli skonfiškované nemeckými okupačnými úradmi. V knihe sú podrobne popísané nielen predmety, ktoré sa uchováli priamo v Umeleckopriemýslnom múzeu,

ale aj tie, ktoré boli v priebehu rokov odovzdané iným inštitúciám (Národnej správe majetkových podstat, Národnej kultúrnej komisii a ďalším) alebo prevedené do Národnej galérie a predané Antikve. Na základe transportných čísel, podľa ktorých boli majitelia zbierok deportovaní do Terezína, sa podarilo určiť časť pôvodných vlastníkov – tridsaťpäť osôb, ktorým patriли deponáty v Umeleckopriemýslnom múzeu, a jedenásť ďalších. Navyše bolo možné priblížiť životné osudy všetkých týchto bývalých vlastníkov, vrátane dátumu transportov a úmrtia.

Kniha je uvedená príhovorom riaditeľky Umeleckopriemýslného múzea Heleny Koenigsmarkovej, ktorá upozorňuje, že nedobrovoľné akvizície židovského majetku počas protektorátu mali svoje pokračovanie aj v povojnových rokoch, napríklad v podobe konfiškátov na základe dekrétov prezidenta republiky a neskôr zaberaním umeleckých diel z majetku cirkvi, „nepriateľských osôb“ a emigrantov. Dôležitá je však predovšetkým rozsiahla odborná štúdia Heleny Krejčovej o inštitúcii *Treuhandstelle*, vynútenej majetkovej zvereneckej správe, ktorá ukradnuté umelecké zbierky počas vojny spravovala. Zaoberá sa nielen jednotlivými etapami uplatňovania židovských zákonov v protektoráte (norimberské zákony boli zavedené nariadením ríšskeho protektora o židovskom majetku z 21. júna 1939), ale najmä postupnou reorganizáciou Židovskej náboženskej obce v celom období protektorátu.

Krejčová do detailov rozoberá spôsob evidovania konfiškovaného židovského majetku. Do Židovského ústredného múzea sa postupne zhromažďovalo všetko, čo súviselo s náboženským a každodenným životom Židov a pochádzalo z protektorátu. Napríklad len zhromaždené liturgické predmety zo synagóg a náboženské knihy a archíválie z majetku bývalých náboženských obcí v Čechách a na Morave tvorili celkom 100 827 artefaktov; do 31. decembra 1943 bolo skatalogizovaných 73 785 kníh, 8459 náboženských predmetov z kovov, 11 490 náboženských predmetov z textilu, 4436 obrazov vrátane tabuľových a 2117 ďalších rituálnych predmetov. Okrem toho sa museli v múzeu starať

o knihy Ríšskej jednoty Židov v Nemecku, ktoré boli z územia Veľkonemeckej ríše prevezené do protektorátu. Veľká časť kníh bola sústredená v terezínskom ghetto, kde sa ich katalogizáciou zaoberalo špeciálne ustanovené komando.

Koncom roku 1943 bola v budove pražského pohrebného spolku, ktorej sa hovorilo Staré múzeum, otvorená expozícia venovaná histórii židovského osídlenia v Prahe. Helena Krejčová podrobne popisuje históriu a jednotlivé etapy *Treuhandstelle*, jej štruktúru, oddelenia, vedenie, sklady. Aby zamaskovali skutočnú náplň a účel činnosti tejto inštitúcie, Nemci v priebehu roku 1943 striedali jej vedúcich židovských pracovníkov a tých predchádzajúcich deportovali. Od júla 1943 tvorili prevažnú väčšinu zamestnancov Židovskej náboženskej obce takzvaní *arisch Versippte* – židovskí partneri zo zmiešaných manželstiev. Napriek tomu ešte 27. októbra 1944 boli v rámci cieľavedomého zahľadovania stôp deportovaní jedenásti zamestnanci obce, zväčša zamestnaní rovnako vo vedení *Treuhandstelle*, so svojimi rodinnými príslušníkmi.

Autorka dokladá, že *Treuhandstelle* mala pre nacistických pohlavárov v protektoráte mimoriadny význam, lebo ju využívali pre osobné obohatenie, a podarilo sa jej tiež zdokumentovať niektoré tieto prípady. Cituje aj úradný obežník, ktorým sa veliteľ Bezpečnostnej polície (SiPo) a Bezpečnostnej služby (SD) v protektoráte Horst Böhme snažil čeliť závisť prameniacej z oprávneného podozrenia z takéhoto zištného správania. Zároveň Helena Krejčová upozorňuje na niektoré nezodpovedané otázky, ktoré sa týkajú umeleckých predmetov zaradených do prvej kategórie pre predpokladané múzeum zaniknutej židovskej kultúry v Prahe. Dodnes chýbajú informácie, aké to boli predmety a aký mali osud, a podľa autorky sa to pravdepodobne ani v budúcnosti už nepodarí zistiť. Konkrétne poukazuje na napríklad na zbierku českého porcelánu, ktorá patrila profesorovi Hansovi Meyerovi, zbierku starého českého porcelánu, o vytváraní ktorej sa zmieňuje správa *Treuhandstelle* z marca 1943, alebo na grafické zbierky bohémik

a pragensí, na súbor vzácnych východoázijských umeleckých predmetov apod.

Hlavná časť knihy obsahuje viac ako tisíc farebných fotografií artefaktov z bývalého židovského majetku v Umeleckopriemyselnom múzeu a ostatných vyše uvedených inštitúciách. Tam, kde sa to podarilo identifikovať, sú u exponátov doplnené aj mena ich pôvodných majiteľov. Kontrast k tejto prezentácii vytvárajú dobové čiernobiele fotografie pôvodného uchovávaní konfiškovaných predmetov z roku 1944, ktoré pochádzajú zo správy *Treuhandstelle* a sú dnes archivované v jeruzalémskom múzeu Yad Vaschem. Keďže vizuálna stránka publikácie je veľmi dôležitá, treba zdôrazniť jej celkovo mimoriadne vydarenú grafickú úpravu. Autorom knihy a ich spolupracovníkom z Centra pre dokumentáciu majetkových prevodov kultúrnych statkov obetí druhej svetovej vojny, z Umeleckopriemyselného múzea a z ďalších uvedených inštitúcií, ktorí sa mravčou prácou zaslúžili o dohľadanie zabudnutých, v depozitároch uložených artefaktov i o identifikáciu mien niektorých ich bývalých majiteľov, náleží veľké uznanie.

Vojtech Čelko

MERRIDALEOVÁ, Catherine: *Ivanova válka: Rudá armáda 1939–1945*. Z angličtiny preložili Hana Řeháková a Květa Macáková. Plzeň, R. Dobrovský – Beta 2007, 359 s.

Autorka knihy vystudovala históriu na King's College Cambridge, postupne pôsobila na univerzitách v Birminghamu, Moskve, Cambridge, Bristolu a od ledna 2005 prednáša moderní dějiny na Univerzite královny Marie v Londýně. Dlouhodobě se zabývá moderními dějinami Ruska, o čemž mimo odborných článků svědčí její monografie *Moscow Politics and the Rise of Stalin: the Communist Politics in the Capital 1925–32* (Basingstoke, McMillan 1990) a *Night of Stone: Death and Memory in Russia* (New York – London, Viking Penguin Books 2000).

Catherine Merridaleová si ve své knize dala za úkol popsat každodenní život řado-

vých sovětských vojáků během celé druhé světové války. Tyto opomíjené stránky života vojáků Rudé armády a jejich rodin, formované složitou sociální a politickou situací, zahrnují v jejím podání životní podmínky v kasárnách a později v poli, stravování, vztahy mužstva a důstojnického sboru, sexualitu, nemoci, ale i „dohled“ nad bojovou morálkou ze strany blokovacích oddílů Lidového komisariátu vnitřní (NKVD), úděl obětovaných domobraneckých divízi z podzimu 1941, činnost trestních praporů, sbírání válečných „trofejí“, chování sovětských vojáků v Německu, tragický osud sovětských zajatců a podobně.

Autorka uvádí, že při sbírání pramenů uskutečnila na dvě stě rozhovorů s válečnými veterány, bohužel ale nic bližšího neříká o složení respondentů podle národnosti, věku a dalších charakteristik. Při jejich zpracování přihlížela k tomu, že „vzpomínky jsou často překryté scénami z filmů a knih“ (s. 51), i k rozdílům ve výpovědích, který mohl vyplynout z okolnosti, zda rozhovor vedla sama nebo její ruští spolupracovníci. Při bádání ve fondech několika ruských a jednoho německého archivu se zaměřila na dopisy a deníky vojáků, hlášení politruků, NKVD a vojenské rozvědky, výsledky zajatců a spisy ze soudních líčení proti vojákům obžalovaným z protivládání agitace. Svůj výklad autorka uspořádala chronologicky do kapitol a doplnila třemi desítkami fotografií. Za hlavním textem jsou uvedeny poznámky, Chronologie hlavních událostí, Seznam archivů, Vybraná bibliografie a Jmenný rejstřík.

Musím upozornit na nedostatky českého vydání, které vyplynuly z problematiké orientace překladatelek ve vojenské terminologii a technice, respektive z absence odborné korektury. V textu se objevují neexistující typy vojenské techniky, jako například tank T-282 (s. 92, pravděpodobně T-28) nebo letoun SU-52 (s. 173, podle popisu SU-152). Přestože anglické slovo *mortar* lze přeložit i jako „moždíř“, je pro dané období a popisované použití možný pouze výraz „minomet“ (s. 151 ad.). Další problém představuje slovo *engineer*, které podle souvislostí uvedených

v textu je možno přeložit pouze jako „ženista“, „ženijní“ (s. 267 ad.). Loďstvo v přístavu kotví, proto slovní spojení „kde ležela černo mořská flotila“ (s. 78) svědčí o mechanickém převodu bez zamyšlení nad významem a vhodností slovního obratu v češtině. Takto by se bohužel dalo pokračovat a strany 172 a 173 by si zasloužily z většiny částí úplně přepsat.

Přes uvedené kazy českého překladu *Ivanova válka* zaslouží vyzvednout. Je to originální, na českém knižním trhu dosud ojedinělá práce, která se svým přístupem k tématu Rudé armády za druhé světové války podstatně liší od zpracování klasických vojenských historiků a vrací do našeho obrazu válečných dějin anonymní aktéry v jejich lidské, každodenní existenci.

Martin Čížek

VILLA, José de – NEUBAUER, Jürgen: *Máximo líder: Fidel Castro*. Praha, Ikar 2007, 264 s.

Na čtyřicet dlouholetých předáků komunistické strany bylo v soudním procesu v Havaně odsouzeno k vysokým trestům vězení – to není věta z románu sci-fi nebo útržek z nenaplněného snu některého ze současných představitelů kubánského exilu ve Spojených státech amerických. Jde o reálii z počátku roku 1968, která mimoděk demonstrovuje vnitřní rozpornost dějin Kuby pod vládou Fidela Castra, jedné z nejdéle fungujících hlav států na světě (moci se ujal v roce 1959 a až po téměř padesáti letech ji kvůli zdravotním problémům neoficiálně přenechal svému bratru Raúlovi).

Překlad životopisného příběhu Fidela Castra z dílny žurnalistů Josého de Villa (1946) a Jürgen Neubauera (1967) pohotově publikovalo pražské nakladatelství Ikar, člen vydavatelské skupiny Euromedia Group. Kniha sice nepřináší žádné nové, překvapivé poznatky, stane se však užitečnou pomůckou pro všechny, kteří chtějí na poměrně nevelkém prostoru najít základní faktografii o vůdci kubánské revoluce. Je dalším z mnoha titulů inspirovaných charizmatikou osobností muže, který se

stal sice „jen“ vládcem malého „cukrového ostrova“ v Karibiku, avšak ovlivnil tvářnost světa ve druhé polovině minulého století.

Autoři trpělivě sledují po chronologické ose pouť života, kterou dosud prošel Fidel Castro Ruz (1927). Nevyhýbají se pikantériím (například Fidelovým milenkám), ale svůj výklad na nich nestavějí. Na druhou stranu se uvážlivě nepokusili o hlouběji prokreslený psychologický portrét hlavní postavy své knihy, k němuž jim chyběly adekvátní prameny. Strízlivě přistoupili i k tak atraktivním tématům, jako je například Fidelův vztah k Ernestu „Che“ Guevarovi de la Serna, který autory méně ukázněně neodbytně svádí k laciným spekulacím. Mýty kolem Fidela Castra, které ostatně on sám nejednou obratně režíroval a přižívoval, registrují a snaží se jim nepodléhat, což se jim ovšem ne vždy úplně daří.

José de Villa a Jürgen Neubauer neskrývají zaujetí osobností Fidela Castra, zřetelně se však snaží zachovat odstup od jeho skutků a jejich důsledků. Přínosné myslím je, že život a působení kubánského vůdce zasazují do mezinárodního rámce. Kriticky hodnotí politiku Spojených států (a zvláště aktivity CIA), jež podle jejich názoru setrvale, svým převážně konfrontačním zaměřením, vycházejícím z mentality Monroeovy doktríny, tlačila castrovskou Kubu do sovětského bloku. Fidel Castro si přitom celkem vytrvale držel distanci od ideologie marxismu-leninismu i od sovětského vzoru uspořádání společnosti, lze zaregistrovat i některá vstřícná gesta vůči mocnému severnímu sousedovi, jež ovšem celkem vzato nenašla ohlasu. Mocenským cynismem byl poznamenán pochopitelně i postoj druhého aktera mezinárodní politiky – Sovětského svazu. To se zřetelně ukázalo snad nejotevřeněji v době takzvané karibské krize v roce 1962, kdy Nikita S. Chruščov sehrál na pokraji jaderné katastrofy svou hazardní partii s Johnem F. Kennedym zcela bez účasti Castra a bez ohledu na jeho prestiž i osud „ostrova svobody“. Autoři bystře zaznamenávají úlohu Číny při vzrůstu mezinárodní prestiže Kubu a zamýšlejí se nad tím, jak blízký byl čínský vzor Castrovu spolupracovníku Che Guevarovi.

Castrova politika podle autorů měla své hluboce negativní rysy (tendence k posilování autoritářství režimu, neúspěchy hospodářských experimentů, posilování závislosti na pomoci východního bloku a další), obsahovala však v sobě některé momenty, pro něž se stal kubánský příklad oslňujícím zdrojem optimistických očekávání a inspirací. Připomeňme, že hluboce zaujaty postavou Fidela Castra byly tak vynikající osobnosti jako Ernest Hemingway (mimořádně, jeho jméno není podchyceno ve jmenném rejstříku), Gabriel García Márques, Jean-Paul Sartre či Bertrand Russel, nemluvě o mnoha představitelích států „třetího světa“. Fidelovo lpění na vlastní cestě k socialismu (jež bylo reálně devalvováno po roce 1968, kdy Castro musel po okupaci Československa vyjádřit souhlas s Brežněvovou doktrínou omezené suverenity), nepopiratelný pokrok v sociální oblasti na Kubě, schopnost účinně podporovat spřátelená hnutí a státy „třetího světa“ po vojenské stránce, ale i ve zdravotnictví či školství – to vše mělo a má vliv nejen na smýšlení Kubánců, ale i na veřejné mínění ve světě.

Anotovaná publikace vykládá logiku vývoje Fidela Castra celkem tradičním způsobem – především z rodinných kořenů a ze zkušeností z dětství a mládí; zde stojí za zaznamenání pasáž o následcích bezmála devítileté výchovy v jezuitských školách i výklad zkušeností z univerzity, tolik se lišících od realit nám blízkého evropského akademického prostředí. Na vážky dále kladou autoři obecnější společenské podmínky i povahové dispozice Fidela Castra, jeho schopnost odříkání a kázně, nezměrnou vůli po úspěchu, nevšední schopnost bezprostředně ovládat masy (viz obraz Fidelových projevů, při nichž oslovuje shromážděné davy a nutí je hromadně odpovídat na sugestivní otázky), sklon k fatalisticky laděnému avanturismu, kombinovaný se značnou dávkou pragmatismu. Otázky obecnější povahy zůstávají v knize skryty v podstatě jen v náznacích. Jde například o variabilitu komunistického politického myšlení, nacionální motivy jeho rozvoje (pro Fidela Castra byly určitě bližší koncepty Simona Bolívara či Josého Martího

než Karla Marxe a Vladimira Iljiče Lenina), inklinaci k nezprostředkovaným vazbám („chození mezi lid“) či přenášení starých patriarchálních struktur do života společnosti. Tato témata zůstávají výzvou pro badatele, kteří se zabývají fenoménem komunismu a jeho dějinami.

Jiří Křestán

WANNER, Jan: *Bitva o Suez: Studená válka, druhý arabsko-izraelský konflikt a britsko-francouzská intervence v Egyptě*. Praha, Libri 2006, 552 s.

Autor knihy je vědeckým pracovníkem Historického ústavu Akademie věd ČR a specializuje se na dějiny mezinárodních vztahů ve 20. století se zaměřením na sovětské Rusko, diplomacii za druhé světové války a regionální konflikty v oblasti Blízkého a Středního východu. Je autorem nebo spoluautorem více než stovky větších prací či tematických sborníků. Arabsko-izraelským válkám se věnoval již v knize *Krvavý Jom Kippur: Čtvrtá a pátá arabsko-izraelská válka ve světové politice* (Praha, Libri 2002).

Ve své knize *Bitva o Suez* Wanner čtenáře seznamuje s celkovým vývojem po druhé světové válce na Blízkém a Středním východě a s působením velmocí na jednotlivé státy v oblasti (Egypt, Írán, Irák, Izrael, Jordánsko, Saudská Arábie, Súdán, Sýrie, Turecko). V úvodu shrnuje vývoj dosavadního poznání dané problematiky, informuje o publikovaných pracích a přístupnosti archivních fondů. Podstatnou část publikace pak zabírá líčení různých jednání i akcí výzvědných služeb před propuknutím konfliktu i těsně poté. Politické dění v oblasti předestírá autor na pozadí studené války a procesu dekolonizace, který podstatně ovlivňoval vztahy mezi Spojenými státy a západoevropskými mocnostmi – Francií a Velkou Británií. Nepomíjí přitom ani roli, kterou Sovětský svaz při prosazování svých zájmů v oblasti přisoudil i Československu. Samotným vojenským operacím během druhého arabsko-izraelského konfliktu a britsko-francouzské inter-

venci věnuje zhruba čtvrtinu své obsáhlé publikace. Text doplňuje množství fotografií a map, nechybějí důkladné poznámky k jednotlivým kapitolám, přílohová část obsahuje široký seznam použitých pramenů a literatury, informace o organizaci, výzbroji a odhadovaných ztrátách účastníků konfliktu a také seznam krycích názvů plánů a operací, zkratk a názvů institucí.

Wannerově důkladné a kvalitní publikaci je podle mého názoru možné jen máloco vytknout. Výklad je přehledný a čtivý, občas však trpí tím, že přechází do encyklopedického stylu. Drobné korekce by si někdy zasloužila technická terminologie (např. letouny typu Hunter nemají „dělostřeleckou“, ale kanonovou výzbroj – s. 250; Sea Fur není proudový, ale pístový stíhací letouny – s. 202). Na palubu letounů typu Dakota se sotva mohla vejít stovka vojáků (s. 345); kdyby se to Izraelcům podařilo, aspirovali by na zápis do Guinnessovy knihy rekordů. Důkladnější práci měl odvést korektor, aby se v textu nevyskytovaly zbytečné chyby typu „Blízký dům“ místo „Bílý dům“ (s. 136) nebo data 31. 9. (s. 165); předpokládám, že ani v roce 1955 nemělo září 31 dnů. Celkově lze říci, že Wannerova *Bitva o Suez* umožňuje náležité pochopení vývoje vztahů na Blízkém a Středním východě v prvním desetiletí po druhé světové válce, a lze ji všem zájemcům o danou problematiku doporučit.

Martin Čížek

Summaries

Articles

Antisemitism in the Culture of the Second Czechoslovak Republic

Jaroslav Med

The article describes the rise of antisemitism in Czech culture and society in Second Czechoslovak Republic, the period from October 1938 to mid-March 1939. The author argues that antisemitism in the Czech milieu stemmed not from racial roots but from national and social roots connected with the emancipation of the Czech nation in the mid-nineteenth century. In the spiritual and psychological climate of the First Republic antisemitism was more or less latent, but the situation changed fundamentally after the Munich Agreement. After the signing of the agreement and the accession of the border areas to Germany, in connection with the psychological shock and change of the political regime in the country, the Jews were suddenly faced with open attacks and ostracism in the press, professional associations, political organizations, cultural institutions, and from a number of eminent people. The Jews were most often reproached for being a foreign element in the Czech milieu and for being disproportionately represented in prestigious occupations and public life. The author considers Roman Catholic journalism in greater detail, where such attitudes were frequently expressed, and he considers the ambivalent attitude towards the Jews in the works of the writers Jaroslav Durych (1886–1962) and Jakub Deml (1878–1961). He points to the influence that Léon Bloy (1846–1917) and his *Le Salut par les Juifs* (1892; Czech translation, 1911) had on Czech Roman Catholic intellectuals in this inconsistent view of Jewry, which is much more anti-Judaist than antisemitic.

Gaps in the Biography of Bedřich Reicin

František Hanzlík

This article discusses the life of Bedřich Reicin (1911–1952), an important post-war functionary in the Czechoslovak Communist Party, who was sentenced to death in the show trials of Rudolf Slánský and his alleged co-conspirators against the state. Using archive records and the recollections of eyewitnesses it casts light on unclear aspects of Reicin's career. Reicin came from a Jewish family of teachers in the Ukraine, who later moved to Moravia. From his youth he was a fanatic adherent of Communist ideology. From the age of eighteen he worked as a paid functionary of the Party, took part in subversive operations against the democratic First Republic, and was several times arrested and briefly imprisoned. Soon after the German occupation of Bohemia and Moravia and the establishment of the Protectorate, he was arrested by the Gestapo. After being released he left the country for the Soviet Union in October 1940. According to the author all available sources demonstrate that Reicin left the country with permission and that he did not become an agent of the German secret police (which he was later accused of in the trial in the early 1950s). The article also casts light on Reicin's activity in the USSR during the war, his role in the formation of the Czechoslovak military units in Buzuluk (the base of the First Czechoslovak Field Battalion), his links to members of the Czechoslovak Communist Party in Moscow, and his role in intensifying the influence of the Communist Party in the Czechoslovak Army in the East.

In early 1945 Reicin was appointed to head Military Intelligence, which performed the role of military counterespionage. In autumn 1948 he became Deputy Minister of Defence. The author considers the circumstances of Reicin's rapid rise, his responsibility for illegal acts from the end of the war in May 1945 to the Communist takeover in February 1948, and his part in the takeover. The article provides new information also on Reicin's key role in the subsequent persecution of Czechoslovak army officers, including Heliodor Píka, the head of the Czechoslovak military mission in the Soviet Union and, after the war, Deputy Chief of the General Staff, who was executed in 1949. In late 1948 Reicin was put in charge of the Czechoslovak secret service and, according to the author, acquired for himself *de facto* unlimited power. His position began to weaken in 1950 in connection with the investigation into Otto Šling, the Regional Secretary of the Communist Party in Brno. In February 1951, together with other officers of the State Security Services and the Army, Reicin was arrested, sentenced, and, in December 1952, hanged. The author finds it paradoxical that Reicin was accused not of real crimes, but sentenced on trumped up charges, and was for that reason judicially "rehabilitated" in 1963.

A Dutch Spy Affair: The Trial of Jan A. Louwers, March 1950

Sylva Sklenářová

Using records from Dutch and Czech archives, the author attempts the first-ever reconstruction of the case of Jan Adriaanus Louwers, a Dutch businessman, who became a victim of the Czechoslovak Communist regime's efforts to compromise citizens of Western countries. Louwers spent time in Czechoslovakia even before the Second World War. After the war he returned as the representative of a Dutch manufacturer of synthetic fibre. He was arrested in December 1949, and accused of a number of serious crimes, including economic and military espionage, smuggling hard currency, and assisting in the illegal emigration of people whom the regime considered suspect. On 2 March 1950 he was tried in the State Court in Prague, together with nine Czechoslovak citizens, who had allegedly formed an organized crime group with him. (Another three were tried *in absentia*.) Josef Urválek, the infamous public prosecutor, sought the death penalty for Louwers, but he was ultimately sentenced to fifteen years of forced labour. The trial was also aimed against diplomats of the Netherlands Embassy in Czechoslovakia, who had, according to the public prosecutor, helped Louwers to spy by providing him with a diplomatic pouch for sending his information; some of them were later expelled from Czechoslovakia. In addition to discussing this trial, the author describes in detail the efforts of Dutch diplomats to get Louwers released, which they managed to do a year later. Louwers, according to the author, represented for the Czechoslovak authorities a suitable subject on which to demonstrate the hostile intentions and depravity of the West.

The Road to German-French Understanding: The Role of Non-Governmental Actors in Bilateral Co-operation, 1945–63

Lucie Filipová

The experience of three Franco-German wars between 1870 and 1945 led a number of individuals from Germany and France to the recognition that relations between the two states needed to be rid of the existing animosity that had led to the bloody conflicts. The result of their considerations was the intention to foster change in relations after May 1945 by developing personal contacts amongst the ordinary citizens of the two countries. This article charts out who the advocates of this idea outside high politics were, and how they argued for the idea and put it into practice. The article considers the best-known initiatives from the Churches, clubs and societies, town councils, and academic institutions to show how traditional forms of bilateral co-operation gradually gave way to new elements. It focuses on the second half of the 1940s, though it also considers in less detail the development of individual initiatives up until

1963, when the Federal Republic of Germany and France signed two key bilateral agreements. Both documents confirmed the correctness of the methods used by the non-governmental actors to get involved to the benefit of Franco-German understanding, and also how the establishment of the Deutsch-Französisches Jugendwerk/Office Franco-Allemand pour la Jeunesse opened up the way to important sources of funding for them. This new collaboration between state institutions on the one hand and non-governmental actors on the other gave German-French relations a new dimension, shifting them from the level of the elite to the level of ordinary citizens.

Overcoming the Burdensome Past and Moving on to a New *Ostpolitik*: West German-Czechoslovak Relations in the 1960s

Vít Fojtek

This article examines how West German foreign policy became independent from that of the United States in the context of the West German attempts to improve bilateral relations with Czechoslovakia in 1968. As part of its efforts at German reunification, West Germany took advantage of America's problems in Vietnam to enhance its own prestige in foreign policy. The author considers the Soviet-led military intervention in Czechoslovakia in August 1968 to be the catalyst of that process.

According to the author, Bonn assumed that Prague would need West German economic aid in order to solve its economic problems. The main obstacle to the establishment of full diplomatic relations, however, remained the Munich Agreement. The thirtieth anniversary of the agreement, in 1968, provided an opportunity from the Czechoslovak point of view for the settlement of this question. Bonn was rather cool to the Prague demand to declare the Munich Agreement null and void from the beginning, even though Prague proposed, in the event of a constructive West German approach, to adjust its foreign policy in favour of greater co-operation with the West, primarily the Federal Republic of Germany. The Soviet-led intervention postponed any solution to this complicated question until, as it turned out, five years later, under quite different conditions.

American inactivity during the Soviet-led intervention, argues the author, contributed to the fact that West German foreign policy became more self-confident, which later led to the declaration of its own conception of *Ostpolitik*, which was in many respects independent of the United States. It turned out, however, that the government of Willy Brandt was, in the interest of German reunification, ready to reach considerable compromises with Moscow, respecting the Soviet sphere of influence in Eastern Europe with the exception of East Germany.

Memoirs

Testimony about Three Miscarriages of Justice from the 1950s: Some Remarks on Ivan Margolius's *Praha za zrcadlem*

Jiří Kosta

The author links together reflections on persecution in his own family in Communist Czechoslovakia in the early 1950s with the fate of Rudolf Margolius as described by his son, Ivan, in the memoir-like *Praha za zrcadlem: Putování 20. stoletím* (Prague through the Looking-glass: Travels through the Twentieth Century; Prague: Argo, 2007). A devoted Communist and, after the February 1948 takeover, Deputy Minister of Foreign Trade, Rudolf Margolius was sentenced in the show trial of Rudolf Slánský and the alleged members of the “centre of the anti-state conspiracy” in 1952, and executed.

Reviews

A Foundation to Build on: The Complete Edition of Charter 77 Documents

Tomáš Vilímeck

Císařovská, Blanka and Vilém Prečan (eds). *Charta 77: Dokumenty 1977–1989*. Prague: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2007. Vol. 1: 1977–1983, lxxxii + 595 pp.; vol. 2: 1984–1989, viii + 578 pp., DVD *Nezávislé shromáždění ke Dni lidských práv 10. prosince 1988 v Praze, Škroupovo náměstí*; vol. 3: *Přílohy*, xiv + 523 pp.

The book under review is the complete edition of all 598 documents issued by the Charter 77 human rights movement between 1977 and 1989. The reviewer seeks to characterize the variety of themes and kinds of documents. He believes that the mere fact of identifying the most authentic versions of all the Charter 77 documents, organizing them, and editing them thoroughly, including relevant indexes, extensive notes, and bibliographical information, is extraordinarily important. He wishes, however, that there had been an historical essay that would have put at least the most important Charter documents into the general context. He also finds the selection of the documents in the three volumes to be chronologically imbalanced. In any case, he considers the publication under review a good starting point to a comprehensive history of Charter 77 and to the Czechoslovak dissident movement in general, and he praises the edition as a key source for understanding Czechoslovak society in the period of “Normalization” policy.

The Persecution of Czechoslovak Citizens in the USSR: Three Multi-author Volumes

Jan Gebhart

Borák, Mečislav (ed.). *Perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956): Sborník studií*, vol. 1: *Vězni a popravení*; vol. 2: *Zajatci a internovaní*. Opava: Slezské zemské muzeum and Slezská univerzita, 2007, 262 + 396 pp;

Borák, Mečislav (ed.). *Výzkum perzekuce československých občanů v Sovětském svazu (1918–1956): Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, pořádané Ústavem pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, Národním archivem České republiky a Slezským zemským muzeem 30. listopadu 2006 v Praze*. Opava: Slezské zemské muzeum, 2007, 278 pp.

The historians of the Institute of Contemporary History, Prague, and the Silesian Institute and Silesian University, Opava, have, according to the reviewer, managed to develop research to an extent hitherto unknown in Czech historiography, in terms of both the scholarly grasp of the subject matter and the scale of the undertaking. The three multi-author volumes under review together offer a mosaic of the persecution of Czechoslovak citizens in the Soviet Union throughout the years of its existence, and considerably increase our knowledge of the topic.

An American Monograph about the Protectorate

Francis D. Raška

Bryant, Chad. *Prague in Black: Nazi Rule and Czech Nationalism*. Cambridge, MA: Harvard UP, 2007, 378 pp.

This monograph by a young American historian is, according to the reviewer, a solid depiction of the history of the German Protectorate of Bohemia and Moravia, viewed as the brutal result of the conflict-fraught relations between the Germans and Czechs. His arguments are thoroughly convincing, precise, and founded on analysis of original archive records as well as knowledge of the broad spectrum of the relevant secondary sources. The main contribution of the work, he believes, is the author's balanced view of the situation in the Protectorate.

**Between Settling Accounts and Ignorance:
The Prosecution of German War Criminals in Europe and Canada**

Dagmar Černá

Frei, Norbert (ed.). *Transnationale Vergangenheitspolitik: Der Umgang mit deutschen Kriegsverbrechern in Europa nach dem Zweiten Weltkrieg*. Göttingen: Wallstein, 2006, 656 pp.

The multi-author volume under review offers a complex picture of the prosecution and punishment of German war criminals in fourteen countries – the two Germanys, Austria, the Soviet Union, France, the Netherlands, Belgium, Denmark, Norway, Poland, Czechoslovakia, Greece, Italy, and Canada after the Second World War. It thus enables comparison of various approaches to the topic. With its size, quality of scholarship, and use of recently declassified records, it represents, according to the reviewer, a unique work on the basis of which one can judge events in a new light.

Spurious Martyrs in the Fight against the Churches

Zdeněk R. Nešpor

Jindra, Martin. *Strážci lidskosti: Dvanáct příběhů příslušníků Československé církve (husitské) vězněných po únoru 1948*. Prague: Náboženská obec ČČSH na Starém Městě, 2007, 162 pp.

The reviewer welcomes this publication for opening up an important, previously almost unresearched topic in the post-war history of the Czechoslovak Hussite Church (before 1971 simply the “Czechoslovak Church”). Of all the large Churches in Czechoslovakia, the Czechoslovak Church collaborated the most with the Communist regime. The twelve biographical profiles presented here, however, conceal the fact that the main actors were for the most part imprisoned for reasons other than religious activities, and with its apologist tone the volume cannot contribute to our knowledge of the problematic past of the Churches.

**Folk Music and Religious Feeling:
Society through the Lens of a Cultural Phenomenon**

Hana Zimmerhaklová

Nešpor, Zdeněk R. *Děkuji za bolest...: Náboženské prvky v české folkové hudbě 60.–80. let*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006, 383 pp.

The author has found religious themes and inspiration in modern Czech folk music from the early 1960s, when it emerged, to the collapse of the Communist regime in late 1989. Instead of presenting a merely descriptive overview of folk music or an analysis of song lyrics, she offers an erudite sociological and historical examination, which reveals how, in the interaction between three generations of singer-songwriters and their society and culture, Socialist Czech society's attitude to religious values changed over time.

“Anti-Americanism” from America

Vlastimil Hála

Chomsky, Noam. *Hegemonie nebo přežití? Americké tažení za globální nadvládou*. Trans. from the English by Adéla Vopěnková. Prague: Mladá fronta, 2006, 352 pp.

In the volume under review, the Czech translation of *Hegemony or Survival: America's Quest for Global Dominance* (2003), Noam Chomsky, the well-known critic of US policy, a linguist, and philosopher, develops his earlier ideas and arguments. The reviewer considers Chomsky's attempt to stand up for the politically marginalized to be an engaging one, and sees some of his observations as apposite. Nevertheless, the reviewer reproaches Chomsky for his one-sided anti-Americanism and oversimplification of the problems. All in all, however, the reviewer considers the work useful for Czechs, whose news media are clearly pro-American.

Debate

A Witness's Uneasiness about an Edition of Charter 77 Documents

Petr Uhl

In this polemical contribution one of the first signatories of Charter 77 and the publisher of the samizdat *Informace o Chartě 77* presents fact-based criticism of the three-volume *Charta 77: Dokumenty 1977–1989* (Prague, 2007), the complete edition of Charter 77 documents compiled and edited by Blanka Císařovská and Vilém Prečan. Relying on his own memory, he seeks to revise the date of the “constituent” Charter 77 meeting in December 1976, the authorship, and circumstances in which some of the documents were written, information on contacts between Czech and Polish opponents of the Communist regime, and other information. Although the publication of the Charter 77 documents was, he believes, necessary, he finds the commentary and notes unreliable.

Uneasiness about a Witness in the Role of Arbitrator

Vilém Prečan

In this contribution, Vilém Prečan, a co-editor of the three-volume *Charta 77: Dokumenty 1977–1989* (Prague, 2007), the complete edition of Charter 77 documents, responds to individual factual objections made by Petr Uhl. Prečan rejects the accusation that the commentary and footnotes to the documents are unreliable, and objects that Uhl puts forward no conceptual or methodological argument in support of his claim, merely a dispute over the details, in which his memory alone serves as his incontrovertible argument.

Concerning Petr Hrubý's Recollections of the Periodical *Skutečnost*

In his remarks, Milan Drápala, the Editor-in-Chief of *Soudobé dějiny*, briefly returns to the memoir-based article of Petr Hrubý, “Český realismus v exilu: O časopise ‘Skutečnost’ (1948–1953),” published in the last issue of *Soudobé dějiny* (2007/4, pp. 744–56). Drápala reports that the Editorial Board of the journal does identify with the subjective critical claims the author makes against Meda Mládková in connection with personal quarrels related to the publishing of *Skutečnost* in the early 1950s.

Of Periodicals and Archives

Wartime and Post-war History in Polish History Journals in 2007

Jaroslav Vaculík

The author presents a summary of the interesting articles on contemporary history published in Polish history periodicals in 2007, with an emphasis on topics related to Czechoslovakia. He focuses on the periodicals *Dzieje Najnowsze*, *Przegląd Zachodni*, *Kwartalnik Historyczny*, *Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej*, *Przegląd Historyczny*, *Przegląd Polonijny*, *Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka*, and *Studia Historyczne*.

Contributors

Dagmar Černá (1980) is a graduate of the Faculty of Law and the Institute of International Studies at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague. Her area of specialization is the contemporary history of the German-speaking countries and international law.

Lucie Filipová (1981) is a doctoral candidate in the Institute of International Studies, the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague. Her area of specialization is German-French relations and the history of the Federal Republic of Germany.

Vít Fojtek (1973) is a graduate of the Institute of International Studies at the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague, and works in the Foreign Affairs Department of the Office of the Czech President. His chief area of historical interest is the attitudes of the great powers towards the “Prague Spring” of 1968.

Jan Gebhart (1945) is a docent and a senior researcher in the Department of Twentieth-century History, in the Institute of History, the Academy of Sciences, Prague. His chief area of specialization is the history of Czechoslovakia in the 1930s, the Second Republic, and the German Occupation. With Jan Kuklík he co-authored *Dramatické i všední dny protektorátu* (Prague, 1996), *Druhá republika 1938–1939: Svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě* (Prague, 2004), and Volume 15 of *Velké dějiny zemí Koruny české: 1938–1945* (in two parts, Prague, 2006–07).

Vlastimil Hála (1951) is a senior researcher in the Institute of Philosophy, the Academy of Sciences, Prague. His main academic interest is ethics in the history of philosophy. He is the author of *Impulsy Kantovy etiky* (Prague, 1994) and many articles on the history of philosophy and recent philosophy, including the works of Bolzano, Brentano, Höhle, and Habermas.

František Hanzlík (1954) is a docent and Deputy Director of the Department of Social Sciences and Law, the Faculty of Economics and Management, the Univer-

sity of Defence, Brno. His research is on the Czechoslovak legions during the First World War and Czechoslovak history from 1938 to the 1950s, with a focus on the armed forces and the Communist rise to power. Among his publications are *Vojenské Obranné zpravodajství v zápasu o politickou moc: 1945–1950* (Prague, 2003), and, with Václav Vondrášek, *Armáda v zápase o politickou moc v letech 1945–1948* (Prague, 2006) and *Krajané v USA a vznik ČSR ve fotografiích a dokumentech* (Prague, 2008).

Jiří Kosta (1921) is an economist. During the war he was interned in Theresienstadt and Auschwitz. In the late 1960s he helped to formulate reform policy during the “Prague Spring.” In 1970 he emigrated to West Germany, and for years worked at Frankfurt University, interested mainly in the economic systems of the Socialist countries. He authored or co-authored numerous books, including *Wirtschaftssysteme des realen Sozialismus: Probleme und Alternative* (Frankfurt, 1984) and *Česká/československá ekonomika ve světle měnících se systémů* (Ostrava, 2005; and, in German, Münster and Vienna, 2005). His memoirs are published in German and Czech – *Nie aufgegeben: Ein Leben zwischen Bangen und Hoffen* (Berlin, 2001 and 2004); *Život mezi úzkostí a nadějí* (Prague, 2002).

Jaroslav Med (1932) is a literary historian and docent in the Institute of Czech Literature, the Academy of Sciences, Prague. He lectures in the Institute of Czech Literature and Literary Studies, the Faculty of Arts, Charles University, Prague. His area of specialization is Czech Christian-oriented literature of the late nineteenth and early twentieth centuries. Apart from a number of articles accompanying works of Czech verse, fiction, and essays, his publications include *Viktor Dyk: Monografie s ukázkami z tvorby* (Prague, 1988), the biographical sketches *Spisovatelé ve stínu: Studie z české literatury* (Prague, 1995 and 2004), *Od skepse k naději: Studie a úvahy o české literatuře* (Svitavy, 2006), and a volume of interviews conducted with him by Aleš Palán and Jan Paulas, *Texty mého života* (Prague, 2007).

Zdeněk R. Nešpor (1976) is a senior researcher in the Institute of Sociology, the Academy of Sciences, Prague, and a lecturer in the Faculty of Humanities, Charles University, Prague. His research is focused on the history and sociology of religion, economic sociology and migration, social anthropology, and comparative religion. His publications include dozens of academic articles and six books, including, most recently, *Náboženství na prahu nové doby: Česká lidová zbožnost 18. a 19. století* (Ústí nad Labem, 2006), *Děkuji za bolest... Náboženské prvky v české folkové hudbě 60.–80. let* (Brno, 2006), *Čeští nekatolíci v 18. století: Mezi pronásledováním a náboženskou tolerancí* (Ústí nad Labem, 2007) and, with Dušan Lužný, *Sociologie náboženství* (Prague, 2007).

Vilém Prečan (1933) is a professor of contemporary history. He is the founder of the Institute of Contemporary History, Prague, and its long-serving director. He is currently Chairman of the Board of the Czechoslovak Documentation Centre. The focus of his

research interests is Czechoslovak history in the European context from the Munich Agreement of 1938 to the present. Among his many publications is the essay volume *V kradeném čase* (Brno, 1994), and, most recently, he and Blanka Císařovská compiled and edited the three-volume *Charta 77: Dokumenty 1977–1989* (Prague, 2007).

Francis Dostál Raška (1971) is a researcher in the Institute of International Studies, the Faculty of Social Sciences, Charles University, Prague. His chief research interest is relations between the Czechs and the Sudeten Germans. He is the author of *The Czechoslovak Exile Government in London and the Sudeten German Issue* (Prague, 2002).

Sylva Sklenářová (1976) is head of the Archive of Hradec Králové University, and is also a doctoral candidate in the History Institute at the Faculty of Arts there. The focus of her research is Czechoslovak-Dutch relations, the history of the Netherlands, and the history of higher education in Czechoslovakia. She is the author of *Nizozemsko* (Prague, 2006).

Petr Uhl (1941) is a journalist. From the early 1970s onwards he was involved in the opposition movement against the Communist regime. One of the first Charter 77 signatories, he helped to found the Committee for the Defence of the Unjustly Prosecuted (VONS) in 1978, and published a samizdat periodical, *Informace o Chartě 77*. In 1990–92 he was a deputy to the Federal Assembly and Director of the Czechoslovak Press Agency (ČTK). Later, among other things, he was Editor-in-Chief of the bimonthly *Listy* and the Government Commissioner for Human Rights of the Czech Republic. He continues to be involved in the defence of human and civil rights.

Jaroslav Vaculík (1947) is a docent at the Faculty of Education, Masaryk University, Brno, where he lectures in world history from the seventeenth to the twentieth century. His chief research interest is Czech minorities abroad, about which he has published widely, including the three-volume *Dějiny volyňských Čechů* (Prague, 1997, 1998, and 2001) and *Češi v cizině 1850–1938* (Brno, 2007).

Tomáš Vilímek (1976) is a researcher in the Institute of Contemporary History, Prague, and a doctoral candidate studying externally in the Department of Political Science at the Faculty of Arts, Charles University, Prague. His chief research interests are the environmental, sociological, and economical factors that led to the collapse of the Communist regimes in Czechoslovakia and East Germany, as well as the comparative history of the opposition in the two countries.

Hana Zimmerhaklová (1979) is a doctoral candidate in the Institute of Economic and Social History, the Faculty of Arts, Charles University, Prague. Her chief research area is modern social and cultural history, particularly as related to theatre and music.

Contents

Articles

- Jaroslav Med Antisemitism in the Culture
of the Second Czechoslovak Republic 9
- František Hanzlík Gaps in the Biography of Bedřich Reicin 22
- Sylva Sklenářová A Dutch Spy Affair:
The Trial of Jan A. Louwers, March 1950 62
- Lucie Filipová The Road to German-French Understanding:
The Role of Non-Governmental Actors
in Bilateral Co-operation, 1945–63 84
- Vít Fojtek Overcoming the Burdensome Past and Moving
on to a New *Ostpolitik*: West German-Czechoslovak
Relations in the 1960s 105

Memoirs

- Jiří Kosta Testimony about Three Miscarriages of Justice
from the 1950s: Some Remarks
on Ivan Margolius's *Praha za zrcadlem* 129

Reviews

- Tomáš Vilímeček A Foundation to Build on: The Complete Edition
of Charter 77 Documents 135
- Jan Gebhart The Persecution of Czechoslovak Citizens
in the USSR: Three Multi-author Volumes 147
- Francis D. Raška An American Monograph
about the Protectorate 151
- Dagmar Černá Between Settling Accounts and Ignorance:
The Prosecution of German War Criminals
in Europe and Canada 154
- Zdeněk R. Nešpor Spurious Martyrs in the Fight
against the Churches 164

Hana Zimmerhaklová	Folk Music and Religious Feeling: Society through the Lens of a Cultural Phenomenon	168
Vlastimil Hála	“Anti-Americanism” from America	172
<i>Debate</i>		
Petr Uhl	A Witness’s Uneasiness about an Edition of Charter 77 Documents	177
Vilém Prečan	Uneasiness about a Witness in the Role of Arbiter	193
Concerning Petr Hrubý’s Recollections of the Periodical <i>Skutečnost</i> (Milan Drápala)		
204		
<i>Of Periodicals and Archives</i>		
Jaroslav Vaculík	Wartime and Post-war History in Polish History Journals in 2007	206
<i>Annotations</i>		
216		
<i>Summaries</i>		
227		